CENTRAL CIRCULATION BOOKSTACKS

The person charging this material is responsible for its renewal or its return to the library from which it was borrowed on or before the **Latest Date** stamped below. **You may be charged a minimum fee of $75.00 for each lost book.**

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

TO RENEW CALL TELEPHONE CENTER, 333-8400

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

JUN 27 1996

When renewing by phone, write new due date below previous due date. L162

Digitized by the Internet Archive
in 2015

https://archive.org/details/opovidania14stor

№146

УРНО-НАУКОВА БІБЛЇОТЕКА. Ч. 16.
За редакцию відповідає Володимир Гнатюк.

Олекса Стороженко.

ОПОВІДАНЯ.

1. Не в добрий час. 2. Вуси.

У Львові, 1901.

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 16.
За редакцию відповідає Володимир Гнатюк.

Олекса Стороженко.

ОПОВІДАНЯ.

1. Не в добрий час. 2. Вуси.

Med. univ. Dr. J. TURYN
WIEN
XVIII. Gersthoferstrasse 138

У Львові, 1901.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

891.79
S88
K1901
v. 1-4

Не в добрий час.

Мене ще маленьким узяли у двір; то поки був хлопятком, веселе було менї житя; панї годувала бубликами, а з паничем було цїлїсїнький день граємось: по клунях деремо горобцїв, у мяча побиваємось; я тїкаю, а панич улуча; де коли так учистить, що аж підскочиш; та і коней було як станемо бігать, то здорово лупив мене по жижках пугою. Панич, спасибі йому, дуже мене любив і жалував!... Якже підросли, то панича одвезли у школу, а мене віддали у столярі. Був я і в ткачах, та й там не довго насидївсь; така морока з тими нитками: до якої нї доторкнеш ся, так вона бісова волосїнь і ввірветь ся! Тільки було й оддишеш трохи, як ідеш коней почистить. Не знали вже, куди мене пхнуть, а конюхи, спасибі їм, і стали прохать, щоб віддали мене на конюшню; так от то пан і пита:

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

— Данилка, чи маєш охоту коней чистить?

— Як, — кажу не мати! Усякий чоловік має охоту коней чистить!...

— Брешеш, — каже пан, — я перший не маю охоти коней чистить.

Може він шуткував, бо як на мене, то цілїсїнький би день чистив коней. Було, нікому не дам і одного коня вичистить, сам усїх вискребу; а конюхи, спасибі їм нїколи за се на мене не сердились. Хотїли були, щоб я за хварейтора їздив, так раз, як повезли паню до церкви, кучер Дмитро і гукнув: „Держи у праву руку“, а я якось повернув у лїву, та й перевернули бричку і дуже таки забили паню... Так з того часу тільки вже коней чистив, аж поки не вернув ся зі школи панич і не довелось менї везти його у Київ. Раз прийшов він на конюшню та й каже:

— Чи не хочеш, Данилка, їхати у Київ?

— Чом не хотїть! — кажу.

А моя тїтка Горпина ходила у Київ, то було як почне розсказувать про ті церкви золотом вкриті, про печери, про Днїпро, що неначе море розлило ся, то здаєть ся і коней би покинув та помандрував у Київ. Пошили менї свитку, дали

й нові чоботи і шапку, і звеліли налагодить возок і пару коней. Налагодив я возок, та й думаю собі: Чи ще й в трапимо у той Київ? Бо як живу на сьвіті, ніколи менї не довелось виїздити із Савинець.

Як уже зібрались їхати, трохи були мене не зоставили. Прийшов до пана прикащик Свирид Хролович, тай каже:

— Чи не Данилку посилаєте з паничем?

— Данилку, — одказує пан, — а що?

— Та він, — каже, — де не небудь переверне панича, у його й коней покрадуть; та що коней, — шапку з голови вкрадуть і в буцегарню запруть, та ще й випарють; хибаж ви не знаєте, — каже, що він на віки дурний?...

Я слухаю та мовчу, а пан мене й пита:

— Чи справдї ти такий дурний, як Свирид Хролович каже?

— Не знаю, — кажу, — тільки-ж і з того не будеш розумним, що у Свирида Хроловича дуже багацько того розуму.

— Бачиш, — каже пан, — не взяв його кат, нехай-же побачить сьвіту, то він ще порозумнїйшає!

Ну, не бісовогож тобі сина й син, діявольский прикащик!... Який йому гаспед надав оце казать!... Як-би мовчало чортове опудало, то нічогісінькоб і не було; бодай йому от так напророчили наглу смерть, як він мені, не в добрий час, напророчив усе те лихо!...

Не од'їхали ми од Савинець і пяти верстов, як Бог його зна — від чого, звернули коні з дороги, та ка-зна куди й завезли. Може панич і спав, а я — так ні, хоч заприсягти: сижу собі та думаю які то там у Київі церкви та печери; коли разом беркиць, так і бебехнулись у рівчак. Підняли возок, панич розсердив ся, грима, щоб на дорогу виїздив; дивлюсь, аж нема тієї й дороги: кругом степ та рівчаки. Довгенько таки попоїздили, ще раз перевернулись, поки натрапили на шлях, і приїхали у превелике село. Тільки одпріг я коней, а панич і гукнув:

— Піди лишень, Данилка, на базарь та купи до чаю бубликів. Та гледи, не заблудись; ось бач, — каже, — у нашому трахтирю нові ворота під повіткою.

— Бачу, — кажу, та й пішов.

Ну, та й базарь же у тому селї! Такий майдан — з наші Савинцї і весь вкри-

тий народом; чого там не було: і скотини і старців, ще й кацап з богами розташував ся. Купив я вязку бубликів, причепив до пояса та й пішов у трахтир; коли зирк, — аж ведуть ведмедів. Люде кругом обступили, дивлять ся; і я дивлюсь, та так задивив ся, що й забув, де наш трахтир. Став згадувать — мені й здалось, що моя вуличка пішла у праву руку; от я і потяг — йшов, йшов, та й з села вийшов. Вернув ся, пішов другою вуличкою здаєть ся — от от недалечко, та й знов на базарі опинивсь. Тим-то, думаю, багацько й люду того на сім базарі, що хтоб куди не йшов, то так його і виведе на майдан. Знов потяг, усе село обійшов, один будинок неначе зовсім наш — і ворота такіж під повіткою, так біля воріт же стоїть віз, а біля наших того діявольського воза не було. От так водило трохи не до вечора: то вийду з села, то знов на базарі опинюсь, та вже з паничем стрів ся.

— Що ти тут робиш? — питає. — Я вже думав, що тебе чорти вхопили!

— Може б, — кажу, — і вхопили, колиб не прийшли виратувать! Анахемська — кажу, мара водила.

— Се тебе, — каже панич, — дурна твоя голова водила! Та ще якою проявою по містечку ходиш: де твоя шапка?

— Як, де? — кажу, — на голові!

— А подивись!

За шапку, — чорт-ма, тільки чуб і налапав... Що за біс, думаю!

А бубликів купив? — спитав панич.

— Купив, — кажу.

— Деж вони?

— Ось, — кажу.

Коли зирк, аж тільки один мотузок теліпає ся біля пояса. Мабуть, як задивив ся на ведмедїв, бісові циганчата (а там їх до до чорта вешталось) і бублики обтрощили, і шапку зняли. Дойшли до нашого трахтирю, дивлюсь, — аж се той самий будинок, де віз стоїть. І поставила-ж його нечиста мати, щоб чортяка поставила її до гори ногами!...

Купив менї панич шапку, та не знаю вже, на яку голову її й пошито, — велика превелика; тільки трюхне, то вона, бісова тварюка, так тобі й хуркне аж до самісїнького рота; морока менї була з нею! Ну так ото поки мене водило, і конї одпочили; запріг і поїхали вже по стовбовому шляху, рівчаками пообкопуваному, щоб часом, як звернуть конї з до-

роги, не ка-зна де перекидать ся та шукать того шляху. Мабуть, щось розумне вигадало... Ще раз переночували, та й поїхали вже по камяному шляху. Як їм не обридло його й робить, понабивано каміня дрібно-дрібно, неначе горохом вислано.

Сонечко вже височенько стояло, як ми доїхали до слобідки, що на сім боці Дніпра, проти самого Київа. Мій Боже милий!... Не знаєш на що й дивить ся, чи на Дніпро, чи на Київ!.. По всій горі, тай гора не аби яка, так і випріщило церквами; а дзвінниця аж до самісінького неба, не знаю вже, хто й збудував її таку високу.

Було се у саме половодця, як Дніпро розлив ся верстів на вісім завширшки. Коли таке й море, то велике... (Люде кажуть, що море від того таке велике, що скотина не пє з його води). Не дуже й гаялись, зараз поставили возок з кіньми на пором і відчалили. Довгенько таки тягнули лоцмани пором побіля берега, та бачать, що в подовш Дніпра ніяк не перепливуть, от вони за весла, та й перехопились на той бік. Ну, та й гора-ж у тому Київі, на силу звезли сердешні коні, аж засапались... Вже як вибичувались на

рівне, так трошки оддихали і побігли підтюпцем. Тільки з'їхали на місток, що йде під башту, а москаль і гука:

— Ей ти, хахол, їдь шагом!

Тягну за віжки, тирукаю, — нічого не вдію. Як наповав коней і забув позагнуздувать; а москаль знай грима:

— Шагом, кажу тобі!

— Тирукніть, — кажу, — господа́ служба, може вони вас послухають; бачите, не позагнуздувані коні!

А москаль мене палицею, палицею!

— Нуздай, — каже, — безмозкий хахол, нуздай!

Гемонська шапка насунулась на очи, нічогісінько не бачу, а москаль так і трощить палицею!... Та вже панич, спасибі йому, оборонив. Тільки вихопились зпід башти, я й підняв шапку... Батечки!... як глянув, аж затрусив ся; так мені й блиснула у вічі печерська лавра, вся в золоті аж сяє; здалось мені, неначе на небі її побачив. Тутечки недалечко від неї й на кватирі стали. На другий день, на Миколая, пішли ми з паничем у лавру. Ну, та й до біса-ж там тих чортів! Куди не глянь, скрізь по мурах намальовані; може і в самому пеклї нема їх стільки!... Усе скалять ся до угодників,

а ті їм дулї показують. Як задзвонили у всї дзвони (та й здорово-ж гудуть, здаєть ся й ти з ними гудеш), стали міряни находить, дивлюсь — ідуть пани з китицями, а плечі неначе соняшниками понакривані.

— Що се за люди? — питаю панича.

— Се, — каже, — ґенерали.

— Що-ж воно таке — ґенерали?

— Найстарші, — каже.

У перше побачив тих ґенералів, бодай не довелось у друге їх і бачить!... Досталось менї од них на горіхи, і теперечки вони менї ще снять ся!... Довгенько таки ми простояли на бабинцю; панич усе поглядує на панночок, а мене так і кортить у церков; далї, як пройшло чимало таки народу, і ми увійшли. Батечки!... Як глянув я, що там дїєть ся, то й себе забув: і на каностасї сьвяті, і скрізь по стїнах сьвяті, од низу, аж до самісїнького верху... Не счувсь, як і до царських врат дійшов. Іду собі та все шукаю, де ті печери. Коли тільки що наміривсь перехрестить ся, а мене хтось за руку хап! Озирнувшись — аж ґенерал, увесь у синьому і білі соняшники на плечах; дивлюсь — ще ґенерал, за другу руку хапа, та й повели з церкви.

— Будьте ласкаві, — кажу, — виведіть лишень до мене і мого панича, бо я з ним разом прийшов.

— А хто твій панич? — спитали.

— Яків Олександрович — кажу.

Оттак розмовляю з ними, та й вийшли на бабинець; коли разом як затопить мене по потилиці! Не знаю вже, як і голова моя вдержалась на плечах; озирнувсь, аж то третїй ґенерал, теж у синьому; дав я від його драла, одбіг з пів гонів та й став. Стою собі та й думаю: щоб він таке сказав, як би його спитать, за що мене вдарив?... Не знаю вже, щоб він таке вигадав!... Як скінчилась служба, почали міряне виходити із церкви, кого не спитаю:

— Чи не бачили мого панича? —

Усї мовчать, неначе у них повен рот води; витріщать ся тільки на тебе, та й іде дальше, буцїм не його й питають. Чи вони дурні, чи їм позакладало?... Коли чую, хтось гука: „Данилка, Данилка!“ Озирнувсь, аж панич.

— Чом тебе, — пита, — не було в церкві?

— Е, чом; синїй ґенерал, — кажу — такого дав менї потилишника, що й досї слухаю чмелїв!

— Ти-б, — каже, — ще у вівтар заліз!

— Та я, — кажу, — шукав печери...

— Печера не в церкві, — каже, — а під землею; завтра туди підемо, тільки гляди, не одставай, а то як заблудиш ся, то вже звідтіля й не вийдеш.

— Се, — кажу, — й тітка Горпина мені казала.

Так отто на другий день і пішли ми у ті печери: обійшли поза муром, де чорти намальовані, та й стали сходить по східцях. Народу сила, ледве продереш ся, так я держусь за панича, як сліпий за поводаторя. Уходимо у церков, аж дивлюсь — стоїть біля дверей синїй ґенерал; от, думаю, вдарить або прожене, — та щоб його як небудь умилостивить, вклонив ся йому, та й кажу:

— Бувайте здорові, господа́ служба, з понеділком!

Та з ляку й випустив паничеву полу; туди, сюди, хіп-хіп, і вхопивсь за чужу, — думав що паничева; тільки смикнув, а той мене за руку.

— Калавур, — репетує, — злодїя піймав!

— Та се я, — кажу, — Данилка з Савинець...

— Брешеш, — каже, — ти хотів хустку з кишені витягти!...

— Тю на твого батька! — кажу, я й не знав, що в тебе й хустка є в кишені!

А тут де не взявсь синій ґенерал, — їм, бач до всього є діло, — хап мене за комір, та й вивів на двір, де москаль стоїть з палицею.

— Озьми, — каже, — та одведи його у часть.

Узяв мене москаль за рукав та й повів. Я йому кажу, щоб він мене пустив до панича, а москаль мене штовха, та й вивів за окопи.

— Пустіть, — кажу, — я не хочу з вами гулять...

Не пуска діявольський син, ще й ляпаса дав. Що тут на сьвіті робити?... Утік не втік, думаю, а побігти можно, а я дуже прудкий; — рванувсь та на втікача, біжу, а тут рівчак; а плиг, а гемоньска шапка аж до самісінького рота так мені й наскочила, неначе арканом мене накинуло; поки зтяг — і москаль нагнав; — за чуб, та так і в буцегарню привів.

— Озьміть, — каже, — рештанта, та пильнуйте, бо він втікачка.

Увели мене в буцегарню; дивлюсь — три москалї в дурня грають, і народу чи мало таки зібралось; деякі в хатї сидять, а другі із за риштованя хижо дивлять ся, неначе вовки із за тенет. Сижу й я; вже-б і обідати пора, їсти хочеть ся, аж шкура на тобі тріщить, так не випускають і нїчогісїнько менї не кажуть. Та й досадно аж стало, матері їх біс! Здаєть ся, оттак би узяв та й перевернув діявольську буцегарню!

— А що, — спитав, — чи довго менї тутечки сидїть?

— Поки не випустять — одказують москалї.

— А коли-ж випустять? — питаю.

— Тодї, як випустять, — кажуть, а самі регочуть ся.

Бач, Іроди, ще й кепкують!

— Пострівайте, — кажу, — я на вас паничеви пожалюсь!

А вони регочуть ся, аж за животи хапають ся. Досадно менї стало.

— Не сьмійте ся, — кажу, — як розсердите мене, то я вам і вікна повибиваю!

— Попробуй, — кажуть, — то ми тебе звяжемо і під нари кинемо!

Ще справді, думаю собі, звяжуть: я один, а їх до чорта. Нічого робить, терпи Данило. Однако знайшов ся добрий чоловік, одвів мене в куток та й каже:

— Мовчи, чоловіче; тутечки силою нічого не вдієш, а підожди старшого. Став мене розпитувать, відкіля я і за що посадили. Розказав йому усе, як діявольський прикащик, не в добрий час, напророчив мені сидїть в буцегарни, от — кажу — мене й посадили.

— Ну сїлькись, — каже, — я тебе навчу, що робить, щоб швидче випустили.

— Навчіть, будьте ласкаві, — кажу, — я за вас Богу помолюсь!

— Як прийде, — каже, — старший та спита, чи тутечки двірник грапа Кишкевича, то ти й обізвись, от тебе зараз і випустять.

Дав менї, спасибі йому й шматок хлїба. На другий день, тільки що прокинулись, москаль і тика менї у руки мітлу.

— Вимети, — каже, — рештанську,

— Щоб тому руки повідсихали, — кажу, — хто й местиме вашу буцегарню! Нехай вона вам на радість завалить ся!

— Мети, кажуть тобі, — гукнув москаль, у нас такий звичай, щоб рештанти мели.

— Наплювать менї, — кажу, — на ваші звичаї!

А тут той чоловік, що мене навчав, і каже:

— Ке — лишень мітлу, я вимету.

— Ну, трівай-же, мугир, — каже москаль, оддаваючи чоловікови мітлу, — хіба Господь не приведе, а вже-б ми тебе знатно прохворостили!...

— І батько ваш лисий — кажу — не діжде сього!

Коли тут двері рип, — лїзе якась товста та червона пика, а очи зелені як пляшка, так і блищать.

Москалї повипинались, рештанти повстали, і я устав, — зараз догадавсь, що се мабуть старший.

— Тутечки, — спитав, — двірник грапа Кишкевича?

— Тутечки, — кажу.

— Ти? — каже, витріщивсь на мене.

— Еге, — кажу.

— Ходиж сюди, — каже, — коли ти.

Перейшли через сїни і увійшли в другу хату. Дивлюсь, стоять чоловіка з шість москалів, по серединї на помостї прослане

ряденце, а деркачів — різок — і на два вози не забереш.

— Ляговись, — каже менї старший, показуючи на ряденце.

— За віщо? — кажу.

— Не знаєш? — кажу, — за те що не слухаєш економа.

— Якого економа? перехрестїть ся! — кажу, — у нас у Савинцях і не чули про того економа; тільки є й оттой діявольський прикащик, що запроторив мене у вашу гаспедську буцегарню.

— Е, так ти ще, — каже, — супротивлять ся і одбріхувать ся?...

— Та він, ваше благородіє, — каже той москаль, ще не хотїв мести, — хотїв ще втїкти!...

І вікна наміряв ся повибивати! — каже другий.

Далї всї заговорили:

— Грубіянствував, не слухав ся!

— Ляговись, ляговись, — гримнув старший. От — я тебе, сякий, такий!

— І батько твій лисий, — кажу, — не діжде сього, щоб я лїг!...

Як затупотить же та закричить:

— Беріть його, кладїть!

Схопили мене, биркиць так як жабу на ряденце, і росплатали... Я кричу: „Хто

в Бога вірує, ратуйте!“ А вони з обох боків шмагають. Вже я й просив ся й молив ся, так тільки і чуєш: „Перемініть деркачі“, та „дужче бийте!“ Як його на сьвіті дужче й бить!... Хоч сто чортів приведи, та й тіб дужче не били. Нівечили мене, нівечили бісові жироїди, поки не виперло з мене духу! Як же вдовольнились, вивели мене з буцегарні та й пхнули. Пішов я, ледви дибаю, а тут ще анахемська мара водить почала. Не знаю, як би я й на кватирю втрапив, колиб не побачив наших коней, як вели наповать; так отто вже з ними я й прийшов. Тільки вгледів мене панич, ну мене лаять.

— Та не гримайте, — кажу, — хоч ви; ось подивіть ся лишень, що мені було! Розказав йому, та як показав, так він аж злякавсь.

— Я, — каже, — сього їм не подарую; як вони осьмілились мого чоловіка бить!

За шапку та в буцегарню.

— Гледіть — кажу, — як стануть вас намовлять, щоб казали, що ви двірник грапа Кишкевича, то крий Боже, не кажіть, а то й вам ще буде теж саме, що й мені.

Не забаривсь панич, приїхав та й каже:

— Чом ти не сказав, що ти мій чоловік, а вигадав якогось двірника?

— Е, чом! — кажу, — теперички й я вже знаю, чом!

— Там тебе, — каже — дурня одурили!

— Може й одурили, - кажу — так не богацько-ж треба мати розуму, щоб вибить чоловіка! Бог з ними!.. Нічогосінькоб не було, — кажу, — як би не діявольський прикащик!... Та й заплакав.

Панич їздив жаловать ся і до найстаршого, та вже хоч до чорта з рогами їдь, а не виколупаєш того, що тобі всипали... У вечері як вогнем мене всього запалило, зо всїх мурів, що бачив у лаврі, позлїтались чорти, так і лїзуть менї у вічі; так ще не так чорти, як ті синї ґенерали, особливо ота товста пика мацапура, так над душею з деркачем і стоїть, та знай гука: „Ляговись, ляговись!“ На четвертий день ледви опамятував ся, вже думали, що вмру. Так ото кажу, як одужав трошки і прийшов до панича.

— Тікаймо звідсїля, — кажу, — а то як тутечки поживемо ще який час, то не доведеть ся нам і Савинцї побачити;

вони, ті синї ґенерали, нас з сьвіту зженуть!

Мабуть і панич злякавсь, бо тогож дня й поїхали: та на превелику силу вибрались із Київа: нїяк не допитаєш ся, де та дорога у Савинцї; та вже панич став розпитувати, куди виїхать на перевіз, так сказали. Ну, та й легонько-ж зітхнув, як перехопились на той бік Днїпра; аж тричі перехрестив ся!

Однак, я думав, що як втекли з Київа, то вже і лихо обминуло, аж бачу — нї. Така спіткала нас біда, од якої нехай Бог оборонить усякого чоловіка: Коней покрали, от що! Та ще як і покрали, сьміх та й тільки! Привів я до колодязя напувать коней, дивлюсь, — нема цебра, нїчим в корито натягать води; а циган стоїть біля колодязя та й каже:

— Ке лишень менї коней, подержу, поки ти збігаєш за відром.

Я йому, як доброму чоловікови, і віддав коней, а сам мерщій за відром, швиденько й повернувсь, дивлюсь — нема нї цигана, нї коней! Метнув ся сюди, туди, шукаю анахемського харциза, розпитую людей, — нема. Нїхто й не бачив, неначе

чорти його вхопили!... Я скорійш до панича:

— Біда, — кажу, — коней покрали! — Ну щож ми теперечки будемо робить?

— А що, — кажу, — робить! Посидьте тутечки, а я збігаю у Савинці за кіньми.

— Дурний! — каже, — до Савинець більш як сто верстов поки доведеш коней, то знов у тебе їх покрадуть. Я, — каже, підводу найму.

Так отто на тій підводї і до дому приїхали. Як побачив я наші Савинцї, то аж заплакав з радощів. Та вже-ж і сердив ся на мене пан, — не так за, те що мене випарили в буцегарнї, як за те, що коней покрали.

— Як би — кажу, — їх і не вкрали, коли Свирид Хролович не в добрий час напророчив? Усїж, — кажу, — їздять у Київ, і тїтка Горпина ходила, а нікомуж нїякої кривди не було, а мене і били, і коней покрали, шапку з голови вкрали!... Ну самі подумайте, — кажу, як таки з живого чоловіка шапку вкрасти?

Так чого вже панови нї казав, як нї завіряв, не йме віри та й не йме. Та дарма, що вони пани, а багато де-чого й за

нашого брата не знають; ну, як таки й сього не знать, що де коли чоловік напророчить тобі, та як не в добрий час, то вже що нї роби, як нї стережись а так саме здаєть ся, як воно тобі набрехано?... І чом би йому, діявольському прикащику, не сказать, щоб чорти похапали оттих котолупів, і щоб спалилась з деркачами отта гаспедська буцегарня! Не один би добрий чоловік сказав йому за се велике спасибі.

ВУСИ.

(Панталеймону Александровичу Кулїшу.)

Лїт сорок назад, а може й більш, вибрали мене в засїдателї. За молоду служив я в военній кавалериї ще, так знаєте — не хотїлось менї зробить ся тим крюком. Ну, дворянство стало прохать: Послужи — кажуть — громадї, годї тобі сливи сушить, та солить, та наливать. Сьміють ся, бачите: бо я з Опошнї; а тут ще жінка присїкалась: лучче — каже, служить, чим байдики бить та з Марєю Уласовною в маряжа грать! (Була у нас сусїдка така, знаєте, як співають: Іду собі, підскакую)... Нїчого було робить, от я й згодивсь.

Через недїль дві, прислали менї повістку, що ґубернатор утвердив вибори, і щоб я неукоснительно, з полученія сего прибув в город Полтаву для принесенія достодолжной присяги.

Виняла жінка зі скрині мій милиціонний козакин: що порвалось — позашивала, та швиденько й випровадила, і з Марею Уласовною не дала попращать ся; і в голову вона собі не клала, яке лихо мене там стерегло...

В неділю, після служби присягали, і з собору прямісїнько поїхали до нашого предсїдателя учинить явку. А предсїдателем був тодї той... що прозвали: велике дїло — опеньки. Не хочу його й згадувать, бо вмер, — цур йому, щоб ще й не вилаяв! — Приїздимо, ввійшли в переддню; на дверях стоїть лакей в каптанї, в нїмецьких галанцях, не з наших, — з предсїдателем з Москви приїхав.

— А що, — питаємо: — чи прийма?

— Нїкакс нїтс, — каже: — єго превосходительство не ізволять принимать, неугодно ли вам росписать ся? І показує пальцем на книгу, що лежить на столї в зелених палятурках.

Глянули ми один на другого, здвигнули плечима, та й стоїмо як вкопані; не знаємо що й робить: Тодї не було ще у нас того звичаю, що як розвозять ту гаспедську візиту та приїде менший до старшого, то не дає білетика, а тільки розписуєть ся.

— Что-ж господа́, — каже лакей, — роти пороззявляли? Извольте записывать ся.

— На бісаж? — питаєм.

— Так угодно — каже — єго превосходительству.

Стали совітовать ся, що воно за нечиста мати ся книга: Один каже: Се, може, той альбом, що на память вірші пишуть та пробиті стрілами серця малюють. Другий каже: Може хотілось предсідателю побачить, який у кого почерк... А лакей так над душею й стоїть: Пишіть та й пишіть! От Кирило Онуфрієвич Пищи-Муха, як письменнійший між нами, й каже: Може він дума, що ми й писать не вміємо? — Взяв перо, трошки подумав, та й начеркав:

„При сей вірной оказії, спішу виразить душевноє моє прискорбіє і сердечноє сокрушеніє, что по непредвидимим обстоятельствам лишон щастя лично засвидітельствовать моє глубочайшеє уваженіє і преданность, з которими почтеннійшеє честь імію пребить Вашего Превосходительства всепокорнійший“... Та й закрутив... (Деб то йому не написать; сам тер ся по тих Петенбургах!).

Дає перо, — так всї од нього, як од чорта, жахають ся. Один другого штовха: Бери ти! -- нї, ти бери!

Далї до мене: Починай, — кажуть, як тобі не вигадать? Ти-ж на всю Опошню брехун! — Взяв я те прокляте перо, думаю: щоб менї написать йому на память? Ветромлю в чорнилицю, налагожусь писать і знов стромляю: нїчого в голову не лїзе! А тут ще кругом обступили, дивлять ся, а лакей трохи в потилицю не штовха. Примірявсь — примірявсь, а далї й думаю: Він дуже ласий до дївчат, нехай же посьміеть ся, — взяв та й надрочив:

„І вчора галушки й сьогоднї галушки,
„Прийди, прийди, серденько, на білі по-
[душки.
„І учора кулїш, і сьогоднї кулїш,
„Прийди, прийди, серденько, мою душу
[потїш.“

Підписав ся, та ще й закарлюгу загнув, як хвіст у хорта. Тут вже за мною й другі почали, хто написав:

„Спробувать пера й чорнила,
„Що в йому за сила.
„Так перо пише,
„Як муха дише!“

Хто розмазав ся тим „глубочайшим“, а покійник Назар Семенович Тупу — Табунець Буланенький, при сей вірной оказії, ще й жалобу на свого сусїда написав, що ззїв у його „многоплодного“ індика. От так записуємось, і діявольський лакей аж морду на бік гне та регочеть ся.

— Не скажеть вам, — каже, - єго превосходительство за ето писаніє спасіба!

— А щож? — кажу: — як вміли, так і написали; йому-ж схотїлось нашого писаня, — нехай і читає по суботах.

Після сього роз'їхались гарненько по квартирях і нї гадки собі. Аж у вечері приніс до мене палатьський сторож бумагу. „Прочитайте“, каже, „і розпишіть ся“. Що за вража мати! — думаю; яку моду вигадали! Так бачите воно й легенько розписувать ся! Прочитав, — тільки й написано:

„Єго превосходительство, господин статский совітник і разних орденов кавалєр, предлагаєть Г. г. членам все-не премінно явить ся к'нему завтрашняго числа в десять часов по полунощі.“

Се, думаю собі, на закуску приглаша, та взяв і розписав ся: „Буду; хлїба-соли не цураюсь“. Хто його в біса й сподївавсь, яка там хлїб-сіль буде!

На другий день, як раз в десять часів, зібрались ми до предсїдателя. Ходимо по залї; вже й одинайцять прокукало, — нї сам не виходить, нї закуски не приготовляють, а вже пораб і червяка заморить. Оттак додержав нас до дванайцятого часу; далї лїзе з кабінета в мундірі, в білих штанях, щось на шиї телїпаєть ся, ще й перстїнь на палець настромив. Тілько виткнув ся з дверей, так на мене й витріщивсь, посатанїв, аж з виду зблїд. Тут йому кланяють ся; хто бубонить: „Честь імію явить ся“; а він, нї на кого не глянувши, прямісїнько до мене, як крикне:

— К кому ви явились?

Дивлюсь на його; чи не здурів? — думаю: чого се він так грима? А він вдруге дужче:

— Я вас спрашиваю, к кому ви явились?

— К вам, — кажу.

А я кто такой? — пита і сам чортом на мене дивить ся.

— Хведор Іванович, — кажу.

— Не Хведор Іванович, а ваше пресходительство, — знов затріщав: — господин предсїдатель, ваш начальник, милостий государ мой! — аж запінивсь з серця.

Тю на твого батька! думаю собі, чи ти сказив ся, чи натріскав ся кукульвану?... А він скільки глотки своє: К кому ви явились?

— К вашему превосходительству, — кажу: нехай, думаю, по твойому буде.

— А как ви явились? отвічайте милостивий государ мой! Как ви явились?

Що за напасть така? Не знаю, що йому й казать.

— С достодолжним уваженієм, — кажу.

— Разві в таком виді, — кричить, — являють ся к начальству з достодолжним уваженієм? Посмотріте ви на себя!

Оглянувсь я на себе, все обстоїть благополучно: медалї висять, червоний пояс і шаблюка біля боку. Далї обернув ся до товаришів та й питаю:

— Чи не знаєте хоч ви, чого од мене треба його превосходительству, господину предсїдателю, нашему начальнику?

— Як розсердить ся-ж, так Боже мій милостивий! Підскакує, як зїнське щеня*), і приска — неначе сукно мочить!

*) Слїпий звір, з роду кротів. Дуже злий; як розлютуєть ся, то плигає і підскакує на аршин і вище.

— Ви, милостивий государ мой, — репетує, — не імієте должной атенциї к начальству, не ісполняєте установлених форм, нарушаєте государственния узаконенія! Я вас в двадцять четири часа предам суду!

— Як буде за що, — кажу, — то можна й зараз предать суду... Позвольте, — кажу, крутнувши вуса, — і менї вас спросить: Чого вам од мене треба? Хиба, кажу, дворянство на те мене вибрало, щоб на мене кричали, як на лакея?! — Та се кажучи, ще й шабелькою стукнув. Досадно ж, їй-Богу, стало! Що за чортова мати, думаю: прилип до мене, як шевська смола до чобота. Так куди! Піп своє, а чорт своє!

— Молчать! — кричить: — ви єще осьміливаєтесь разсуждать! Посмотріте в зеркало, в каком видї ви явились к начальнику!

Тут повів мене до дзеркала; дивлюсь! козакин мій защіпнутий на всї гаплики, медалї висять; і прочеє де розірвалось — позашивано; все обстоїть благополучно...

— Что, — пита, — видите?

— Нічогісїнько, — кажу, — не бачу, чого вам од мене схотїлось?

— Как — чего! — знов закричав — на каком основанії ви осьмілились явить ся ко мнї в усах? Ви тепер, состоїте в гражданской службі, а потому право ношенія усов на вас не распространяеть ся.

— З сього-б і почали, — кажу — як не роспространяеть ся, то й виголюсь. Нічого було й кричать, як на живіт: себ, — кажу, — і ґубернатор і сам мінїстр так глотки не драв!

— Прошу не разсуждать, — каже — а іcполнять, что вам приказивають: чтоби сего же дня вибрили уси, а не то — я вас под арешт посажу!

Далї визвірився на прочих і каже: Я вас призвал, милостивіі государи, чтоби виразить вам крайнеє моє неудовольствіє за то неуваженіє і непростительную дерзость, которую ви учинили вчерашняго числа вашим неумістним поступком!

— Позвольте узнать, ваше превосходительство, — почав Пищи-Муха, — в чем заключаеть ся неумістний наш поступок, учиненний вчерашняго числа, із котораго можно би усмотріть неуваженіє к вашему превосходительству і непростительную с нашей сторони дерзость?

— Как — із котораго? — крикнув; — а как ви могли позволить себі писать в визитной книгі такую дич: І галушки і кулїші, і жалоби записивать, словно на почтовой станції, — когда вам слїдовало только записать ваші фамілії... Ето просто бунт против правительства!...

— Наші іменниї списки, — знов почав Пищи-Муха (а він вже такий був, що хоч кому носа втре), — доставлені уже вашему превосходительству: слїдовательно ми нїкак не могли предполагать, чтоби вам предстояла надобность в наших фамілїях, а полагали, что ваше превосходительство інтересовались болїє на щот наших почерков і словосочиненія, а потому каждий із среди нас, по мірі сил своїх, потщил ся виразить свої чувства і мисли, нїкак не предполагая, чтоби ваше превосходительство...

— Ну, довольно, довольно! (допік — таки його Пищи Муха!) — ви, — каже, як маятник в часах: Торкни вас раз, то ви десять раз завиляєте. Тепер, господа, — каже, повертаючись на всї сторони, — ізвольте отправлять ся; на первий раз я вас прощаю, но в другой — будьте осторожні: Я не люблю шутить! А ви, милостивий государ, — каже, глянувши на

мене, — чтоби сію мінуту обрились! понїмаєте?

— Як не понять! — кажу — у мене є дурень, що сливи стереже, так і той вас пойме.

На се хотїв був він обізвать ся, та попирхнувсь: скоріш в кабінет, і зачинивсь: обридло вже й йому гримать, прискать і підскакувать. Стали й ми виходить, похваляєм ту гаспедську закуску, а секретар наш, Хома Петрович, де не взяв ся, до мене й собі:

— Як можна, — каже, — в гражданській зуси носить!

— Та хоч ви мовчіть, кажу; — чорт батька зна з чого таку куру підняли! Не то вуси, — і борода дїлу не поміша!

— А в візитній книжцї і на обявительному листу, — каже — що ви написали?

Поцїлуйте мене сьогоднї, кажу, — а я вас завтра.

Не став з ним і розговорювать, і без його гірко на души, так досада й розбира, так і поверта назад, щоб хоч вилаять іродового сина. Скільки на сьвітї живу, а нїхто на мене не кричав, нї з ким не лаявсь, — тільки деколи з жінкою; а тут і не встерігсь, відкіля та й сварка вирвалась, бо-

дай йому до смерти так підскакувать та прискать!

Прийшов на квартирю, зараз достав з шкатулки бритву, намиливсь, черк, в друге... так мої вуси, неначе скошена трава, і впали на рушник. Як глянув же я на себе в дзеркало так батечки!... аж злякавсь, сам себе не пізнав, чорт батька зна, на кого похожий: і рот кривий, і щоки позападали, і ніс похнюпивсь: зовсїм не я, а Нїмець Адам Іванович Фрік, що в Кременчуку шльонку розбирає!... Щоб менї до завтрього не дожить, коли брешу! В перший раз, як живу на сьвітї, довелось менї зголить вуса, луччеб було і не дожить до сього лиха! Як би знав, що зроблюсь таким паскудним, то Бог мене побий, колиб збрив хоч би не то що під суд, — хоч би жили з мене тягли". І кому з того прибуло, що я без вусів? Кому вони мішали: чи їсти, чи пити, чи, як, кажуть, вірою й правдою служити?... Як я теперички до жінки верну ся? Як я гляну в вічі Марії Уласовнї?... Згадав я й лїта мої молодії: не одна, було, глянувши на мої вуси, збирала губки на оборочку, не одна і цїлувала і милувала їх!... Отак журю ся, а сльози кап-кап!... Здаєть ся, і за старшим сином так не

вбивавсь, як помер! Мій Боже милий! подумав, ударивши себе в груди; за що ти мене так люто покарав?...

Нічого було робить більш у Полтаві, бо в довжность велено вступать тільки через тиждень, от я й поїхав до дому. То було як їдеш, то знай гукаєш на кучера: Торкай, хлопче, торкай, — а теперички сижу собі, схиливши голову, неначе мене на шибеницю везуть, пари з рота не пущу; хиба як швидко побіжить, то озвеш ся: Не жени коней, потомиш! — Так вже наровлю, щоб менї у ночи приїхать, бо жінка тодї була не порожня, то думаю, собі, як гляне разом на мене, та злякаєть ся, то ще (нехай він сказить ся) приведе Адама Івановича Фріка. Під'їзжаю до свого двору, — уже зовсїм смерклось, і в будинку не сьвітить ся; вилажу з брички, а тут як загавкають на мене собаки! — Тю, дурнї! — кажу, — хазяїна не пізнали! — Хотїв був погладить, так бісові собаки глянули на мене, та в ростїч. Ввійшов тихенько в сїни.. так якось чудно, матері його біс, будьто й не я, — здаєть ся й хата не моя, їй же Богу правда!... Отож, кажу, як загавкали собаки, жінка й прокинулась; чує — хтось увійшов.

— Хто там! — пита.

— Се я, — кажу.

— На когож там собаки гавкали?

— Не знаю.

— Та йдиж, — крадеш ся!

А в мене такий звичай був, що, було, як приїду до дому то зараз, хоч і в ночи, всїх розбуркаю: з дїтьми граюсь, з жінкою цїлуюсь, бабусю Оришку, що за дїтьми приглядує, зачіпаю, а теперички як тать, мов той злодій крадусь, — не знаю, на яку й ступить. Підійшов до кровати, а жінка протягує до мене руки цїлувать ся. Поцїлувались, а вона:

— Хто се? — та мене рукою по губах... Як наробить репету: Ой лишечко! Злодій!... Оришко, вогню, вогню!

Я її уговорюю, — так куди! не слуха: і руками й ногами від мене.

— Не підступай! — кричить, — не підступай!

Всїх дїтей переполошила, та вже Оришка прибігла з сьвічкою. Витрїщились на мене, дивлять ся.. здаєть ся й я, так не я ж: нема вусів!

— Що се з тобою сталось? — пита жінка; — чи ти живий чи мертвий? а сама аж пополотнїла, трусить ся, неначе трясця її трясе.

— Тим то й моє лихо, — кажу, — що живий!

— Що з собою зробив? — пита, — оглашений!

— Се-ж, — кажу, — дяка тобі: теперинькі вже не буду байдики бить, та з Марією Уласовною в маряжа грать!

— На щож ти вуси збрив? — пита.

— Тепер состою в гражданській, кажу, як і мені казали: — а потому право ношенія усов на мене не роспространяєть ся.

— Чи він пяний, чи здурів? — каже жінка, глянувши на Оришку; та як заголосить, як вдарить себе в груди, а за нею дітвора й Оришка, а бісові собаки почули, ну й собі і виють і скиглять, так — що Боже мій милостивий, такий ґвалт підняли, хоч з хати, — та що з хати! — з села тікай... просто кінець сьвіта наступає.

Оттак цілісіньку нічку рюмали, і я з ними; сижу та плачу. До крови губи собі подряпав. Хочу, знаєте, вус крутнуть, хап за губу, — нема нічого, і вдряпну...

На другий день така напала на мене нудьга, хоч крізь землю провалить ся. Що кому не скажеш, ніхто мене не слу-

ха: діти од мене одвертають ся, жінка хлипа, ні одна дворова собака, матері їх біс, до рук не йде. Думаю собі: Що мені на сьвіті робить?... А тут стали сусіди навідувати ся і Маря Уласовна прийшла, а я од них ховаюсь, та лице закриваю, неначе — ка-зна що таке... Їй же Богу правда! На третий день зовсім таки ослаб — еле дишу: груди мені заложило, живіт підвело (за три дни шматка хліба в роті не було): не знаю вже, чи голова в мене на плечах, чи може кавун. Зовсім таки налагодив ся вмирати, хоч за попом посилать!...

Коли на моє щастя, — так вже Бог милосердний не схотів посиротить моїх діточок, — приїздить Григорий Григорович Захарченко, оттой, може чули, що в чорта виграв би тяжбу, — так кажу приїздить; як глянув на мене — і назад одступив.

— Що се з тобою, братіку? пита?

— Пропадаю, — кажу — се моя за мною прийшла!

— Та не бреши — каже — тебе ще й полїном не добєш. Тільки — каже приглядуючись, — дуже спаскуднів: Чого се?

— Хиба вам повилазило? — кажу.

— Вуси збрив?

— Еге!

— На біса? — пита.

— Нечиста мати в гражданську понесла, так теперички право ношенія усов на мене не роспространяєть ся.

— Хто се тобі вигадав?

— Єго пре... теє, — кажу щоб йому добра не було!

— Брехали його батька сини тай він з ними, — каже, — тиж з мундїром в одставцї?

— Так що?

— Так коли мундїр на тобі, каже, спасибі йому, — так і вуси при тобі!...

— Їй Богу?

— Побачиш, — каже: — я тобі й указ дам.

— Батьку мій рідний, — кажу — на сьвіт ти мене народив! — Як скочу з кровати, ну його обнїмать та цїлувать, а він мене одпихає.

— Ну тебе к бісу, — каже; — як шпильками шпигаєш! — Бачите, одросли трошки вуси, так щітина й колеть ся.

Теперечки, спасибі їм, понасилали тих томів: що треба, хоч не скоро, а налапаєш, а тодї скоріш скарб ізнайдеш як чого тобі треба. Не у всякім повітї були такі й люде, як сей — що розказую —

Захарченко; шукають, було, шукають, та й плюнуть... Таке лихо було, не повірите: коли скажуть що право ношенія — не то вусів — голови на твоїх плечах не розпространяєть ся, то не турбуйсь шукать, чи — воно правда, чи брехня, стинай голову, та так і ходи. Щоб я пропав, коли не правда!

Ну, як почув я од Захарченка про той указ, то де в мене й сила взялась! Повеселїв, як на сьвіт народив ся. Зараз жінка поставила нам закуску, випили по чарцї, по другій, старої, бутельки зо дві сливянки, а тимчасом запрягли менї бричку, та скільки видно й заторохтїв з Захарченком. Дорогою, щоб мене не побачили, обвязав ся платком, тільки очи й блищать. Хто не стрінеть ся, пізна мене по конях, і пита: Чого се ти обвязав ся?

— Бишиха, — кажу, — нарядилась.

Приїхав до Захарченка. Як дав він менї той указ, то неначе рідного батька побачив!... Ну теперички, думаю, ваше пре... теє... чий чорт буде старший!

Вернув ся до дому і два місяцї висидїв в карантину, поки вуси не повідростали так, що вже й жінка зо мною цїлуєть ся, і люде слухають, і собаки на мене не гавкають. Вже й з Марєю Уласовною в маряжа граємось, а тут така

піднялась переписка! З Полтави повістка за повісткою! Неукоснительно, с полученія сего, імієте явить ся. — А я їм в одвіт: По случаю приключившей ся внезапно болїзни! — Ще з місяць підождав, так як вже стали закручувать ся, поїхав в Полтаву.

Тільки приїхав, зараз натяг на себе козакин, причепив шаблюку та й пішов у палату, себто вчинить явку. Вхожу в присуствіє... Як гляне на мене г. предсїдатель, так його й зжолобило, аж носом закрутив.

— Что ето, милостивий государ мой, — крикнув, — ви уклоняєтесь од служби і вторично осміливаєтесь явить ся ко мнї в усах!

— Се, — кажу, — ще не вуси, а усишки, а от як виростуть, то будуть усища! А сам держусь за той указ, як слїпий за поводача.

І!... як закричить, та підскоче, та присне: я вас, милостивий государ мой, в двадцать четире часа...

Не гарячіть ся,— кажу — кров спортите, а ось подивіть ся! — Та тиць йому в руки указ. Дивись, думаю, хоч повилазять...

Прочитав, — якось чудно, лупа очима, губи дрижять...

— Хо... Хома П... Петрович! — каже, запиняючись: — что ето такоє?

Хома наставив око:

— Височайший, каже.

— Без вас знаю, — каже предсїдатель, — а роспространяєть ся ли право ношенія усов?

Хома крут-верть, сюди-туди, нїчого робить.

— Роспространяєть ся, — каже.

Товариші дивлять ся на мене, перелякались, думають собі: Буде менї халепа! А я дивлюсь на супротивників, так їх очима й їм, та вуси кручу. Предсїдатель глянув на секретаря, повертїлись в двох сюди-туди, та й посїдали тихенько; нї один пари з рота не пустив. Що думаю собі, піймали облизня?

Так оттака то чудасїя була з моїми вусами! Як би не той указ, то можеб довелось і пропасти! Згадуючи прошле, нераз думав: правду люде кажуть, що за Богом молитва, а за царем служба нїколи не пропадає. За пятнацятилїтню безпорочну вислужив таки собі те, що теперички нїяке превосходительство на сьвітї не збриє менї вусів, — от що!...

Оповістка.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсї книжки:

В першій серії „Белетристичній Бібліотеці“:

		Ціна в короновій вал.
1.	**Стефан Ковалїв.** Дезертир і иньші оповіданя	1·60 К.
2.	**Іван Франко.** Поеми.	1·60 „
3.	**Ольга Кобилянська.** Покора і иньші оповід.	1·40 „
4.	**Ґю де Мопасан.** Дика панї і иньші оповіданя	1·30 „
5.	**Іван Франко.** Полуйка і иньші бориславські оповіданя	1·40 „
6.	**Наталїя Кобринська.** Дух часу і иньші оповід.	1·60 „
7	**Кнут Гамсун.** Голод, роман	2·20 „
8	**Леся Українка.** Думи і мрії. Поезиї . . .	1·60 „
9.	**Стефан Ковалїв.** Громадські промисловцї. .	1·60 „
10.	**Уілліям Шекспір.** Гамлет, принц данський	1·80 „
11.	**Генрик Понтоппідан.** Із Хат. Оповіданя .	1·40 „
12.	**Богдан Лепкий.** З житя. Оповіданя.	1·20 „
13.	**Ґергарт Гауптман.** Візник Геншель	1·60 „
14.	**Михайло Коцюбинський.** В путах шайтана. Оповіданя	1·60 „
15.	**Уілліям Шекспір.** Приборкана гоструха .	1·40 „
16.	**Панас Мирний.** Лихі люди	1·40 „
17.	**Короленко.** Судний день	1·20 „
18.	**У. Шекспір.** Макбет	1·60 „
19	**К. Ґуцков.** Уріель Акоста	1·40 „
20.	**У. Шекспір.** Коріолян	1·80 „
21.	**Михайло Яцків.** В царстві сатани	1·60 „
22.	**Панас Мирний.** Морозенко	0·90 „
23.	**Лесь Мартович.** Нечитальник.	1·60 „

24. **Михайло Коцюбинський.** По людському . 2·00 „
25. **В. Оркан.** Скапаний сьвіт . . . . . 1·00 „
26. **Василь Стефаник.** Дорога . . . . . 1·60 „
27. **У. Шекспір.** Юлій Цезар . . . . . 1·60 „
28. **Л. Толстой.** Відроджене, (3 томи) . . . . . 3·60 „
29. **К. Гавлічек Боровский.** Вибір поезий . . 1·60 „
30. **Ф. Заревич.** Хлопська дитина . . . . . 1·80 „
31. **І. Франко.** Абу-Бассім . . . . . 1·60 „
32. **Уіллїям Шекспір.** Антонїй і Клеопатра . . 1·80 „
33. **Є. Тимченько.** Калевала (переклад) . . . . 3·00 „

Цїни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій, серії, „Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1. **Кароль Кавцкі,** Народність і її початки . 0·60 К.
2. **Фр. Енґельс,** Людвік Фаєрбах. Переклад Будового. . . . . 0·50 „
3. **Фр. Енґельс,** Початки родини, приватної власности і держави . . . . . 1·50 „
4. **Ш. Сеньобо́,** Астрия в XIX столїтю . . . . 0·80 „
5. **В Будзиновський,** Хлопська посїлість. . . 2·00 „
6. **І. Флямаріон,** Про небо (кінчить ся друкувати).
7. **М. П. Драгоманов,** Переписка Т. І. . . . 1·80 „
8. **С. Степняк,** Підземна Росия (друкуєть ся).

Брошур другої серії не оправляєть ся.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1. **М. Грушевський,** Хмельницький і Хмельниччина . . . . . 0.20 К.
2. **Курцій Руф,** Фільотас . . . . . 0·20 „
3. **В. Наумович,** Величина і будова звіздяного сьвіта . . . . . 0·15 „
4. **Панас Мирний,** Лови . . . . . 0·06 „
5. **І. Пулюй,** Непропаща сила . . . . . 0·20 „

6. **М. Грушевський,** Бех-Аль-Джуґур . . . . . 0·10 „
7. **І. Раковський,** Вік нашої землї . . . . . 0·10 „
8. **А. Чехов,** Каштанка . . . . . 0·15 „
9. **М. Драгоманов,** Мик. Ів. Костомарів . . . 0·15 „
10. **Е. Золя,** Напад на млин. . . . . 0·20 „
11. **І. Пулюй,** Нові перемінні звізди . . . . . 0·15 „
12. **Г. Квітка,** Маруся . . . . . 0·50 „
13. **М. Левицький,** Спілкова умова для селянських спілок . . . . . 0·20 „
14. **М. Кулїш,** Орися . . . . . 0·06 „
15. **М. Кистяковська,** Іван Гус . . . . . 0·20 „
16. **О. Стороженко,** Оповіданя. І. . . . . 0·20 „

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

Увага. Укр. руська Видавнича Спілка дає всї свої виданя на рати (місячні або квартальні) з тим, що термін сплати буде точно задержаний. — Хто хоче взяти на рати книжки, мусить зголосити ся до дирекциї по реверс, який має виповнити і звернути дирекциї. Хто зложить від разу 20 кор. дістає 10% рабату. На „Лїт. Наук. Бібліотеку“ приймаєть ся окремо передплату по 5 кор. за серию зложену із 48 (подвійних) аркушів друку.

Витяг зі статута „Видавничої Спілки“.

§. 2 Задачею Товариства є видавати власним коштом часописи, книжки, і брошури, змісту літературного, наукового і політичного, та провадити на власний зиск або страту друкарні і иньші галузи промислу, звязані з видавництвами.

§. 5. Членом Товариства може бути кождий Русин і кожда руська інституция, що письменно зголосить своє приступлене до Товариства що найменше з одним уділом в квоті 50 корон.

§. 7. Новопринятий член складає зараз вписове в квоті 2 кор. і що найменше першу рату на уділ в квоті 10 кор.

§. 14. Члени Товариства відповідають за з'обовязаня Товариства квотою на уділ вплаченою, взглядно декляpованою і квотою ще раз так великою, як вплачена, зглядно декляpована на уділ квота.

§. 19. Кождий член має право віддавати до розпорядимости Спілки свої капітали на певний з гори означений процент.

Ціна 20 сотиків.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛЇОТЕКА. Ч. 91—92.
Відповідає за редакцию: Володимир Гнатюк.

Олекса Стороженко.

ОПОВІДАНЯ.

II.

У ЛЬВОВІ, 1904.

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 91—92.
Відповідає за редакцию: Володимир Гнатюк.

Олекса Стороженко.

ОПОВІДАНЯ.

II.

Med. univ. Dr. J. TURYN
WIEN
XVIII. Gersthoferstrasse 138

У ЛЬВОВІ, 1904.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ.

	СТОРОНА
1) Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав	1 – 9
2) Вчи лїнивого не молотом, а голодом	10 – 15
3) Не впусти рака з рота . .	16 17
4) Два брати	18 – 26
5) Лучше нехай буде злий, нїж дурний	27 – 33
6) Розумний бреше, щоб правди добути	34 – 40
7) Дурень	41 – 57
8) Жонатий чорт	58 – 64
9) Скарб	65 – 75
10) Три сестри	76 – 93
11) Голка	94 – 104
12) Закоханий чорт	109 – 156
13) Сужена	156 – 174
14) Чортова коршма	175 – 185
15) Мірошник	186 – 204

Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав.

Жило в селї таке чесне та тихе подружжя; не тїльки не лаялись, і сварки між ними нїколи нїякої не було; як кажуть:

„Любили ся, кохали ся, як голубів пара“.

Янголи, глядючи на щасливе їх життя, радувались і втїшались, а чорту було не по-нутру, — найбільш од того, що не можна йому нїяк увійти до них у хату. Чого вже він не робив, як біля їх не захожувавсь, щоб вони хоч полаялись! Нїчого не вдїяв. Досадно чорту. „Що тут“, думає, „робити?“ Далї згадав, що в сїм же селї є преєхидна баба, з біса хитра й лукава; от він, не довго думавши, і прийшов до неї за порадою.

— Будь ласкава, бабусенько, каже, — поможіть минї в мойому дїлї, а я вам за се оддячу.

— Добре, кажи, чого тобі треба?... не первому такому-ж чорту, як і ти, я в пригоді стала.

— Чи ви знаєте отте гаспидське подружжя, Якова й Катерину, що в душі воно в мене сидить?

— Знаю, а що?

— Чи не можна-б яким-небудь побитом розвести сю гемонську пару? Хоч би принаймні полаялись?

— Чом не можна? А що ти мині за се даси?

— Що душі твоїй завгодно.

— Червоні чоботи з срібними підківками!...

— Добре, — каже, — хоч із золотими!

Згодились, а чорт віри не йме. „Як таки“, думає, „я й чорт, і нічого не вдіяв, а то щоб вона, чорт батька зна що таке, баба, та зробила!“

Дурний, хоч і чорт! і того не знав, про що давно вже люде кажуть: що в старої єхидної баби десять чортів сидить, та ще й на двацять сідала гуляють, що — де чорт не справить ся, туди бабу пішле!

Тільки баба випровадила чорта, зараз натягла на себе кожушину тай побігла до церкви. Ще й у одного дзвона не дзвонили, а вона вже стоїть на бабинцю і хрестить ся та поклони бє, а сама поглядує. Стали люде

збиратись. Тільки вглядїла Якова, зараз до його й підскочила.

— Ой жаль минї тебе, чоловіче! — каже, схиливши на бік голову, — дуже жаль! Не знаю, як тебе й вирятувать, яку тобі й порадоньку дать!...

— Чого тобі треба від мене? — пита Яків.

— Ох, мій голубе! велике, превелике горе тебе чека, нещасливого!

— Яке горе?

— Жінка тебе не любить; зрадила тобі небога, закохала ся в Семена Прудкого, і налагодилась тебе з сьвіта зігнати, зарізати!...

— Скажена бабо, що ти кажеш? — скрикнув Яків. — Та в мене жінка тиха, як горлиця; вона мене любить — душі в собі не чує!

— Мій голубе сизий! не йми-ж минї віри, коли не хочеш, тільки слухай, що я тобі казатиму, тай роби, що сам знаєш...

— Кажи.

— Сегоднї, як вернеш ся од церкви до дому, жінка стане тобі ськати в голові.. Гляди-ж: як побачиш ніж, швидче зіскакуй, щоб вона не перетяла тобі горлянки!

— Тьфу на твого лисого батька! — скрикнув Яків, аж перехрестив ся. — Яке

неподобне вигадує! Нехай воно на твоїй голові окошить ся!... Та од неї скоріш у церкву.

А чорт, перекинувшись горобцем, слуха та з радощів аж підскакує, та хвостиком вертить. Бачить діявольський син, що бісова баба гаразд таки засмутила чоловіка, бо ввійшов у церкву і не перехрестив ся.

З церкви метнулась баба до Катерини; полетів за нею й чорт. „Побачимо“, думає собі, „що дальш буде!“

Катерина, випровадивши свого чоловіка до церкви, порається біля печі, весела й щаслива, як пташечка, а пісня так і виливаєть ся із самого серця: сказано — любить, щаслива, весела. І не схаменулась небога, як лихо затуркотіло у віконце.

— Хто там? — пита Катерина.

— Се я, — обізвалась баба. — Відчини!

Війшла баба в хату, збіднілась, хлипа, мовчки сіла на лаві, і на добри-день не сказала.

— Чого се, бабусю, ви такі смутні? — пита Катерина.

— Серденько моє, дитинко моя люба! — каже баба, важно зітхнувши, — не питай мене: не з добрими вістями я до тебе прийшла... Лучче-б мині старій і не дожить до

сієї лютої бідоньки... — І знов розпустила патьоки і заголосила на всю хату: — Пропала ти, донечко, на-віки пропала!... Не любить тебе твій Яків; причарували його до себе злії люде, одвернули його од твого серця!...

— Оттаке вигадай! — каже молодиця, засьміявшись. — Та такої вірної дружини, як мій Яків, — нехай здоров буде, — на всему сьвіті не знайти!

— Ох лишенько моє! так і я думала, та не так воно вийшло. Слухай, серце. Позавчора приходила до мене удова Бистриха — щоб їй добра не було! — і просила зілля. „На що тобі?“ питаю. Не хотіла спершу казати, а там і призналась: „Закохалась“, каже, „у Якова, Катерининого чоловіка... причарувати. Він дуже любить свою гладку жінку“. Я й не дала: сказала, що в мене нема того зілля. Сегодні оце йду до церкви, зирк — аж твій Яків ходить біля Бистришиної хати, якось чудно дивить ся і голову понурив. „Ох мині лишенько!“ думаю, „чого се він такий? щось неблагополучно!“ Скоріш у хату до Бистрихи; питаю, а вона усьміхаєть ся, тай каже: „Аж у Петриках достала того зілля“. Як ножем мене в серце штрикнула! Де-б то не достала? тільки глянула я на бідолаху, зараз і пізнала, що вже йому дадено. Не счулась, як оце і до

тебе прибігла... Ох мині лихо тяжкеє! пропала-ж ти, моя горличко, на-віки пропала!...

І знов заголосила на всю хату.

Слуха молодиця, і вже не сьміеть ся: склепили ся устонька й посиніла; сама — як крейда; на очах тремтять слези; вся трусить ся і хапаеть ся за стіл, щоб не впасти.

— Бабусенько, ненько моя! — заголосила Катерина, облившись гіркими, — вирятуй же мене нещасливу, вирятуй мого бідного Якова! Як він мене покине, то й я сьвіт покину, сама на себе руки наложу!

— Вирятую, моє серденько, вирятую, не дам злій личині верховодити над вами, тільки, моя голубонько, треба як найшвидче одворожувати, поки ще твій Яків не перепив недопійла, поки супротивник не засів йому в потилиці... Чи нема в тебе гострого ножа?

Молодиця скоренько подала бабі ножа. От вона пошептала, пошахрувала над ним, тай каже:

— Озьми-ж сього ножа, і як вернеть ся од Бистрихи твій чоловік, то поськаєш йому в голові, а як засне, то сим ножем одріжеш у його прядку волося і оддаси мині, то я зараз розібю ті чари ік чортовій матери і приверну твого Якова знов до тебе!

Катерина аж руки цілує у бісової відьми та дякує, а чорт, сидячи на вікні, усе чує, і весело-б то йому, і страшно. „Не бісова баба!“ думає, „яка-ж лукава та єхидна! З такою і нашому братови не безпечно“.

Потюпала вража баба до дому, тільки поглядує на свої діряві черевики, та думає, як-то вона гарна буде в червоних чоботях! А бідна молодиця в своїй хаті місця собі не прибере; і руки ламле, і гірко плаче: серце кровю обливаєть ся.

І Яків смутний повертаєть ся до дому. Хоч і не поняв бабі віри, однак важко стало на душі од одної чутки, що в його дружина невірна. Понуро війшов у хату і з підлобя гледить на жінку. І Катерина не привитає його; не кинулась, як завжде, йому на зустріч; стоїть як у землю вкопана.

„Що стало ся з моєю жінкою?“ — думає Яків, пильно на неї дивлячись.

„Се не мій Яків“, — думає молодиця; „таким поглядом він на мене ніколи не дививсь!“

Посиділи, — одно до другого слова не промовить: в обох тяжко-важко на душі. Далї Катерина й каже:

— Якове, може-б я тобі поськала в голові, поки страва упріє.

Аж здрігнув ся сердешний Яків, почувши се, аж груди йому заложило.

— Добре... ледви промовив сердешний і подумав собі: „Мабуть не брехала баба“.

Ох щось же не добром у сій щасливій хаті віщує! Янголи ховають ся за образи, а чорт війшов у сіни і за клямку вже береть ся.

Розчісує Катерина голову Якову і приглядуєть ся і прислухаєть ся, чи не заснув він; а сердешному чоловікови не до спання: серце в його на шматки розриваєть ся. Аж ось здаєть ся їй, що вже він заснув. От вона тихенько й вийма з під себе ножа, а Яків хап її за руку.

— Жінко!... що се?... — І закипіло...

Янголи, заплющивши оченята, тікають із хати, а чорт ускочив у хату, зараз собі і кубелечко звив у пічурці.

Не зовсім таки й збрехала вража баба: не жінка зарізала, а чоловік жінку...

Лежить молодиця як скошена квіточка, з пробитим серцем, вся підплила кровю, а безталанний чоловік рве на собі волося, бєть ся в сиру землю... Пропало любе життя на сьвіті, пропала й душа!...

Поніс чорт вражій бабі чоботи, та вже тепер і йому страшно до неї підступити, — дарма що чорт. От він настромив на махові

вила чоботи, та так їй і оддав, щоб і не доторкнутись до гаспидської відьми.

Відсіля-ж то й вироїлась приказка: Се, мовляв, така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав.

Вчи лїнивого не молотом, а голодом.

Багатому хазяїну послав Бог чимало діточок. Всї-ж покірні, трудящі, помагають батькови й матері у всякій роботї; одна тільки дочка (Палажкою звали) удалась така лїнива! Тільки й роботи їй, що сидить згорнувши ручки. Нї на сорочку собі не напряде, нї води не принесе, нї корови не видоїть. А дївка-ж така — глянуть на неї — здаєть ся за двох зробить: висока, гладка і з виду — не взяв її враг — чорнявенька, хороша-прехороша!

Може-б вона і не була така лїнива, коли-б батько й мати, на лихо їй, так у нїй не кохались. Нїколи було не налають — не то щоб ударить — лїниву дитину.

— Донечко моя! — було почне батько: — чом ти нїчого не робиш?... Яка-ж із тебе хазяйка буде?... Та тебе-ж нїхто не візьме за себе. Кому треба таку панську пиху, як ти? Чи не сором тобі дарма хлїб їсти?

То мати зараз і заступаєть ся.

— Годї тобі, скаже — гримать на дитину! Як до чого прийдеть ся, то буде з неї й хазяйка... Адже-ж не чужий хлїб їсть, а наш.

Вже й подруженьки Палажчинї повиходили заміж, а до неї і старостів не засилають, хоч така дївчина, кажу, що кращої в селї нема: біла, повна, тїло нїжне, — як панночка! бо нїчого не робить: не печеть ся на сонцї, не мерзне й на морозї.

Думав старий, думав, що йому на сьвітї робити з лїнивою дочкою, тай каже:

— Як-би знайшов ся такий чоловік, щоб не биттям, а поважним словом зробив із неї роботящу молодицю, то я з нею віддав би йому третину всеї худоби, що маю.

Знайшов ся такий чоловік із другого села; прийшов до Палажчиного батька, і сина з собою привіз. Знатний парень, дївчинї під пару.

— Віддай, каже, — твою дочку за мого сина, то побачиш, яка з неї буде невсипуща хазяйка.

— Добре, каже батько, — віддам, і з нею, як сказав, третину худоби; тільки гляди, щоб не били моеї дитини!...

— І пальцем, — каже чоловік, — до неї не доторкнусь!

Одружили Палажку з парубком, і добре погулявши на весіллї, свекор забрав молодих тай повіз до себе. На другий день уся сімя прокинулась раненько і кожний приняв ся за роботу, а Палажка довго ще ворочалась із боку на бік, поки не обридло лежати, а далї встала, сїла біля віконця тай поглядає на вулицю, і рада-б то, раденька, що її нїхто не силує до роботи. К обіду зібралась уся сімя, поставили на стіл борщ; от свекор і пита:

— А хто що робив?

Всякий, хто що робив, розказує, а Палажка мовчить.

— А ти, невістко, що робила? — пита свекор.

— Нїчого не робила, одвітила Палажка, — і звичаю того не маю, що-б робити.

— Як нїчого не робила, то нїчого й не їстимеш: і в нас нема звичаю дарма годувати лежнїв!

Так сердешна цїлїсїнький день не ївши і сидїла: нема, бачите, рідної неньки, нїкому було і шматочок хлїбця дати небозї.

На другий день сидїла, сидїла, а далї згадала, що тутечка, як не поробиш, то й їсти не дадуть, — вхопила відра тай принесла води. Як посїдали обідати, знов свекор пита:

— А хто що робив?

— Всї робили, — одвітує свекруха.

— А невістка?

— Вона води принесла.

— Дайте-ж їй кухлик води.

Випила той кухлик небога, поплакала, пожурилась, і знов голодує.

На третїй день Палажка принесла води, і як свекруха поралась біля печі, то й вона помогла їй вимішати кашу.

— А хто що робив? — пита свекор, сїдаючи обідати.

— Всї робили, одвітує свекруха; — а невістка і води принесла, і кашу вимішувала.

— Дайте-ж їй грудочку каші.

Не наїлась Палажка тією грудочкою. Нїчого робити; як кажуть: голод — не тїтка, не нагодує. От вона годї вже сидїти, згорнувши ручки; потрошки, потрошки, тай стала така-ж роботяща, як і всї. Минув тиждень і другий; от Палажчина мати і каже свойому чоловікови:

— Що то дїєть ся з нашою дитиною? Може, вона кулаками слези втирає; може її товчуть і бють нещасливу?... Запроторили аж у друге село, тай досї вісточки од неї не маємо. Хоч би ти, чоловіче, навідавсь до неї.

У недїлю пішов старий до своєї дочки. Приходить — нема нїкого: уся сїмя пішла

до церкви, тільки одна Палажка осталась і порається біля печі.

— А що, донечко, пита старий, — як тобі живеть ся?

— Добре, тату, одвітує Палажка, — спасибі Богу й людям

— Не бють тебе?

— Ні, не бють.

— Спасибі їм! — каже старий, перехрестившись.

Сів батько на лаву, тай дивить ся на свою дочку, а вона так тим рогачем орудує! То горшки переставля, то жару підгребе, то вибіжить із хати дровець врубати, то вхопить відра та збігає по воду. Що се з нею сталось? думає старий, очам своїм віри не йме. То було й до печі близько не підійде, а теперечки — глянь, яка роботяща стала!

Аж ось повертають ся з церкви свекор із жінкою, з дітьми, а Палажка як ухопить шкураток та батькови в руки:

— Мніть, тату, каже, — а то тутечки такі люде чудні, що як хто нічого не робить, то вони йому й шматка хліба не дадуть!

Батько узяв той шкураток тай мне, а тут ввійшов у хату свекор із жінкою і з дітьми.

— Здоров був, свате! — каже свекор; — а що се ти робиш?

— Шкураток мну, каже старий, усьміхаючись, — щоб не гулять, бо дочка мині сказала, що тут такі люде чудні, що як хто нічого не робить, то йому й шматочка хліба не дадуть.

— Е, в нас так, свате! — каже свекор, глянувши на невістку. — Не збрехала твоя дочка. Бач, яка стала роботяща! Теперечки давай, як обіщав, третину, бо й пальцем я до неї не доторкнув ся.

— Як же ви її навчили? — пита батько.

— А так: вчи лїнивого не молотом, а вчи голодом.

Не впусти рака з рота.

Летіла ворона понад морем; дивить ся — лізе рак. Вона хап його, тай понесла через лиман у ліс, щоб, сівши де-небудь на гіли, гарненько поснідати. Бачить рак, що приходить ся пропасти, тай каже вороні:

— Ей вороно, вороно, знав я твого батька і твою матір: славні люде були!

— Угу, — одвітує ворона, не роззявляючи рота.

— І братів і сестер твоїх знав, каже рак, — що за добрі люде!

— Угу, гугнить ворона, а рака кріпкенько держить.

— Та вже хоч вони і гарні люде, каже рак, — а тобі не рівня Мині здаєть ся, що й на сьвіті нема розумнішого над тебе.

— Еге! — крякнула ворона на ввесь рот, тай упустила рака в море.

От тим-то, як кого одурять похвальбою, або лестивою річчю, то люде й кажуть: „Упустив рака з рота“. А як кого остерігають, то кажуть: „Гледи! не впусти рака з рота“.

Два брати.

У багатого пана було двох синів. Старшенький удав ся собі тихий, слухняний, все за книжкою сидів, а меншеньке таке вродилось швидке, шаловливе, — тільки йому й діла, що гаса було по господї, шпурляє камінням та собак бє. Раз іде старець побіля двору в сїмряжцї, а меншенький панич вихопивсь на вулицю тай давай цькувати його собаками. Ну, сказано: собака і на владику бреше; — от вони й рвуть, а старець уговорює панича: „Гріх тобі“, каже, „синку, знущатись над старими людьми; за се“, каже, „Бог тебе покарає!“ А панич іще гірш цькує і язик йому висолоплює, так що старець годї вже поучати, та скоріш на втїкача. Розсердив ся той старець на меншенького панича, та зараз сьвятому Петрови й пожалїв ся: „Сьвятий Петре“, каже, „покарай його за мене, щоб він, ледащо, десятому заказав, як цькувати старих людей со-

баками!“ А Петро й каже: „Добре, тільки не зараз; тепер воно ще дурне хлопя, не зрозуміє тієї й кари; а от, як виросте, то вже хіба тоді“.

Повиростали паничі, а там, як помер батько, то вони поділились худобою, поженились і самі стали жити панами. Старшому Бог у всьому помагає: посіє пшеницю, то вона виросте заввишки з чоловіка і по четверти з копи зерна дасть; а у меншого — або градом вибє, або оврах понівечить. Старший збудував караван, і жене таку горілку, що люде зо всіх слобід ідуть до його купувати, а у меншого така смердюча, що й до носа ніхто не донесе. У старшого степи вкриті гуртами, отарами, табунами, а в меншого усе видохло і перевелось на незнати що. Тільки й дає йому Господь діточок: що рок, то й пророк: народилось їх із пятнацятеро. Старший брат і ні гадки собі, лежить та загріба гроші лопатою: усе йому Бог дає; а менший працює, як риба об лід побиваеть ся, а нічого не вдіє, ні в чому нема йому талану. Все спродав, що в його було: і степи з хуторами, і гаї, і так знищав, що нема в його ні одежини, ні шматка хліба. Голодна дітвора голосить, а він із жінкою сидить та плаче. Плакав, плакав, а далї й просить свого янголя-хранителя: „Змилуй ся“, каже, „хоч ти надо мною! Полети до Господа, та вимоли

мині з дітками хоч по шматочку хліба!“ Полетів янгол і розказав Господу, яке лихо терпить менший брат, тай каже: „Боженьку мій милий, дай їм хоч по шматочку хліба!“ — „Добре“, каже Бог; „нехай же він іде до старшого брата і попросить хліба; як не дасть, то нехай у него молотить із коробки; як же й з коробки не дасть, то нехай з ним так згодить ся: щоб тільки те зерно прийшлось на його долю, котре впаде йому в постоли, як він молотитиме“.

Прийшов менший брат до старшого, а той сидить на рундуці, такий гладкий та ситий, сказано — багатий; тільки вздрів свого брата, зараз встав і сховав ся в будинок. Через яку там годину, висилає спитати, чого брату треба? От меньший і каже: „Прийшов до брата попросити шматок хліба собі і діточкам моїм“. А старший брат вибіг на рундук, тай крикнув: „Женіть його з двору!“ Менший знов просить: „Братіку мій, дай мині хоч із коробки молотити“. — „Не дам“, каже старший: „який з тебе молотник? ти мині тільки понівечиш пшеницю!“ — „Ну, як так“, каже менший, „то нехай тільки те зерно буде моє, яке попаде в мої постоли!“ Старший брат засьміяв ся тай каже: „Добре; дайте йому молотити з тієї скирти, що затекла і миши поточили“.

Молотив бідолаха цілісінький день; у вечері роззув ся, дивить ся — в постоли заскочило тільки два зерняточка. На другий день молотив — приніс три зернини, на третій — чотири; що дня прибувало тільки по одному зернятку. Оттак молотив сердега цілісіньку зиму, а намолотив тільки з-пригорщ пшениці. Вернув ся до дому; жінка з дітьми вийшла на зустріч, і не пізнала сердешного: од праці висох, вичах, аж очи йому в лоб позападали, і так ослаб, що ледви до своєї хати припхав ся. Голодні діти обступили батька, просять хліба, а він їм і показує пригорщ пшениці, що вимолотив: а слези так і капають на ту пшеницю. „Бачите, діточки“, каже: „більш сліз витекло і трудового поту, як тих зернят, що для вас намолотив: слезами-ж“, каже, „нікого не погодуєш, а од трудового поту ніхто ще не сидів голодний, — тільки я з вами, мої безталанні діточки!“ Далї і каже янголю: „Що мині на сьвіті робити з сією пшеницею: змолотив та спекти, то й одному їсти нічого?“ Полетів янголь до Бога тай пита: „Що робити меншому брату з тією пшеницею, що вимолотив?“ — „Нехай“, каже Бог, „попросить у брата землї тай посіє“.

Знов потяг менший брат до старшого. „А чого тобі треба?“ пита старший: „чи не схотілось іще з постола молотити?“ — „Нї“,

каже менший; „прийшов до тебе просити земельки, щоб посіяти ту пшеницю, що з ласки твоєї намолотив“. — „А багацько намолотив?“ пита старший. — „Ось скільки“, каже менший, і показує йому ту пригорщ. — „Добре“, каже старший, — а сам регочеть ся, аж за живіт береть ся: „дам тобі землї, скільки душі твоїй завгодно! Іди-ж у царину, — там єсть лан десятин у пятьдесять, а може й більш буде; то коли достане сієї пшеницї, то хоч увесь засївай, — нехай тобі Бог помагає!“ Подякував менший брат старшого, пішов собі до того лану тай почав сїяти. Сїє тай сїє, — відкіля та у Господа пшениця береть ся, неначе з рукава сиплеть ся, як дощ шумить. Цїлїсїнький день сїяв, аж поки всего лану не засїяв, іще й осталось із пригорщ, стільки, скільки й було. Так уже, бачите, дав йому Бог милосерний. „А що“, спитав старший брат, побачивши меншого: „чи стало тобі лану?“ (а сам сьмієть ся). „Нї, не стало“, каже менший: „ось скільки ще осталось пшеницї“. — „Брешеш“, каже старший: „ти мабуть не сїяв, бо стільки минї й учора показував“. — „Піди, подивись“, каже менший, „коли не ймеш віри“. Поїхав старший в царину: аж справдї, увесь лан засїяний і заволочений. „Що воно за причча така?“ подумав собі, тай каже: „Побачимо, який з сего пива буде квас!“

Незабаром зійшла пшениця така густа та рясна, як щітка, — аж весело на неї глянути; а та, що на лану старшого брата, ледви з землї вилазить, жовта і позакручувалась. Завидно стало старшому брату, — от він і каже: „Нї, вже вибачай, брате, не оддам я тобі сего лану, — бери мій“. Нїчого робити меншому; прийшов до дому тай плаче. Полетїв янголь до Бога: „Так і так“, каже: „старший брат обижає меншого; що звелиш робити бідоласї?“ А Бог і каже: „Нехай бере братів лан, а сей я градом вибю“.

Недовго і втїшав ся старший брат одібранним ланом: набігла хмарка, — як учистить град із курине яйце, всю пшеницю до стебла вибив. Розсердив ся старший брат. „Се“, каже, „ти минї таке нещастя приніс: із роду сего зо мною не було; не хочу твого лану, — я свій назад беру!“ Знов заплакав менший брат і знов янголь полетїв до Господа за порадою; а Бог і каже: „Нехай не журить ся! я зроблю його лан таким, як і був“.

Послав Господь хмарку на витолочений лан, вона його і теплими дощами скропляє, і вкрива по холодним зорям, і вітерцем продува, стереже його, пестує як рідна мати свою дитину. У Бога, кажуть, усе за дверима: відкіля що й взялось! і пшениця розрослась і заколосилась на вдивовижу. Аж ось

іде Петро з старцем понад тим ланом, а старець і каже: „Подивись лишень, сьвятий Петре, яку Бог пшеницю вродив: з роду такої не бачив!“ — А Петро й пита: „А знаєш, чия се пшениця?“ — „Не знаю“, одказує старець. — „Се того чоловіка“, каже Петро, „що цькував тебе собаками“. — „Глянь!“ — подумав старець; — „не багацько-ж буде йому користи з сієї пшениці: я так зроблю, що скільки-б він кіп не навантажив на віз, то більш із нього не вимолотить, як один тільки мішечок“. Зрозумів сю його думку сьвятий Петро, та як вернув ся до себе, зараз і попросив Бога послати до меншого брата янголя. „Скажи“, звелїв йому Бог, „щоб він, як буде перевозити пшеницю, не більш клав на віз, як по одному снопочку“.

Зжав менший брат свою пшеницю і перевіз як йому велено. Став молотити: що вдарить ціпом, так йому мішок пшениці і висипле ть ся. Позасипав повнісїнькі закроми, іще й здоровенні ворохи стоять на току, — нікуди вже й ховати. Знов іде Петро зі старцем побіля току меншого брата, а старець і каже: „Дивись лишень, сьвятий Петре, скільки Бог дав сему чоловікови пшениці, та яка-ж гарна та чиста, нема в ній ні

зани*), ні кукілю". — „А знаєш, чия се пшениця?" пита сьвятий Петро. — „Не знаю", одказав старець. — „Се того чоловіка", каже Петро, „що цькував тебе собаками". — „А щоб він не діждав із сієї пшениці хліб божий їсти!" скрикнув старець; — аж почервонів із досади: „щоб той", каже, „подавив ся першим шматком, хто його й їстиме!" Знов попрохав Бога сьвятий Петро, знов послав Бог янголя до меншого брата: „Скажи", каже, „йому, щоб він напік із пшениці буханців, і крий Боже, щоб не їв і не коштував, які вони, а нехай несе їх у церкву божу і роздасть старцям". Напік менший брат буханців повнісіньку торбу тай поніс до церкви. Як скінчилась служба, от він і вийшов на цвинтар, а той старець сидить собі з краю, протягує руку і голосить: „Христа ради!" От, менший брат і дав йому першому буханець, а старець трошки проголодавсь, хап той буханець, укусив та не разжувавши гаразд, хотів проковтнути, тай подавив ся. Тут иньші старці почали його в спину штовхати, — хто кулаком стусоне межи плечі, хто костилем ткне під ребро, хто затопить по потилици, — на силу вибили йому з глотки той шматок. Стрів ся старець

*) Зана — таке зілля, що як доспіє, то неначе сажа з квітки сиплеть ся і темнить пшеницю.

із Петром, тай каже: „Яка сьогодні во мною кумедна причча трапилась: трохи був на смерть не подавив ся!“ А Петро йому й каже: „Се тобі, старче, так Бог зробив за те, щоб другому не бажав давитись. Розсердив ся єси на дурне хлопятко, що цькувало тебе собаками, тай став вадить чоловікови, котрий на свойому віку доволї приняв того лиха, а не зробив ся-ж ледащом. Та ще хотїв щоб він подавив ся першим шматком хлїба, добутого слезою та трудовим потом!“ — „Господи!“ сказав тодї старець: „Ти один і милосерний і справедливий! помилуй мене грішного; нїколи вже не буду вадить тому чоловікови, котрого ти милуєш!“

З тої пори перевернуло ся щастя братів. Менший став богатий, а старший все стратив і прийшов до меншого голодний і холодний, за шматком хлїба. Менший приняв його як брата рідного, бо зкоштував на свойому віку гіркої, так знав, що таке лихо; — надїлив його землею, скотиною, построїв йому будинок, а сам іще богатший та щасливійший став.

Лучше нехай буде злий, ніж дурний.

(Приказка).

У батька та в матери була одним одна дочка. Старі дуже любили свою дитину, годили їй як болячці печеній, тай розпестили так, що вона орудувала батьком та матірю неначе наймитами: що зхотіла, те й робила. Сусіди й родичі, гледючи на неї, як вона вередує, було й кажуть:

— Пострівай лишень, Хвесько (так звали дівчину), як одружиш ся, то вже тоді не будеш оттак верховодити: чоловік не буде тобі потурати, як дурний батько та божевільна мати.

А вона слухає та сьміеть ся.

— Не бійтесь, — каже, — я вийду заміж за дурня, тай буду робити що схочу, як і теперечки.

— Оттаке вигадай! — одказують їй, — як таки можна з дурнем одружитись!...

Од дурня, кажуть люде, як од ледачого чоловіка, поли вріж!

— Ет, — каже, — не треба мині того розумного, я й сама розумна, аби тільки мене слухав.

Сватали Хвеську й хороші люде, так не пішла, все дурня собі шукала, — тай знайшла такого, що здаєть ся дурнійшого і на всьому сьвіті не знайти. Хвеськом прозивав ся. Батько й мати почали були її одмовляти, так і слухати не схотіла:

— Не вам — каже — з ним жити, а мині!

Ну, як одружилась Хвеська з Хвеськом, батько збудував їм окрему хату і наділив худобою. Господарює Хвеська, у всьому перед веде, а Хвесько слуха її й поважа, неначе жінка чоловіка. Так за теж нічогісінько і не робить, бо й робити не вміє: стане косити — косу поламає, візьметь ся за серп — руки собі поріже. Було Хвеська одна і в поле ходить, а свого Хвеська неначе хлопятко, зоставляла двору стерегти, так і господи-ж не встереже: тільки Хвеська з двору, так він і вклав ся спати; вернеть ся небога, стане оглядувати господарство, то або волів вкрали, або дильовання порозносили. Як уже сердешна не працювала, як не побивалась, а ніяк одна не встереже худоби і не придбає, щоб було чим одягти

себе й свого дурня, та ще й нагодувати, бо й здорово тріскав. Так отто й року не прожили, як знищились і обіднїли, так що часом і шматка хлїба нема, і хата зробилась обихідчаста. Терпить сердешна Хвеська; де-коли нищечком собі поплаче, а од людей ховаєть ся зі своїм горем: нїхто як сама-ж собі наробила: бачили очи, що купували, їжте-ж, хоч повилазьте!

Раз пішла Хвеська в поле жати, а Хвеськá післала до батька.

— Піди лишень, — каже, — та попроси, щоб хоч чого небудь дали, то дали.

Прийшов Хвесько до батька, тай каже як звелїла йому Хвеська. А вже він такий був покірний та слухняний, — що-б йому жінка не звелїла, чи воно до ладу чи нї, то так саме й зробить.

— Добре, — каже батько, — сьогоднї зарізали ягнятко, так от вам стегно баранинки.

Приніс Хвесько до дому ту баранину, тай кинув її на долівцї в сїнях, а собаки донюхались тай ззїли. Вернулась Хвеська, пита:

— А що батько нам дав?

— Дав, одказує Хвесько, — баранини, так я її сховав на долівцї в сїнях, а бісові собаки і згамкали.

— Дурний! хиба-ж так ховають баранину!... ти-б її порізав на шматочки, та гарненько намочив у ночовках, то-б я тобі борщику зварила.

На другий день пішла Хвеська у поле, а Хвеськá знов послала до батька, щоб чого небудь попросив. Прийшов Хвесько до батька тай просить, як йому казано.

— Добре, — каже батько, — візьми-ж оцей жупанок, він іще новенький, то згодить ся.

Приніс Хвесько жупанок до дому, порізав на шматки, тай намочив у ночовках. Вернулась із поля Хвеська, пита: що батько дав, — а він і показує в ночовках порізаний жупанок, та ще й скалить ся до неї, думає собі: „От Хвеська по головці його погладить за те, що так саме зробив, як вона йому казала“.

— Що се ти, дурню, наробив! — скрикнула Хвеська, — на що ти порізав жупанок? хиба се баранина?... Ти-б, дурний, гарненько його згорнув, тай повісив на жертці, а в неділю одяг ся-б та пішов до церкви.

З перегодом знов посила свого Хвеськá попросити чого небудь у батька. Прийшов Хвесько, просить.

— Добре, — каже батько, — нате-ж вам наймичку; теперечки робоча пора, то вона стане вам у великій пригоді.

Привів Хвесько наймичку до дому. Тільки увійшли в хату, а він до неї, тай пха до жертки. Та від його, а він її цупить за коси, щоб повісити на жертку; так наймичка вхопила товкач, та тим товкачем по пиці його раз і в друге; вирвалась і втікла. Вернулась Хвеська, спитала, що батько дав, а Хвесько каже:

— Наймичку дав, та як став я її вішати на жертку, так вона, гладка, усю пику мині товкачем побила, тай втікла!

— Дурний, — каже Хвеська, — се мині батько на підмогу дав наймичку; ти-б її посадив, та почастував горілочкою.

На другий день знов посила вона Хвеська до батька, що-б дав чим небудь поперевозити копи, що понажинала. Пішов Хвесько до батька, а той і дав йому кобилу. Привів Хвесько ту кобилу, зараз її в хату, завів за стіл, та знявши з полиці пляшку з горілкою, і частує. Кобила знай задира до гори голову, а він кланяєть ся та просить; далї здалось йому, що вона соромить ся, — от він чарку їй в зуби, а кобила як учистить його задом, і стіл поламала і горшки побила; та вже якось ударилась головою об двері, так вони відчинились, от вона і втікла. Вернулась Хвеська до дому.

— Хто се, — спитала, — такий гармідер наробив?...

— Та се-ж, — одказує Хвесько, — та бісова кобила, що батько тобі дав. Став її як добру частувати, а вона гладка як садоне мене у груди, так я аж під лавою опинивсь.

— Як бачу, — каже Хвеська, — правду люди кажуть: вчений дурень іще дурніший од невченого!

Не стала вже Хвеська його посилати; як чого треба, то сама піде, а він сидить собі в хаті та тільки лопа. На заговини пішла Хвеська до батька, і Хвеськá з собою узяла.

— Тільки, — каже йому, — гледи мині, як будем обідати, то ти ні до чого не доторкуйсь, а то як станеш тріскати, то все порозливаєш і поперевертуєш; після обід я сама тебе нагодую.

Прийшли до батька, стали обідати. Голодний Хвесько ні до чого не доторкуєть ся, тільки дивить ся та слинку ковта. Після обід понаходили сусіди, родичі. Хвеська забалакалась із ними тай забула про свого дурня, а далї з ними пішла погуляти, і вернулась уже пізно в вечері. Тільки в хату, а голодний Хвесько до неї.

— Їсти хочу!

Хвеська до печі, витягла макітру з варениками, зняла з полиці глек із сметаною і поставила перед Хвеськом. А він ухопив

обома руками вареник, тай шурхнув у глек із сметаною; тягне назад, та ніяк не вийме рук. Носить ся по хаті сердешний з тим глеком, та хлипа.

— Піди, — каже Хвеська, — на двір та розбий глек об кілок.

Вийшов Хвесько на двір, а тут біля тину стоїть батько; а він його хряп по голові, — той так і гепнувсь об землю. Повибігали з хати: до батька, — а він як неживий.

— Що се ти, дурню, наробив! — скрикнула Хвеська на Хвеська́, — замісць об кілок, розбив глек об батькову голову?

— Так, так, — одказує Хвесько, — я й бачив, що батько, та думав, що то кілок, тай вдарив!

— Іди-ж собі к бісовій матери, — гримнула Хвеська, — цур тобі, пек тобі! Не хочу я з тобою ні жити, ні дивити ся на тебе. Теперечки й сама дурна бачу, що люде правду кажуть: „Луче нехай буде злий, ніж дурний!“

Розумний бреше, щоб правди добути.

(Приказка).

Жив собі у якімсь містечку дуже багатий крамарь; було в його до чорта грошей: повнісінька скриня карбованців і талярів. Як же вмер і три його сини стали ділити ся худобою, то в тій скрині й залїзного шага не знайшли. Стали брати міркувати, кому-б загарбати ті гроші? Не взяв же їх старий з собою на той сьвіт, тай з чужих людей нїхто до них не заходив, і скриня замкнута, а грошей чорт ма... Думали брати, гадали, що їм на сьвітї робити, от старший брат і каже:

— Ходїмо у паланку до військового судді, нехай він нас розсудить, хто з нас трьох злодій, бо вже опріч нас нікому і вкрасти тих грошей.

Згодились брати і пішли у паланку до військового судді. А той суддя такий був

розумний та спритний, що яке-б темне діло не було, то зараз його на сьвіт виведе, а гляне на чоловіка, то й думку його відгадує. Прийшли брати до судді, вклонились, положили, по звичаю, на сирі буханці, тай розказали йому про своє діло.

— Пострівайте-ж, люде добрі, — каже суддя, — дам пораду другим, тай об вашім ділї поміркуємо.

Як випровадив суддя других і запросив братів у сьвітлицю:

— Сідайте, люде добрі — каже, — та скажіть мині, чи ви бачили коли нашу сотниківну?

— Як не бачити, — одказують брати, — бачили, на всю околицю краля, здаєть ся на всьому сьвіті не знайти такої гарної та сановитої дівчини як вона!

— Ну, так добре-ж, що бачили, — каже суддя, — а чули ви, що вона одружилась зі старим дідугою, Черкаським повковником?

— Не чули, — скрикнули брати, — і не сподівались!

— Ну, так теперички слухайте, що я вам казатиму; як розкажу про сю чудасію, так тоді вже і вам пораду дам. — Між людьми була така чутка, що сотниківна кохала ся вже з якимсь крутиусом, чи шибайголовою, — так, бачите, не хотілось їй за

старого; однак батько приневолив і небогу повінчали з повковником. Як повінчали, повковник і повіз до свого дворища молоду жінку. Звісно, товариство і приданки бенкетують собі, а князя й княгиню повели спати; як дружки повиходили з спальні, сотниківна пуць перед дідугою навколішки, тай каже:

— „Слухай, нелюбе, кохалась я з одним козаком і заприсягалась нікому більш, як йому одному, віддати моє дівоцтво; так коли хочеш, щоб я тебе поважала і до смерти була тобі вірною, то одпусти мене на ніч до мого коханого; як же не пустиш, то що дня буду тебе зраджувати, сама пропаду і тебе за собою на той сьвіт потягну!“

„Старий крутнув вуса, почухав потилицю, поміркував, тай одпустив“.

— Одпустив! — скрикнув старший брат, — оттакого дурня знайди!

Кинув оком на його суддя, тай знов почав розказувати:

„А одпускаючи старий свою жінку, й каже:

— „Іди, та тільки нищечком, щоб ніхто не знав і не бачив, а то наробиш і собі й мині недоброї слави.

„Накинула на себе небога свитину, тай пішла як була убрана на весіллї, в жемчузї, в дукачах і самоцьвітах. Ніч була темна, нічого не видно, хоч в око стрель, тай не

близько до того козака, з яким вона кохалась, аж на вигоні за містечком. Іде сотниківна тай іде, нічого їй і не страшно; — не даром люде кажуть, що кохання неначе добрий кінь носить чоловіка. Коли де не взявсь, назустріч їй гайдамака, — хап її за груди; хоч і темно, а побачив, собачий син, жемчуг та дукачі; хотів був зараз позривати, а сотниківна його за руку.

— „Пострівай, — каже, — чоловіче, не руш мого убрання, нехай оттак побачить мене мій коханий; а як вернусь від його, то сама тобі віддам оці цяцьки!“

„Розказала гайдамаці, хто вона і як її пустив старий чоловік до коханка.

— „Диво тай тільки! — каже гайдамака, дослухавши сотниківну; — іди-ж — каже — до свого коханка та гледи не збреши, назад вернись“.

„Сидить козак бідолаха в своїй хаті, проклинає свою долю: хоч не зрадила йому його кохана, та все-ж таки стратив її на віки вічні. Зажурив ся сердешний і горючими слезами вмиваєть ся; коли чує — хтось лапає біля клямки; відчинив двері, — і очам своїм не йме віри: перед ним стоїтъ сотниківна, убрана як під вінець, неначе з самого неба до його прилетіла.

— „Чи тебе-ж, моє серденько, — скрикнув козак, — я бачу перед собою?“

— „Мене, козаче! — одказала сотниківна, — додержала я свого слова, твоя на всю ніч, із душею, з тілом!

„Притулили одно одного до серця тай заплакали: щастя, як і горе, кажуть люде, точить слези. Як трошки опамятувались, козак і пита сотниківну:

— „Як же ти втікла од твого нелюба?

— „Я не тікала, — одказує сотниківна, — він сам мене пустив!

„Тай розказала йому усе як було. Замислив ся козак, і йому досталось покрутити вуса й почухати потилицю; думав, думав, зітхнув, тай каже:

— „Коли твій нелюб до тебе такий ласкавий, що уважив твоє прохання, то й я повертаю тобі назад твоє слово: щоб воно не скривдило тебе на віку! Будь щаслива; якою прийшла, такою й повертай до свого нелюба!“

— Оцей, мабуть, іще дурніший од старого повковника! — скрикнув середущий брат.

— Суддя глянув на його, тай розказує дальш.

„Повертаєть ся сотниківна до дому, а гайдамака вже її стереже. Тільки вгледів, до неї.

— „А що? — пита цікаво.

— „Нічого, — каже сотниківна.

„Тай розказала гайдамаці, що між ними було.

— „Оце, які-ж чудні люде, — обізвавсь гайдамака, чухаючи потилицю. Далї думав, думав, тай каже: коли твій чоловік і коханок змилувались над тобою, то й я тебе милую; як прийшла, так і йди собі до свого нелюба!“

— Оцей, мабуть, іще дурнїший за тих двох! — скрикнув менший брат, аж із місця скочив.

„Ну, теперечки, — каже суддя, — слухайте, що я вам казатиму об вашому дїлї. Ти, — каже старшому, — ревнивий чоловік!... Ти (суддя глянув на середущого) дуже ласий до гарних панянок! А ти, — гримнув на меншого, — злодїй, ти загарбав батьківські гроші!

Менший брат сюди-туди, одмовляти ся.

— Признавайсь, — каже суддя, — бери третину, а остатнї верни братам; а не вернеш, то ми й самі допитаємось; та ще й на шибиници тебе похитаємо!

Нічого робити меншому брату, признав ся і вернув братам украдені гроші.

— Як же теперечки, — спитали брати, — живе старий повковник із молодою жінкою?

— Та ні! — каже військовий суддя, — сотниківна і не думала одружитись зі старим повковником: се я брехав, щоб добути правди!

От як-би такого розумного суддю послав нам Господь милосерний!

Дурень.

Скорійш дурень одурить розумного, як розумний дурня на розум наведе. (Приказка).

Був собі дід та баба, а в їх було три сини: два розумних, а третій дурень. Старі були собі заможненькі хазяїни, і як повмирали, то зоставили діткам чимало таки худобоньки, а особливо тієї скотини. Живуть розумні брати, поживають, усім тим добром користують ся, а дурневи нічого не дають, та ще й орудують їм, неначе наймитом. От раз дурень і пита своїх братів:

— А що, братіки, чи будемо ми коли ділитись, чи ні?

— Чом не поділитись! — одказують розумні брати. — Тільки, коли тобі схотілось того розділу, то вже сам і діли, та гледи, як ти нерівно нас поділиш, то ми тобі нічого не дамо, та ще й з господи проженемо!

— Добре! — каже дурень. — Заплітайте-ж собі загони, а я собі заплету; і як у вечері з поля приженуть скотину, то в чий загін піде, того вона й буде: нехай — додав, — сам Бог нас поділить!

Згодились брати і стали городити загони; позаплітали собі високі та просторі, а дурень заплів собі лозою так невеличкий захисток. У вечері, як пригнали череду з поля, то вся скотина, скільки її не було, так і пішла у дурнів загін, неначе хто її туди загнав. Повернулись брати у хату, тай замислились. Поставили вечерю; дурень же тріска, аж за ухами лящить, а розумні брати сидять собі похнюпившись і кришки у рот не візьмуть. Наївшись, дурень подякував Богу, тай каже своїм братам:

— Як бачу, мої братіки, вам дуже жаль вашої скотини, та не журіть ся: візьміть її собі, а мині віддайте тільки отту драбинчасту кобилу.

А в ту добу вмерла у них дядина, стара бабуся, що з ними таки й жила.

— Так, — каже дурень, — я її повезу у слободу та там як слід і поховаю.

— Бери, — одказали брати засьміявшись, — хоч на шию ту драбинчасту собі повісь!

Убрав дурень гарненько мертву дядину тай повіз на базар. Привізши, посадив її на візку, підпер у спину цурупалком, щоб сиділа; накрив платочком голову аж по самі очи, та купивши яблок і поклав кругом неї, буцім то баба продає яблока, а сам уклав ся під візком спати, та знай поглядає оком, що кругом його діеть ся. Де-які міряни, проходячи побіля старої, спитають: „По чому яблока?“ та бачуть, що вона мовчить, і йдуть собі дальш; і без неї на базарі багацько яблок. Коли йде пан, підійшов до візка, тай пита:

— А по чому десяток яблок?

Мовчить стара.

— Позакладало! — гукнув пан, — не чуєш, чи що? По чому десяток, питаю?

Мовчить стара, не ворухнеть ся і не дивить ся на пана, буцім не хоче з ним розмовляти, не хоче й глянути на його.

— Кажи-ж, матери твоїй сто чортів! — гримнув пан розсердившись, та черк мертву по пиці, а вона опукою з візка, і ніжки відкидала...

А дурень як схопить ся, як наробить репету:

— Ох мині лишечко!... матінку мою вбив!

— Цить, дурню! — шепотить пан; — на тобі сто рублів, тільки мовчи!

— Не візьму й двісті й триста! — репетує дурень...

— На тобі пятьсот, тільки мовчи!...

— Давай тисячу! — каже дурень; — не даси, такий ґвалт підійму, що... калавур кричатиму!

Нічого робити пану, тиць йому скорійш у руку ту тисячу, та відрізавши поли, яко мога від його. Перелічив дурень грошики, сховав у кишеню, та поклавши дядину на візок, і повіз до попа. Купив труну і поховав її, як слід по християнськи.

Повертаєть ся дурень до дому, іде через гай, і щось дуже замисливсь, і девять розумних не вгадали-б, об чім він коверзує. Їхав, їхав, а там звернув із дороги в гущину, одпріг драбинчасту, та, недовго думавши, узяв тай зарізав її, далї облупив, перекинув через плече шкуру тай потяг собі пішки. Вже зовсім смерклось, посутеніло, як прийшов він у якусь слободу, а до свого хутора ще далеченько: от він іде вулицею і поглядує, в якій би йому хаті заночувати. Дійшов до чиєїсь господи, дивить ся — у вікнах темно; зайшов із городу, — аж сьвітить ся у віконце. Підійшов він до того віконця, заглянув, — аж у кімнатці сидить на ліжку

бурсак, а молодиця, така гладка та гарна, ставить перед ним макітру з варениками, а печена гуска, книші й пляшка з горілкою вже стоять на столику. Тільки хотіла поставити молодиця макітру, а щось і затуркотіло біля дверей:

— Жінко, — почулось — відчини!

— Ой мині лихо! — скрикнула молодиця — чоловік приїхав! Хотів був у свата заночувати, тай принесла його нечиста мати! — Та се кажучи, скорійш ті вареники і гуску з книшами у піч, а пляшку з горілкою під припічок у попіл. — А ти, — каже бурсаку, — лїзь лишень у кадівб.

Бурсак підобравши поли, скоріш у той кадівб, а вона й прикрила його ряденцем.

Од віконця пішов дурень ік дверям, виткнувсь ізза вугла, аж біля дверей стоять два чоловіки, чекають, щоб їм відчинили. Один із них побачив дурня тай пита:

— А що ти тут робиш, чоловіче?

— Іду до дому, та спізнивсь, — каже дурень, — чи не пустите в хату переночувати?

— Пустив би, чоловіче, та коли-ж, бач, жінка й мене не пуска: спить, неначе на віки заснула.

Стали стукати у двері, гукати, коли чують — щось стогне у хаті; далї й пита:

— Хто там?... Не просіть ся — не пущу: чоловіка нема дома!

— Та се-ж я! — гримнув чоловік — оце заспалась, що й голосу мого не пізнаєш!

Одчинила молодиця, — за живіт держить ся обома руками і стогне.

— Що се з тобою, жінко? — спитав чоловік.

— Соняшниці, чоловіче, — заголосила молодиця; — дух із мене пре! — та швидче у кімнатку, так і гепнулась на ліжко.

Увійшли в хату, засьвітили каганець, чоловік стоїть як несамовитий.

— Оце, свате, пеня! — каже, ударившись об поли — жінка занедужала!

— Та воно, — каже дурень, — дасть Бог, полегшає.

Посиділи; хазяїн зі сватом сів на покуті, а дурень зі своєю шкурою притулив ся у куточку проти печі, тай мовчить; далї чоловік і пита молодицю:

— Жінко, чи нема в нас горілки? треба свата почастувати...

— І води нема, не тільки горілки, — одказала молодиця через силу.

А дурень як забелькотить до своєї шкури:

— Та цить, цить! кажуть тобі — нема.

— Що ти таке шопотиш, чоловіче? — спитав хазяїн — зі шкурою чи що розмовляєш?

— Та се, — озвав ся дурень, — вона мині каже, що під припічком у попелї захована пляшка з горілкою.

— Оттаке забреши! — скрикнув хазяїн, та глянувши на свата, й каже: — Що се за чоловік, чи він божевільний, чи що?

— Не знаю, — одказав сват — недалеко до припічка, — подивись.

Устав хазяїн, шурхнув рукою у попіл, аж стримить пляшка; витяг, покоштував.

— Справдї, свате, горілка! — скрикнув. — Бог мене побий, коли не горілка! Оце диво! — каже дурню; — що се в тебе, чоловіче, за шкура така?

— Кобиляча, — озвав ся дурень.

— Бачу, що кобиляча; та яка-ж вона розумна, — знає де й горілку ховають!

— Е, вона в мене усе знає! — пробубнив дурень.

— Од чого-ж вона усе знає?

— Ат, розпитуєте... на здоровячко пийте, тай мині влийте!

Випили по чарцї, по другій, і дурню дали; повеселїшали: велике дїло горілка!

— А що, жінко, — спитав чоловік — чи нема чого повечеряти? Їсти хочу, аж шкура тріщить.

— Нема, чоловіче, — застогнала жінка; — у мене з самісінького ранку і кришки в роті не було!

— Та цить, навіжена, цить! — знов забелькотів дурень у кутку.

— А що вона тобі каже? — спитав хозяїн.

— От що каже, — одвітив дурень: — що в печі стоять вареники, книші і печена гуска.

Глянув хазяїн у піч, аж справді: і вареники, і книші, і печена гуска.

— Оце комедія! — скрикнув хазяїн витягаючи з печі потрави; — що се в тебе, чоловіче, за шкура така?

— Ат! — озвав ся дурень — на здоровя їжте, тай мині вріжте!

Стали вечеряти, і дурня з собою посадовили; дивлять ся на його і на кобилячу шкуру, і не надивують ся. Повечеряли, стали лагодити ся, де кому спати лягати, а дурень як крикне:

— Та цить, скажена собако, цить!... яке тобі діло?

— Що вона тобі каже? — спитав хозяїн.

— Ат, — загугнів дурень; — як усе тобі розказувати, то дуже розумний будеш!

— Будь ласкав, чоловіче, скажи, що вона тобі каже?

— А то каже, що в тім кадовбі, що ряденцем накритий, бурсак сидить!

Схопив ся хазяїн, зняв ряденце, зирк!... як наробить репету:

— Сидить діявольський син!... Свате, дай помочи!

Вхопили того бурсака в патли, виволікли з кадовба, давай його вихрити та стусувати, так що сердешний ледви в двері втрапив; далї до жінки.

— Е, жінко, так оттакі-то соняшницї вхопили тебе за живіт!

Як дав їй кілька ляпасів, так вона й одужала. Далї каже дурню:

— Ну, чоловіче, що хоч бери, а продай минї свою шкуру: половину моєї худоби за неї віддам!

Довго торгували ся; дурень удавав, буцїм-то йому не хотїлось продавати тієї шкури, а там і згодивсь за три паровицї волів, сто овечат, ще й повнїсїнький капшук карбованцїв на придачу взяв. Вернув ся ду-

рень до дому; як побачили брати волів та овечат, і питають:

— Чия се скотина?

— Моя, — каже дурень.

— Де-ж ти її узяв?

— Бог мині дав.

Як показав іще гроші, так брати аж руки до гори підняли, аж зацмокали.

— Хто се тобі, — питають, — надавав стільки грошей?

— Бог мині дав. Адже-ж, — каже, — хиба не знаєте: розумний дбає, а дурня Бог наділяє!

— Як так, — каже старший брат, — то лучше бути дурним, як розумним.

— Еге, — одказує дурень — коли хочете зробити ся дурнями, то й вам Бог дасть.

— Як же нам зробити ся дурнями, — питають брати, — коли, бач, ми розумні?

— Ат, — одказує дурень; — то важко дурню зробити ся розумним, а розумному дурнем — як раз плюнути: на гору важко, а з гори шпарко!... Віддайте мині вашу худобу, — от і будете дурнями; адже-ж розумний скорійш чуже загарба, як своє віддасть?...

— А що, брате, — спитав старший меншого; — послухаємо дурня, станемо

й ми дурнями; може й нам, як і йому, Бог дасть?

— Добре, брате, — одказав меньший — послухаємо дурня.

Оддали брати дурню всю свою худобу, тай пішли в дурні; нічогісінько й на дорогу з собою не взяли, — як слід дурням. Ідуть брати та йдуть, переходять слободи, хутори, уже-б не то що обідати, й полуднувати пора, так ніхто-ж не запрошує і на дорозї нічого Бог не дає. Уже так над вечір прийшли вони у село голодні й потомлені, не знають сердешні, що їм і чинити, ні защо купити і шматка хліба, а попід вікнами собак дратувати сором. От вони й стали розпитувати людей, чи нема в кого якої роботи. Знайшов ся чоловік, що купив на зруб гай, тай найма робітників ліс рубати. Згодили ся з ним брати за невеличку плату, бо самі шукали тієї роботи, та переночувавши, на другий день й пішли у той гай. Рубали, рубали днів зо три, а на четвертий якось зрубане дерево упало тай розбило вітями одному брату голову, а другому руку, так що вже й робити не зможуть. Заплатив їм хазяїн, що вони заробили, — от вони й рушили дальше. Ідуть та йдуть кілька днів: що заробили то й прохарчили, а Бог усе таки нічогісінько не дає; знов прийшлось шукати роботи, щоб не опух-

нути з голоду. Знайшли такого чоловіка, що найма викопати йому на горі колодязь.

— А що, брате, — спитав старший меншого — згодімось; може, копаючи той колодязь, Бог нам поможе скарб викопати?

— Добре, — одказав менший — може справді скарб викопаємо!

Копають брати тиждень, копають і другий, — нічого їм Бог не дає. Потомились сердешні, — робота, бачите, не аби яка, прокопали широкий пласт глини і до камінюк докопались, а нема ні скарбу, ні води. От вони бачать, що тутечки Бог їм нічогісінько не дасть, покинули роботу, і грошей за працю не взяли, та помандрували собі дальш талану шукати. Ідуть та йдуть, дивлять ся — аж щось на дорозї лежить; над вечер, бачите, трошки посутеніло, так добре й не видко, що воно таке. Дуже брати зрадніли; от коли, думають, Бог нам посила щастя, певно се мішок із грішми. Притьмом кинулись, зирк — аж то лежить чоловік, облитий кровю, ще й теплий, не захолонув, із перерізаною горлянкою і ніж у груди застромлено. Стоять брати як опарені, не знають, що їм на сьвітї робити. Коли чують — щось торохтить; озирнулись — аж то трійкою біжить із письмоводителем комісар. Уздрів братів і мертве тїло, — з брички та до їх.

— А що ви тутечки робите, сякі-такі, — гримнув; — чоловіка зарізали, розбишаки? А нуте лишень, звяжіть їх!

Вискочили з брички письмоводитель та підводчик, не дали братам і слова промовити, та вони й не боронились: із переляку як телепні стояли; скрутили їм назад руки, поклали у бричку як дрова і помчали. Привезли у город, зараз заперли бідолах в острог, тай почали писати слїдство. Писали місяць, і другий, і третїй: паперу, бачите, до чорта на судах; усе розпитують братів та випитують, і що вони судейським не кажуть, не ймуть віри, бо бачите — на вчинку їх захопили та ще й на лихо собі, нїякого білєту, нї виду з собою не взяли.

Тим часом дурень господарює собі і чекає своїх братів; бачить, що вони довго не вертають ся, тай подумав, чи не трапилась їм яка халепа; запряг коня тай поїхав шукати їх по сьвіту. Зараз таки і натрапив на слїд, тай вислїдив, як самі знаєте, в острозї. Батечки! ледви пізнав дурень своїх братів — так вони змарнїли сидючи в неволї, в кайданах, та ще й між злодїяками і розбишаками.

— За що се вас, — спитав дурень, — сюди запроторили? що ви таке зробили?

Розказали брати дурню усе, що з ними зкоїлось: як вони шукали собі талану, до-

жидаючи, поки їм Бог дасть, та знайшли одну напасть, і аж до ніг йому кланялись та просили, щоб він за них заступив ся і виратував. Оттаке то на сьвіті діеть ся: як припаде лихо, то й дурню вклониш ся. Пішов дурень до судді тай пита:

— За що ви держите в острозї моїх братів? Кому вони яку кривду зробили? Вони-ж дурнї...

— Е, розказуй, — одказав суддя — не похожі вони на дурнїв!... Зарізали вони чоловіка, на самому вчинку їх захопили.

— Хто-ж бачив, як вони різали того чоловіка, тай на що-б, спитаюсь?

— Як на що? щоб ограбить!

— На що-ж їм чуже грабувати, коли вони і свою худобу минї віддали? Кажу-ж вам, що вони дурнї!

— Як віддали свою худобу? — хутко спитав суддя; — може ти брешеш?

— Та я, — каже дурень, — ледве правду розкажу, а щоб іще минї брехати! Коли не ймете віри, пошлїть якого небудь судейського у наш хутор, — нехай розпита: самі тодї побачите, що не брешу.

Послухали дурня і послали судейського у той хутір, де жили брати; навели, як кажуть, ту справку, — так воно й вийшло, як

дурень казав, а тут іще витрусив дурень дещо з капшука, тай визволив своїх братів. Привіз їх до дому тай каже:

— Беріть собі, братіки, мою й свою худобу, тай господарюйте: нехай вам Бог помагає; а я піду собі по сьвіту, — може мене Бог не покине, як і досї не покидав.

Попрощались брати з дурнем і стали господарювати. Усього в їх доволї: і хлїба, і грошей, і скотини. От вони, неначе пани, сидять собі згорнувши ручки, та нїчого й не дбають. Хиба, як обридне їм оттак сидїти, то вони підуть у шинок погуляти, або запросять до себе в гостї добрих людей, тай бенкетують із ними. Минув рік, минув і другий; розледащіли брати так, що важко вже їм, не тільки за косу або за ціп узятись, уже важко їм і хату вимести і скотину в поле вигнати, — все наймити роблять, а вони гуляють собі та людей частують. На третїй рік покарав Господь людей превеликою засухою: хлїба не вродило, і насїння не вернулось; паша вигоріла до коріня; всї родники, ставки, колодязї висушило до каплї, так що й скотина без паші та водопою вся повиздихала. Які зоставались у братів грошенята, потратили на хлїб, а тут іще, як на те, — сказано — „одна біда не ходить, а з дїтками“, — у ночи, в превеликий вітер загорілась невеличка халабудка, та од тієї

халабудки спалив ся і ввесь хутір. Брати повискакували з хати в одних тільки сорочках, і зостались на сьвіті без копійчини, одежинки і шматка хліба. Згородили бідолахи собі край дороги курінь, тай сидять: хто йде, кине їм шматок хліба, то й ззідять, а не кине, то й так голодують. Раз, як так вони сиділи, дивлять ся — їде якийсь панок, чи купець, у бричці, у-три-конь, добре убраний у синій чуйці, з кримських смушків шапка. Тільки побачив братів, зараз гукнув на машталіра, щоб зупинив коней.

— Що ви тут, люде добрі, робите? — спитав він братів.

— Як бачиш, добродію, — кажуть брати, низенько вклонившись — погоріли; нема в нас ні хати, ні одежі, ні шматка хліба, а колись були і заможними хазяїнами!

— А гляньте на мене, — каже панок — чи не пізнаєте, хто я такий?

Глянули брати, з місця схопились і в один голос крикнули: „Дурень, дурень!“ та до його, хапають за руки, цілують та сльозами обливають. — „Братіку наш“, кажуть, — „виратуй нас, не дай нам отутечки, на розпутті загинути“.

— Ну, брати мої милії, брати мої любії, — каже дурень — як бачу, ви такі

розумні, що самі не придбаєте собі, і такі дурні, що й Бог вам не дає: так сідайте-ж, поїдьмо до мене, я вас буду годувати і зодягати!

Там і теперечки у дурня живуть, хліб жують і постолом добро возять.

Жонатий чорт.

Давно вже люде кажуть, що „й сам чорт не пізна, яка з дівчини вийде молодиця“. Дівчиною вона і смирна і покірна; слуха матір, батька боїть ся, старших поважа; вийде на вулицю, то й очей не зведе, а коли зачепить її який парубок, то вилає, або заплаче. Подивіть ся-ж, яка з неї молодиця, що вона виробляє з бідолашним чоловіком! І моркву скромадить, і кирпу гне, і од завійниць ґедзаєть ся, а деколи рогачем і тьху дасть неборакови, і цибулькою нагодує. І з парубками вже не та: не насуплюєть ся, а зуби до них скалить і бісики пуска; між людьми не сидить мовчки, а цокотить, кого попало і коренить і ганить, а часом і москаля підвезе, та ще й очей у рябка не позича, — жива на нього лїзе. Так що будеш робити з такою жінкою?... Швидче тїкай до чорта з рогами, коли не хочеш дутеля ззїсти.

Не брешуть же й люде, кажучи, що й „сам чорт не пізна, яка з дівчини вийде молодиця“, бо так воно й справді вийшло. Оженив ся чорт, тай добув собі жінку, як ся молодиця, що я розказував. Зараз побачив сердешний, бо не дурно був чортом, що втяв до гаплика, — не переливки, бачите: і місяця з нею не прожив, ухопив шилом патоки, тай дав од неї драла не оглядаючись.

Плентаєть ся чортяка по сьвіту, і пекла одцуравсь, бо добре зна, що жінка і там його знайде, і відтіля зза печі витягне; і вже так його налякала, що й чужих жінок жахаєть ся: де ні вздрить очіпок або плахту, то й ховаєть ся, і очи заплющує, як жайворонок, углядівши шуліку. Раз, як ховав ся він по закамарках, нахопив ся на його якийсь чоловік, трохи з ніг не звалив.

— Тю, на твого батька! — скрикнув чорт. — Відкіль се нечиста мати тебе пре?

— Втікаю од жінки, — одказав чоловік — нехай вона сказить ся!

— Од жінки? — спитав чорт. — Куди-ж ти тікаєш? скажи й мині, будь ласкав.

— До чорта з рогами! Тепер і він мині не страшний.

— Ну, коли так, то не ходи-ж далеко його шукати; я тобі чорт!

Чоловік, почувши се, дуже злякавсь, хотів був уже пятами йому накивати, а чорт його зупинив, тай каже:

— Не жахай ся, голубчику; я й сам утік од жінки; далась вона й мині у знаки!

Люде кажуть: біда одна — людей єдна. От вони й пішли собі у двох, як добрі товариші. Чоловік розказує чортови про свою жінку, а чорт про свою. Нічого казати — обидві добрі, годилось би обоїх на одну осику повісити. Далї чорт і каже чоловікови:

— Ти минї, чоловіче, ніякої поради не даси, а я тобі у великій пригодї стану.

— У якій же ти минї пригодї станеш?

— От у якій: я буду ускакувати в утробу жінкам, тай буду їх мордувати; а ти мене виганяй, тай загрібай гроші лопатою, от що!

— Добре! тільки не вскакуй в утробу моєї жінки: там така гаспідська утроба, що ти й кінця краю не знайдеш; там саме пекло, та мабуть, там уже і без тебе сто кіп сидить, коли не більш!...

— Ех, хиба опріч наших жінок і людей на сьвітї нема?...

Як згодились, так і роблять: ускочить чорт в утробу якій-небудь бідолашній і зачне мордувати, а чоловік прийде, поворожить, пошахує тай вижене чорта. Не пройшло й місяця, як у чоловіка повнісінький капшук зо-

лота і срібла. Як тут не розпиндитись і не зачванитись? З грошима вже йому й жінки не страшно: од нового очіпка, плахти, намиста з дукачами хоч яка притихне, хоч якій пельку заткнеш. От він за щось заспоривсь із чортом, полаявсь, тай накликав на себе лихо; чорт розсердив ся, тай каже:

— Е, трівай же, іродів сину! Не вмів мене шанувати, так покоштуєш же ти в мене жару!

Розійшов ся чоловік із чортом і байдуже собі: гуляє по шинках, росхожує з музикою по ярмарках, а чортяка тим часом готує йому добру халазію. Тай не хитрий же діявольський син! Забрав ся в утробу якійсь князївні, одним-одній дочці в батька, тай мордує небогу, так що князь, глядючи на її муки, аж слїзми умиваєть ся, аж волося на собі рве. (А се діялось, коли хочете знати, ще за Польщі, як Україною князї орудували). Зо всего свого князївства зібрав князь лїкарів, знахурів, — так нї один нїчого не вдіє, нїхто поради не дасть. Аж хтось і каже князеви, що є такий чоловік, що чортів із утроби випружує. Як се почув князь, зараз і розіслав за ним гонців, щоб без його і не вертались. Не довго й шукали нашого неборака; десь у шинку знайшли і помчали до князя. Як побачив його князь, то аж кланяєть ся та просить; а звісно

як ті маґнати чого просять, то хоч він і кланяєть ся, а за шабельку береть ся: коли не зробиш чого бажа, то й голову одчеше; як кажуть: і гроші дає, і шкуру дере.

— Виратуй — каже князь, — мою дитину, то я тобі пів князївства мого віддам, а як не виратуєш, то спалю тебе на тихому вогню!

— Погано, Тетяно! — подумав неборак; — якось приходить ся не до чмиги. Зараз пізнав, що се бісяка налагодивсь йому оддячити; нічого робити: до чорта; сюди-туди, круть-верть — чого не робив, як не панькав і перепрошував чортяку, — не хоче гаспидів син!

— Князь обіцяв мині пів князївства, — каже чоловік, — то я тобі оддам ту половину; тільки покинь князївну!

— Ет! — каже чорт — маґнати щедрі на обіцянки; вони тоді тільки й не збрешуть, як обіцяють кару. Залле він тобі за шкуру сала!

Не вилазить діявольський син із князївни, тай не вилазить, — іще гірш її мордує. Не рад уже бідолашний чоловік і тим грошам, що зібрав; уже-б і до жінки вернувсь. Хотів був утікти, так не можна-ж: приставили за ним калавур і так його пильнують, як ока.

Пройшов тиждень, другий, а князївні усе гірш та гірш. От князь і розлютувавсь:

— Ти — каже, — усїх вилїчував, а моєї дочки не хочеш? От тобі сроку одні сутки. Як не виженеш чорта, то я з тебе зроблю вишкварки.

Нїчого робити бідному чоловікови; взяв, тай признав ся князеви, як на сповіди. „Оттак і так, каже: се чорт минї на пакость забравсь у твою дочку, щоб мене зі сьвіта зігнати. Йому того тільки й хочеть ся, щоб ти мене жаром нагодував“. Так що-ж? не йме віри князь!

— Брешеш, сякий-такий! Як не виженеш, то буде, як я тобі сказав. Уже для тебе не переміню свого слова: я — каже, — люблю правду!

— А щоб тебе з правдою! — подумав чоловік, почухавши потилицю. Не твоя се правда, а чортова.

Минули сутки, князївні ще гірш стало. От князь і звелїв неборака спалити, бо бачите, любив правду. Як припекли сердешного, так де в його й розум узявсь! Вигадав, яким побитом протурити чорта.

— Вижену — репетує, — вижену дїявольського сина, тільки розвяжіть... батечки, голубчики!

Розвязали, він і побіг у будинки, прямо у ту сьвітлицю, де чорт мордує князївну. Як убіжить, як крикне не своїм голосом:

— Тікай, чорте, жінка йде!

А чорт навтікача, так прожогом у вікно, тільки шибка забрязчала, з собою і кватирку виніс!

Скарб.

Був собі чоловік та жінка. Були вони люде заможненькі, усего в їх доволї: і поля, і скотинки, і худоби, і хата простора з садочком і левадою. Послав їм Господь на втїху одного тільки синка, — Павлусем звали. Та вже-ж і шанували і пестували вони того одинчика! Не так батько, як мати. І що то вже за мати була! Між матїрками — на вдивовижу мати! Вже Павлусь був чималий пахолок, а вона ще возила ся з ним, як із маленькою дитинкою. Було власними руками годує його, а він, телепень, тільки глита та, як той пуцьвірінок, знов рот розявлює. Усю зиму й осінь із хати не випустить: „Не ходи, синку, каже, холодно, змерзнеш, та ще, крий Боже, занедужаєш, то я й умру, не діжду, поки ти й одужаєш“. Прийде весна або лїто, — знов не пуска. „Не ходи, синку, душно; сонце напече головку, голова болїтиме“. Цїлїсїнький рік не

дасть йому порога переступити, хіба в неділю поведе до церкви, та за ним і не молить ся, так обома руками за його й держить ся, щоб хто не то що штовхнув, а й не доторкнув ся б. Деколи, як обридне йому стояти, то такий галас підійме на всю церкву, буцім із його чортяка лика дере. „Ходім, мамо, до дому, хлипа; їсти хочу!“ То мати й веде його до дому, не діждавшись кінця служби і благословеня. А як кладе його спати, то сама і стелить, і роздягає, і хрестить, ще й котка співає, неначе над годовичком. Часом батько, дивлячись на се юродство, стане гримати на жінку і похвалятись, що він Павлуся віддасть у школу до дяка аж у друге село, так куди!... і не кажи... Така з неї добра і покірна жінка, а як дійде діло до її Павлуся, то як скажена стане: і очи витріщить, і запінить ся, і за ніж хапаєть ся; крий Боже, що виробляє!... Кажу-ж вам, що й між матірями на вдивовижу була мати.

Доріс Павлусь до парубка. Так його вигнало та розперло, такий став гладкий та опецкуватий! Пика широка та одутлувата, як у того салогуба, а руки білі та ніжні, як у панночки. Та од чого б їм і пошерхнути? З-роду, не то щоб ціп або косу у руках подержав, не взяв ся й за лопату, щоб одгребти сніг од порога, або за віник, щоб

вимести хату. Було старий і стане доказувати жінці:

— На яку радість ми його вигодували? Який з його хазяїн буде? Що з ним станеть ся, як ми помремо?... Останеть ся він на сьвіті, мов сліпий без поводатаря!

— Е, чоловіче! — одкаже жінка; — як Бог милосерний пошле йому щастя, то без нас житиме ще лучше, як теперичка!

Уже Павлусеви минув і двацятий, вже-б він і на вечерниці пішов, так мати не пуска.

— Не ходи туди, синку, — каже; — на вечерницях збирають ся самі пяниці та розбишаки; там тебе обидять, віку тобі збавлять. Почекай трошки, я сама знайду тобі дівчину, саму найкращу на всему сьвіті, саму роботящу; вона буде тебе й годувати, і зодягати, і доглядати, як рідна мати.

Так не привів же їй Бог і оженити сина. Раз у ночи розвередувавсь Павлусь, як на живіт кричить: „Меду тай меду!“ У старих на ту пору не було меду. Що тут на сьвіті робити?... Устала мати, накинула на себе свитину, не схотіла будити наймичку, і сама метнулась по селу шукати того меду. А на той час така піднялась фуґа, що, не то що в ночи, а в день не побачила б сьвіту божого. Бігала сердешна, бігала од хати до хати (у кого й є, та каже нема: не хочеть я уставати), та якось уже випросила в попа.

За один сцільничок обіщала бузівка подарувати. Трохи не замерзла, та таки принесла, і що-ж?... Павлусеви вже не до меду; заснув манесенький, ніяк його й не розбуркаєш. Так через той то мед занедужала небога, та і вмерла. За нею в слід і батько ноги простяг, а наш Павлусь і не схаменув ся, як зостав ся круглим сиротою.

Що ж із ним стало ся?... Правду казала мати: Як Бог милосерний пошле йому щастя, то без батька й без матери житиме ще лучче, як за їх. У покійників — звісно, як у заможних хазяїнів — був наймит і наймичка. Наймит — парубок іще молодий, працьовитий, не питущий, а наймичка теж чесного роду, осталась бідною сиротою, і покійниця приняла її до себе, як рідну дитину. За Павлусем і їм добре жилось; було чимнебудь йому угодють, то стара і дякує і грошей їм дає, і добру одежу, а часом за наймита скотину у поле вижене, а за наймичку хату вимете і води принесе. Отож як умирала стара, то благословила наймита з наймичкою побратись, наділила їх худобою і аж руки їм цілувала та просила, щоб вони не обижали її Павлуся, доглядали-б його і були йому рідним батьком і матірю, а вже вона на тім сьвіті буде благати Господа, щоб він милосерний послав їм усякого щастя й талану.

Отож після смерти старих, наймит оженив ся з наймичкою і стали собі господарювати. Щастя, як горох із мішка, так і сиплеть ся на нашого Павлуся: і урожай в його луччий, як у других, і коров нема ялових. Накупили волів і послали кілька хур у Крим за сіллю, на Дон із рибою, построїли шинок із лавкою, тай годують скриню карбованцями, як свиню горохом. Кругом у сусідів талїй давить скотину, а в Павлуся, як на сьміх, хоч-би один тобі іздох.

Раз наймит піймав у садочку ройка, так із того одного розроїлось колодок із трийцять. Наймичка доглядала Павлуся, як рідна мати: і годує його, і голову йому змиє, і розчеше, і одягає й роздягає, і стелить, так йому у вічи й дивить ся, думку його відгадує, бо Павлусь за ввесь день і пари з рота не пустить; хоч-би часом чого і схотів, уже не попросить; якось йому й слово важко вимовити. Тільки йому й роботи, що цілїсїньки день їсть (а лопав здорово) та спить. Було прокинеть ся в ранцї — зараз наймичка і ставить перед його душею жарену курку, або качку, або повнїсїньку макітру вареників зі сметаною; їсть неборак, аж за ушима лящить. Не вспіла наймичка його втерти, а він уже й уклав ся спати. Поспить на перинї, лїзе на піч поспати ще у просї. Пообідає і знов куня; — коли зимою, то

знов у просо, а коли літом, то вийде у садок, ляже під грушею, а часом, глянувши у гору, трошки й розсердить ся: „Бісові груші! пробубонить; які спілі, і над самісінькою головою висять, анї одна-ж то не впаде в рот“. І щоб то дригонути ногою та штовхнути об цінку, то й посипались би, та, кажу-ж, йому важко і поворухнутись. Лежить, лежить, тай засне. Пополуднує — і знов іде в комору спати, і спить уже аж до захід сонця. Розбудить його наймичка вечеряти, нагодує, здійме свитину, чоботи, покладе на перину, а він тільки вже сам засне. Лучалось, наймит вернеть ся з поля і навідаєть ся до Павлуся, а тому й голову важко держати на плечах.

— А чи не смикнули б, пане Павле, люльки? — спитає наймит.

— Смикнув би, — пробелькоче Павлусь, — так люльки не знайду.

— Та ось же вона біля вас на лавці

— Так хто-ж її набє?

— Та вона-ж набита, я-ж її вам і набив, як їхав у царину. Одже біля вас і справу положив!

Та викреше вогню, розпалить люльку і устромить йому в рот, то він і смокче.

Було прийдуть до Павлуся парубки, тай намовляють його, щоб ішов із ними на вечерниці.

— Не піду! — пробубонить тай очи заплющить.

— Чом? — питають.

— Далеко. Як-би вечерниці збирались біля моєї хати, то може-б і пішов.

— Е, пане Павле! кажуть йому парубки, — як-би ти побачив наших дівчат, то не казав би, що далеко!

— Бачив, доволї бачив.. озиваєть ся Павлусь.

— Де-ж ти їх бачив? ти ж із хати ніколи носа не виткнеш?

— Так коли-ж снять ся, щоб вони показились! аж обридли!... одкаже Павлусь, тай перевернеть ся на другий бік.

Засьміють ся парубки, тай підуть від його. Раз, на зелені сьвята, зібралось парубоцтво шукати скарба. Узяли з собою заступи, лопати і горілочки не забули, тай пішли у степ. Ідуть біля Павлусевої хати, от один парубок і каже:

— Знаєте що, хлопці! Візьмемо з собою на щастя Павла Лежня (таке приложили йому прізвище), то вже певно знайдемо скарб: він такий щасливий, що такого і на всьому сьвіті не знайдеш!

Підійшли парубки до вікна (вікно було одчинене), дивлять ся, а Павлусь розплатав ся на перині і хропе на всю хату.

— Пане Павле, а пане Павле! — гукнули парубки. — Ходім лишень із нами скарбу шукати!

— Не піду! — одрізав Павлусь.

— Ходім бо! — просять парубки, аж кланяють ся. Ми тебе так із периною на руках понесемо; не тебе нам треба, а твого щастя. Як ти з нами будеш, то може Бог дасть, і знайдемо скарб.

— Еге!... як Бог дасть, то й у вікно вкине!... одказав Павлусь, — не піду!

— Дожидай ся-ж, поки тобі Бог у вікно вкине, а ми підемо шукати.

Зареготались, тай пішли собі, заспівавши чумака.

Ходили, ходили по степу аж до вечора. Шукали, розкопували могили, до всього приглядувались, і нічогісінько не знайшли. Розказують люде, що часом скарби і самі вилазять на верх землї, перекинувшись у якунебудь пакость: у старого шолудивого діда, або у миршавеньке козеня, або у дохлу кітку. Кому щастя, той і пізна скарб. Так, кажу-ж, до всього приглядались і нічого не побачили. Вже вертаючись, як смерклось, недалечко од села, дивлять ся — лежить край дороги здохлий хорт. Мабуть, давно іздох, — аж гидко до його і близько підступити. От один парубок і каже:

— Слухайте, хлопці: візьмемо сього хорта та шпурнем Лежневи в хату; нехай се буде той скарб, що Бог йому у вікно вкине.

Парубкам подобалась ся вигадка; от вони підняли того хорта на дручок тай понесли. Підійшовши тихенько до Павлусевої хати, розмахали хорта, тай шпурнули в вікно, а він як бебехнеть ся об поміст, так і брязнув, і задзвенів, і як жар по всій хаті розсипав ся дукатами!

— Трівай, не руш! — закричали парубки; се наш скарб, се наші гроші...

— Брехня! — каже Павлусь — се мій скарб; се мині Бог у вікно вкинув! А що? Я-ж вам казав — не вірили?

Парубки не слухають його та товплять ся в хату, а тут на той галас де не взялись наймит із наймичкою, убігли в хату, за рогач та за макогін, як штурхнуть одного, і другого, так вони й угамувались.

— Будь ласкав, кажуть парубки, — хоч що-небудь дай за те, що принесли твому хозяїнови скарб!

Наймит кинув їм кілька дукатів, тай каже:

— Нате вам за працю, а се наші гроші, бо самі таки розсудіть: хто-б їх у чужу хату вкинув, якби не сам Бог того схотів!

Та се кажучи, позбирав наймит гарненько дукати і сховав їх у скриню.

Оттакий то був щасливий наш Павлусь! Сказано: як кому Бог дасть щастя, то не треба йому й рідної матери, не треба і скарбу шукати: сам скарб його знайде. А другому неборакови на бездолї, у те-ж саме вікно, у котре вкинув ся скарб, улїзе злодій і останню сорочку витягне; не поробить день, то на другий і їсти нїчого.

Щаслива нитка до смерти не ввірвалась Павлусеви. Найшлась і дївчина, що, як той скарб, сама до його лицялась. Послав йому Господь і дїточок, покірних, слухняних, працьовитих, не таких, як він пудофет, а як мати, бо жінка в його була невсипуща господиня. І віку йому таки чимало протяг Господь: до білого волоса доспав ся. Спав, спав, аж поки на віки не заснув.

Що таке на сьвітї щастя? — спитав би я у дуже письменних. Частенько чуєш, люди кажуть: отой щасливий. Глянеш на того щасливого, а він тобі показує на другого, а сам жалуєть ся на свою недолю. Зовуть щасливими й тих, що увесь свій вік нїчого не дбають, як мій Павлусь. Бог їм усе дає, а вони нудять ся сьвітом, не знають, що в них є і чого їм треба. Зовуть і скупого щасливим, бо в його багацько грошей, а він неборак увесь свій вік стереже тих грошей,

як рябко на ланцюгу, ніякої користи з них не має, і голодний ще гірш од якого-небудь бідолахи. Ні, панове, по мойому той тільки щасливий, хто другому не завидує, а дякує Богу за те, що він йому послав, — той, кого Господь благословив на добрі діла, що розкинулись вони по сьвіту, як розрослась пшениця на добре виораній ниві. Нагодує вона і пахаря і його сусідів, попаде од неї скибка і старцеви в торбу. Не той тільки щасливий, що сам натріскаєть ся і виспить ся, а той, що й другого нагодує і заспокоїть, бо в такого і душа буде не голодна.

Оцеж так загвоздив вам із письменська, щоб самі одгадали, чи мій Павлусь справді щасливий, чи, може, таким тільки прозвали його зависливі люде. Гледіть же, щоб не було по приказці: хвалить шинкар пяницю, а дочки своєї за його не віддасть! Завидуєте щастю мого Павлуся, а ніхто-б не схотів бути Павлусем.

Три сестри.

Заднїпровська казка*).

Був собі цар, і мав той цар одного тільки сина. Як виріс царевич і прийшла пора його женити, от цар і послав гонців по всьому царству пошукати царевичеви невісти. Поїхали гонцї; два роки провештались, бо царство було дуже велике, тай знайшли три сестри, одна в одну, та такі гарні, що кращих на всьому сьвітї не знайти. Поїхав цар із царевичем подивити ся на тих сестер; глянули, — справдї як одна, не знає царевич, яку з них і брати за себе. От цар йому й каже:

— Сину мій, усї вони однаково гарні, так вибирай собі ту, котра більш у пригодї стане твойому царству.

---

*) Розказувала слїпа бабуся. Так саме записано (стеноґрафією), як вона оповідала.

Став царевич прислухувати ся, що вони між собою розказують; от раз чує — старша каже:

— Як-би царевич одружив ся зо мною, то я-б йому одним окрайчиком усе його військо нагодувала!

— А я, — каже середуща, — оцією ниткою, що пряду, усе-б його військо зодягла!

— А я, — каже менша, — родила-б йому дванайцять синів до пояса в злоті, а од пояса в сріблї!

Розказав царевич батьку, що чув од сестер, от цар йому й каже:

— Бери меншу, бо од таких синів буде велика слава твойому царству.

Вже старша сестра думала, що царевич буде її сватати, як прийшли старости і посватали меншу. Розсердилась старша й середуща, тай стали ка-зна-що вигадувати й наговорювати на меншу:

— Вона, — кажуть царевичу, — нікчемна, вона тобі не дванайцять синів родить, а дванайцять котенят приведе!

Однак, що вже сестри з заздрощів не вигадували на меншу, а царевич із нею одружив ся. Після весілля цар не довго жив. От царевич став царем, а менша сестра царицею. Живуть вони собі у превеликій дружбі рік, другий, а діток Бог не дає. От сестри

знов почали набріхувати на меншу, так цар розсердив ся на неї тай каже:

— Як бачу, ти мене обманила: обіщала мині дванайцять синів родити, тай досї й одного не родила.

— Пострівай, — одказує менша сестра, — я тобі рожу разом дванайцять синів, до пояса в злоті, а од пояса в сріблї!

Минув іще рік, а діточок усе таки Бог не дає. От цар і заслав меншу сестру аж на край свого царства ік морю, і звелїв, щоб вона до його не приїздила і листів не посилала, аж поки не родить дванайцять синів до пояса в злоті, а од пояса в сріблї. Живе вона собі над морем не як цариця, а як проста мужичка: у невеличкій хатцї, тільки й дав їй цар до послуги одного чоловіка та стару бабу. І року не минуло, як її туди заслали, родила вона дванайцять синів до пояса в злоті, а од пояса в сріблї. Написала лист до царя, тай каже тому чоловікови, що при нїй живе:

— Одвези оцей лист до царя, і розкажи, що минї й йому Бог послав, та гляди: що-б із тобою не сталось, нї до кого не заїзди і нікому про се не розказуй.

Поїхав чоловік; іде день, другий; на третїй як ушкварить дощ, а тутечки бачить, край дороги хатка стоїть; так чоловік у ту хатку, дивить ся — аж там царицині сестри,

старша й середуща. Пізнали й вони чоловіка, зараз почастували його, нагодували, розпитують про сестру, так чоловік нічого їм не каже. От вони й стали улещати чоловіка, щоб він заночував у них.

— Спочинеш у нас, — кажуть, — а завтра раненько поїдеш.

Чоловік бачить, що так щиро його просять і згодивсь, бо дуже таки втомивсь. У ночи, як він заснув, сестри витягли з сумки сестрин лист до царя, тай спалили, а намісць його написали другий, буцїм менша сестра дає звістку царю, що привела йому дванайцять котенят.

Дуже розсердив ся цар, як прочитав той лист, що сестри написали, порвав його на шматки, а чоловіка звелїв із двору вигнати, і на очи до себе не пустив. Вернув ся чоловік до меншої сестри і розказав їй усе як було. От вона зараз і догадалась, що се мабуть її сестри обмінили лист; зараз подумала, погадала, що їй робити, тай вигадала. Ще як жила вона з царем, і сестри на неї наговорювали і набріхували, цар дав їй перстїнь тай каже: „Як спітка тебе яке лихо через твоїх сестер, то пришлеш минї оцей перстїнь, от я знов до тебе прихилю ся!“ — От вона узяла той перстїнь, заховала в коробочку, та написавши у-друге лист, знов послала того чоловіка до царя.

— Тільки вже, — каже йому, — гледи, крий Боже, щоб тебе нї спіткало, — нї до кого не заїзди; а як прийдеш до царя, то оддаси йому осей лист і сю коробочку.

Знов поїхав чоловік до царя. Тільки став доїзжати до тієї будови, де живуть сестри, знов линув дощ як із відра. Однак, як уже не лило, обминув він ту будову. Іде дальш, а тут як набіжить друга хмара з громом, із блискавкою, як ушкварить град із куряче яйце, а тут дивить ся сердешний чоловік — стоїть край дороги невеличка хатка; от він із коня, тай став під стріхою. Коли виходить із хатки стара бабуся і запрошує його в хату обсушити ся і спочити. А чоловік і думає собі: „Нїчого мінї бояти ся старої“, тай увійшов у хату. А ся бабуся була не хто, як нянька старшої сестри, злюща, презлюща баба: вона-ж то найдужче й сердилась на меншу сестру за те, що помішала старшій бути царицею. Нагодувала стара яґа чоловіка, участувала і положила спати, а сама, витягши з сумки лист та коробочку, мерщій до сестер. Виняли сестри з коробочки перстінь, а намісць його положили дванайцять мишенят, тай написали до царя лист, буцім од меншої сестри, що вона посила царю мишенят, що дїтки його, котенята, наловили йому на гостинець. Поки чоловік спав, стара нянька звернулась до дому і знов

сховала лист і коробочку у сумку. Прокинув ся у ранці чоловік, огледів сумку, — бачить, що усе так як і було, подякував яґу за хліб-сіль тай поїхав до царя. Дуже розлютив ся цар, як прочитав той лист та глянув на мишенят; зараз таки звелів тому чоловікови, що привіз гостинець, одчесати голову, а царицю витурити зі свого царства, щоб і духу її не було. Як дійшла ся вістка до меншої сестри, от вона й стала думати та гадати, що їй на сьвіті робити з дванацятьма синами? Зоставила собі одного старшенького, а одинацять понесла ік морю, та сівши з дітками на скелю, гірко плаче жемчужними сльозами і так молить ся до моря:

— Море широке, море глибоке! Прийми до себе моїх діточок, безталанних сиріточок, і будь їм рідним батьком та рідною матірю.

Три дни плакала цариця; на четвертий прокинулось море і почуло матір. Стрепенулось филями, підняло горі білу гриву і послало кита-рибу забрати діточок. Вирнула перед царицею кит-риба, викинула на берег матчині жемчужні сльози, а діточок ухопила і понесла у кришталевий будинок, аж на саме дно.

Зібрала менша сестра свої сльози, та узявши старшенького сина, і пішла з царства

сьвіт за очима. Іде тай іде, притомилась сердешна, вже й запас, що з собою взяла, з'їла; од журби і без харчів не стало і покарму: нічим годувати сина. От вона сіла на могилї, плаче і так до степу промовляє:

— Степе мій широкий, степе мій просторий! Прийми до себе остатнього мого сина, і будь йому рідним батьком та рідною матірю!

Закрутив ся перед царицею игрець, підняв ся до неба стовп пилу, вхопив царевича і помчав у зелений гай, де пасеть ся печений бугай, де й кабан гуляє, що зубом оре, вухом засіває, а хвостом загрібає. Зосталась цариця серед степу одним одна. Однак не покида її Господь: прийде до неї дика коза, от вона надоїть молочка тай напеть ся; поналїтають до неї дрохви, хохитва, і нанесуть яєчок.

Не так швидко в сьвітї діеть ся, як швидко казка кажеть ся. Довго блукала менша сестра по степах. Раз чує — щось позад неї тупотить; озирнулась, аж бачить — їде на доброму коню богатир і веде за собою печеного бугая і кабана, що зубом оре, вухом сіє, а хвостом загрібає. Цариця злякалась та хотїла була сховати ся в травицю, а богатир їй і каже:

— Не ховай ся, моя матїнко рідная, од свого сина, що степ випестував тобі на радість та на підмогу!

Та се кажучи, розкрив жупан, а золоті груди неначе сонце заблищали.

— Сину мій милий, сину мій любий! — скрикнула мати. — Який же ти хороший-прехороший, і хто-ж тебе надїлив конем, бронею і сими дивами, що ведеш?...

— Сими дивами — одказує царевич, — надїлив мене наречений мій батько — Степ. З ними нї в кого не будемо хлїба просити, а ще й увесь сьвіт нагодуєм. Теперечки, — каже, — моя матїнко, буде кому тебе доглядїти і заспокоїти.

Се кажучи, посадив її на коня і помчав. Над вечер уже, як зовсїм посутенїло, доїхали вони до широкої річки і заночували. На другий день прокинулись, дивлять ся — по той бік річки високі-превисокі гори і скелї вкритії лїсом. Перевіз царевич на той бік матїр, обрав місце, тай збудував великий та гарний будинок і вкрив його голубиними крилами. Тим часом, поки він будувавсь, кабан наорав зубом, насїяв вухом і заскородив хвостом. Як Бог уродив пшеницю, царевич випустив у царину печеного бугая: де він пройде, там пшениця сама у копи складуєть ся й молотить ся, і віеть ся, і в закрами засипаєть ся.

Живе менша сестра з царевичем у превеликому багастві; з далеких країв їдуть до них купці купувати пшеницю; а прийдуть бідні, то й даром їх наділяють.

Раз ідуть побіля двору купці з крамом, дивлять ся, — аж гарний будинок стоїть на горі, вкритий голубиними крилами, а в садочку пасуть ся печений бугай та кабан, що зубом оре, вухом сіє, а хвостом загрібає. Дуже вони дивувались, дивлячись на ті дива, а далї зайшли поклонити ся й хазяїнам. Цариця й царевич ласкаво їх приняли і стали їх розпитувати, куди вони йдуть. От вони їм і кажуть:

— Веземо ми крам великому царю, що оженив ся був на меншій сестрі, тай прогнав її зі свого царства за те, що вона замісць дванацяти синів привела йому дванацять котенят; а теперечки — кажуть, — той цар оженив ся на старшій сестрі, так вона йому одним окрайчиком усе військо годує.

Почувши се царевич, і став у матери просити ся, щоб вона пустила його з купцями побачити ся з батьком.

— Їдь — каже йому мати, — та нікому не кажи, що ти царевич, а то як старша моя сестра довідаєть ся, то вона тебе з сьвіта зжене.

Перерядив ся царевич у просту одежину, сів на свого коня, тай поїхав із купцями до батька. Приїхали купці до царя тай стали йому розказувати, які їм довелось дива побачити, про печеного бугая і про кабана, і в якому гарному будинку живе мати з сином. Як почула про се старша сестра, зараз догадалась, що се мабуть її менша сестра з царевичем живуть у тім будинку, тай стала намовляти царя, щоб він зібрав своє військо та одняв печеного бугая й кабана. Цар не хотів був її послухати, а вона як присїкалась до його: „Іди, тай іди“ — а вона орудувала царем як сама хотїла, — так цар і звелїв зі всього свого царства зібрати військо, а купців зоставив у себе, щоб було кому провести. Як почув царевич, що батько збираєть ся на них війною, поїхав до Степа, свого нареченого батька, тай гукнув до його своїм молодецьким покриком:

— Степе мій широкий, Степе мій просторий! оборони мене і мою матїнку од лютого ворога, старшої сестри, і не допусти нам загинути у сирітстві!...

— Не бійте ся — загув Степ, — не дійде до вас те військо тай назад не вернеть ся: побілїє зелена трава не снїгом, а кістками!

Як зібралось військо, сам цар його повів і царицю — старшу сестру з собою узяв. Поки йшли своїм царством, у всьому був достаток, а як увійшли у степ, так зробилась превелика засуха, порепалась земля, нема ні паші, ні водопою: вітер гуде, з ніг валить чоловіка, піском очи засипає, на людей напав голод, хороба, — і все військо цареве згинуло ; вкрило поле білими кістками; тільки й вернув ся цар із царицею — старшою сестрою та з ними кілька прислужників. Розсердив ся цар тай став лаяти старшу сестру.

— Се — каже, — мене Бог покарав за те, що дав мині велике царство, а я хотів ще й чуже загарбати!

А старша сестра йому й одказує:

— На те тобі Бог дав велике царство, щоб ти робив, що схочеш. Згинуло одно військо, набери друге; не дойшли степами, допливемо річками, і все таки буде по твойому.

Довго старша сестра уговорювала царя і скребла моркву, аж поки він не згодивсь та набрав знов військо, та налагодивши байдаки і човни, і поплив річками добувати печеного бугая та кабана.

Як довідалась менша сестра, що цар пливе до них із військом, і каже царевичу:

— Сину мій милий, сину мій любий! Їдь до моря глибокого, нехай воно мині верне

моїх любих синів, щоб було кому оборонити нещасливу матір. Возьми — каже, — оце намисто, матчині сльози, та як виплинеш на середину моря, і кинь їх у воду, то вони тебе й почують!

Доїхав царевич до моря, зліз із коня і пустив його пастись, а сам зробив собі човен тай поплив. Допливши до середини, виняв із кишені намисто і кинув у море. Як кинув, так море і заграло, покотилась филя за филею, і перед царевичем вирнула кит-риба, а на тій кит-рибі стоять одинацять братів до пояса в злоті, а од пояса в сріблї.

— Хто се до нас озиваєть ся? — питають.

— Матчині сльози! — одказує царевич.

— А ти-ж хто такий? — питають.

— Я рідний ваш брат, — каже царевич; — матуся вас зове до себе, оборонити її од лютого ворога — старшої сестри. Сїдайте у човен та поспішайте, бо вже цареве військо недалеко!

Посїдали брати у човен тай озвались до моря:

— Море широке, море глибоке! спасибі тобі, що стало нам сиротам за батька рідного і за матір рідну!

Піднялась висока филя, неначе іскрами розсипалась перед братами, тай викинула їм

із кит-риби перо. Узяли те перо брати, тай поплили до берега. Причалившись, як повиходили з човна, старший брат тільки свиснув до свого коня, так він і став перед ним як укопаний. Висмикнув старший брат із гриви одинацять волосінь, тай пустив за вітром; як пустив, так із тих волосінь і стало одинацять коней, таких же, як і у старшого брата. Посідали брати, тай помчались до матери. Стріла мати своїх синів на порозї, а вони вклонились їй до землї, та кажуть:

— Матїнко наша рідная! Породила єси нас у злотї, в сріблї, а долї собі з нами не добула!

А мати одказує:

— Сини мої милії, сини мої любії! Матчина доля вітає з її дїтками; тепереньки, як ви вернулись до мене, то й долю мою з собою принесли!... Тепереньки буде кому мене оборонити, заспокоїти і на старости лїт втїшити!...

Повела мати своїх синів у садочок, щоб показати їм своє хазяйство. Тільки що вийшли з будинку, аж бачать — пливе військо, так байдаками та човнами і вкрили річку; а попереду, в золотому кораблю пливе сам цар із царицею — старшою сестрою. Як стало зближати ся те військо, мати й каже своїм синам:

— Діточки мої милії, діточки мої любії! Ідіть до царя — вашого батька, тай зазивайте його до мене обідати, а щоб військо зі старшою сестрою за тисячу гонів звідси одіслав. Та гледіть — каже, — як будете запрошувати царя, то не кажіть йому, що він ваш батько, а ви його діти!

Посідали брати у човен і поплили на зустріч війську. Як порівнялись із царевим кораблем, то й гукнули на лоцманів, щоб візвали до них царя. Вийшов до братів цар, тай пита:

— А чого вам од мене треба?

А брати й кажуть:

— Ненька наша запрошує тебе до себе обідати, а щоб твоє військо з царицею — старшою сестрою, одіслав звідси за тисячу гонів!

Цар дивить ся на братів і думає собі: Яка то щаслива мати, що має таких синів! Хоч би мині Бог одного такого послав! А старша сестра пізнала, що се його сини, тай каже йому тихенько:

— Запрошуй братів на свій корабль у гості!

Запросив їх цар на свій корабль, не надивить ся на них, так вони йому милі та любі: серце батьківське вість йому подало. Частує і вгощає цар братів, а старша сестра на вухо йому шопотить:

— Побий братів, а не побєш, то вони вилущать усе твоє військо!

Цар і слухати її не хоче, а вона сікаєть ся до його, та на вухо йому турчить:

— Побий, кажу тобі, а як не побєш, то я й війська твого не стану годувати, а моя сестра не буде його зодягати (бо й середуща з ними була), то твоє військо без хліба й одежі послизне й пропаде!

Замислив ся цар, думав, думав тай каже:

— Ну, роби з братами, що сама знаєш, а я руки своєї на них не підійму.

Так ото поки брати бавились із царем, старша сестра і звеліла, щоб у їх човні пробили дірку тай заткнули чопом, а ік тому чопу привязали-б під човном мотузок. Подякували брати царя за хліб-сіль, тай посідали у човен. Тільки що одплили гонів з двоє, а старша сестра смик за вірйовку, чоп як відіткнув ся, вода і забулькотіла у човен, так його і потягло на дно. Не дуже злякались брати, бо виросли на морі: вхопили старшого брата з човна, тай поплили. Бачить старша сестра, що нічого не вдіяла, і гукнула до війська:

— Стріляйте з луків! Як їх не повбиваєте, то самі згинете!

Посипались на братів стріли, неначе хмарою їх вкрили. Однак і сього не зляка-

лись брати: пірнули тай вирнули аж на тім боці, біля матчиного будинку. Тільки що розказали брати, як старша сестра хотіла їх потопити, коли дивлять ся — підпливає цареве військо, вже й з луків стріляють, од тих стріл і сонце закрилось.

— Ну, теперечки, — каже мати, — діточки мої любії, діточки мої милії, ратуйте себе, ратуйте й мене, нехай вам Бог помагає у правому ділї; тільки ґледіть, як стане погибати цар — ваш батько, то виратуйте його і приведіть до мене!

Почали боронити ся брати; старший стріля з лука; як попужне у пять пуд стрілою, то неначе вогнем палить військо, а одинацять братів шпурляють камінням пуд у двацять; як торохне по байдаку, то так він із людьми тріскамн й розсиплеть ся. Однак як брати не боронились, чого не робили, а військо усе близить ся, бо велике було, та ще й сам цар по переду веде. Бачуть брати, що вже їм самим не оборонити ся, от вони ухопили перо з кит-риби, що море їм подарувало, як махнуть раз, у друге, — так із моря і покотились филї, одна велика, а друга ще більша, а тут іще як дмухне вітер, так усї байдаки з військом порозносило і поперевертувало до гори ногами. Дивлять ся брати — і царів корабель похилило на бік, от-от филя переверне, так вони

скоріш у воду, ухопили той корабель і винесли на берег. Узяли брати царя і сестер, старшу й середущу, тай повели до матери у будинок. Вийшла мати до царя на зустріч з хлїбом-сіллю; тільки цар на неї споглянув, зараз і пізнав.

— Відкіля — спитав, — ти узялась?... Чи ти тут хазяйка, чи в наймах?

А цариця — менша сестра йому й одказує:

— Живу сама собі у свойому будинку, з моїми синами, що породила тобі до пояса в злотї, а од пояса в сріблї!

Ти-ж — каже цар, — писала до мене лист, що привела минї дванацять котенят, ще й дванацять мишенят прислала на гостинець!

— Нї, — одказує менша сестра, — не я се тобі писала, не я й мишенят на гостинець посилала, а спитай — каже, — в моїх сестер, може вони знають, хто до тебе писав, хто й посилав!

Глянув цар на сестер, питає, а вони дріжать, неначе трясця їх трясе, устромили очи в землю і слова не промовлять.

— Е, — як бачу — каже цар, — так се ви минї таке лихо наробили: з моїм любим подружжям і з моїми дїтками розлучили, через вас загубив я і два мої війська?... Пострівайте-ж, нехай буде котюзї по заслузї!...

Привязав їх цар косами до конячих хвостів, тай пустив у чисте поле. Помчали їх коні. . де вдарють ся сестри головою, там могила, де задом — там долина... Далї забрав цар царицю з синами, тай поїхав у своє царство, а печеного бугая і кабана пустив у степ, то вони йому надбали стілько хлїба, що зо всего сьвіту приїздили купцї купувати той хлїб. З того часу цареве царство ще побільшало і збагатїло, бо степ і море стали йому родичами.

Голка.

За давних часів, колись на Вкраїні були такі люде, що не признавали над собою ніякої власти. Кожний з них мав старшого за ворога, рівного за брата, бо в тій рівні поважав самого себе, власну самоістність, а менших мав за бидло, прах, посьміття. Усе, що Господь щедрою рукою розсипав по сьвіту, усе те побачили-б у їх палацах, а кругом тих палаців непокриті халупи, обідраний, голодний і холодний люд. Усе добре і чуле, чим наділя Господь чоловіка, даюче йому серце й душу, усе те в них заплило глеєм чванства, ганьби і ненатлї. І як-то чудно усе в них зложилось і перекорилось: проповідували вільність, непідлеглість, а тим часом чухрали батогами свою-ж таки шляхту! Палили слободи, вибивали народ тисячами, плакали над їх безголовям. Строїли манастирі, костели, а душі свої губили у тяжких гріхах. На втїху собі стріляли, палили і вішали

людей, без вини карали, без заслуги награждали, для своєї користи перегоняли на лембик чоловічі сльози, трудовий піт і кров, щоб із відра добути хоч одну краплю золота. Хоч би увесь сьвіт із людьми в верх дном перевернув ся, тільки-б їм було добре, тільки-б усе робилось по їх волї, як їм схотїлось. Широко і далеко простягалась та воля; здаєть ся, як-би вона встала, то й неба-б достала!... А знаєте, люди добрі, як звали тих людей?... Польськими маґнатами!...

Розкажу вам де-що про одного із сього кола маґната, про Потоцького, що колись жив у Тульчинї. Може ви чували, що він на свойому віку виробляв? Немилосерний він був до всього люду, а найгірше до Жидів. Для своєї втїхи чого він не виробляв!... Було, намалює вуглем на стїнї чортяку, себто чарний кіт, тай приневолює Жида улучати того кота камінням, розпаленими в коминку. Тільки Жид доторкнеть ся до камінця, і репетує: „вай-вай!“ — попік сердешний пальцї; а той його канчуком: „улучай“, каже, „іродів сину, а не то — до смерти зачухраю!“ Нїчого робити, хапа неборак камінець, шпурне; коли не влучить, — бє Жида за те, що промахнувсь, а влучить, знов шмага: „за що“, каже, „бєш чарнеґо кота?“ Та так і граєть ся з ним, як кіт із мишою, поки не замордує бідолашного до полусмерти.

Раз встрелив він Жида — не свого, а другого якогось пана, такого-ж маґната, як і сам. Та ще як встрілив! Дав Жиду дукат, тай каже: „Лїзь лишень на вербу та кукай“. Жид злїз, тільки кукнув раз, у друге, а Потоцький приложивсь, як торохне, так він сердешний пук об землю: тут його й чорти вхопили. „Глянь“, каже Потоцький, „кука на вербі, я думав що зозуля, тай встрелив“. От пан того Жида і розсердивсь за се на Потоцького: „Як“, каже, „ти осьміливсь встрелити мого Жида? Хиба в тебе мало своїх?“ Бачите, вступив ся за чоловіка!... Так Потоцький звелїв накласти цїлїсїньку хуру Жидів, та ще з верху і рублем, як снопи пригнїтив, тай одіслав до того пана, одписавши: „Не сердь ся, голубчику, от тобі за одного цїлу копу посилаю!“

Бувало й таке, що деколи вертаючись із полювання, в осїнню темну ніч, запалить слободу, щоб видко було йому дорогу, доїхати до свого палацу.

Раз подобалась Потоцькому якась дуже гарна молодиця, та не піддалась: чого вже він їй не давав, як біля неї не захожувавсь! От чортяка і вхопив за серце маґната: призвав до себе якогось дотепного маляря Влоха, і звелїв йому списати з тієї козачки патрет. Як скінчив Влох той патрет, і приніс його до Потоцького; привели й моло-

дицю. Глянув маґнат на неї і на патрет, — стоять перед ним як дві сестри: обидві такі-ж і гарні, і смутні, і тим же гордим поглядом на його дивлять ся. Довго Потоцький дивив ся на патрет, а там понуро глянув на козачку, тай каже: „Бачиш, як я поважаю твою красоту; і унуки побачать, яка ти була гарна; а за те, що твоє серце не приклонилось до мого кохання, ти повинна смерти: коли не мині, то не доставай ся-ж нікому!...“ Вихопив із-за пояса пістоль, тай застрілив небогу!...

Так оттакий то був дзїндзївер-зух Потоцький!... Тепер уже як почуєте про мою голку, то вона не здасть ся вам за брехеньку. От слухайте.

Кілька миль од Тульчина, коло одного майна Потоцького, жив із жінкою, з дітьми небагатий шляхтич пан Кондратович. Мав він кілька морґів земельки, фільварочок, добре працював, і, хвалити Господа, не прохав ні в кого хлїба. Розсердив ся на його за щось економ того майна, пан Тридурський — а кожний із економів теж удавав із себе Потоцького, — тай вигнав бідного шляхтича, з жінкою з дітьми, із власної хати. Що робити бідолашному шляхтичу? Не запозивати ся-ж йому з маґнатом! От він осїдлав коника, тай поїхав собі в Тульчин до

самого Потоцького, щоб здати ся на ласку і правду його ясновельможности.

Не доїзжаючи милю до Тульчина, Кондратович іздалека побачив поїзд Потоцького. Сам він їхав попереду, а за ним цілий шкадрон жовнїрів, козаків, доїзжачих, стременних і псарів із гончими й хортами. Дуже зрадів Кондратович, побачивши Потоцького: „се“, дума, „сам Господь посила його минї; може він ласкаво мене вислухає і звелить вернути заграблену худобу“. Зупинив коня, зняв шапку і стоїть собі: не осьмілив ся сам і під'їхати до гетьмана. Аж ось сам Потоцький шпигнув коня острогами і підскочив до Кондратовича.

— Хто єстесь? — спитав Потоцький.

— Шляхтич, ясновельможний пане — одвітив Кондратович, нахиляючись аж до луки.

— А маш голке? — знов спитав Потоцький.

Кондратович випяв баньки, дивить ся йому у вічи, не зна, що й катати.

— Маш голке, гунцвот, лайдак? — гримнув Потоцький, і брови нахмурив і почервонів; вже й розсердив ся! Так зараз його чортяка і вхопила за серце.

— Нема, ясновельножний пане, — одвітив Кондратович.

— Нїма! — крикнув Потоцький, аж зубами заскреготав. — Патшай, — каже, показуючи застромлену в рукаві голку, обкручену ниткою, як буває у кравцїв, — патшай: я грабя Потоцький, коронний гетьман, над панами пан, мам сто городів, — і в мене є голка, щоб часом — розірветь ся — зашити. а ти ланець, безштанько, і в тебе нема?... А путе, хлопцї, дайте йому в скуре!

Не дали йому бісові котолупи й слова промовити, стягли раба божого з коня, і почали чухрати канчуками; а Потоцький дивить ся та приговорює:

— Оттак дурнїв учать та на розум наводять! Оттак і ти вчи і лупи їх власною моєю рукою!

Може-б іще більше всипали небораку, так на його щастя схопив ся зайчик: то Потоцький покинув Кондратовича і чкурнув за куценьким. Не схаменувсь бідолаха Кондратович, відкіль йому й лихо склалось; думав знайти защиту, правий суд, а знайшов, нї за що, нї про що, люту кару. „От тобі“, думає, „й панська правда! Запозивай тепер маґната до божого суда!...“ Заплакав сердешний і поїхав у Тульчин до свого родича, що служив у Потоцького конюшим. Приїхавши, розказав йому все, як було, як його Тридурський ограбив і як Потоцький одчухрав.

— Яка-ж тепер у тебе думка? — пита родич.

— От яка, — каже Кондратович — тепер мині вже не до земельки; нехай вона чортам достаєть ся; жінку з дітьми оддаю на волю божу, а сам... пропаду, а вже оддячу діявольському сину!

Нічого казати, завзятий таки з біса був і Кондратович, — не з того десятку, що гоють свою спину чужими дукатами. Та ще, півроку йому, і здоровий був: на одну руку трьох би таких вклав, як Потоцький.

— Не журись, — каже родич, — оддячиш, коли вже тобі так того схотілось; я тобі й пораду дам. Чи ти знаєш ту капличку, що в кінці парка?

— Як не знати! — одвітив Кондратович; а сам аж затрусивсь од радости.

— От у сю-ж капличку, — каже родич, — Потоцький, перерядившись старцем, що суботи ходить одмолювати в Почаївської Богоматери гріхи, що за тиждень назбирають ся. Завтра субота; устанеш раненько, то там його й застукаєш, як сотника в горосї, і що душі твоїй схочеть ся, те з ним і зробиш.

Кондратович, почувши се, як на сьвіт народив ся. Зараз і вигадав, що йому робити. Велика радість для чоловіка — помогти тому ворогу, якого покарала злая година,

а ще більша — оддячити міцному ворогу. Здаєть ся, караєш його не за одного себе, а за всїх, за все те лихо, що він робить людям.

Іще чорти не бились навкулачки, як Кондратович, узявши добрий малахай, потяг у парк до каплички. Не доходячи до неї з півгонів, забрав ся в гущину, тай стереже Потоцького, як той кіт мишу. Тільки почало трошки розвиднювати ся, аж чує Кондратович — щось залопотїло; — іде Потоцький, такий обірваний та обшарпаний: у симірязцї, іще й з торбою через плече. Кондратович і дух притаїв, оком не змигне; дивить ся — увійшов Потоцький у капличку і став молити ся. То простягнеть ся крижем, то кулаками і в груди себе стусує, то руки до гори підійма — живий на небо лїзе. Устав Кондратович, аж трусить ся, так йому закортїло напити ся тої помсти. Дав Потоцькому трошки помолити ся, а там увійшов у капличку, ударив кільки поклонів, і став голосно молити ся:

— Найсьвєнтша Матко, — каже, а сам своє дума — пошли усякого щастя, здоровя, талану і довголїття дїдичу нашому, ясновельможному пану Потоцькому, за те, що він нас дурнїв учить і до розуму доводить! Нехай він і дїти його панують над нами до кінця сьвіту!

Потоцький притулив ся в куточку і слуха; аж облизуєть ся: як маслом по душі його маже тією молитвою. Зараз пізнав, що се той шляхтич, якому вчора задав він шваби. Скінчивши молитву, Кондратович обернувсь до Потоцького тай пита:

— А що ти тут робиш, старцю?

— Молив ся, вельможний пане, — одвітив Потоцький, низенько вклонившись і затуляючись торбою, щоб часом не пізнав його шляхтич.

— А маш голку?

— Бач, який розумний! — подумав Потоцький, — мабуть вже у його і голка є.

— Чи маш голку? гунцвот, лайдак! — гримнув Кондратович, визьвірившись на Потоцького.

— Німа, вельможний пане, — одвітив Потоцький, а сам мерщій до дверей, — думає: от собі на лихо навчив чоловіка! Щоб не задав він мині такої ще прочуханки, як я йому вчора

— Німа! — крикнув Кондратович, простягуючи руку. — Ось дивись, — каже: — Я гоноровий шляхтич, мам кілька морґів землї, два конї, корову, чотири свинї, — і в мене є голка, щоб не ходити обірванцем, а ти гольтїпака, ланець, безштанько, а в тебе нема!

Та се кажучи, хап його за чуб: вихрив, вихрив; далї голову між колїна, ну його шмагати малахаєм; шмага, шмага, а сам приговорює: „Оттак батько наш Потоцький звелїв дурнїв учити та на розум наводити! Не я тебе бю, а бє власна його рука!“ Супонив, супонив, поки він не зомлїв. Вдовольнивши серце й душу, Кондратович плюнув на Потоцького, тай пішов собі до родича.

— А що? — спитав родич, побачивши Кондратовича.

— Знатного перегону задав, — каже Кондратович усьміхаючись — буде згадувати ту голку по суботах!

— Тїкай же швидче, а то щоб він на шибиници тебе ще не провітрив!

— За що?... хиба-ж не сам він звелїв минї дурнїв учити! Адже-ж я трощив не його, а старця і ще власною його рукою. Та куди-ж і тїкати од Потоцького? Хиба на той сьвіт, а на сїм не сховаєш ся!

— Та воно так, тільки гледи: ти сам знаєш, що в тих маґнатів така правда, як у цигана сорочка: і коротка і латана. І правда та в них, як кій у руцї: яким кінцем схоче, тим і вдарить.

Оттак поговоривши, тай прислухують ся, яка буде чутка об Потоцькому. Аж ось, зайшов до родича з двору служонци тай

каже, що гетьман вчора на полюванні трошки застудив ся тай занедужав.

На другий день, тільки вернулись із костьола, аж прибіг козак.

— Чи тут, — пита, гостює пан Кондратович?

— Тут, — каже родич, — а на що вам?

— Гетьман кличе до себе: нехай швидче йде!

Сьміло пішов Кондратович до Потоцького, думає собі: що буде, то й буде, а буде те, що Бог дасть.

Тільки побачив його Потоцький, зараз і крикнув:

— А що, чи маєш тепер голку? — Тільки вже спитав не так, як тоді, а ласкаво, усьміхаючись.

— Маю, ясновельможний пане! — одвітив Кондратович, показуючи голку.

Глянув на неї Потоцький — неначе не бачив, а там уже не тільки очи, і спина бачила ту голку.

— А чи не трапилось тобі навчити якого-небудь дурня? — пита гетьман, а сам пильно дивить ся на Кондратовича.

— Як не траплялось, ясновельможний пане! — сьміливо одказав Кондратович; — вчора у капличці спіткав якогось старця

і добре одшмагав, — довго буде згадувати ту голку.

Тут Потоцький став розпитувати Кондратовича, відкіля він і за чим приїхав. От він і розказав йому все, що треба. Гетьман ласкаво його вислухав, узяв лист паперу, щось написав, тай каже:

— Озьми сей розказ і оддай його ґлувному економу, то все зробить ся, як тобі й не снилось!

Кондратович подякував гетьману, поцїлував полу його кунтуша і пішов у кантору. Тільки прочитав той лист ґлувний економ, як витріщить ся, як крикне:

— Кілько лїт служу його ясновельможности, а він минї десяти грошей не подарував, а тут чорт-батька-зна-кому й за віщо дає і гроші і землю!

— Се-ж моя земля, — каже Кондратович, — іще батьківська. Не свою дає, а ту, що пан Тридурський заграбив!

— Розказуй — не свою!... Потоцький звелїв у придачу до твоєї землї дать у-троє стільки, і ще двісті дукатів, от-що!

— Так тобі жаль чужих грошей, а не жаль чужої спини? Позавчора Потоцький всипав минї двісті канчуків, а сьогоднї одсипав двісті дукатів: так покоштуй перше канчуків, то тодї вже й завидуй ласцї його ясновельможности.

Забравши гроші і розказ до пана Тридурського, Кондратович подякував родича за пораду і поїхав собі до дому веселий і щасливий. Хоч спина ще не загоїлась, так думка-ж і серде вже не щеміло.

Не пройшло й тижня після того, як поїхав Кондратович, прибіг пан Тридурський до Потоцького, і пуць йому в ноги.

— Змилуй ся, яснеосьвіцоний пане, — заголосив; — пся-крев, гунцвот Кондратович віку мині збавив, до полусмерти зашмагав канчуками, трохи голови не відкрутив із чубом.

— За віщо? — спитав Потоцький.

— Чорти його батька знають, за віщо! Стрів мене одного в лісї, тай пита: „Маш голке?“ Нема, кажу. А він як крикне: „Ах ти голодранець! патшай“, каже, показуючи застромлену в рукаві голку; „я з ласки пана Потоцького обиватель, а ти наймит, приплентач, і в тебе нема?“ За чуб мене, стяг із коня і давай трощити. Та ще й приговорює: „Оттак батько наш Потоцький звелїв дурнїв учити та на розум наводити! Не я тебе бю, а бє його власна рука!“

Пан Тридурський думав, що Потоцький, почувши се, розлютуєть ся і звелить повісити Кондратовича, а Потоцькому й байдуже; регочеть ся собі, аж за живіт береть ся. Тридурський, щоб його розжалобити,

розказує, яка важка рука в Кондратовича. А Потоцький ще гірш сьміеть ся, аж ніжками дрига та регочеть ся. Де-б то йому не знати, яка там рука в Кондратовича! Далї, як натїшив ся в волю, і пита пана Тридурського.

— А в якій ти школї вчивсь?

— В Межиріцькій, у піярів, ясновельможний пане, — каже пан Тридурський.

— А як ти добре вчивсь і слухав своїх научицелїв, чи була тобі за се яка винагорода?

— Як же! патери вішали минї на ланцюжку мідну бляшку, а мати годувала марципанами з міґдалами.

— Ну, як вернеш ся-ж в майно, от зараз одішли Кондратовичу сто дукатів за те, що він добрий учень.

Пан Тридурський було сперечать ся, так куди! Потоцького не переспориш: що він раз сказав, то так і буде. Його воля усїм закон, він і сам їй кланяеть ся, як той хлоп панови.

Довго втїшались тією голкою. Далась вона не одному в знаки, не одного шпигнула. Було, як хто хоче оддячити свому ворогови, то й присїкаеть ся до його: „Чи маш голку?“ Як нема, то й бе і товче його. А жалувати ся до Потоцького хоч не ходи: посьміеть ся, і ще й грошей дасть тому, хто бив. Було, як

од чорта хрестом, так од ледачого чоловіка, од якого-небудь прочвари, оборонялись тією голкою. Хто-б куди не їхав, то хліба не візьме на дорогу, а вже голку застромить у рукав.

Закоханий чорт.

I.

Тільки й бачив я рідний край, поки ріс, а там, як оддали у службу, так і пішов, не по своїй волї, блукати по сьвіту, як те перекотиполе, що вітер носить по степах: котиш ся-котиш ся, поки не зупинить тебе доля, або не притопче лихо.

Хоч і лучалось минї деколи навідувати ся в рідну Україну, так чи довго-ж то спочинеш під теплим її крилом?... І знов на край сьвіта мандруєш до чорта з рогами! За теж, літ у шість, а може й більше, як із курської ґубернії уйдеш у харківську, то так тобі стане легенько, мов на крилах тебе підняло!... Та з сього боку Харкова ще не так; із Липець наша Україна теперички якось Московщиною дивить ся: намісць шинків — проклята кабащина, постоялі двори на московський звичай; скрізь по дорозї тягнуть

ся московські однокінні телїги, одна до другої попричеплювані, як фіґи на личку; куди не глянь, усе пилипони з рудими бородами, у лаптях, аж занудить на них дивлячись. Так, бачите, з сього боку, кажу, ще не так, а от як перехопиш ся через річку Харків, то хто-б не сказав, що се божа сторона!...

Тут зараз починаєть ся оттой великий бір, що високі сосни аж хмару підпирають. Оце-ж вам і Основа, де батько наш Квітка збив собі, з своїх повістей, такий міцний човен, що до віку вічного буде плавати по плюгавій річцї Лєтї. Оттут же і вольна; сюди-ж то харківські міщани і народ, ударивши лихом об землю, сходять ся одвести душу й задавити горе свого бездолля. Оттут, побачили-б ви, у неділю і по празниках, скільки збираєть ся народу! Верстов на пять, а може й більш, у подовж дороги гуля міщанство: дївчата у стрічках, у стяжках; молодицї у парчевих очіпках, у кармазинах, у глазетї; а козацтво у брилях, у чуйках фабричного сукна, шовковими поясами попідперізувані; а скільки ще того лакейства у храках та у сїртуках, мов та Нїмота! Иньші збились біля музики, садять гопака, вибивають тропака, аж лихо сьмієть ся; другі посїдали купками, снїдають, кругляють горілку, теревенї гнуть, співають, регочуть ся, аж луна округи йде. Їдеш було, дивиш ся, ди-

виш ся, тай не втерпиш: Вилїзеш із тарантасу і підійдеш до якого небудь товариства: „хлїб та сіль, люде добрі!“ скажеш. — Спасибі, — одкажуть, і просять: Сїдайте, не погребуйте хлїбом божим! — Сядеш, було до гурту, випєш корячок горілки, з'їси шматок сала, побалакаєш, і свого додаси веселого слова. Боже милий, як же то вони дякують!... Станеш прощати ся, то так і загомонять: „Пошли вам, Господи, усякого щастя за те, що простих людей не цураєтесь!“ Буває й таке, що яка небудь молодиця, червона як маківка, схопить ся, обійме, тай поцїлуєть ся на прощання. „Се“, каже, „щоб не скоро забули нашу хлїб-сіль!“ Сьміху такого наробить вража молодиця, так усї і покотють ся, ухопившись за животи. Що то за втїшні та швидкі тії харківські молодиції, — нехай їм легенько ікнеть ся!

Проїхавши кільки верстов бором, станеш піднимати ся на гору. Тут уже темна соснина почина мішати ся з дубом, липою, клининою, усе стає густїйше, густїйше; дерево переплелось вітами як те волося; орішник, глод, шепшина позростались, стоять як добра огорожа. Чим дальш їдеш, тим краща врода: пішли і долинки з прогалинами як рута зеленими, і яри з проваллям, що як глянеш, то в голові закрутить ся. Мій Боже милий! що за лїс! Якого нема тут дерева!

І високих, величезних, і старих, скорчених, похнюпих, що вже віку свого доживають. Иньше зламане хуртовиною і опалене блискавкою стоїть собі край дороги як чернець; там трухлявий пень схиливсь як той старець із торбою. Куди не глянь — усе тебе чарує, привітає, усе тобі всьміхаєть ся. Здаєть ся, сама рідна наша Україна вийшла тобі на зустріч: то спогляне на тебе горячим сонцем, то притулить ся пахучим холодком із темного лїсу, то промовить піснею, то озоветь ся соловейком, жайворонком; то неначе граєть ся з тобою: затурчить у вухо горлицею, залоскоче тихесеньким вітерцем. Так тобі весело, так легенько, мов у раю!... Душа млїє, серце трусить ся, токотить, буцїм що до тебе промовляє; не розбереш, що воно розказує, а слухаєш — не наслухаєш ся, як не наслухаєть ся мати своєї дитини, бо та мова солодча для неї од медової річи найрозумнїйшої людини.

II.

Од'їхавши од Харкова верстов двацять, лїс починa рідїти. З високої гори вже видко село Мерехву, з церквами, дзвінницями, садками і левадами, — геть-геть розкинулось по долинї. За селом блищать течії, затоки

й озера Мжи. Потекла вона у ліво проміж кущів верболозу і вільхи; а напроти гладко стелеть ся з могилами широкий степ. Сивіє старенький як море, мріє-мріє, поки не зійдеть ся з небом, а небо з землею. Гуляйте очі, гуляйте думи, як колись гуляло по сьому степу вольне козацтво!

Проїхавши Мерехву і перебравшись через плеса Мжи, виїдеш на торговий шлях, що йде у Крим. Протоптала сей шлях іще Татарва, як колись ходила на наше безголовя під Москву, палити городи і забирати в неволю хрещений люд. Скільки оком кинеш, скрізь по дорозї, як гадюка, сунуть ся хури: назустріч везуть шльонку, кожі, сіль, рибу; скриплять татарські гарби, запряжені буйволами і верблюдами. Із Харкова везуть усякий крам, машини, паровики, ідуть купцї у Крим, у Бердянське, ідуть пани і туди й відтіль, женуть табуни, гурти, отари, іде народ на заробітки, у степи і к морю. Лїтом весело й глянути на сей шлях, а побачили-б ви весною, або в осени, що тут дієть ся... крий Боже, яке лихо! Замордована скотина по саме черево грузне у багнї; народ бичуєть ся, топить ся по балках, по перетічках. Бодай і не згадувати!... Оттут би простягти зелїзну колїю! Потекла-б по нїй золота річка живущої і сцїлющої води.

Дуже ще бідуєш, їдучи по сьому шляху на обивательських. Розкажу вам, якого раз набрав ся я лиха, здавшись на одкритий лист. Із Мерехви на почтарських, ще загодя, добіг я до Таранівки. Прямо у волосне правлїнє ввійшов — так гарно: по середині стіл, зеленим сукном засланий, як у суді, і патрет висить. Дивлюсь — нема нікого; тільки якийсь калїка, скорчившись, сидить біля скрині, — себ то стереже громадські гроші.

— Є конї? — питаю.

— Нема, — схопившись одвітив калїка.

— А писар де?

— На селї.

— Коли-б покликати.

— Зараз збігаю.

Пошкандибав сердешний. Через яку там годину іде писар повагом. Ще молодий, шапка на бакир, у китайчатій черкесцї і в епойкових чоботях.

— А чого вам треба? — спитав він, доходячи до мене.

— Коней, голубчику.

— А подорожня, чи пак одкритий лист є?

Подав йому одкритий лист; він подививсь, зараз і прогони вичитав, — такий спритний! і ще накинув кілька верст залишних. Видно, що був уже за Харковом:

і головою мота, як москаль, щоб патли не лїзли йому у вічи, і випинаєть ся, і палець засовує за гаплик.

— Ану лишень, — гукнув писар на калїку, сховавши у кишеню гроші; — бігай за десятником, та швидче!

Знов пошкандибав калїка; не скоро веде того десятника.

— Трійку коней, — грізно крикнув писар на його, та аж почервонїв зі зла.

— Не позакладало, — каже десятник, — тільки що конї пасуть ся у степу!

— Так що, що в степу? піймайте тай ведїть.

— Ще треба знайти, куди вони позабігали, ті бісові конї, та тодї вже — ловіть...

— Так іди тай шукай; а тутечки, опріч ляпаса, нїчого не знайдеш.

Зник десятник, як на той сьвіт провалив ся. Уже я й село обійшов, і у тарантасї добре виспав ся, а коней нема тай нема. Над вечір уже пригнали двох шкапок із лошатами.

— А третя? — питаю.

— Ще не піймали, — озвавсь десятник; — там таке прудке зьвіря — бодай воно здохло, — що нїяк його не наздоженеш.

Аж ось ведуть і того прудкого — і ломакою підганяють, бачите — втомилось сердешне, утікаючи. Стали запрягати, — порають ся, як мокре горить; розгледілись — і того нема, і другого; і знов пігнали каліку за віжками, за черезсідельником, — да так аж до захід сонця додержали. Рушили — ледви коні везуть; не схаменулись, як і ніч. Погонич повертає то в той бік, то в другий, — загубив, гаспидів син, дорогу, — лає й коней, і хто іде, і ніч, і степ.

— Куди тебе нечиста мати носить? — питаю погонича; дорога пряма як стрілка, а ти крутиш ся, як муха в окропі?

— Коли-ж нічого не бачу, — каже погонич, і віжки кинув; — у мене куряча сліпота.

Що тут робити? Увесь степ покарбований дорогами: не втрапиш своєї, то ка-зна куди ще зайдеш; — думаю собі: хоч би доїхати до трахтиря, що недалечко од Таранівки. Нічого робити: сам сів за машталіра, і потихенько, підтюпцем, благополучно доплелись до того трахтиря.

III.

Хазяйка сього заїздного двору, велика цокотуха, була добре мині знайома, ще змал-

ку її знав. Давно не бачились, а тільки ввійшов у хату, зараз пізнала.

— Чи живі, чи здорові? — спитав я, протираючи очи і розглядаючись.

— Слава Богу! — одвітила хазяйка, — старіємось потрошки. Ось подивіть ся на мою Олесю: матір переросла (Хазяйка глянула на чорнявеньку дівчину!) А се сліпенький дід (хазяйка показала на столітнього дідугана, що сидів на покуті, схиливши бідолашну свою голову на груди). Колись співав по ярмарках, а тепереньки тільки луна ходить по сьвіту од його пісень: увесь голос виспівав і бандуру потрощив.

Гарна дівчина Олеся, така повна, миловида, — а я дивив ся на діда: З роду такого не бачив: біле волося, густе як ліс, прикривало йому високе чоло; брови насунулись на самі очи, а широка борода аж до пояса доходила. Оттак узяв би пензель, тай списав вам Сатурна.

— Відкіль старий? — спитав я діда, сідаючи біля його.

— Хто його зна! — обізвалась хазяйка; — увесь свій вік вештаєть ся по сьвіту... Жив колись за Берекою, так давно-ж: теперечки вже забув і свій хутір і свою хату.

— Ні, не забув, — обізвав ся дід, — не забув!...

— Куди-ж тепер ідеш? — спитав я діда.

— У Павлоград.

— Що-ж там будеш робити, співати, чи що?

— Та ні, кажу вам, — перехопила хазяйка; — він тепер не співа, він тільки розказує.

— Що-ж він розказує?

— Що з ним діялось на сьвіті, як козаки бились із Ляхами, з Татарами, про відьм, про чортів!... Він увесь сьвіт виходив: був у Чорноморі, у Глухові, за Київом був... А чи не наставить вам самовару?

— Настав, пані-маточко.

— От і добре! старенького напоїте гарячим, то він вам за те що небудь розкаже.

— Чи довго вже волочиш ся по сьвіту? — спитав я дідугана, як ми зостались одні.

— Довго, дуже довго, — одказав старий, важко зітхнувши; — я ще оженив ся в очаківську зиму. Ми тоді жили на запорозьких землях вольними козаками. Як же зруйнували Кіш, то наш поселок із землями достав ся якомусь пану. Не схотів я зоставати ся панським, запріг коня, узяв жінку з дітьми — дівчину на восьмому годку і хлопчика-годовичка, тай помандрували у Чорно-

морію. Од Тора довелось простувати степом як морем, — ні хуторця, ні землянки. Той рік була засуха, і якого лиха ми не одвідали: кінь без паші і водопою здох, і ми пішли пішки; що було з нами запасу — поїли, тільки й живились корінням. Не пройшли й десяти днів, як поховали дочку й сина, а там, із нудьги та голоду, занедужала й жінка; я ніс її на своїх руках, поки не оддала душі Богу... По Чорноморії я вештав ся трицять пять літ; бив ся з Черкесом, плавав на Чорному морю; а там потягло мене знов у рідну сторону: схотілось іще побачити батьківську хату і поклонити ся батьківській і матчиній могилї. Прийшов, — і не пізнав нашого хутора: де була наша хата, там розкинув ся панський сад; а де було кладовище, там стояв шинок. Вийшов я на вигон, глянув на слободу і округи, згадав молодий вік, батька, матїр, жінку, дїтей, — заплакав тай пішов собі сьвіт за очима. От уже трицять літ, як тут вештаюсь, а три трицять, як живу, — а, бреше вона, батьківської хати не забув. Було, як заспіваю, то минї здавалось, що я сижу біля своєї хати і мене слухають батько, мати, жінка й дїти!...

Не багато слів ув оповіданнї дїда, а скільки-ж то лиха!... І не хотїв він розжалобити мене, а глибоко уразив серце, важко

засмутив душу. Довгу низку лиха нанизала йому злая доля!...

Хазяйка не дала мині зі старим добре й розговорити ся, принесла чашки і знов заторохтіла: то про Троїцький ярмарок, то які панночки повиходили заміж, які ще позоставались, — налічила з десяток померших і присікалась до діда: чом він не розказує.

— Як же мині розказувати, — сердито обізвав ся дід, — коли не даєте й рота роззявити: скрегочете, мов сорока на вербі!...

— Мовчати-му, їй же Богу мовчати-му — перебила хазяйка, — тільки розкажіть, будьте ласкаві, про закоханого чорта.

— Добре, добре, розкажу, — чом не розказати?

Дід із великим смаком пив чай, заїдаючи харківськими бубликами, а там, як вихилив іще дві чашки з ромом, то аж помолодшав.

— Оттепер, каже, — якось сили добув; здаєть ся, як би була бандура, то ще-б і заспівав!...

IV.

Старий підняв голову, і ще твердим голосом так почав:

— Дід мій був запорожець. Де йому на віку не довелось бувати, чого не бачити! Удав ся він високий, здоровий, та ще в додаток був і великий характерник: знав ся з відьмами, з чортами, нічого на сьвіті не боявсь, — правдивий був запорожець! Уже не молодим прийшов він на Береку, одруживсь і збудував собі хату. Жив він трохи не сто год, і до смерти добре чув, бачив, а деколи сяде на коня і охляп поїде у Харків. Отто же під старість, у довгий зимний вечір, як стане оповідати, що з ним діялось, то і сьмієш ся й плачеш, а часом і чуприна полїзе до гори. Ось як він розказував про того закоханого чорта.

Раз у схватці з Татарами убили під дідом коня. Жаль йому того коня, як рідного брата: одно — надежний був, а друге — такого не знайти і на Запорожі. От дід і пішов у слободи пошукати лицарського коня. Тоді не так, як тепер: скрізь була пустиня, і діду довелось простувати по степах навмані, питаючи дороги то у сонця, то у зьвізд. Через кільки днів дід трохи притомивсь, уже й торба з запасом стулилась: останній сухар доїв. Зблизившись ік Донцю, де починають ся пущі, дід зайшов у таку гущину, що не продереть ся: морське дерево так і хвіська, а тут і ніч насунулась. Сїв він собі під кущем, підождати, поки

зійде місяць, тай задрімав. Аж чує крізь сон — неначе хто його тягне; прокинув ся — дивить ся: повний місяць уже височенько, і вітру нема, а дерева так і гнуть ся усе в одну сторону, а його самого неначе яка невідома сила туди-ж тягне. Став приглядувати ся, аж недалечко стоїть високий козак у кармазиновім жупані, в чорних оксамітових штанах і жовтих чоботях... такий з нього чуприндир, що кращого не знайти і в Коші! Стоїть проти місяця і руками розмахує, неначе кого до себе манить; і як махне рукою, то аж дерево до його нахиляєть ся і мого діда неначе хто у потилицю штовха. Що воно за біс, подумав дід: чи не характерник?... Хотів уже був до його обізвати ся, коли чує — щось гепнуло за деревами, та так іскрами кругом і обсипало. Дивить ся — ізза кущів вийшла височенька дівчина, що красшої і в снї не побачиш. Несьміло підійшла вона до козака, згорнувши на грудях ручки.

— Чого ти мене звав? — спитала дівчина таким голоском, що у мого діда аж серце тьохнуло.

— Питаєш — чого? — промовив козак — хиба не знаєш, як я тебе кохаю?... Без тебе минї й пекло не миле!...

— От за чим! — каже дівчина — я давно вже се знаю.

— Та ні, – одказав козак, — не за тим... як тебе побачу, то й сам не знаю, що говорю... Слухай, Одарко... скажи мині, чи хочеш бути моєю?... Хоч би ти у тисячну долю так мене кохала, як я тебе!...

— Не треба мині твого кохання, — не проси й мого! — одрізала дівчина, одвернувшись; — цур тобі, пек тобі!

— Е, — подумав дід, — яка пиха! Зневажає залицяння такого козака!

— Слухай, Одарко, — знов почав козак; — будь моєю, — усе для тебе зроблю, усе, чого тільки не забажа твоя душа!

— Не зробиш того, чого моя душа бажає... — одвітила дівчина, важко зітхнувши.

— Зроблю, ей-же-ей зроблю, — каже козак, — заприсягаюсь тобі пеклом, Сатаною і Фарнагієм, — щоб мині не згубити ні одної християнської душі, щоб мині провалити ся у полонку після Орданї... от що!

— Як він, гаспидів син, кумедно божить ся! — подумав дід.

— Не віриш? — пита козак.

— Не вірю, — одвітила дівчина.

— Не знаю, як уже мині й заприсягатись, моя голубко! — каже козак; та пригорнув до себе дівчину і цмокнув її у щоку...

Як цмокнув, так по всій пущі луна й пішла: дерева заколихались, гилля до гиллї

прихилилось, затуркали горлиці, і мого діда нахилило до землї, — якось губи засвербіли, а тут, де не взялась жаба, — плиг! і не схаменувсь, як чоломкнув бісову тварюку. І що-б ви думали? Так йому зробилось весело на душі, мов гарну дївчину в ясні очі поцїлував.

— Ох, — застогнала дївчина, ухопившись за щоку — як же ти мене опік!... так од тебе пеклом і несе. Коли хочеш, — каже, — зі мною розмовляти, то хиба у водї; а тут ти мене спалиш своїм пекельним коханням.

— Добре, — каже козак — нумо женихатись у водї.

Дивить ся дїд: біля їх і сажалка; чи вона була, та він її не бачив, чи вона, справдї, уродилась, як кажуть, по щучому велїнню! — Що се за вража мати! — подумав дїд; — чи вони люде, чи може чортяки?

Сумно йому стало, аж оселедець біля вуха заворушивсь. Далї дивить ся — стали роздягати ся; дївчина, буцїм не своїми руками, зняла кофту, плахту; далї, не соромлячись, і сорочку. Як глянув на неї дїд, то аж жижки в його затрусились; — давно вже минуло, а було як заходить ся розказувати, то аж цмока, аж очі йому рогом лїзуть, — така гарна! Місяць як сріблом окотив біле

її тіло; уся як виточена, а довга коса, чорна як гадюка, так і обвиваєть ся круг тонкого стану, і аж до повних литок достає. Повернулась із плечей — ще краща; тільки роздивив ся дід, аж хвостик! так собі, невеличкий, та матери його біс — хвостик! Виходить, що дівчина — відьма. Глянув на козака, аж і в того — хвіст такий довгий, як у хорта, і так їм виграє, як кіт перед мишою. — Еге, так от воно що! Тут уже догадав ся дід, що чортяка та закохав ся у відьму. Думає собі: хай же вам біс! Хотів був тікати, — так не здвигнеть ся з місця, як до землї приріс, хотів перехрестити ся, так руки не підійме. Досадно дідови, та нічого робити; припав до землї тай дивить ся — що дальш буде. Увійшов чорт із відьмою по пояс у сажалку і знов стали розмовляти.

— Скажи минї, моя голубко, чого бажа твоя душа? — питає чорт.

— Не скажу, — одказала відьма — не скажу, поки не заприсягнеш ся пекельним словом — зробити...

— Чи довго-ж будеш моєю, як обіцяю?

— Десять рік, — каже відьма.

— Добре, усе зроблю! (Чорт протягнув руку). — От тобі рука і моє пекельне слово!

— Хто-ж нас розібє? — спитала відьма; — треба, щоб була християнська душа, та ще й чиста.

— Е, кому розбити, — каже чорт, мотнувши головою у той бік, де лежав дід; — там, каже, — під кущами сховав ся запорожець.

— Хиба-ж у запорожців чиста душа? — пита відьма; — вони-ж самі пяниці та розбишаки...

— Еге, розказуй, — каже чорт; — нема найчистійшої душі, як у тих гаспидових синів; вони живуть по писанню: не водють ся з жінками, бють ся з бусурманом і боронять віру православну... Ей, Кирило! — гукнув чорт; — ходи лишень сюди, та розбий нас.

Дід нічичирк, лежить собі, і дух притаїв.

— Та ну-ж бо йди, — знов крикнув чорт; — ти-ж не раз похваляв ся, що не боїш ся чорта, а теперечки й злякавсь.

Досадно дідови; бачите — пристидив диявольська личина. Нічого робити, треба йти, щоб, справді, ще не подумав, що злякавсь.

— Чого-ж тут лякати ся? (обізвав ся дід, а сам аж трусить ся).

— Так чому-ж не йдеш?

— Люльки шукаю; загубив у траві тай не знайду.

— Та не бреши, — люлька в кишені.

— Диявольський син! — подумав дід; — він усе знає; од його ніяк не одбрешеш ся.

— Розбивай! — каже чорт, як дід підійшов ік сажалці.

— Як же я вас розібю? — каже дід. — От стану я чорт батька зна для кого кармазини каляти! Виходьте на сухе.

— Хиба тобі повилазило? — каже чорт; — глянь: де дівчина стоїть — замерзло; сьміло йди, здержить.

— Що за біс!? — справді замерзло... Чого-ж воно замерзло? — пита дід.

— Того, — каже чорт, — що вона — бодай її! — так тепло мене любить, що аж вода біля неї мерзне.

— А чого-ж се, чорте, — пита дід, — біля тебе пара йде з води і бульбашки схоплюють ся?

— Еге! — каже чорт — се так я її щиро кохаю, що аж вода біля мене кипить.

— Оттакого-б кохання нашим дівчатам! — подумав дід; та спустив ся у сажалку, зайшов поза відьмою і тільки розбив руки, а з рук щось плюсь у воду, — задригало ніжками тай пірнуло.

— Що воно таке? — спитав дід — жаба, чи що?...

— Ні, — каже чорт — довго за руки держались, так чортеня вродилось.

— Ну, не бісові-ж тобі й чорти! — подумав дід — які вони плодющі! Тільки за руки подержались, уже й чортеня привели.

— Ну, тепер кажи, — питає чорт відьму — чого душа твоя бажає?

— Спасення! — промовила відьма.

Як се почув чорт, то аж носом закрутив, — наче чемериці понюхав.

— Не можна сього, — застогнав він, — і не проси, — ніяк не можна!...

— Чому? — спитав дід.

— Тому, що вона вже раз одступилася од Господа, то у друге її Бог до себе не прийме.

— Брехня, — каже дід; — як покаєть ся, то і в третє прийме!...

— Та ну вже, мовчи, — гримнув на його чорт, — коли не знаєш писання!

— Ні, знаю, — каже дід, — я й сам письменний, не раз і Апостола у церкві читав.

Дід був такий завзятий, що як піде на спір, то хоч чого й не знає, то скаже — знаю; а часом і своє вигадає, і так до ладу приткне, що зібє з пантелику й знающого.

— От, приміром сказати, — каже, — я й чоловік, а мині жаль небоги: здаєть ся, чого-б не зробив для її спасення; а тож сам Бог милосерний, як би він не помилував грішної, коли вона каєть ся?

— Так коли-ж вона уже одхрестилась... — пробубонів чорт.

— Не велика вада, — перебив дід, — піп і в друге перехрестить, і дуне на тебе, і плюне!

Чорт на се й одвіту не дав; стоїть собі, похнюпивши ніс, та чуха потилицю.

— Ти-ж сам знаєш, — обізвалась до чорта відьма, — що не по своїй волї зробилась я відьмою: мене мати приневолила.

— На що слухала матїр, — ти мала свій розум і свою волю!...

— І се брехня — сьміло перебив дїд; бо як піде на правду, то він і чорта не злякаєть ся. — Нуждою та страхом, — каже, — можна до всього приневолити чоловіка.

— Подумайте самі, чого просите, — заголосив чорт (трохи не плаче, бідолашний!); — як же мині помагати спасенню душі, коли на те я чорт, щоб губити християнські душі?... Та мене, — каже, — за сю пакість на шматки розірвуть!...

— За що? — каже дід; — не великий гріх спасти одну душу, а там покаєш ся, та десять загубиш, то тебе ще й по головці погладять.

— Еге! хиба проти шерсти! — прогарчав чорт.

— А як би я тебе кохала! — обізвалась відьма, і так глянула на чорта карими очима, що аж лід затріщав і поколовсь, трохи дід не шубовстнув у сажалку, та якось вискочив на берег.

Задумав ся чорт, довго стояв понурившись, довго міркував, та вже нечиста мати так його підкурила тим коханням, що нічого й не вигадав.

— Що буде, то буде, — сказав, обернувшись до відьми! — нехай буде по твойому!

Вийшли із сажалки; відьма повеселійшала, а чорт засмутивсь, аж хвіст повісив. Дід поміг відьмі одягтись, своїми руками обтер біле її тіло, і примітив, що вона до його якось тепленька стала. Накидаючи на неї сорочку, він шепнув їй на вухо, щоб вона його слухала. У діда чуле було серце: йому жаль стало відьми.

— Ну, чорте, — питає дід, — яку тепер даси пораду? Що сотворим, да спасем ся? — додав із писання.

— От що — одвітив чорт, скривившись; — не далеко відсіля спасаєть ся пустельник: велику силу він має у Господа, усякий гріх одмолить, хоч якого грішника на путь істинний наведе. Так отже: як поживемо десять год із Одаркою, я й одведу її до того пустельника, то він і спасе грішну душу...

— Е ні, чорте, — перебив дід; — за десять літ багато води втече; поки сонце зійде — роса очи виїсть. За десять літ або відьма дуба дасть, або пустельника Господь до себе прийме. Ні, так не можна! починаючи таке добре діло, треба зараз іти до пустельника за благословеннєм.

— Та ну, не мішай ся не в своє діло! — загомонів чорт, аж затупотів ногами з досади.

— Як — не моє? — закричав дід; — я-ж вас розбивав!... А як збрешеш?... Де вона тоді буде шукати того пустельника.

— Чорти ніколи ще не брехали! — каже чорт.

— Чортам іще й дурень віри не няв! — одрізав дід.

— Нехай буде так, — обізвалась відьма, — як дядько Кирило кажуть: треба хоч подивити ся, де спасаєть ся той пустельник.

Довго спорили, трохи не полаялись, — так діда же і найстарший чорт не переміг би. Нічого робити: чорт почухав потилицю, і згодивсь. Може в його була яка потайна думка, та мій дід і собі вже вигадав, що робити... Побачимо, хто кого одурить!

— Ну, теперички, моя відмечко, — каже чорт, лети собі до дому, а завтра ми з Кирилом прийдемо до тебе, і не гаячись поїдемо до пустельника.

Відьма сіла на мітлу, кивнула головою до діда, високо звила ся в гору і, порівнявшись із зірочками, полетіла у свою хату. Чорт не спускав із неї очей аж поки не зникла, а там так важко зітхнув, що аж листя зашелестіло; по долині мов що покотилось; свиснула сова; далеко, у болоті, загудів бугай. І в діда серце защеміло, і він здихнув, неначе от-от попрощав ся з тією дівчиною, що вже давно покинув, як помандрував у Січ.

V.

Дід із чортом, умовляючись, пішли поруч, як товариші. Дід із свого ріжка натрусить чортови табаки, а чорт йому натрушує своєї, — такий вслужливий! Скоро дід набє люльку, а чорт зараз і вогню викреше.

Дїд згадав про горілку, а чорт зараз і частує, і на закуску тягне із сумки печену качку і пренишний пухлий буханець. Випивши і попоївши, дїда взяла охота подратувати чорта: хотїв був перехрестити його, та подумав: цур йому! хоч він і чорт, а все таки товариш: не чесно товариша обижати. Далї, як глянув на чорта, то аж жаль його стало: іде, звісивши голову, неначе на шибеницю його ведуть.

— Розкажи минї, чорте, — пита дїд, — яким се побитом ти закохав ся у відьму? Адже-ж кохання досталось не чортам на долю, а нам грішним?

— Е, братїку, — каже чорт, — і в нас є серце, таке-ж як і в вас, і з тим же проклятим коханням! Як же-б ми вас і скушали, коли-б не знали, яке серце у людей?... А маючи серце, як його устережеш ся?... Слухай, Кирило, — каже чорт, знявши шапку і вклонившись: — поможи минї у моїм дїлї, а я тобі у великій пригодї стану.

— Добре, — каже дїд — чом доброму чортови не помогти!

А в самого все на думцї, як би виратувати дївчину: якось вона і дїдови припала по души.

— Чого хочеш, того й проси — каже чорт.

— Та мині нічого й не треба, — каже дід — тільки хиба досгати доброго коня.

— Я тобі кінь! — каже чорт; — сам перекинусь у коня, і пять год буду тебе возити, а пять поживу з Одаркою. Я у пять літ вбгаю пятьсот — на те ми чорти!

— Гляди ж, не збреши, — каже дід.

— Не бійсь, — каже чорт — от тобі рука і бісове пекельне слово! Та нам не велено — не то обманювати, — і зачіпляти запорожців, бо вони бють ся за віру православну. Та не велика й користь, — каже, — коли якого й завербуєш: убють його на війні, от він уже й не наш. Відки візьметь ся Петро з ключем і одбив: так і товче нашого брата, не розглядуючи, де око, а де морда; а ще як вихопить ся Микола, то швидче втікай, бо вернеш ся у пекло без хвоста: одірве!

— А багато в вас у пеклї запорожців? — пита дід.

— Нї однісїнького: які були, то й тих повиганяли.

— За що-ж ви їх повиганяли? — пита дід. — Для нашого брата вам жалко і кутка в пеклї?

— Коли-ж такий гармідер роблять, — каже чорт, — що усїх чортів із пекла по-

розганяли. Хиба не чув про того Марка, що товк ся по пеклу?

— Що-ж вони вам роблять? — спитав дід.

— Понапивають ся гарячої смоли, — розказує чорт, — як тієї горілки, позалазять у печі, тай почнуть шпурляти відтіля головешками. Раз трохи пекла не спалили!... Або ляже на сковороду, тай звелить підпалювати себе. Печеш його, печеш, аж шкура на тобі тріскаєть ся, а він тебе лає, кепкує з тебе, та кричить на все пекло, що змерз. Біда з ними!... Де вже допекти їх вогнем: уже як їх шкварили Ляхи, тай ті нічого не доказали. І в пеклї того не вигадаєш, що вони з ними робили: Наливайка пекли у мідному бику; уся Варшава збігла ся послухати, як зареве бик, та нічого й не почули: ізтлїв сердешний на вугілля, а голосу не подав. Що ти з ними вдієш? коли живого не дошкулиш, а то щоб мерлого!

— Так і треба — каже дід — на те ми січовики, щоб усе витерпіти: тим то нічого ми й не боїмось!

— Трівайте, — каже чорт — скоро й на вас нападе велика халепа: не допечемо вас вогнем, так проберем морозом.

— Деж ви того морозу добудете у пеклї? — пита дід.

— Еге, в нас нема, так у вас є, — каже чорт; — ми вам такого чоловіка вигадаєм, що гірший ще буде од самісінького чорта!... Він вам нажене холоду, — побачите!... Та нехай вони сказють ся! — мині тепер, як кажуть, не до соли... Що то робить моя Одарочка?

— Скажи мині, чорте, — спитав дід, — чи вона у своїх тілесах, чи, може, перекинулась у таку гарну дівчину, як ти у козака?

— Ні, — каже чорт, — вона такою родилась; нехай хоч царицею перекинеть ся, то кращою не буде! Одно тільки в неї не гарне: легко її збити з грішного путя.

— Як би не каторжний, анахемський хвостик! — пробубонів дід, тай задумавсь.

Оттак розмовляючи, йдуть собі лісом, а тут ізза кущів то виткне морду лісовик із зеленою, як трава, бородою, то вискочить вовкулака, підперезаний червоним поясом, то стрибають із гиллї на гиллю упирі у німецьких галанцях, і всї-ж то низенько і привітно їм кланяють ся. Далї як пішли понад Лиманом, то й перелічити не можна, що тих чортенят повискакувало з болота.

— Здраствуйте, дядечку! — озивають ся до чорта, а діда так жахають ся; бачуть, що запорожець.

— Не бійтесь, дітки, — каже чорт, — се, щоб ви знали, мій сват Кирило.

Дід розказував, що бісенята, поки ще молоді, то зелені, як оситняг, — нема у їх ні ріжків, ні кигтів. Тай втішні-ж, розказував: бігають, крутять ся, плигають як жаби, грають ся як котенята; пірне у воду, а ніжки висуне з болота тай дрига. Дід хотів був їх подратувати, показав їм дулю, так вони ув один голос так і запискотіли:

— Спасибі вам, дядечку Кирило, за вашу ласку!

А чорт і каже:

— Ти їх і цукром не годуй, тільки покажи їм дулю.

Стало свитати, як дід із чортом вийшли з ліса. Не пройшли й пів верстви, як побачили в долині велику слободу.

— Оце-ж, — каже чорт, — і слобода, де живе Одарка; отто-ж дивись, і її хата оточена вишневим садочком. Іди-ж теперечки до неї, переднюєш, а в вечері, як сонечко сяде, то й я до вас прийду. Я-б і зараз, — каже, — з тобою пішов, так у день небезпечно нашому брату ходити у слободу: часом наскочиш на ярчука*), тай півні кукурікають, щоб вони виздихали.

---

*) Ярчук — собака з вовчим зубом, і таку має натуру, що й од чорта устереже і відьму задавить, і хоч яку мару, — чуттям почує.

Попрощавшись із чортом, дід спустив ся з гори ік плесу, — достав із сумки бритву, виголивсь, надів чисту сорочку, помолив ся Богу тай пішов до відьми. Дорогою зірвав по кущику горицьвіту, золотисячнику і дроку, згорнув до купи, закрутив і заткнув собі за лївий чобіт*). Себто для того, щоб чорт не знав, об чім дід буде розмовляти з відьмою.

VI.

Одарка стріла діда на порозї з хлїбом, з сілю, і поклонилась йому трохи не до землї.

— Спасибі вам, дядечку! — каже — од мене, бідної сироти, і Бог і люде одцурались, а ви не цураєтесь мене грішної. Чи не поможе вам Господь виратувати грішну мою душу!

— Не бійсь, Одарко, — одказав дід; — виратуємо! не дамо чортяцї насьміятись!

Дід, кажу вам, мав чуле серце: часом, щоб заспокоїти бездольного, то і завіряє і збреше...

Простора хата у відьми, а якось пусткою оддає; і вікна чималі, а сумно. Одар-

---

*) Повіря

ка так і пригортаєть ся до діда, так йому у вічі й дивить ся, то усьміхнеть ся, і радіє-б то, і знов засмутить ся. Як сонечко у восени: вигляне ізза хмари і знов сховаєть ся.

— Дядечку, — каже відьма стиха дідови, — не кажіть мині нічого, що в вас на думці, а то бісів Трутик (так звали закоханого чорта) усе буде знати!

— Не бійсь, моя кралечко, — каже дід, ударивши по лівому чоботу; — я йому, іродовому синови, уха заткнув. І ми дещо знаємо!... Не почує й не побачить, хоч би я ось що з тобою зробив. Та се кажучи, і перехрестив відьму.

Як перехрестив, так і вдарило її об землю, посиніла, запінилась, так і звело її у клубок. Дід злякав ся і не рад уже, що перехрестив; скорійш їй під ніс сунув дулю, так вона одкрила очі і ледви опамятувалась.

— Ох мині лишечко, — простогнала відьма — як же ви мене вразили: як ножем у серце!... Не хрестіть мене, — благає, — а то нечистий мене задавить, і до спасення не допустить.

— Ні, не буду, не буду, — каже дід — нехай вже тебе пустельник хрестить божою рукою!

Відьма поставила дідови снідання і пляшку тернівки, а сама стала порати ся

біля печі. Дід їсть і запиває, а сам очей не зводить із Одарки: яка-б то, думає, була з неї молодиця, хазяйка, коли-б не каторжний, анахемський хвостик; бодай він їй одсох!

— Розкажи мині, Одарко, — спитав дід — як се мати перекинула тебе у відьму!

— Бодай не згадувати, — почала Одарка, зітхнувши — от як се сталось. Я була ще на восьмому годочку, як мій батько поїхав на війну. Через два роки вернув ся козак Хведір із недоброю вістю, що мого батька десь за Дніпром вбито. Мати дуже убивалась за батьком, — та скоро й заспокоїлась: Хведір жив у нашій хаті і полюбив ся матері. По слободі ходила вже чутка, що мати йде за його заміж, як Хведір полаяв ся з матірю і оженивсь на дочці нашого сусіда. Не знаю, як вам і розказати, що тоді робилось із матірю: бігала по слободі як несамовита, а там і зникла. Усі думали, що вона наложила на себе руки; аж через два тижні, у ночі, чую — щось загуло на горищі, застукало в комині, і по хаті повіяло холодом. Я схопилась та до печі, — думаю, чи не горимо; дивлюсь — хтось роздува огонь, — загорів ся віхоть, — аж мати! Така розпатлана, розхрістана, а очі так і палають, аж страшно на неї глянути. Я зраділа тай кинулась до неї, а вона

як крикне не своїм голосом: „Не підступай!“ Я так і замерла, де стояла. „Озьми“, каже, „образи, та повинось у комору, — і хрестик, що в тебе на шиї, там зостав“. Познімала я образи і повиносила у комору, — думаю, чи не хоче мати хату мазати; а як вернулась із комори, мати обняла мене і гірко заплакала, так і вмила мою голову слезами, як окропом. За кільки місяців після сього, занедужала Хведорова жінка, чахла, чахла тай вмерла, а Хведір із нудьги і жалю довго блукав по лїсах, поки десь під дубом не знайшли мертвого. У слободї стали люде розказувати, що моя мати відьма і що вона з сьвіту звела Хведора з жінкою; дївчата мене цурались. Я не вірила людям, хоч часом і сама бачила, що щось чудне дїялось у нашій хатї. Увесь тиждень мати — як мати, а в суботу і близько до себе не підпускає, а на ніч замикала мене на ключ у комору. От схотїлось минї довідати ся, чому се мати так робить, і що там тріщить і клекотить у хатї. Раз у суботу — тодї минї пішов сїмнацятий рік, — мати мене замкнула, а я підняла мостину тай вилїзла з-під комори. Бачу, в хатї палає огонь; глянула у вікно, аж стоїть мати біля печі ув однїй сорочцї, з розпущеною косою, і якесь зїлля кладе у макітру. Далї поставила макітру на долївку, сїла на мітлу і тільки нахилилась

на макітру, а звідти як пахне поломя, — так її й потягло через комин у бовдур; я як крикну: „мамо, що ти робиш?“ а вона, як птиця з підбитим крилом, так і вдарилась на землю, та мене за косу. „А, неслухняна дитино!“ закричала не своїм голосом: „підгляджувати? не будеш же мене корити: я з тебе таку же зроблю відьму, як і сама!“ Перегнула мене через мітлу і помчала. Опамятувалась уже я аж на Лисій горі, біля Київа. Нічого мині вам казати, що там діялось; ви й самі, може, не раз там бували, так знаєте...

— Як не знати, — каже дід — кільки раз самому доводилось там бувати!

Дід якось соромив ся казати, що чого небудь не зна, або не бачив, так і збреше: а йому збрехати, та ще перед відьмою, як раз плюнути.

— Що тоді, — каже відьма, — зо мною діялось, — не розкажу; я лежала ниць, заплющивши очі, і говорила якісь слова за матірю, од когось одрікалась; — назад я вже полетіла на своїй мітлї. Оцей самий Трутик і мітлу мині зробив. Вернувшись, хотіла помолитись Богу, і тільки перехрестилась, — а мене так і вдарило об землю. З тієї пори оттак як бачите: плачу — не одплачусь, думаю, — і нічого не вигадаю...

— Де-ж твоя мати, бодай їй? — спитав дід.

— Чорти замордували... Як мати удовольнила своє серце, згубивши Хведора і його жінку, тоді тільки побачила, що згубила свою і мою душу; думала вже, як би то виратуватись, а чорти та відьми й довідались. Раз полетіла вона на Лису гору, тай не вернулась; і мині теж було-б, та Трутик оборонив. Що буде дальш... а тепереньки так гірко та важко на душі, так нудно на сьвіті!...

Відьма облилась слїзми.

— Не плач, моя горличко, — каже дід, — не плач, спасемо твою душу!... Як таки, щоб запорожець у купі з чортом чого не зробили!

— Коли-ж мене Трутик не допустить до пустельника! — каже відьма.

— Так я піду, — каже дід, — а там вже не його воля: буде, як пустельник звелить. Трутик обіцяв мині пять літ за коня служити, а тимчасом дасть Бог — ти спасеш ся, і як вернеть ся чорт, то хиба облизня піймає... А там, моя кралечко!...

Дід не договорив, тільки вусом моргнув, і так глянув на Одарку, що вона потупилась і почервоніла, як калина.

Відьма добре нагодувала діда, участувала запіканкою і тернівкою, і постлала йому в коморі спочити. Не спавши цілісіньку ніч, дід заснув як убитий.

VII.

Дід заспав ся аж до вечора, і як ввійшов у хату, то вже застав там Трутика. Так гаспидів син і веть ся біля Одарки, аж досадно стало дідови. Поздоровкавшись, дід сів на лаві, тай пита чорта:

— А чи далеко до пустельника?

— Ні, — каже чорт, — близенько: за Ізюмом, у Сьвятих Горах*).

— Як близенько! — крикнув дід — та ми й на пяті сутки туди не дійдемо?

— Еге, по вашому, по запорозьки, — каже чорт, — може воно й так, а по нашому — так ні; як вийдемо раненько, до схід сонця, то над вечір і там будемо.

---

*) Сьвятими Горами того звуть ся, бо ще за давніх часів християнства там спасались у печерах пустельники. Ще недавно пані Патьомкина обновила одну церкву, висічену у скелї, і манастир. Нехай їй за се Бог милосерний воздасть, що вона добрим людям бажа. Для другої не багато-б вийшло з сього жадання користи, а для неї буде надто.

— Слухай, чорте, — каже дід, розсердившись — не чіпай запорожців. Я тобі скажу: як би мій кінь був живий, то будь я не Кирило Келеп, коли ув один день не став би! от що!

— Та не бреши, — каже чорт — і у два не доїхав би; а от як я тебе повезу, то й в обід вспіємо!

— А Одарка-ж як? — спитав дід.

— Вона перекинеть ся хортицею, — каже чорт, — так ми ще дорогою і пополюємо за зайцями.

До півночи гнули теревені, а там спочили трошки тай рушили. Як сонце виглянуло ізза гори, наші були вже далеко од слободи. Дід їхав навзаводи на вороному арабському оґеру, а біля стремена бігла біленька хортиця, така ж хороша, як гарна була Одарка. Стриба собі, не доторкуючись ніжками до землї, як на крилах неначе ластівка веть ся. Порветь ся зайчик — так зараз і дожене його, — не рве, а тільки подержить за вушко тай пустить. А кінь, матері його біс, як намальований: шерсть на йому блищить, як броня, шия як у лебедя, із очей іскри сиплють ся, а із ноздрів полумя наше. Дід набє люльку, і вогню не креше, — приложить тільки коню до морди, так вона й запалить ся. А збруя-ж яка! і в

хана кримського такої нема: вся золотом залита і обсажена самоцьвітами. Дід не натішить ся конем, гладить його, цмокає, і на Одарку не гляне. Сказано, запорозька натура: не даром співають: „проміняв жінку на тютюн та люльку“, а де-б то не проміняти на доброго коня! Іще сонечко височенько стояло, як вони добігли до Сьвятих Гір. Дід напоїв коня і сам напивсь, привязав чорта за повід до дерева, тай каже:

— Підождіть мене, — я на часинку збігаю до пустельника.

— Іди, та не барись, — каже чорт, — бо треба ік сьвіту вернути ся у слободу, а там весілля одбудемо тай у Січ.

— Яке весілля? — пита дід.

— А з Одаркою-ж! — каже чорт.

— А щоб ти не діждав! подумав дід, тай пита:

— Де тут дорога до пустельника?

— Іди сією стежкою, — каже чорт, — оце-ж він і протоптав її, ходячи сюди по воду.

Пішов дід усе лісом, на високу гору, і вибрав ся на уступ; із одного боку круча, аж глянути страшно, з другого скеля стіною піднялась аж до хмари. Дивить ся дід у скелї — двері, а над дверима образ, ввійшов — церковця, так собі невеличка, висічена у скелї. Тільки перехрестив ся та

вдарив поклон, аж із келії виходить пустельник старенький, згорблений, а борода біла як молоко, аж до колін. Дід підійшов під благословеннє, а пустельник поблагословив тай каже:

— Чого се, чоловіче, Бог із нами, так од тебе чортом душить?

— Як же-б то й не дусило, — каже дід, — коли цілісінький день їхав на чорті, та ще і з відьмою.

Дід усе розказав, як було, і чого приїхав.

— Як ви, сьвятий отче, — каже, — поради не дасьте, то вже не знаю, де його у гаспида й шукати того спасення.

— Воля божа! — каже пустельник — може й тут знайде спасеннє, коли щире буде покаяннє. Як бачу, вона хоч і відьма, та меньше лиха робила людям, як ті що сьвятош удають. Вона, — каже, — і на путї грішному шукала спасення, а другі так і з істинного путя збивають ся.

— Так, пан-оченьку, так, — перебив дід — оце саме і чорт казав!

— Чорт, — каже пустельник, — сулив їй усї прелести міра сього; друга-б і не відьма на сї посули піддалась, а вона не преклонилась.

— Не преклонилась, пан-оче, не преклонилась, — каже дід — оттак і чортови

одрізала; аж носом закрутив диявольський син!

— Ну, тепер помолимось Господу, — каже пустельник, — то він милосерний напутить нас, що треба робити.

Пустельник упав на коліна, дід собі, і стали молитись. Тай тепло-ж молились; темна церковця так і осьвітилась, наче хто сьвітло засьвітив. У діда із очей аж дві сльози викотились, як дві срібні кулї; аж брязнули, ударившись об камяний поміст. Помолившись, устали; от пустельник і каже:

— Ходімо-ж, я покажу тобі печеру: одведеш туди небогу, там вона й буде спасати ся.

— Будьте ласкаві, пан-оче, — каже дід — заступіть ся за бідну сироту... коли-б ви побачили, що за молоде, та гарне, та нещасливе!... так же каторжний, анахемський хвостик!... та ще от що... — почав дід тай язик прильпе к гортанї.

— Що там іще? — спитав пустельник.

— Болячка на серцї нарядилась, — каже дід, важко зітхнувши — закохав ся я у сю диявольську відьму, бодай їй... нехай буде здорова, — от що!

— Буду благати Господа, — каже пустельник, — щоб він милосерний послав їй покаянє; а ти йди собі з Богом у Січ. Побудь іще там пять лїт на лицарській стражі,

тай вертайсь до мене. Як дасть Бог, що вона спасеть ся, то я вас і повінчаю.

— Що-ж мині тепер робити з чортом? — пита дід.

— А що з ним робити, — каже пустельник — коли годящий з його кінь, їдь на йому у Січ.

— Де вам не годящий! — каже дід — такого коня і за сто талярів не знайти: і хода добра, і навзаводи не взяв його кат, і підтюпцем; а на поворотах тільки нахились, то він уже й повертає. Так боюсь же, щоб не втік, дияволів син.

— Не бійсь, — каже пустельник — я тобі дам на його кріпость.

Пустельник пішов у свою келію, виніс кипарисний крестик і надів його на шию дідови.

— Тепер, — каже, — він у тебе, як наймит, як крепак: що звелиш, те й робити-ме!

Пустельник провів діда до печері і поблагословив його на прощання.

Вернув ся дід до чорта, та якось йому й глянути на його совісно, хоч у рябка очей позичати. Та вже-ж не потурати й чортови, щоб губити християнську душу. Не що дня бридня, не все коту масниця! Тільки догоркнув ся дід до чорта, зараз і почув сер-

дешний свою неволю, так і затрусивсь і застогнав бідолашний.

— Що ти, Кирило, зо мною зробив! — озвав ся чорт.

— Те, що й ти з другими робив, — каже дід (а самому жаль чорта: добра була душа в покійника). Ловить, — каже, — вовк, та як і вовка піймають!

Не довго дід базікав із чортом, та нічого було гаразд і казати. Узяв відьму за руку, тай повів у печеру. Дорогою розказав їй, на чому вони погодились із пустельником, обняв Одарку, кріпко притулив до серця, аж зомліла небога, а там сів на чорта і полинув, як на крилах, у Січ.

VIII.

У ранці дід уже був у Коші. Кому не скаже, що він учора в вечері із Сьвятих Гір, ніхто віри не йме; та як і повірити, щоб ув одну ніч перебігти трицять миль! Чого вже не виробляв дід на тім коню! як би почули, що він розказував, то-б сказали, що бреше: за цілісінький тиждень не переслухали-б. Раз дід заспоривсь і в заклад пішов, що поїде у Бахчисарай і самому кримському ханови у вічі плюне. І що-б ви думали? Поїхав тай плюнув, та ще й добре

вилаяв; дід знатно лаявсь, — у якогось москаля вчивсь: „Ти, каже, хане, покійного чорта племінник, бусурманський, католицький, анахемський, гаспидів син, триста тобі чортів у живіт!“ А було, як наскочать січовики на татарську орду, то дід так і вріжеть ся у саму гущиню; а коні як почують чорта, то в ростіч; а дід і почне кришити Татар, як локшину: так голови і валять ся, як груші ув осени. Чотири роки дід був курінним отаманом, а там, як прийшла пора, от він і став прощатись. Не хотіли були пускати січовики, так дід їм і каже:

— Зостав ся б, товариші, так обіцяв ся відьмі оженитись: треба, бачите, додержати козацького слова.

— Що за зух наш Кирило, — сьміють ся запорожці — не побоїть ся і чорта позвати у дружки.

— Еге, — каже дід — я не побоюсь і на чорту поїхати.

Та сів на чорта тай чкурнув у Сьвяті Гори; у вобідню добу і там опинивсь. Дивить ся, аж того гайвороння така сила, наче з цілого сьвіта позлітались гемонські тварі, тай вкрили і гори й ліс. Скоро побачив їх чорт, так і затрусивсь і голову повісив і хвіст опустив, почув своє лихо. Доїхавши до тієї межі, що дальш на чорту їхати не можна, дід зліз тай каже:

— Прощай, чорте, не поминай лихом; спасибі тобі за вірну службу!

Тільки дід договорив се слово, так кінь і перекинувсь у птаха. Як же закрякає гемонське гайвороння та здійметь ся, наче хмара! аж сонце закрило! Налетіли на чорта, — дід і не схаменувсь, не вспів руки підняти — перехрестити ся, роззявити рота, щоб Богослова заспівати, як вони вже й пошарпали Трутика на шматочки. Де те в біса і мясо ділось: тільки піря полетіло за вітром. Жалко дідови чорта, так жалко! Так тепер уже не до його; друга думка в діда — що то з Одаркою діеть ся: чи помилував її Господь? Тільки переступив дід через рівчак, а зза кущів на зустріч Одарка. У квітках, у стяжках, як до вінця. Так і кинулась на шию дідови.

— Спасителю мій! — заголосила Одарка — Господь милосерний помилував мене грішну... Тебе-ж тільки й ждала, мій голубе, як билина росиці з неба!

Ще краща стала: така біла, та повновида, очі сяють, як зорі серед темної ночі, зуби блищать, як білі голубята на сонці під синім небом. Так і тулить ся до діда і цілує його й милує, і хрестить ся і його хрестить. Дід стоїть, як укопаний, себе не тямить і очам своїм віри не йме; далї упав

на коліна, простяг до гори руки, та крізь сльози і промовив:

— Боже милий, який же ти до нас милостивий!

— Ходім же швидче до пустельника, — каже Одарка — він тебе жде з самісінького ранку.

Дід, взявшись із Одаркою за руки, пішли до пустельника. Ввійшли у церковку; дивлять ся — вже і налой стоїть по середині, і два вінці лежать на налою, — не з фольги, як теперечки повелось, а із сьвіжих квіток.

— Здоров був, Кирило, — скрикнув пустельник, зуздрівши діда — як тебе Бог милував на Запорожі?

— Слава Богу, пан-оченьку, — каже дід, — молитвами вашими, — та спасибі й покійному чорту: добре служив, дияволів син.

Дід одслужив три молебні: архистратигу Михайлу, Єгорю побідоносцю і Николаю чудотворцю, а там пустельник поставив молодих перед налой, тай обкрутив.

— Тепер, — каже, — нехай вам Господь помагає; будьте щасливі і довголітні, та не забувайте, що Бог милосерний не на те, щоб грішили, а на те, щоб каялись у гріхах!

— Так, пан-оченьку, так, — каже дід. — От чорти так не дали покаятись Трутику; розірвали бідолашного на шматки: тільки піря полетіло за вітром!...

Як стали прощатись, Одарка тричі вклонилась пустельникови до землї як рідному батькови. І дід хотів був поклонитись, так шия ніяк не гнеть ся. У січовиків вязи як у вовка; вони одному тільки Богу й кланяють ся до землї. От дід ухопив себе обома руками за оселедець, та на силу нагнув трохи свою голову.

IX.

Подякувавши добре пустельникови, дід із молодою жінкою пішов ік Берецї. Грошей у його було до чорта: повнісінький черес туго набитий дукатами, — так що схотів, те й зробив. Вибрав він собі гарне місце над річкою, де теперечки панський сад, і поставив важну хату на дві половини. Накупив собі волів, овець, коней, і зажив собі з Одаркою. Одарка дуже була щаслива за дідом, — діждала сина оженити, діждала і внука, і вмерла з доброю славою.

— От вам і кінець. Вибачайте, коли не до смаку; розказував, що чув од діда: коли він брехав, то й я брешу.

*

* *

— А що сталось, — спитала хазяйка, продираючи очі; бо поки старий розказував, вона то спала, то прокинеть ся і знов слуха, — що сталось із тим хвостиком?

— Е... поминайте як звали той хвостик: одчитали з корінєм. Дід як уже ні доглядав ся, так і місця того не знайшов, де він ріс.

— То то-ж!... А то якось чудно, матері його на лихо: жінка та з хвостиком?

Хазяйка глянула на мене, мов хотіла довідатись, чи воно не чудно й мині.

Подякувавши дідови за його гарне оповідання, ми полягали спати, а на другий день у ранці знов зібрались, іще побалакали трошки і роз'їхались на віки вічні.

Щоб не розвіялось по сьвіту те, як кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списав його для моїх земляків. Наша чудова українська врода, нагрітая гарячим полуденним сонцем, навіва на думи насіння

поезиї та чар. Як пшениця зріє на ниві і складаєть ся у копи і скирти, так і воно, те насїння, запавши в серце й думку, зріє словесним колосом, складаєть ся у народнї оповідання й леґенди.

Сужена.

Николаю Івановичу Костомарову.

Після багатого батька остав ся хлопець по дванайцятому року круглим сиротою, бо мати ще давним умерла, а на селї не було в його нї роду, нї племени. От громада, поміркувавши, і рішила — оддати того хлопця на руки старої дячихи удови, що жила в якогось селянина у приймах. Бабуся була дуже добра, богобоязна і розумна; усе село її поважало. Глянувши на того сироту, дячиха згодилась, бо Івашко (так звали хлопця) на вдивовижу був добра дитина: слухняна, покірна, чула і таке гарне та хороше, як та панночка. Перебралась дячиха в хату до сироти, стала йому за матїр, і господарює, і дбає; навчила його ласкою всьому доброму, і письму, бо ще й письменна була

Випестила бабуся собі на втїху Івашка такий з нього вийшов бравий парубок, вис о:

кий, сановитий і такий гарний, що од його погляду дівчата тали, як весною од сонця сніг. Так не дуже-ж то Івашко і заглядував ся на дівчат; якось понуро, з під лоба дивив ся на них, неначе соромивсь; і на вечорниці ніколи не ходив. Вже бабуся збиралась одружити Івашка, так не привів Бог: занедужала небога, та і вмерла; а вмираючи і каже Івашку:

— Не журись, синку, що я не вспіла тебе одружити; я й на тім сьвіті буду благати Господа милосерного, і вимолю тобі вірну дружину.

Дуже журив ся Івашко за бабусею, аж сьвітом нудив: із хати не вийде, а коли й вийде, то хиба тільки на кладовище, поплаче на могилї по покійниці, тай вертаєть ся до дому, повісивши голову. От і стали старі люди йому совітувати!

— Оженись, синку: молода жінка хоч яку тугу розважить.

Стали й свашки забігати, так що-ж?... На яку дівчину не гляне, все йому не по душі. Ходив і в другі села, так і там не знайшов, хоч такі дівчата траплялись (де-б то в нас, на Вкраїні, такого зілля не знайти!), що здавалось і на сьвіті кращих нема. Вже не одна дівчина од його чахла, не одна й до знахурки ходила, і зілля варили і ча-

рували, — так нічого не вдіяли. І Івашко нудить ся, місця собі, сердешний не прибере. Далї подумав, та сам собі й каже: „Як бачу, то тут нема минї суженої; піду по сьвіту та пошукаю, то може Бог дасть — знайду таку, якої бажа моя душа“.

Осїдлав коня, одяг ся в добру одежу, і хотїв уже рушати, та подумав: „Нї, нехай не знають, що я багатий: полюбить у свитинї, то в жупанї ще більш кохатиме“. Натяг на себе сїмряжку, перекинув через плече торбу, і грошенят про всякий случай не забув, та помолившись Богу, і помандрував.

Блука наш Івашко із села в село, і хуторів не мина: приглядуєть ся, розпитує, шукає пари, як того скарбу. Обійшов усю околицю, і вже степами потяг.

Раз іде собі по дорозї й мізкує: „Яку-б то минї знайти дївчину?... От як-би таку: синї очи, трошки прищурені, а коса чорна як гайворон, устонька як нерозквічана маківка; а сама біла та пишна: плече широке, груди високі, щоб кримка так і врізалась би у тонкий стан, щоб ходила як по струнцї, високо піднявши головоньку!... Або таку: щоб була чорнявенька як Циганочка, а щоки неначе жар горіли, зуби білі як молоко, а уста червоні як калина, та повненькі, такі, що як цмокне тебе, щоб луна округи зацмокотїла! Або таку, знов мізкує: „Очи як небо

синї, о коса як кудель, щоб, як глянеш на неї, то здалась би вона тобі янголом, що Господь посилає хранити і втїшати чоловіка на землї“.

Оттак коверзує та йде собі. Далї якось ненароком — зирк, аж стоїть біля криницї дївчина, така гарна, що як-би з тих трьох, що вигадував собі Івашко, зібрати одну, то не була-б вона краща од сїєї. Як глянув на неї Івашко, то неначе на небі опинивсь; стоїть і очам своїм віри не йме. А вона-ж так його зглядом привітає, усьміхаєть ся, буцїм от-от обійме і притулить ся до його серця. „Відкіль“, подумав Івашко, „узялась ся чудова дївчина?... Чи не бабуся з того сьвіту, з самого неба, посилає минї сужену, бо не тільки не бачив такої на землї, і на думку така не спадала!“

— Здорова була, дївчино! — каже Івашко, підходячи; зняв шапку тай вклонивсь. Підняв голову, — а дївчини як не було, як у землю ввійшла. „Що за нечиста мати!“ каже сам собі Івашко, озираючись на всї сторони: „куди-ж вона дїлась!... Чи не стрибнула в криницю?“ Глянув, — криничка не глибока, а вода чиста як скло, і дно видно. Кругом степ і трава не дуже висока, нїкуди гаразд і сховатись... „Чи не мана яка?“ думає Івашко, йдучи по дорозї.

Не пройшов він і трьох гін, аж біля тернів, під кущиком, сидить та-ж сама дівчина, і так же на його дивить ся і всьміхаєть ся. „Глянь“, каже Івашко, „аж ось де опинилась!... От прудка... і не вгледів, як вона перебігла!... Ну тепер“, міркує собі: „Сяду біля неї, трошки одпочину, а тим часом розпитаю, відкіля вона, куди йде... а там що Бог дасть!“

Підійшов і сів; оглянувсь до неї, щоб спитати, аж знов нема дівчини. Івашко метнув ся сюди-туди, оббіг терні, гукав до неї, шукав у самій гущині, аж одежу порвав і руки подрапав: нема, тай нема! Що за притча!... „подумав“, та се мабуть мара!...“ Аж сумно йому стало; коли-б у вечері, то може-б іще гірш злякав ся, а то в день, так як чумацький полудень. Пройшов іще кільки гін, став спускати ся в балку, дивить ся: біля ставочка невеличка хатка, і на призьбі сидить та-ж сама дівчина. „Що за біс!“ аж скрикнув Івашко, „та се навожденіє, мана!...“ Протер очи, перехрестивсь, а дівчина все сидить і пильно на його дивить ся, неначе що хоче сказати. „Трівай же“, подумав Івашко; „тепер уже не втечеш, моя пташечко: обійду поза хатою, та з того боку і зайду, то вже тоді нікуди тобі дітись“. Обійшов; тільки виткнувсь ізза вугла, аж бачить — хуторянська сімя сидить біля две-

рей, і полуднують собі: старий із старою, парубок, літ йому двайцять пять буде, і гарна молодиця, та ще й не порожня, — на остатнім уже місяцю, на тій порі, як кажуть старі люде, що душа, яку Господь посилає дитинці, вже недалечко од неї витає.

— Хліб-сіль, люде добрі! — каже Івашко, знявши шапку і низенько вклонившись.

— Спасибі, — одвітили старі — сідай, кажуть, до гурту, чоловіче, і пополуднуй з нами.

Подякував Івашко тай сів, тільки вже йому не до їди; сидить похнюпившись і за ложку не береть ся.

— Чого ж ти не їси, чоловіче? — питають його; — бери лишень ложку, тай їж на здоровя.

Узяв Івашко ложку, покоштував того полуднику, чи ні, тай пита старих:

— Чом ви не покличете вашої дочки полуднувати?

— Якої дочки? — каже стара; — в нас одна тільки й є, невістка моя! — стара кинула оком на молодицю.

— Ну, так родичку, або наймичку?

— Нема в нас ні родички, ні наймички; от, як бачиш, ми тут усі.

— Яка-ж там дівчина у вас за хатою, на призьбі сидить?

— Не знаєм, не бачили!

Повставали старі, а за ними й молоді, обійшли кругом хату, — нема нікого! Глянули вони на Івашка, тай подумали, чи не божевільний він.

— Де-ж ти, чоловіче, бачив дівчину? — спитав старий.

— Се вже вона мені у-третє привиджуєть ся, — каже Івашко, — та так живо, та така гарна!...

— Чого-ж вона тобі привиджуєть ся? — питають Івашка.

— Бог його зна — чого; чи не того, що шукаю собі вірну дружину, та все тільки об ній і думаю.

— Ну, так іди-ж собі, чоловіче, дальш, та там і шукай, нехай тобі Бог помагає, а в нас нема дівчат.

Івашко вклонив ся, важко здихнувши, тай знов потяг шукати вітра в полї. Тільки вже не мізкує, яку шукати: глибоко запала в його серце та чудовна дівчина, з голови не йде, тільки об ній і дума й гада. Вже й на дівчат не дивить ся, тільки блука собі по степах, щоб хоч трошки розважити свою тугу.

Провештавшись іще тижнів зо три, Івашко повернув до дому. Іде біля тієї хатки, а стара побачила його, тай каже:

— Бодай тебе, чоловіче! Напророчив нам дочку! Ми молили собі в Господа хлопчика, а молодиця розсипалась дівчинкою!

— На все воля божа, — одвітив Івашко; — може з сієї дівчинки буде вам більш утїхи, як із того хлопчика, що прохали!

Івашко хотів уже дальш іти, а стара йому й каже:

— Пострівай, чоловіче, сьогодні в нас хрестини, то вже коли зайшов, то треба чарку випити, щоб часом не виніс із собою щастя народженого.

— Добре, — каже Івашко, — чом не випити, нехай їй Господь пошле щасливу долю!

Незабаром приїхав і піп із кумою, а кума ще нема. Підождали трошки, — не їде; от піп і каже:

— Не можна мині довго ждати: завтра празник, так треба поспівать ік всеночній.

— Як же ми, панотче, без кума обійдемось? — пита стара.

— От вам кум, — каже піп, глянувши на Івашка.

Вже піп почав молитву, як щось заторохтіло, — глянули в віконце, аж справжній кум приїхав, і змінив Івашка. Дівчинку охрестили Оленою, бо саме на Константина і Олени уродилась. Івашко, почувши се ймення, згадав свою покійницю бабусю, бо й вона Оленою звалась.

За обідом, по звичаю, баба стала частувати, — хто кине на тарілочку шаг, хто два, а Івашко хотів положити пятака, та якось помиливсь і брязнув таляра. Як се побачили, так усї і витріщились на його; у баби руки задрожали, трохи пляшки з горілкою не розбила, а піп аж розсердивсь. За христини досталась йому од кума золотівка, а бабі, чорт-батько-зна за віщо, цїлїсїнький таляр! Так стало йому досадно, що, здаєть ся, у-друге-б охрестив, коли-б Івашко був хрещеним батьком.

Пообідавши, стали кружляти горілку, а Івашко, як непитущий, вийшов із хати, сїв на призьбі, на тім самім місцї, де бачив дївчину, тай задумавсь. Аж чує, стара з бабою підійшли до вугла тай стали собі розмовляти.

— Що се за чоловік, — каже стара; — щось не просте!... Відкіля воно взялось? Чи од Бога він, чи може, нечистий його підіслав на яку небудь пакість?... Напроро-

чив дочку, якусь дівчину тричи бачив... Щоб не було, нехай Бог боронить, три літа засухи? Такий обірваний та обшарпаний, зовсім гольтіпака, а дав тобі таляра! Се-б не розщедривсь так і багатий пан!...

— Що се ви вигадуєте, моя матіночко? — перебила баба; — чи він же таки похожий на гольтіпаку? Такий з його бравий парубок; звісно, в дорозї трошки обносивсь, а може він і багатого батька син. Та нічого вам і Бога гнївити: невістка здорова, а дитина така гладка, як той цурупалок. Та ще й то: хиба-ж ви не бачили, як він хрест цїлував?... Тай я хрестила таляр, — так усе такий, як і був; ось подивіть ся.

— Так от послухай, що я тобі ще скажу. Невістка розказувала, що в перву ніч, як уродилась дитинка, приходила якась бабуся, і дула і хрестила дитину. Невістка хотїла було крикнути, так мови не стало: дуже злякалась!

— Може їй таке приснилось!

— Божилась, що не спала і добре її розгледїла.

— Яка-ж вона?

Тут стара почала розказувати, а Івашко слуха, і добре бачить, що та бабуся не хто другий, як його наречена мати.

— Чого-ж ви злякались, моя матїнко? — каже баба дослухавши; — аджеж та бабуся хрестила дитину? Хиба нечистий прийде, або пришле кого хрестити чужу дитину?

Оттак побазїкали собі, тай пішли в хату, а Івашко ще гірш засмутив ся.

Сонечко вже сїдало, як він, подякувавши хазяїнів за хлїб-сіль, пустив ся в дорогу на всю ніч. А як дійшов до тієї криницї, де побачив дївчину, то вже й смерклось. Роса серпанком розіслалась по степу, кругом як море його оточило. Так йому легенько дихати; тепленький вітерець зо всього степу несе йому квітчані запахи; ясні зорі, як дїточки, дивлять ся йому в вічи і його провожають. Івашко сїв біля криницї і думає собі: „На що вона минї привижувалась? лучче-б було, як-би я нїколи її не бачив; не засмутила-б вона моєї душі, не накинула-б на моє серце важкої могили!...“ Далї встав, озирнувшись на всї сторони і голосно крикнув:

— Дївчино! найкраща зо всього сьвіта, серце моє, горлице моя! Явись до мене, нехай хоч раз іще на тебе гляну, тай умру з твоїм обличчям перед очима... Хоч обізвись до мене!... Дївчино!... Кохання моє!...

Оттак гукав сердешний Івашко на ввесь степ! І не явилась же, і не озвалась до його

та дівчина, тільки загикала над ним чайка, далеко запідпідьомкала перепілочка, і раз-у-раз висвистував вівчарик. Не витала вже тут та душа, — мабуть, знайшла собі вже хатинку, і на який час зачинилась.

Смутний і невеселий вернув ся до дому Івашко; важкий камінь зляг на його серце. Всю осінь і зиму нудив ся, а на весну, щоб хоч трохи розвіяти свого смутку, пішов чумакувати.

Чумакує Івашко рік, і два, і десять і пятнайцять, а болячка на серці не загоїлась. У всьому щасливий — тільки не дає йому Господь вірної дружини. Такий став багатий: пять хур посила на Дін за рибою, а сам із десятьма ходить у Крим за сіллю. Прикупив чимало ґрунту, построїв хату як той будинок, став паном на всю губу. Громада не раз вибирала його в голови, так не схотів, тай не схотів. І який то з його козарлюга став, як би ви побачили! Високий, сановитий, і глянути на його весело. Заглядувались на його тепер не одні дівчата, — казились і молодиці; а яких там не було! і чупурних, і моторних, і з біса хитрих та лукавих, що, здаєть ся, і самого сьвятошу з пантелику збили-б. Так чого вже не робили, як не захожувались, як бісиків не пускали, так ні на одну й не глянув, не то

щоб узяв од якої стяжку у комір. Частенько було в ночі затурготить у віконце.

— Хто там? — спита Іван Уласович (так уже тепер його звали).

— Я, дядьку, — защебече тоненьким голоском — Параська; будьте ласкаві, одчиніть та дайте вогню?

Одчинить Іван Уласович, увійде молодиця, вигребе із печі жару і засьвітить сьвітло. Така розхрістана, підтикана, звісно як у ночи. Гляне на себе, тай засоромить ся, сама-б то не знає, що робить: запаскою груди закриває. А там якось сьмілїйша стане і розпитує:

— Як вам, дядьку, не обридне одному спати? Чом ви не оженитесь?... Єй же Богу, правда.

Іван Уласович і не слуха, що вона йому верзе; тільки візьме її тихенько за плече тай скаже:

— Ідїть уже, йдїть, а то вогонь погасне.

Та і в день не дуже соромились: яка небудь молодиця випровадить у поле свого чоловіка, гульк — і несе митель до Івана Уласовича, тай захожуєть ся мити йому голову, і рукави засукує до самих плїч, а руки такі повні, ніжні та білі, як пшеничне тїсто.

— Не треба, не требуй ся, — каже Іван Уласович — я й сам собі голову змию.

— Ну, так я вам поськаю, — каже молодиця.

І зараз сідає і загортує плахту, щоб не намулив щоки об жорстку одежину. А тонкого полотна сорочка так і обхватує пишне стегно; на такій подушці не погребав би виспатись і сам султан турецький.

Наступила вісімнайцята весна після того, як Івану Уласовичу привиджувалась та чудова дівчина, — і досі не забув її, буцім учора бачив, і досі не одірвав її од свого серця.

Після сьвятої неділї, зібравши хури, Іван Уласович із наймитами рушив у Крим за сіллю. Тепереньки вже він не такий був, як колись швендяв по степу у сімрязці; тепер уже він, як багатий хазяїн, у брилї, у блакитному жупані, шовковим поясом підперезаний, — такий з його чоловяга, що й пан не дуже-б став перед ним кирпу гнути.

Їдуть вони вже тиждень. Звісно, чумаки завжди рушають до схід сонця, щоб захопити холодку. От, раз піднялись вони ще у досьвіта; тільки вирівнялись у стріччу, а тут як насуне туман, такий густий, що

в двох ступінях не видко чоловіка. Зійшло сонечко й рознесло той туман; дивлять ся, аж загубили дорогу. Було хотіли вертатись назад, так Іван Уласович і каже:

— Їдьте вже, невеликий круг зробимо; тут, може, буде яка оселя, — розпитаємо тай вихопимось на свій шлях.

Їдуть собі та їдуть, уже-б пора і скотину попасти, так нема-ж водопою. Іван Уласович іде собі стороною і думку гада, усе одно на умі, як чує — фурщики гукають.

— Дядьку, а дядьку: ось криниця!

Глянув Іван Уласович, аж знайома криниця, а біля неї стоїть та-ж сама дівчина, що й вісімнайцять літ назад стояла, і так саме на його дивить ся, так саме йому й усьміхаєть ся, як тоді дивилась і усьміхалась. Як він її побачив, то аж груди йому заложило, і степ кругом його покотив ся. Близить ся він до неї, а сам оком не змигне, з очей не спуска, щоб не зникла.

— Аж ось відкіля узяли ся! — обізвалась дівчина; — куди-ж ви ділись, дядьку, як я підходила до вас?

— Де?... коли?... — пита Іван Уласович. Аж задрожав, почувши її голосок.

— У ранці, біля тернів; несла воду, а ви сидите під кущиком і так пильно на

мене дивитесь; я й думала, чи не хочете напитись, — подаю вам глечик із водою, тай кажу: „на здоровя!“ аж гульк — нема нікого!...

— Моя голубонько, — каже Іван Уласович, узявши дівчину за білі рученьки, — не мене ти бачила, не мині й воду підносила, а моїй душі! Вісімнайцять літ назад, оттак-саме і на сім місці ти мині привиджувалась! Вісімнайцять літ тільки об тобі й думав, одну тебе випещував у мойому серці!... Де-ж ти живеш, — пита він, дивлячись у ясні очи своєї суженої, — де витаєш, моя горличко?

— Живу у батька в матері тут недалечко у балці біля ставочка.

— Як же тебе звати?

— Олесею, — одвітила дівчина.

— Еге, от воно що! — так я був у тебе й на хрестинах. Чи живі, чи здорові твої діди, батько, мати.

— Хвалити Бога, усі живі й здорові!

— Ходім же, моя сужена, до них за благословеннєм!

Обнялись як голубяточка і пішли собі; а над ними так і веть ся чайка, як над гніздом, як над діточками, і квилить і кигика; а як дійшли вони до хати, то чайка

піднялась у гору, усе вище, вище, поки не зникла. Так у купі, побравшись за руки, і ввійшли в хату.

— Здорові були, люди добрі! — гукнув Іван Уласович; — а пізнавайте, хто до вас прийшов?

— Стара тільки глянула, зараз і пізнала.

— Се, — каже, — той парубок, що колись заходив до нас, та привиджувалась йому якась дівчина.

— Ось яка привиджувалась, — каже Іван Уласович, глянувши на Олесю. — Якою її тоді бачив, такою й тепер знайшов!... Так благословіть же, бо сам Бог уже нас благословив!

Поблагословили їх старі, як слід; помолились Богу, і посідали, щоб усе добре сиділо. Олеся так і тулить ся до Івана Уласовича, так і дивить ся йому у вічи, неначе давно його знала, неначе давно його кохає. Хто-б на них не глянув, то зараз пізнав би, що Господь дав їм на двох одно тільки серце.

Не довго сидів Іван Уласович: забрав усіх із худобою, бо вони жили підсусідками, тай повіз до себе. Поїхав за сіллю, а привіз хліб із сіллю.

От вам і кінець! Нї длячого казати, що вони були щасливими; не даром же люди кажуть:

„Кого Бог з'єднав,
Тому й щастя дав“.

Чортова корчма.

Антону Андрієвичу Глушановському.

Раз, походом із курської ґубернії в херсонські степи, переправившись через Дніпро, прийшов наш штаб на дніївку в село Сведовок. Село розкинулось у долині, а кругом оточували його високі гори, вкриті одвічним лісом. Мині сказали, що в лісі багацько валюшнів, і я, на другий день, пішов пополювати. Щоб не заблудити ся в гущах, я узяв із собою хазяйського сина, парубка по двайцятому року; думаю собі: проведе, а часом як встрелю на плесї качку, то буде кому й витягти. В лісї валюшнів здіймалось до біса, так за гущиною не зручно було стріляти; от ми, пообідавши у лісничого, й вибрались із нетрів ік Дніпру, щоб пополювати ще на качок та куликів.

Вже над вечір, як став стухати жар, повертались ми у село луговиною. Не дохо-

дячи зо три верстви до села, побачив я на горі велику руїну мурованої будови. Сонце сиділо і огненним промінням осьвіщало темні мури, а за ними і наоколо чорнів ліс.

— Що се за руїна? — спитав я парубка.

— Се „Чортова корчма“, — одказав парубок.

— Як чортова?

— У сій корчмі колись, давно вже, шинкували чорти, тай досї що року перед різдвом бенкетують тутечки з відьмами.

— Хто-ж бачив як вони бенкетують?

— Були такі що бачили, тай розказували тим, що не бачили.

Я зійшов на гору, щоб огледіти руїну. Корчма була стародавної будівлї: широкі стіни й покої під зводами. В першому покою, на камяному помостї, було розкидане скло од битих пляшок, кістки; а біля розваленої груби лежала кабиця, багацько битих горшків і купа попелу з вугіллям. Видко було, що тутечки ще не так давно щось готували і добре гуляли.

— Так, так, — сказав я, — бенкетували, тільки не знаю хто: чи люде, чи чорти?

— Кому-ж більш і товктись тутечки, — одказав парубок, — як не чортам! Яка нечиста мати понесе сюди чоловіка!

— Розкажи-ж мині, хто довідав ся, що в сій корчмі шинкували чорти? Як про се розказують?

— От як про се розказують старі люде, — почав парубок. — Ще за часів Січи, недалечко од сієї корчми, доживав віку старий запорожець. Мав він хату на дві половини, — на одній, у сьвітличці, сам жив, а на другій жила бабуся, що його годувала і доглядала. Запорожця того всї поважали, бо дуже добра і чесна була людина; не гнула перед ним кирпи і старшина, ходили до його і прості люде, де-коли заходили й Татари (бо й по татарськи знав) і Жиди; та він і чортів не цуравсь: — інколи й біси до його навертались, то він було розпитує їх і бавить ся з ними.

— Раз, перед різдвом, тільки що вернув ся він із всеночної, чує — щось шкряба біля дверей. Запорожець думав, що кітка, — тільки відчинив, а в хату щасть чорт; хука в лапки і підскакує халяндри, бачите — дуже приморозило, так чорта проняв циганський піт.

„Тай змерз же!“ каже чорт, „такий мороз, що аж очи зліпають ся! Будьте ласкаві, добродію, пустіть погріти ся“.

„Грій ся, вражий сину“, каже запорожець, поскубши тихенько за вухо чорта.

„Спасибі вам, добродію“, — каже чорт, „за вашу ласку“. Тай сів біля грубки.

„Відкіля се“, спитав запорожець, „нечиста мати тебе принесла?“

„Здалека“, — каже чорт, „аж із того краю сьвіта!“

„Що-ж ти там робив?“ — спитав старий.

„Звісно що“, — каже чорт, „іскушав людей. Що-ж нам чортам більше й робити!...“

„І не обридне вам“, — каже запорожець, „чорт-батька-зна-чого блукати по сьвіту! Пора-б уже вам і вгамувати ся...“

„Е, добродію“, — каже чорт, збіднівшись, „не наша сила, не наша й воля: — і в нас є старшина, сиріч начальство... треба, бачите, слухати ся; скачи, враже, як пан каже. А то який би його біс оттак і по сьвіту товк ся! Подивіть ся лишень на мене: гасаючи, всї кіхтики на лапках попротирав, і шерсть на боках повилазила!... Та ще, коли-б ви знали, що вони вигадують тамечки у пеклї: понастроювали скрізь тих шинків, корчем, запроважають бенкети, ігрища, гоцаки, тропаки, гопаки!...

„Не велика ще біда“, каже запорожець, „із тих шинків, корчем і ігрищів: прийде чоловік у шинок, випє собі на здоровя чарку горілки, з'їсть оселедець-другий; збе-

руть ся на празник або в неділю парубки та дівчата, погуляють собі, потанцюють, а деякі спарують ся й одружать ся...“

„Коли-б так!“ — каже чорт, „то-б нічого було й казати; а то хоч-би і в сій корчмі, що біля вас... Чи ви знаєте, добродію, хто там шинкує?...“

„Казали — якийсь Жид“, — каже запорожець.

„Який вам Жид!“ — одказав чорт зареготавшись, „ваш таки чорт, та ще й з Київа відьми налітають“.

„Глянь!“ — каже запорожець, „не знав я сього, а то-б пішов подивити ся!... А ти-ж, чорте, — пита, „що там робиш?“

„Що я роблю?... Танцюю“, каже чорт; „сьогодні важний задамо бенкет, і музика таки наша пекельна буде, а вже які відьми з Київа назлітають ся, на віки гарні! Приходьте, добродію, до нас, побачите як я буду танцювати гопака і гоцака!“

„Пішов би“, — одказує запорожець, „так нікому-ж мене провести, старий вже з біса став...“

„Я-ж вас проведу“, каже чорт, „разом і підемо“.

„Добре!“ — каже запорожець, „побачимо, як там у вас, у чортів, люде бенкетують“.

— Виголивсь запорожець, одяг червоний жупан із вильотами, що пообшивані брузументами, обувсь у чоботи сапянці, підперезав ся шалевим поясом, причепив шаблюку, і вусів не забув навапсити, та взявши чорта за хвіст, і пішов у корчму. Як зблизились ік корчмі, приглянув ся запорожець, аж перед ним не чорт уже, а парубок у чорному кобеняку, підперезаний червоним поясом, у смушевій шапці; і вже тримав його не за хвіст, а за кобеняк.

— Увійшов запорожець у корчму, дивить ся — народу повнісінько як у церкві; по всіх ліхтарях позасьвічувані сьвічки: дарма що шабашкові, а палають неначе воскові в ставниках. Тільки вгледів орендар запорожця, зараз і підскочив до його з пляшкою.

„Мозе пан добродзій“, — каже, „позволї килїшок ґданської вудки?“

„Всип“, — каже запорожець, „побачимо, що там за ґданська!“

— Випив запорожець — аж зацмокав: така кріпка та смачна.

„Мозе сце“, — каже орендар, „пан добродзій позволї килїшек?“

— Випив запорожець і другу. Якось йому повеселїшало, неначе помолодшав. А тут як ушкварять музики джинжируху! — тай гарно-ж грали, матери їх лихо: скрипиця

так і виспівує, бубни і гудуть, гуркотять, цимбали мов дзвоники дзвонять. Як почув старий, так аж жижки в його затрусились, самі ноги затупотіли. Зараз і почали танцювати. Дівчата такі гарні, одна в одну. Пішов у танець і той чорт, що привів запорожця. Знатно танцює, гаспидів син! Не вдержавсь і старий, ну й собі по запорозьки і викрутасом, і вихилясом, цокотить підківками, вистрибує, ноги вище голови задирає. Парубоцтво й дівчата кругом обступили, дивують ся, і на чорта вже не дивлять ся. Танцював старий, поки в його духу не захопило. А тут де не взявсь орендар із пляшкою і знов до його.

„Мозе пан добродзій позволї килїшек вудки?“

— А запорожцю того тільки й треба; випив, трошки оддихав і знов пішов із чортом козачка. Як натанцювались, повів чорт старого по других покоях. Увійшли в один, усе парубки та дівчата, сидять собі парками; розмовляють і чоломкають ся. Увійшли у другий, аж там грають у карти: на столї купи грошей, мідні й срібні, а кругом стола людей-людей: були між ними і з сивими чубами... Не счув ся запорожець як і сам став грати. Здали карти раз, в-друге — вже й таляра програв! Що за біс! думає собі, — у одного чоловіка усе хлюсти. Коли зирк,

аж він вийма з кишені карти. Запорожець черк його по пиці, а той старого за груди.

„Е, ні“ гримнув запорожець, „пострівай, роби що небудь одно, коли шахруєш, так і шахруй, а я почав тебе бити, так і буду товкти!“ — Та і в друге йому затопив.

— Той ґвалту; відкіля ні взявсь орендар, до запорожця, як крикне:

„За сцо ви бєте моїх гостей?... Ми вас прозенемо з кумпані!...“

„Мовчи, чорте“, — гримнув запорожець, „зась тобі до людей, знай своє пекло!...“

„Який я цорт“, — одказує орендар, „я цесний єврей!“

„Брешеш“, — каже запорожець, „от як зтягну з тебе жидівські ґаланці, тай відотну тобі хвіст, щоб знав, як приймати шахраїв до гурту!...“

— А чорт, що привів запорожця, смик орендаря за шляфрок.

„Хто сахрує, хто?“ — загугнів орендар; неначе й не знає хто.

„Ось хто“, — гримнув запорожець, та знов черк по пиці шахрая.

— А орендар до його:

„Як ти осьміливсь ошукувати пана добродзія“. Далї каже другим: „Забирайте, па-

нове, його гросі і зеніть з карчми!... Я приймаю тільки цесних людей!“

— Духом розхапали гроші, женуть шахрая в потилицю, а Жид до запорожця з пляшкою.

„Мозе пан добродзій позволї килїшек вудки?“

— Частує запорожця, а тут прибігли дві дївчини, такі гарні, певно відьми: білі, повні, щоки горять, очи як зірочки яснїють; втомились танцюючи, так повні груди так і підіймають ся до гори. Вхопили старого під руки тай повели.

„Потанцюйте ще, добродїю“, просять, „люде кажуть, що мабуть у вас чорти сидять у чоботях!“

„А може й сидять“, — каже запорожець, „бо чорт мене обував“.

— Знов пішов гайдука садити, так за відьом і держить ся; на силу вже чорт вивів його з корчми. Сказано, запорозька натура і байдуже йому: з ким би не гуляти, аби гуляти!... Повів чорт запорожця до дому; на силу диба неборак: дуже таки втомив ся, обома руками держить ся за хвіст, аж стогне сердешний чорт. Як дойшов старий до своєї господи, попрощав ся з чортом, тай став стукати у двері. Відчинила бабуся, сьвітить, а запорожець до неї, ну її обіймати та до

серця тулити, а баба від його, трохи каганця не впустила.

„Бог із вами, добродію!“ каже; „що се ви робите, чи ви не здуріли?“

— На силу його утихомирила і положила спати. На другий день прокинув ся запорожець, дивить ся — бабуся стоїть біля його ліжка.

„А що“, — спитав запорожець, „чи вже благовістили до церкви?“

„Де вам благовістили!“ — каже баба, „добрі люди вже й пообідали; я вже думала, чи не заснули ви на віки вічні!“

Як схопить ся запорожець, як крикне:

„Ну не бісового-ж тобі сина й чорти! Чого гаспиди наробили: на різдво не довелось мині в церкві бути й Богу помолити ся! Ні“, каже, „сього не можна... Як таку волю їм дати, то вони всїх людей з пантелику зібють; мабуть не я один опізнивсь до церкви!...

— Одяг ся і пішов до попа, розказав йому все, як було, зібрали міряи, порадились, тай рішили: спалити діявольську корчму. Так хоч і спалили, а всеж таки що року, перед різдвом товчуть ся і бенкетують тутечки чорти й відьми. Як бачите, — ніхто й цегли не бере на груби, боять ся. Так ся анахемська руїна мабуть буде стояти аж до кінця сьвіта!...

— Добре, — додав парубок, — що тоді були на сьвіті такі люде, як оцей запорожець, що розказую; було й кому довідати ся, що шинкують чорти; а теперечки кожному байдуже...

Мірошник.

У Вербських хуторах був у мене кум Сидір Кравченко. Хуторяне мірошником його прозвали, бо збудував він собі вітрячок, та так його гарно налагодив, що який би тихий вітерець не віяв, усї вітряки стоять, а його вітрячок крутить ся. Знатний був чоловяга Сидір — правдива душа, на віки чесна і богобоязна. Частенько минї доводилось бачити ся з ним, бо тодї ходив я ще на охоту качок стріляти; деколи підеш понад плесами, то й не счуєш ся, як і за Варварівкою опиниш ся, біля Сидорової хати; от було зайдеш до його, тай переночуєш у вітрячку. Раз, по веснї, налетїло до нас на Тернівку гагар; от я узяв рушницю тай пішов, чи не встрелю якої. Очерети ще не дуже піднялись, так нїяк не підкрадеш ся: птиця, бач, дуже сторожка; тільки зблизиш ся — зараз здіймаєть ся і перелїта на другі плеса. Вже

над вечір, як посутеніло, проминувши кумів хутір, підкрав ся і встрелив таки одну. Підхожу до вітрячка, бачу — сьвітить ся у віконце, прорізане у дверях, — так собі невеличке, голова тільки й пролїзе, — тай думаю собі: Усуну я в те віконце гагару, за що вона здасть ся кумови? Зійшов тихенько по східцях, тай сунув у віконце; а кум побачив, як скрикне: „сьвят, сьвят!“ та ну хрестити ся. Дивлюсь у щілину, а він аж зблїд, неначе борошном його посипано; я тодї як засьміюсь...

— Не лякайсь, — кажу, Сидоре, се я!

Відчинив двері, увійшов, а він дрожить, та все знай хрестить мене, думає: чи не чортяка се в мойому образї прийшов до його.

— Не бій ся, — кажу, — я й сам тебе перехрещу! — тай перехрестив.

— Се ти, Грицьку? — пита.

— Та я-ж, — кажу.

— Ну, тай здорово-ж мене налякав, — каже, — як побачив я твою бісовську гагару, то вона минї здалась страшнїш од самісїнького чорта.

— Як таки, — кажу, — злякати ся птицї. Се, — кажу, — від того, що в тебе ка-зна-що на думцї, ми не сьвяті, щоб до нас чорти ходили!

— Е, — каже, — коли-ж, бач, я ляканий: мині вже два рази привижувалась якась мара.

— Чи не така, — кажу, — як і ся?

— Коли-б така, — каже, — а то превелике мині лихо напророчила!

— Як же вона тобі привижувалась? — питаю.

— От слухай, — каже, — тай міркуй собі, коли розчовпеш, що воно за мара така. Ти-ж знав, — каже, — старшого мого сина, Івана?

— Як не знати, — кажу, — йому ще „батькін син“ прізвище приложили.

— А знаєш, із чого йому таке прізвище приложили? — пита.

— Не знаю, — кажу.

— Так слухай, — каже.

„Як я одружив ся, на перший рік послав нам Бог сина, отсього Івана. Уродив ся він дуже слабий; думали, що зараз і вмре: у ночи й охрестили. І розказати не можна, яка нам морока була за тією дитиною: цілісінький день і цілісіньку ніч кричить тай кричить, неначе з нього чорти лико деруть. Бідна моя жінка, за ним і сама трохи ніг не відкидала, а воно, сердешне, висохло і викоренилось, одні тільки хрящі зостались. Через два роки послав нам Бог другого сина. От матери вже не до хворого; та, по

правді кажучи, й обридло воно таки нам: чимало приняли ми гріха, благаючи Господа, щоб він приняв його до себе. Було, жінка возить ся з меншеньким, а сього, слабого, положить на піл, то воно кричить, поки не посиніє й не простягнеть ся, як неживе. Було, вернусь я з вітряка і стану гримати на жінку, то вона обіллєть ся сльозами, тай одказує:

— „Що-ж мині з ним робити? Воно і само вмре і мене з дитиною за собою потягне!“

Дуже мині стало жаль хлопчика. Було, візьму його на руки, то воно й замовкне; от я і ношу ся з ним: піду молоти то й його з собою беру. Пестую його, годую кашкою; стало воно по трошки та по трошки одужувати, піднялось на ноги і забелькотіло: „тату, Бозя“. Через два роки виходилось, і такий з нього гарний хлопець став, що кому не скажеш, що се той плакса, що хирів, то й віри не йма. А до мене так привикло, що й матери не знало; було, жінка стане надівати йому сорочечку, то воно од неї і рученятами і ноженятами.

— „Іди собі геть! — заголосить, — нехай мене тато одягає“.

То було я його й обуваю, і одягаю. Де-коли, в осени або зимою, поїду у поле та його не візьму, то такий галас підійме,

за возом женеть ся та просить, щоб і його з собою узяв. Було, і змерзне, і виголодаєть ся, а мовчить, терпить, аби тільки з батьком бути. Як уже підріс трошки, то було, Бог його зна від чого, думку мою відгадував; инколи як у ночи мелеш, вигорить у каганці сьвітло, або не стане в гамані тютюну, то він прокинеть ся, принесе мині, тай каже:

— „Спочиньте, тату, а я за вас доглежу“.

То я й засну, а він пораєть ся біля млина, і засипа і одсипа, неначе мірошник. Так від того, що він мині так догожав, і я кохав ся в йому, хуторяне й приложили йому прізвище: „батьків син“. Виріс мій Іван, такий став із нього бравий парубок, що кращого не було у всій околиці: головою вищий од мене, а вже що за добра та щира душа, то не знаю, чи наградив кого Господь такою дитиною. Вже став я шукати йому подружжа, так на яку дівчину не гляну, усе здаєть ся мині — не до пари. Коли раз заїздить до мене десятник тай каже:

— „Голова казав, щоб ви навідались до його у Вербки, щось має вам казати“.

На другий день раненько пішов я у Вербки. Ухожу у волосне правлїнє, дивлюсь — повнїсїнька хата народу, голова з писарем сидять за столом і розглядують якісь бумаги. Підійшов я до стола, тай кажу:

— „Здорові були! А чого вам треба?“

— „Некрутський набір, Сидоре, — одказав голова, — твій Іван на черзї“.

Неначе гострим ножем мене в серце штрикнуло, неначе поміст під мною ходором заходив: ледви встояв на ногах.

— „Що, — каже голова, — жаль батьківського сина, аж з виду змінив ся?“

— „Нї, — кажу, — поспішав до вас, так трохи втомив ся“.

Сам не знаю, що й кажу; сїв на лавцї тай попросив напити ся. Принесли кухлик, ледви проковтнув, так минї горло здавило. Оддихав трохи, тай пішов до дому. Іду, нїчого не бачу й не чую, неначе неживий; вийшов у степ, ударивсь об землю і облив ся сльозами, гіркими сльозами... Наплакавшись у волю, умивсь біля плеса, щоб не пізнали, що плакав, тай пішов до дому. Не доходячи верстви зо дві до моєї хати, дивлюсь — іде Іван минї на зустріч. Куди-б я пішов, то вже як вертаюсь, він вийде до мене на зустріч. Тільки його побачив, знов мене вхопило за серце: хто мене тепереньки, думаю собі, буде стрічати? хто догледить і втїшить на старости?... Глянув він на мене, тай пита:

— „Чого се, тату, ви так із виду змінились? Може нездужаєте?...“

— „Некруцький набір, сину, — кажу, — завтра підемо у...“ — Не стало й мови, так я тільки махнув рукою у ту сторону, де Вербки.

— „Чого-ж ви зажурились, тату, — каже, — хиба не знали, що я на черзї?“

— „Не знав, — кажу, і в голову собі сього не клав!“

Став він мене втїшати, заспокоювати:

— „Не журіть ся, тату, — каже — некруцтва як смерти не минути; послужу, — каже, — коли Господь поможе, Богу і государю, прийду до вас у одпуск, оженюсь, тай вас візьму до себе!“

Заголосила й жінка, як довідалась про наше горе; та вже як вона не вбивалась, а я добре бачив, що не так їй жаль сина, як мене. На другий день повів я Івана у Вербки; зміряли його, огледїли, та забивши у колодки й пігнали у Катеринослав. І я з ним пішов. На моїх очах, у некруцькому присутствії, виголили йому лоб, одягли москалем, а там знов погнали, не знаю вже куди. Як стали прощати ся, то як би нас не розняли, то здаєть ся, так би обох і в домовину положили. Не знаю вже, як би я і до дому вернув ся, коли-б не наші хуторяне, вертаючись із Катеринослава, не довезли мене і не догледїли в дорозї.

Як несамовитий став: сяду, то вже не встану, поки не зведуть; хоч три дні не їстиму, а вже не попрошу, поки не нагодують як маленьку дитину. Було жінка й діти, дивлячись на мене, плачуть, а я й не чую того хлипання і не бачу, як вони за мною вбивають ся. Возили мене до знахурок, і піп уговорював і молитви читав, — так нічогісінько не вдіяли.

Коли на восьмий місяць привезла жінка з Павлограда од Івана письмо. Пішли до батюшки, от він нам і прочитав. Пише Іван, — і пише власною рукою, бо вже й письменний став, — що він, хвалити Господа, живий і здоровий, що й начальство його любить, а служить він у кінній артилєриї аж у Верходніпровському. Як прочитали мині те письмо, то неначе сьвіт я побачив. Було як гірко мині стане, то я піду до Майбороди, або в Варварівку до писаря, то вони мині по десять разів те письмо читають; вже й на память його вивчив, неначе й сам письменний: на яке слово не гляну у тому письмі, то й знаю, що воно таке. Було молю ся у ранці і в вечері, то з молитвами і письмо прохарамаркаю... Полегчало мині трохи, однак усе таки нужу ся сьвітом, ніяк не заспокоюсь. От люде і стали мині совітувати:

— „Ти-б, Сидоре, навідавсь до сина, проходив ся-б, то може-б і одужав“.

Як я се почув, то неначе мині очи розвязали: зараз таки і зібравсь, узяв із собою грошенят, тай помандрував у Верходніпровське. На сьомий день і там став. Розпитав, де москалї квартирують, от мене і привели на ротний двір. Дивлюсь — біля воріт стоїть москаль.

— „Чи тутечки, — питаю, — Іван Кравченко?“

— „Батьків син?“ — одказує москаль.

— „Глянь, — кажу, — і в вас він так прозиваєть ся?“

— „Так, — каже, — він себе записав у списках. А на що вам його?“

— „Він, — кажу, — батьків син, а я синів батько, так от на що!... Будьте ласкаві, — кажу, — скажіть де він?“

— „У нашій роті служить, — каже, — тільки теперечки його нема на ротному дворі, пішов на муштру“.

— „Де-ж та муштра у вас?“ — питаю.

— „На вигонї, — каже, — от як підеш сією вуличкою, то сам побачиш, де вони марширують“.

Пішов я вуличкою, іду, неначе хто у спину мене штовха, а серце токотить, як із грудей не вискочить. Тільки виткнувсь із за вугла, аж бачу, дибають москалї рядками. Зблизивсь, дивлюсь, як не повилазять, так ніяк не пізнаю, де мій Іван: усї москалї як

один, і дибають і стоять. Дойшов до командира, роздививсь, аж третій москаль із краю мій Іван. Як скрикну: „Іване!“ а він до мене: „батьку!“ Оком не змигнуть, як ми вже один одного до серця тулили і чоломкались; здалось мині, неначе я на небі опинив ся!... Коли чую — командир репетує:

— „Смирно!... Як ти осьміливсь сякийтакий з хронту виходити?... Палок!“

Іван одчахнувсь од мене, стоїть навпинки перед командиром, і на батька не дивить ся...

— „Не во гнів вам, ваше благородіє, — кажу, — я його батько, щоб ви знали... побачивши батька, кажу, — вийдеш із самого раю, не то з вашого хронту!“

— „У хронті, — одказує командир, — нема ні батька, ні матери. Він добрий син, а несправний салдат, а несправних бють!...“

— „Не хваліть, — кажу, — і не бийте; а коли вже вам схотілось вибити, то вибийте мене: вам за се ще подякую, Богу за вас помолюсь!“

— „Я, — каже, — не маю права тебе бити, не маю права і його простити!“

Поки ми оттак розмовляли, і паличча нанесли: зняли з сердешного Івана мундір, вхопили два москалї за руки, розіпяли і почали дубасити. Я плачу, крівавими сльозами вмиваюсь, до ніг кланяюсь командиру, землю їм

та прошу, а сина бють... Однак як не били, а голосу він не подав, щоб іще гірш не завдати батькови жалю. Як скінчилась муштра, командир підізвав до себе Івана і на мене кивнув. Підійшов Іван і я; а командир і пита мене:

— „Чи довго, старий, прогостюєш у нас?“

— „Як так, — кажу, — будуть обиждати мого сина, то я не хочу не то в вас гостювати, і по сьвіту ходити!“

— „Не сердь ся, старий, — каже, — за битого двох небитих дають, да й не беруть! Я, — каже, — твоїм сином доволен: справний він по службі і поведеня хорошого“.

— „Ще ви, — кажу, — і в вічи його не бачили, як я вже знав, якого він поведеня!“

— „Ну, — каже, — нехай же він, погуляє з тобою: увольняю його од усякої служби нехай; тільки ходіть на вчене раз у день“.

Подякували командира, тай пішли.

— „Ну, тай сваркий же твій командир, — кажу, — і батьку не вважив“.

— Ні, тату, — каже, — він у нас добрий; бачите, вибив і пожалував!... Я-б, — каже, — ще готов стільки приняти за те, що позволив із вами побути“.

Привів мене Іван до себе на кватиру. Повиймав із чамайданчика свої книжки, з писаня мині прочитав і вже й малювати навчивсь: змалював на папері нашу хату, та так живо, тільки глянув, зараз і пізнав: так саме і верби, і колодязь біля хати, і вітрячок. Цілий тиждень із ним бавив ся, знов мене втішав, як і до некрутства.

— „Знайдіть мині, тату, — каже, — дівчину, я прийду до вас в одпуск, одружусь, тай візьму вас до себе; а брати будуть доглядати матір, а я вас...“

— „А як, — кажу, — поженуть вас на війну?“

— „А що-ж, — каже, — карай Боже сим, тоді візьмете мою жінку, і поїдете собі до дому“.

За тиждень, що з сином прожив, зовсім одужав, де та у біса і хвороба поділась. Вернув ся до дому веселий, думаю собі: справді оженю Івана, тай поїду до його жити; може, приведе мині Господь і унука оттак виносити, як виносив собі сина. Що місяця присилав мині Іван письма; та так гарно став писати, що раз, як показав голові, так він аж зацмокав.

— „От як-би такого, — каже, — нам писарчука добути!“

Раз, перед великодними сьвятками, прислав нам Іван письмо. Пише, що з Турком

війна, так і їх рота йде у Турещину. Слухаючи ту звістку, не знав я́, чи мині журити ся́, чи ні, бо Іван дуже зрадів, почувши про ту гаспидську війну... З Турещини Іван прислав два тільки письма; перше з під Шумни — дав звістку, що почепили йому кавалєрію, а друге з Волощини, що зроблено його унтером. Скоренько після сього письма почули і про замиренє. Ну, думаю собі, хвалити Господа, теперечки і син не забарить ся; вже й гарну дівчину у Павлограді для́ його намітив: міщаночка і хорошого роду. Кілька днів після того, як прочули про те замиренє, у вечері, сижу собі у вітрячку, мелю та згадую про сина; коли так ненароком — зирк, аж на сволоці, над ступами, щось сидить: не зьвір і не птиця, неначе купа, чорна як сажа, і голова в його й очи, сидить і пильно дивить ся на мене, а далї чую — й каже:

— „Сидоре, сьогоднї твій син Іван помер!“

Як я се почув, то неначе у мене хто серце з грудей вирвав, задзвонило у вухах, кругом мене усе покотилось; так я, як не живий, і бебехнув ся об поміст... Мабуть довгенько і лежав, бо як опамятувавсь, то вже й каганець погас і жито перемололо ся, що засипав. Засьвітив сьвітло, так минї сумно, гірко; помоливсь Богу, тай став згадувати, як воно минї привиділось Чи не

приснилось, думаю; так ні — не спав. От я узяв ніж, тай зарубав на стінці: третє октября. — Ось подиви ся лишень, Грицьку, — каже, — показуючи на стінку, — і теперечки ще видко".

Глянув я, аж справді: три дірочки, а зверху десять паличок, — себто трете число і десятий місяць октябр; так, бачите, зарублюють неписьменні люде.

— Ну, розказуй, Сидоре, — кажу, — розказуй.

„Так отто, — каже, — як занялось на сьвіт, пішов я у Юрівку до батюшки, розказую йому і плачу; а він як почне мене лаяти:

— „Як тобі, Сидоре, не гріх, — каже, — ка-зна від чого вбивати ся, та прогнівляти Господа! Се тобі приснилось, або здалось!...

Так чого вже мині батюшка не казав, як і я себе не спокоював, а все мині здавалось, що мого Івана нема вже на сім сьвіті. На Івана, пішов я до церкви, даю попу коповика, щоб одправив молебень, тай кажу:

— „Будьте ласкаві, батюшка, одправте панахиду по Івану".

А піп:

— „Хиба він помер?"

Так я схаменув ся, тай кажу:

— „Не я се вам казав, се, мабуть, казала моя душа!“

Минулась весна, наступило й літо, а од мого Івана нема ніякої звістки. Та вже заїхав до мене знайомий лемонтірщик і сказав, що та рота, де служить мій син, теперечки квартирує у Романковій. От я, не гаючись, і пішов у Романкову; думаю собі: треба довідати ся, як нам молити ся за його — чи за здравіє, чи за упокой, і в який день поминати. Прийшов у Романкову, знайшов ротний двір; дивлюсь — багацько ходить москалів, а мого Івана нема. Стою собі біля воріт, бою ся й питати; коли підійшов до мене один москаль, тай пита:

— „А чого тобі треба, чоловіче?“

— „А що, — кажу, — нема вже у вас Івана Кравченка, батькового сина?“

— „Нема, — каже, — помер“.

— „Коли-ж він помер?“ — питаю, неначе і не жаль мині його.

— „Піди, — каже, — у канцелярію, то там тобі скажуть“.

Пішов я в канцелярію, дав писарю четвертака, от він пошукав у бумагах, тай каже:

— „Іван Кравченко, батьків син, помре 3 октября 1829 году“.

Так отсе раз. А в друге от як було. Годів з три після смерти Івана, в осени, іду

я у вітрячок, а жінка захожуєть ся хату мазати. Навернув я на вітер свій вітрячок, засипав жита, та запаливши люльку і сижу собі. Коли — зирк у гору, аж сидить таке-ж саме як і тоді, і на тім же місці на сволоці над ступами і дивить ся на мене. Так мене холодом і окатило, дармо що в день... Дивилось, дивилось, тай каже:

— „Сидоре, твоя жінка вмерла!“

Схопив ся я, як скрикну:

— „Зчезни, не ходи до мене: цур тобі!“

А воно:

— „Ще раз, — каже, — до тебе прийду!“ тай счезло.

Перехрестив ся я, стою як опарений, коли чую — щось тупотить; виглянув у віконце, дивлюсь — біжить меньша дочка.

— „Ідіть швидче, тату, — каже, ледви переводячи дух, — глинище матір задавило“.

Прибіг я до того глинища, — вже одкопали; дивлюсь: лежить моя жінка нежива“.

— Так оттакі то мині на віку причти лучались, кажу-ж тобі, що я вже ляканий! І що воно таке, — каже, — не розчовпе і сам німецький батько, не то ми з тобою, Грицьку.

— А в третє ще не бачив? — спитав я Сидора.

— Ні, — каже, — ще не бачив.

* *
*

Годів через два після сього, як отсе розказував мині кум, приїздить до нас Варваровський прикащик; побачив мене, тай каже:

— Грицьку, наш мірошник, дуба дав!

— Чи справді? — кажу. — Я-ж його бачив на тім тижні, — здоровий був.

— Е, на тім тижні, — каже; — а позавчора умер, як кажуть, скоропостижно. Сьогодні, — каже, — і суд прибіжить, будуть різати.

Почувши се, пішов я у кумів хутір; прихожу, — вже й поховали. Став я розпитувати ся, з чого й як він помер? От старший син, Павло, і розказав мині.

„У вечері, — каже, — тільки що сьвітло засьвітили, прийшов із вітрячка батько, тай каже мині:

— „Запряжи кобилу, та швидче їдь до батюшки, нехай приїде з св. дарами“.

— „На що, тату?“ — спитав.

— „Щоб мене запричастити, бо я сьогодні вмру...“

— „Бог із вами, тату! — кажу, — що се ви вигадуєте?... Ви-ж, хвалити Господа, здорові!“

— „Роби, каже, — що тобі кажуть: як умру без покаяня, то на твоїй душі буде гріх!“

Привіз попа. Увійшли в хату, дивлюсь: батько сидить на покуті, вже й сестри, що замужем, поприходили. Глянув на його батюшка, тай пита:

— „Що се з тобою, Сидоре?“

— „Сьогодні вмру, — каже; — висповідайте і запричастіть...“

— „Бог із тобою, Сидоре! — каже піп — ти-ж здоровий!... Коли хочеш, щоб я тебе запричастив, говій; а так, — каже, — не можно, гріх!“

— „Як збрешу, батюшка, — одказує батько, — то буде мій гріх, а як умру, то буде і мій, і ваш!“

„Звелїв нам піп повиходити з хати, а як висповідав і запричастив, знов нас позвали. Сестри стали голосити, а я з братом дивимось на батька, якось не ймемо віри, щоб він умер.

Одімкнув батько скриню, витяг капшук із грішми, тай каже нам:

— „Нехай хата достаєть ся меньшому, тобі, — каже до мене, — двісті рублїв на будову, а сестрам по пятьдесять. — Живіть,

— каже, — як і жили чесно, не забувайте батька й матери, то й ваші діти вас не забудуть!“

Сів біля столу, тай став згадувати про Івана. — „Сьогодня“, каже, „побачусь із ним!“ Так розказує, неначе здоровий. Коли разом, як зітхне, та руку до серця, пильно на нас споглянув; далї зітхнув у друге, тай схилив ся на стіл; до його — неживий! Не схотїв піп поховати, так отто, — каже, виїздив суд і пороли... Лїкар казав, що у покійника була якась хороба у серцї“.

Ну, як розказав минї Павло, так я зараз догадавсь, що се, мабуть, у третє до кума приходило. Дуже минї жаль кума: добра і чесна була людина; і теперечки, як ідеш побіля Вербських хуторів, та глянеш на вітряки, то жаль, так і вхопить за серце: всї крутять ся, а кумів стоїть собі похилившись, — нема вже мірошника, царство йому небесне!

Оповістка.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсї книжки:

В першій серії „Белетристичній Бібліотеці“ вийшли:

		Ціна в короновій вал.
1.	**С. Ковалїв.** Дезертир і иньші оповіданя . . .	1·60 К.
2.	**Іван Франко.** Поеми.	1·60 „
3.	**О. Кобилянська.** Покора і иньші оповіданя .	1·40 „
4.	**Ґю де Мопасан.** Дика пані і иньші оповіданя	1·30 „
5.	**І. Франко.** Полуйка і ин. борисл. оповіданя .	1·40 „
6.	**Н. Кобринська.** Дух часу і иньші оповіданя .	1·60 „
7.	**Кнут Гамсун.** Голод, роман	2·20 „
8.	**Леся Українка.** Думи і мрії. Поезиї . . .	1·60 „
9.	**С. Ковалїв.** Громадські промисловцї, опов. .	1·60 „
10.	**Уілліям Шекспір.** Гамлет, принц данський	1·80 „
11.	**Генрик Понтоппідан.** Із хат. Оповіданя .	1·40 „
12.	**Богдан Лепкий.** З житя. Оповіданя.	1·20 „
13.	**Ґергарт Гауптман.** Візник Геншель	1·60 „
14.	**М. Коцюбинський.** В путах шайтана. Оповід.	1·60 „
15.	**У. Шекспір.** Приборкана гоструха	1·40 „
16.	**Панас Мирний.** Лихі люди	1·40 „
17.	**В. Короленко.** Судний день	1·20 „
18.	**У. Шекспір.** Макбет	1·60 „
19.	**К. Ґуцков.** Уріель Акоста	1·40 „
20.	**У. Шекспір.** Коріолян	1·80 „

21. **М. Яцків.** В царстві сатани . . . . . 1 60 К.
22. **Панас Мирний.** Морозенко . . . . . 0 90 „
23. **Лесь Мартович.** Нечитальник. . . . . 1·60 „
24. **М. Коцюбинський.** По людському, ... 2·00 „
25. **В. Оркан.** Скапаний сьвіт, драма . . . . . 1·00 „
26. **Василь Стефаник.** Дорога, новелї . . . . . 1·60 „
27. **У. Шекспір.** Юлїй Цезар . . . . . 1·60 „
28. **Л. Толстой.** Відродженє, (3 томи) . . . . . 3·60 „
29. **К. Гавлїчек-Боровский.** Вибір поезий. . . 1·60 „
30 **Ф. Заревич.** Хлопська дитина . . . . . 1·80 „
31. **І. Франко.** Коваль Бассім . . . . . 1·60 „
32. **У. Шекспір.** Антонїй і Клеопатра . . . . . 1·80 „
33. **Е. Тимченко.** Калевала . . . . . 3·00 „
34. **О. Катренко.** Пан Природа і ин. оповіданя . 1·40 „
35. **У. Шекспір.** Багато галасу з нечевла . . . 1·60 „
36. **Іван Франко.** Сім казок, новелї . . . . . 1·40 „
37. **Сидір Воробкевич.** Над Прутом, поезиї . . 1·60 „
38. **Уілліям Шекспір.** Ромео і Джульєта. . . 1·80 „
39 .**К. Сроковський.** Оповіданя . . . . . 1·40 „
40. **А. Кримський.** Пальмове гилля, (3·00) . . 2·00 „
41. **О. Кониський.** Молодий вік Макс. Одинця . 2·00 „
42. **Ґю де Мопасан.** Горля́ і иньші оповіданя . 1·30 „
43. **В. Кравченко.** Буденне житє. Оповіданя . . 2·00 „
44. **Уілліям Шекспір.** Король Лїр . . . . . 1·80 „
45. **Д. Лукіянович.** За Кадильну, повість . . . 3·00 „
46. **Г. Гайне.** Подорож на Гарц . . . . . 1·20 „
47. **І. Франко.** Захар Беркут (брош. 1·20) К. опр. 1·60 „
48. **У. Шекспір.** Міра за міру. . . . . 1·40 „
49. **М. Коцюбинський.** Поєдинок і ин. опов. . . 2·00 „
50. **О. Стороженко.** Марко проклятий, поема . . 1·40 „
51. **С. Ковалїв** Риболови . . . . . 2·00 „
52. **Марко Вовчок.** Народнї оповіданя. т. І. (1·60) 2·00 „
53. **П. Мирний.** Серед степів. Оповіданя . . . . 3·00 „
54. **Е. Ярошинська.** Перекиньчики . . . . . 2·60 „
55. **В. Винниченко.** Повісти й оповід. . . . . 3·00 „
56. **Л. Мартович.** Хитрий Панько . . . . . 1·50 „
57. **В. Вересаєв.** Записки лїкаря . . . . . 3·00 „
58. **М. Вовчок.** Народнї оповіданя. Т. II. (1·60) 2·00 „
59. **М. Ґорький.** Мальва і инші опов. . . . . 2·50 „
60. **М. Дерлиця,** Композитор і инші опов. . . . 2·00 „

61. **Ю. Заєр.** Леґенди . . . . . 2·40 К.
62. **А. Чехов.** Змора і инь опов. . . . . 2·40 „
63. **Н. Кобринська.** Ядзя і Катруся та инь. опов. 1·80 „
64. **Д. Лукіянович.** Від кривди, повість . . . . . 2·00 „
65. **А. Чайковський.** Оповіданя . . . . . 2·00 „
66. **Марко Вовчок.** Народні оповіданя, т. III. . . 3·80 „
67—68. **І. Левицький.** Хмари (друкують ся).

Друкують ся і вийдуть сього року: Е. Золя, Жермініаль; І. Франко, Boa Constrictor.

Ціни подані за оправні примірники

У другій серії „Науковій Бібліотеці" вийшли:

1. **Кароль Кавцкі.** Народність і її початки . 0·60 К.
2. **Фр. Енґельс.** Людвік Фаєрбах . . . . . 0·50 „
3. **Фр. Енґельс.** Початки родини, ... 1·50 „
4. **Ш. Сеньобо́.** Австрия в XIX столітю . . . 0·80 „
5. **В Будзиновський.** Хлопська посілість (2·40) і 2·00 „
6. **К. Флямаріон.** Про небо . . . . . 2·00 „
7. **М. Драгоманів.** Переписка (вичерпано) . . 1·80 „
8. **С. Степняк.** Підземна Росия . . . . . 3·00 „
9. **Адріян.** Аґрарний процес у Добростанах . 1·00 „
10. **Г. Тен.** Фільософія штуки . . . . . 1·00 „
11. **Дж. Інґрем.** Історія політ. економії . . . . 4·00 „
12. **Е. Феррієр.** Дарвінізм. Брош. 1·30 К., в опр. 1·70 „
13. **Й. Конрад.** Національна економія (друкуєть ся).

Приготовляють ся до друку: Вайсмаєр, Про туберкульозу.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці" вийшли:

1. **М. Грушевський.** Б. Хмельницький . . . . 0.20 К.
2. **Курцій Руф.** Фільотас . . . . . 0·20 „
3. **В. Наумович.** Величина звіздяного сьвіта. . 0·15 „
4. **Панас Мирний.** Лови . . . . . 0·06 „
5. **І. Пулюй.** Непропаща сила . . . . . 0·20 „
6. **М. Грушевський.** Бех-Аль-Джуґур. . . . . 0·10 „
7. **І. Раковський.** Вік нашої землї . . . . . 0·10 „
8. **А. Чехов.** Каштанка . . . . . 0·15 „
9. **М. Драгоманів.** Мик. Ів. Костомарів . . . 0·15 „

10. **Е. Золя.** Напад на млин . . . . . 0·20 К.
11. **І. Пулюй.** Нові і перемінні звізди . . . . . 0·15 „
12. **Г. Квітка.** Маруся . . . . . 0·50 „
13. **М. Левицький.** Умова для селян. спілок . 0·20 „
14. **П. Куліш.** Орися. . . . . 0·06 „
15. **М. Кистяковська.** Іван Гус . . . . . 0·20 „
16. **О. Стороженко.** Оповіданя. І. . . . . 0·20 „
17. **В. Барвінський.** Досліди з поля статистики 0·20 „
18. **В. Короленко.** Ліс шумить . . . . . 0·20 „
19. **І. Франко.** Шевченко в польській рев. леґенді 0·40 „
20. **В. Гіґо.** Кльод Іе . . . . . 0·25 „
21. **Е. Еґан.** Руські селяни на Угорщині . . . 0·25 „
22. **П. Мирний.** Лихий попутав . . . . . 0·40 „
23. **А. Д. Уайт.** Розвій ґеоґрафічних поглядів. . 0·30 „
24. **Ів. Франко.** Украдене щастє . . . . . 0·50 „
25. **С. Єфремов.** Національне питане в Норвеґії 0·30 „
26. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (1 пісня) . 0·30 „
27. **М. Драгоманів.** Два учителї . . . . . 0·40 „
28. **Е. Золя.** Повінь . . . . . 0·30 „
29. **С. Томашівський.** Київська козаччина 1855 р. 0·10 „
30. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (2 пісня) . 0·35 „
31. **Т. Масарик.** Ідеали гуманности . . . . . 0·35 „
32. **Люкіян.** Юпітер у клопотах . . . . . 0·30 „
33. **М. Костомарів.** Письмо до ред. „Колокола“ 0·20 „
34. **М. Гоголь.** Вій... . . . . 0·40 „
35. **І. Раковський.** Вулькани . . . . . 0·20 „
36. **Ґ. Фльобер.** Іродіяда . . . . . 0·30 „
37. **О. Терлецький.** Москвофіли й народовці . 0·30 „
38—39. **І. Турґенєв.** Ася . . . . . 0·40 „
40. **Л. Боровиковський.** Маруся. . . . . 0·25 „
41—42. **Данте Аліґері.** Пекло, пісня І—Х . . . 0·40 „
43—45. **В. Олехнович.** Раси Европи . . . . . 0·70 „
46—48. **Л. Толстой.** Крайцерова соната . . . . 0·90 „
49—50. **О. Бодянський.** Українські казки . . . 0·50 „
51. **Е. Золя.** Смерть Олївіє Бекайля . . . . . 0·25 „
52. **А. Уайт.** Розвій астроном. поглядів . . . . 0·45 „
53. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (3 пісня) . 0·25 „
54. **А. Міцкевич.** Лист до гал. приятелів . . . 0·45 „
55—56. **Л. Толстой.** Смерть Івана Іліча . . . . 0·55 „
57. **В. Брайтенбах.** Біольоґія в XIX в. . . . . 0·25 „

58—59. **М. Горкий.** На дні житя. . . . . 0·70 К.
60—61. **М. Верн.** Біблія. . . . . 0·40 „
62—63. **Г. Кляйст.** Маркіза О... . . . . 0·40 „
64. **М. Карєєв.** Фільософія історії . . . . . 0·25 „
65—67. **Ф. Достоєвский.** Грач . . . . . 1·50 „
68. **Ш. Сеньобо.** Міжнародні революційні партії 0·40 „
69—71. **І. Турґенєв.** Весняні води. . . . . 1·30 „
72. **А. Д. Уайт.** Розвій поглядів на лихву . . . 0·30 „
73.—74. **П. Куліш.** Українські оповіданя. . . . 0·90 „
75. **Ф. Ляссаль.** Про суть констітуції . . . . . 0·30 „
76—77. **А. Шаміссо.** Петро Шлеміль. . . . . 0 70 „
78. **М. Драгоманов.** Літ.-сусп. партії в Галичині 0·40 „
79. **Д. Мордовець.** Оповіданя . . . . . 0·60 „
80. **О. Кониський.** Листи про Ірляндію . . . . 0·45 „
81—82. **І. Левицький.** Гуморески . . . . . 0·75 „
83. **Ю. Візнер.** Житє ростин у морі . . . . . 0·15 „
84—85. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда, IV—VI 0·80 „
86. **В. Антонович.** Поль.-українські відносини XVII ст. . . . . 0·40 „
87. **І. Турґенєв.** Муму (друкуєть ся).
88—90. **А. Кримський.** Мусулманство і його будучність . . . . . 1·20 „
91—92. **О. Стороженко.** Оповіданя. II. . . . . 1·10 „

Друкують ся і незабаром вийдуть: П. Вінтерніц, Що знаємо про Індоґерманів; Ф. Купер, Зьвіробийник; О. Стороженко, Оповіданя, III.

Можна набувати теж повість М. Яцкова: **Огні горять** — по 2·50 кор.

Хто купує за готівку нараз усі книжки видані доси, дістає 25% рабату.

АКОРДИ, антольоґія української поезиї від смерти Шевченка до найновійших часів під ред. д-ра **В. Франка,** з ілюстраціями **Ю. Панкевича,** люксусове видане, по ціні **6, 7.50, 8, 8·50 і 10** кор.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

Українсько-руська Видавнича Спілка

видала своїм накладом отсї друки, які можна тільки в неї замовляти:

Контракти купна і продажі:	Ціна лїбри
1. Вз. I. На білім папері	1·— К.
2. „ II. „ „ „	1·— „
3. „ III. „ „ „	1·— „
4. „ I. На сірім папері . . .	0·80 „
5. „ II. „ „ „	0·80 „
6. „ III. „ „ „	0·80 „
Табулярні друки:	
7. I. Б. Табулярний скрипт	0·80 „
8. II. Б. „ „	0.80 „
9. I. Б. Рубрум до таб. скр.	0·40 „
10. II. Б. „ „ „ „	0·40 „
Друки до процесу:	
11. I. Повновласть до процесу	0·40 „
12. II. Позви дрібні	0·60 „
13. III. „ о нак. заплати	0·80 „
14. IV. „ о екзекуцию на движ. . . .	0·80 „
15. V. „ „ „ „ недвиж. . .	0·80 „
16. Рубрум до позву II.	0·40 „
17. „ „ „ III.	0·40 „
18. „ „ „ IV.	0·40 „
19. „ „ „ V.	0·40 „
20. Рахунок із канцелярії адвоката . .	0·40 „

Ціна 1·10 К.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛЇОТЕКА. Ч. 99—100.
Видає за редакцию: Володимир Гнатюк.

Олекса Стороженко.

ОПОВІДАНЯ.

III.

У ЛЬВОВІ, 1905.

З друкарнї Наукового Тов. імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 99—100.
Відповідає за редакцию: Володимир Гнатюк.

Олекса Стороженко.

ОПОВІДАНЯ.

III.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

Med. univ. Dr. J. TURYN
WIEN
XVIII. Gersthoferstrasse 138

У ЛЬВОВІ, 1905.

З друкарні Наукового Тов. імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ.

СТОРОНА

1) Матусине благословення . . 1—20
2) Межигорський дід . . . . . 21—28
3) Кіндрат Бубненко-Швидкий . 29—69
4) Прокіп Іванович . . . . . 70—118
5) Дорош . . . . . 119—138

Матусине благословення.

Отцевська-матчина молитва
зо дна моря виймає.
Од гріхів душу визволяє,
На полї й на морі
на поміч помагає.

Народня дума.

Минї частенько доводилось, клопотавши ся ремонтом, кидатись туди-сюди по Вкраїнї до кінських табунів.

По дорозї із Ромна до Прилуки, все, було, становлю ся на ніч у селї К** на в'їзднім дворі знайомого менї козака, Тараса Самсоновича Коротая, дїда розумного, письменного і добре собі заможного. Повиводивши дїтей у люде, він подїлив худобу свою, достаток добрий, зоставив собі тільки самий двір уїздний і тихо доживав віку з своєю дружиною, доброю та клопітною бабусею.

Тарас Самсонович доживав сьомого десятку лїт, а ще бравий був, кремезний дїдок,

із поглядом бистрим, а волосся йому, біле як цьвіт на садах, трохи до плечей не спадало. На виду здававсь через те ще сьвіжійший. Марія Онупріївна, дружина його, весела, привітна, грубенька з стану бабуся, ходила по міський, так, у каптанку, і завязувалась чорною габовою хусткою низько на лобі. Старі жили собі в любій згоді по старосьвітському звичаю; у розмовах із собою звали одно одного по йменю і батькови, та усе на „ви“, а не інако.

Старійший син вислуживсь на губерського секретаря, молодший в роменські купці записав ся, а дочка, то на панстві вже жила, за дворяпином. Тарас Самсонович, чи то з похвалки він, чи так якось на жарт, а все було старшого дражнить Єго Благородіє, меншого — Господа Купець, а дочку прозвав Німкинею — через те, мабуть, що вона у сукнях ходила, в модних уборах.

Старий був дуже гострий на язик, — важний з нього був говорун, охоту мав пореготати, а інколи й підсьміяти кого, та все примовками сьмішними, і що бовкне на глум, ти бери собі на ум, а скажеш слово — на все в його найдеть ся приказка. Був у всїх на повазї і на ймовірности. Селяне в сварках і розправах не йшли до судів і до земського начальства, а все до його удавали ся,

і його вирок приймав ся без озву і апеляції. Н єщо вже паничі судові, і ті його побоювались: не одного опентав він перед громадою і чисту воду вивів. Більш двайцятка год служив за голову; гаразд умів законів і доброго ладу доводив справам.

Господа Тараса Самсоновича ділила ся скрізними сінцями на дві половині — одна, аоддавала ся для проїзжих під числа у другій жив сам.

У мене душа раділа на порозі сього не бучного, але до велика чепурного, захисного житла. Гарно побіляні стіни вкрашали ся образками заграничної літоґрафії. Вишуруваний, вигебльований поміст лощив як новий; замість лавок розставлено стільці і канап під баєвими клітчастими чохлами. В кутку, під божничкою, на столі, окрім книжок церковних, лежали ще Письмовник Курганова, Проповіди Леванди, Лїствица на небо і другі того-ж розбору книжки, а з під щотів дивилась здорова купа губерських відомостей; а божничка-ж то уквічана васильками, канупером, аглицькою мятою, — так і розливали ся з їх пахощі по покоях.

Од уїздного двору одлягала широка левада з ставком, садком, городом, баштаном, а в-конець левади стояв хольварок, із хазяйством Маряни Опупріївни: пасіка, обора

і птишня для дробини, з кучками, чи то койцями.

Раз, на сході серпня, з-ранку, коло одинацятої години, бричка моя стала під сим-же вїздним дворцем. Тарас Самсонович сидїв на лавочцї біля дверей і дуже зрадїв, мене побачивши.

— „Занято, не приймаю!“ — гукнув. Шукайте иньшого під'їзду! На що се похожо? — приїхали не ночувати, а тільки попасувати“.

— „Пильне дїло, Тарасе Самсоновичу“ казав я, вилїзаючи з брички; „нужда закон переміняє“.

— „Ну, Бог з вами! на сей раз вибачаю; а в друге, далебі, не пущу!“

Я обняв старого і по друзький з ним чмокнулись.

— „Як же тебе Бог милує?“ — питаю.

— „Дякувать Богу — добре. — Навідали нас недавнечко наші. Господа Купець привозив жінку молоду показувати; а під той час і Його Благородіє з сїмєю, і Нїмкиня з чоловіком нагодились; спасибі їм, з тиждень прогостювали. От було весело! За теж, віри не дасьте, яка тепер нуда! Після ярмарку і торгу нема! Сам собі сиджу, як бачите.

— „А Маріяна Онупріївна?“

— „Зовсім здуріла. Узяла до себе на розвагу онука. Бачте, не мала баба клопоту, та купила порося — і возить ся з ним, як кіт із оселедцем. Бавить ся, граєть ся в коні. Сказано — старе, як мале. А він, собачий син, пудить стару без милости, що їй вже й так запал і шпать вкинулись! Он-он — подивіть ся: ну, не здуріла-ж на старість?

Тарас Самсонович показав на Маряну Онупріївну, що саме вискочила з-за причілку. Хоч яка була вморхана, хоч як задихалась, а голова на бік, та звиваєть ся як тая орчикова, стрибає та брикає; а жвавий хлопчик при здоровю, шостачок на роки, тягнув її за пояски, пришпилені до капота.

— „Боже милостивий“, сказав далї Тарас Самсонович, хитаючи головою: „яке навісне серце — у тих бабок! Та годї мордувати ся, гримнув дїд: подивіть ся лишень, якого гостя Бог нам послав!“

Стара припинилась. На силу дух зводила — так збігалась. Угледївши мене, затулила вид руками, і миттю кинулась у двері. На порозї посїяла черевика, аж плюхнув ся на рундуцї.

— „Дїду!“ сказало хлопя, показуючи черевика: „кобила розкувалась!“

Зареготались ми.

— „От до чого доїздивсь, собачий сину!“ — говорив старий, жалуючи онука, слав-

ненького хлопчину. „Озьми-ж підкову, да бабу підкуй“.

— „Німкинин?“ — спитав я, гладячи хлопчика.

— „Ні, се Його Благородія; таж і воно, як бачите, благородіє собі, хоч таке, як за шажка пістолет; та все не наш брат, мужик. Просимо милости до хати“.

Переходивши сіни, ми чули дзвінкий голос Маряни Опупріївни, як вона опоряджала в пекарні, загадуючи наймичкам: — „Ріж каплуна, запарюй тісто, біжи по раки, унеси масла зі знімок“.

Тарас Самсонович приймав мене за гостя і ніколи не хотів плати за обід та попаси коней, а щоб не бути винним йому, я що-разу привозив гостинчика: книжечку, образочок, або циґарки; на се він був здорово ласий і звав їх головешками. Той раз я привіз розмальовану літоґрафовану картинку: штурму Варшави, та скриночку лихеньких циґарок. Старий любував картинку, да чогось усе стогнав і кулив ся, згадуючи, що я не зостану ся в його ночувати.

— „Не любі мені ваші подарунки й трохи“ говорив мені з жальом; „год не бачились, а заїхали на часок; а мені б треба багацько з вами побалакати, та дещо й розказати — тепер нічого не почуєте!“

Поки-ж що, старий не вгавав, і час нечутно близив ся до обіду. Хазяйка увійшла до нас із розжеврілим від огню лицем і завітила нас до садку, де вони літнього заспіль часу обідали.

Обід був споряженний під гілястим дубом, таким, що може його трьом не обняти. Навкруги дуба грядочка квасолї та бобу, яких парости, посплїтавши ся на тичках, роскішно повились буйно-ярою зеленню малощо не до верховини, і тим іще більший робило холодок коло дуба. День був душний, соняшне проміння наче спікало усю землю, а під дубом було сьвіжо, просторо і відрадостно. Межи двома дерновими лавами стояв накритий стіл, заставлений мисками, горшками, макітрами.

— „Оце наше гульбище“, — промовив старий.

— „Тут лїтом сидимо увесь день, а в хату тільки спати ідемо“.

Старий прочитав голосно Отче наш, тай узялись ми до смачного обіду.

На закуску натрусили слив, дуль, грушок бергамот, сливок із дерева, яке було по близу, наносили з баштану динь та кавунів.

— „А вам, бачу“, сказав сьміючись хазяїн, „наш дуб сподобав ся... по всїй околиці такого не знайти“.

— „Чудовий! що ви йому лічите років?“

— „Двісті год класти; ми його звемо Матусине Благословення; та падькаємось коло його, коли-б ви знали, мов коло малої дитини“.

— „Через що ви його звете — Матусине Благословення?“

— „Зістаньтесь почувати, то розкажу; а по вашому сказавши, історія його дуже гарна, і не казка або вигадка, а щира правда“.

— „Другим разом почую“.

— „Коли не забуду. Я збирав ся розказати про його Гоголишиному паничеви Миколайкови, та оце й досі розказую“.

— „А ви й того знали?“

— „А то-ж! із самого малку, як іще його возили до ніжинських шкіл. Все бувало в мене становлять ся. Розумний був хлопець. Він тепер про нас пише щось, тай дуже, кажуть, добре пише.

Мене страх закортіло почути про того дуба; хоч і пильна нужда була їхати, та думаю собі — звернути, на нужду.

— Що-ж, кажу, Тарасе Самсоновичу? Нужда і закон зміняє. Зостанусь — розказуйте.

Маряна Онупріївна пішла по господарстві, а наймичка догадлива унесла нам подушки; ми простягли ся на дерновій лаві.

Тихесенький вітрець, пролітаючи крізь листя, повінув на нас пахощами резеди, гвоздиків, тай ми, по добрім обіді, не счули ся, як поснули, і про дуба байдуже. А прокинувшись, зараз не про що, як про Матусине Благословення завели річ. Старого, бачу, то-ж кортіло. Старовина — довге життя — тії споминки. Кому не любо довго на сьвіті жити?

„Я буду вам так розказувати, як чув од свого діда“, почав старий, закуривши головешечку; „а дід чув од прадіда, а мого пращура. Діяло ся се тоді, як Богдан Хмельницький ратував батьківщину. Піднялась разом уся Вкраїна, — хто здужав Ляха з лука, з оружини підцюкнути, або кієм оперезати.

Не диво, що в такій гурбі люду да в такій справі сьвятій проявило ся стільки полковників, старшини, лицарства і такі діяли ся діла, що не чувано перш ніколи та вже ніколи, мабуть, і не почуємо. По корсунській потребі, як збурені Ляхи розбігли ся по своїх замочках, гетьман щоб не дати їм схаменути ся, послав на їх несчисленну лічбу охочого козацтва, що било і грабувало наумір шляхту і негондлів. Під той час між козаками і між самим простим народом, обра-

ли ся такі ватажки, що постягавши охочого товариша, аж на Волинь і на Подоль ходили господарити. Тоді-то виявивсь коло Лубень славний по всій Україні лицар, якого за лютість та силу прозвали Вовгурем — тобто вовк. Такий був дуженний, що коли розказувати теперечки, як уже вовки... звелись на ягнят, то повернуть, гляди, ще в казку: а тим часом, як віри не поняти? Той Вовгур здержував у млині шестірню, перекидав через Сулу двох-пудову гиру і десять раз обносив коло своєї хати два камені млинових, у десять пуд камень.

Охотника приймав до гурту не інако, як із проби. Хто навкруг хати тричи обнесе каміня, той йому товариш, а хто шість, той брат. У тому то товаристві, в тих Вовгурівцях був, і мій пращур, Самсон Коротай, — правий Самсон. Великий, широкоплечий і страшенно дужий, дарма що молодий козак іще тоді був. Він обніс круг хати каміня шість раз, зарвав ся був і сьомий раз нести, да Вовгур уже не дав, із ляку, щоби хлопець не ввередив ся.

Набравши таких собі сотнягу лицарів, Вовгур погнав ся з своїм загоном на Волинь. Йому страх як манулось захопити в свої руки князька Ярему, що здорово держав ся против козацтва, да з тим не так то було швидко справитись. Ярема був сам лицар,

і військо мав добірне. Скрізь, де він перейшов із жовнїрами своїми, усе огнем та мечем поплюндрував, не жалувавши нї старої голови, нї малятка.

Раз, після сїчи з князем, загон Вовгуревий становивсь на нічлїги під пущею, а мого пращура послано на чати, доглядати, чи не було де Ляхів у захистї. Вже над вечір, з'їзджає він до криницї, і бачить — набира воду висока ставна дївчина, і така вже гарна-прегарна, — хоч воду з лиця пий; тільки чогось блїда, як той мрець, і очи заплакані.

— „Що ти тут робиш, небого?“ — спитав мій пращур.

— „Воду“, каже „беру для матусї“.

— „Де-ж твоя матуся?“

— „Тутечки, у лїсї; слабує, помирає. Жовнїри спалили наше село, убили мого панотця, брата, матусї ратищем бік прокололи і нам була би смерть неминуча, да ми поховали ся в пущі і ось четвертий день ріски в ротї не було.

Пращур мій, хоч і Вовгурянець, а був чоловік чулий і богобоящий: достав із торби шматок хлїба, подав дївчинї і каже: „Веди мене до своєї матусї; може я чим-небудь їй у пригодї стану“.

Так, із пів-верстви перейшовши, застановили ся біля дуба. Під тим дубом лежала,

— доходила бабуся — Боже мій — покрівавлена, з попеченими ногами... лихо таке, Боженьку! Вгледївши пращура, неначе оджила, очи їй засяли радісно.

— „Козаче!“ мовить глухим голосом, але ще виразно; „не по своїй волї ти сюди нагодив ся: сам Бог тебе заніс до нас поратувати сиротину оцю безпорадню (скинула оком на дочку). Ми, козаче, не простого роду, і були здавна богаті, та ті ксьондзи видерли в нас добро наше все; одного найдорожшого скарбу не забрали — віри нашої сьвятої благочестивої. Гіркої випила я за свій вік: іще тижня не вийшло як усю до дна спила. Перед моїми вічми вбито мого чоловіка, замучено сина мого... (Страдальна душа до землї припала, на землї заридала). Дожидала я смерти, і за одно Бога прохала, — він Милосерний почув мою молитов: ти не покинеш сиротини, міцна правиця божа підсилить тебе, оддякує.

— „Паніматко!“ сказав мій пращур; „я буду твоїй дочцї за рідного брата“.

— „Будь їй дружиною, тодї будеш за батька, матїр і за брата“.

— „Нехай же воля божа буде над нами!“ — сказав пращур, і вклонились із Марусею (так звалась дївчина) до ніг матусї.

Лапала наперсного хреста на грудях, щоб ним благословити, а його вже немає: десь на втіках загубила.

— „Чим же“, стала тужити „благословлю я вас, дітки? Що на незабудь зоставлю?“ А далї схопила жолудька, тай прорекла: „Нехай же над вами, діточки мої, благословення боже спочиває... Возьміть отсього жолудька, посадіть у землю, виросте з його дуб високий, і доти, докіль він стоятиме на землї, доки коріння його не струхне під землею, і ви і рід ваш увесь будете щасливі, чесні, довговічні“.

Стара зговорила се слово таким твердим духом, наче сам Бог промовляв її устами. І схилившись на руки до Марусі, віддала Богу дух. Маруся зляла своїми слїзми тїло матусине, а пращур викопав яму їй шаблею. Помолили ся над замученою, поховали, посїяли на могильцї жолудьків. А в тій пущі крив ся невеличкий хуторець, мойому пращурови сьвідомий. Він завів туди Марусю, приручив її якійсь бабі і поїхав.

Щось днїв після того не в скількох, пращур мій повертав ся з попом уже, справити над матїрю похорон християнський. Маруся кинулась на зустрічу до його з щирою великою радістю. Як поглянула на його своїми ясними очима, та простягнула білі рученята, то в мого пращура наче душа за-

горілась і в перве тоді застукало його серце вірним коханням.

Пішли на матусину могилу, запечатали ебіжжчицю. Маруся зняла з себе дукачик із Бо ою Матїрю і почепила на мого пращура. „Се“, каже, тобі заступниця; нехай Пречиста оборонить тебе від усякої напасти!

Прощавшись із Марусею на довгі часи, предко́ мій подарував їй тугий черес із червінцями, надратими од Ляхів. Война ще точила ся з чотири роки і на всей той час Господь видимо боронив мого пращура. Одного разу Вовгур послав на розвід чоловіка десять із свого загону; мій пращур був у тих десятьох. Одлузавши верстов із двацяток і не наскочивши ніде Ляшків, вони нї гадки — становили ся на ночлїгах у лїсї, та ще, знаєте, по добрій чарцї проти сну викотили, тай поснули бецьком. О півночи як наче хто обудив потихеньку мого пращура. Він — зирк! бачить, що перед ним висока жінка, уся в білому, як мара стояла. З остраху він намірився кричати, так вона помапула йому рукою, щоб за нею йшов; мусїв послухатись, пішов. Завела його з пів верстви, а по заду їх, стугом застугоніла кінська тупа, вдарила пальба, галас підняв ся. Тут жінка зникла, не скажи — у землю ввійшла. Сторопілий, здеревянїв предко мій і не знав, що йому починати. Аж чує, щось у кущах затупало,

затріщало, перед ним став як укопаний Гнідко, його кінь і вірний товариш. Тоді вже предко догадавсь, хто се його поратував. Не довго думавши, скочив на Гнідка та гукнувши на ріжні голоси, помість то він не сам, порвав ся виручати своїх. Жовніри подумали, що то підмога козакам, тай кинулись у ростіч. Таким побитом пращур мій вирвав од неминучої погибелї пятьох товаришів своїх, а четвірко наложили таки головами.

Чотиролїтня розлука не прохолодила в мойому пращурови кохання, і як усе втихомирилось, він часу не гаявши, поїхав до своєї Марусї. Доїздить до того хуторця, де він її покинув, аж і слїду його не бачить: усе вигоріло до пня і розпитати ся нї в кого. Зажурив ся мій пращур і поїхав на могилу до матусї. Тільки вона йому й зостала ся. На могилї стояв високий хрест і жолудьки рясним кущем розросли ся, а навкруг знати слїд засохлих грядок, де-не-де на їх іще квіточки поростали. Видко було, що те місце зоставлено і вже з два лїта стоїть без догляду. Помоливши ся, ударивсь питати Марусї. Куди приїде, скрізь погориджа: не було села, хоч хутора цїлого від огню. Поїздивши кілька днів, надибав він якогось сотника і од того назнав, що всї жительцї тогобічні виселились за Днїпро. Там було тодї просторо і безпечнїйше. Мій пращур цїлий рік

виїздив по новосілках, уступав до кожнісенької хати, скрізь розпитувавсь.

— Одного разу заїздить він до хутора новосілянців; бачить, на одшибі стоїть така славна хатка, а круг неї одоране під леваду просторе місце. Війшов у сіни, — нікого нема; він через другі двері вийшов на город, — там дівчина якась поле грядки.

— „А чия се хата?“ — спитавсь він.

— „Хазяйчина“, — одмовила дівчина.

— „Де-ж твоя хазяйка?“

— „Пішла до Київа на прощу“.

От він уже йти дума, аж угледів на стороні молоденький дубок, загорожений лозою; а навкруги його розплоджений городчик. Мого пращура наче що торкнуло.

— „А чого се, каже він, „дубок сей в такій у вас шанобі?“

— „Не скажу“, вона йому; „хазяйка його зве Матусине благословення“.

Тоді він догадавсь і почав розпитувати, яка з лиця хазяйка, — дівчина чи молодиця?

— „Дівчина“ розказує наймичка „і гарна така що на всю околицю другої нема такої; багацько, славлють, до неї людей слало ся, і не прості, а осаули да сотники, та вона і дивитись на їх не хотіла: все когось чекає“.

Почув се пращур мій, тай зомлїв од радости.

— „Ну“, промовив, „приймай же мене за хазяїна: я той самий, що вона жде“.

Вступив до хати: чистенько, білень:о, аж дух радїє. Дивить ся: в кімнатцї помощена постїль на двох, на жердцї висить козацька одежа, сорочки тонкого полотна з вишиваними комірами; на припічку чоботи, червоні, на кілку шапка, а на вікнї люлька не сказав би — тут жив козак, а не дївчина. Предко мій понурив голову: для кого-ж се вона зладнала одїж? Се, певно, суджений у неї!... Так-то ти вволила останню волю матусину! так оце памятуєш обітницю клятьбу на непростиглому ще тїлї матерньому! Дак не бувати-ж сьому! не моя, так і нїчия! Вирву з коренем Матусине благословення, що його ти не варта; розкину хату і задавлю тебе під нею як люту гадину!...

Зірвав ся з серцем до того дубка і руку вже простяг, щоб його викорчувати, та миттю запинив ся. Пять років, погадав, ми були в розлуцї, може вона лїчила мене за погибшого, а як побачить, що живий, то жениха свого одцураєть ся. А про те, коли вона його лучше любить, то Бог із нею; я стану їй за брата“. Потім того встромив своє ратище біля дуба, да й каже на наймичку:

— „Як твоя господиня вернеть ся та побачить се ратище, то сама пізнає, хто його поставив. Скажи тільки їй: коли вона мене ще не забула і любить, то нехай привяже до ратища червону короговку; коли-ж ні, то нехай чепля білу“.

Сам поїхав на пущу і звідти визирав на леваду. Сидить день, сидить другий день, ні їсть, ні пє, ні спить; на третій знеміг ся — заснув. І приснить ся йому матуся, буцім попровадила його з під високого дуба по зеленій оболоні до церкви. Ледви ступив на поріг церковний, на зустріч йому Маруся, убрана, як до вінця, обійняла його, поцілувала. Прокинувсь він, дивить ся — червона короговка грає з вітром; серце в його заколотилось, трохи не вискочить; сів на коня тай дмухнув до Марусї. Стріла його на порозї з хлїбом, з сілю, склонила ся до землї, заговорила: „Орле мій, з під темної хмари від Бога менї насланий, матусею призначений, серцем моїм нарекований! За що се ти поневіряєш наші любощі?... Все що бачиш у сьвітлицї, все то для тебе, мого голуба сизого, наготовано; про тебе тільки я й думала, і Бога благала, щоб повернули тебе до мене. Уступи-ж до своєї хати, господару мій любий! Стань менї сиротинї татом, мамою і братїком ріднесеньким“.

Тут мій пращур іще не мав і часу гаразд огледіти ся з тих радощів великих, а тут Бог несе старенького діда, просить ся обночувати. Роздивились — той самий панотець, що ховав матусю.

На завтра-ж їх перевінчав і вже не пішов далї.

Поблагословив їх Господь сином одиначком, щасливим та довгим віком. Пращур мій вмер на сто і першім року, а пращуриха на девятьдесять третїм. Обидва переставились на одному тижневі, як за руки побрались.

Після того всї мої предкове переживали за девятьдесять год, тільки батько мій вісїмдесять пять жив, і то того, що молодого віку багацько приняв горя.

Через стільки годів, молитвами нашої матусї, Бог нас не зоставляє; ми щасливі, довговічні і не було в нашім родї нї одного нещасливого чоловіка. Що вже в ту холєру, як вона скрізь по сьвіту душила без милости людей, а до нас і не доторкнулась.

Шануємо великого нашого дуба і кожне з нашої сїм'ї, виряжаючись у далеку дорогу, Богу помоливши ся, приходить поклонити ся Матусиному благословенню і для одводу од себе напасти, бере з собою жолудька".

Дякував я старому за його оповідання, а тут і сонечко, як то кажуть, примерхло — лучченько стало їхати холодком. Попрощались

ми. Поїхав я і все думав, яка то наша гарна старовина була! що то за люде, що то за душі були в нас під ту велику руїну! Та де-ж воно діло ся? на що попереводило ся, що тепер мало таких людей задержало ся на сьвіті, простих і щирих і богобоязливих, як отсей Тарас Самсонович. Тільки й жити нам споминками. Ну, та дарма. Хоч один дуб зоставсь, та багато на йому жолудів... Матуся наша, Вкраїна, не покинула нас без свого благословення.

Проїхав я скільки верстов; думки влежались; сонце сіло; і в голові в мене тихий помрок заліг, — тільки щось несказанне на душі любо мені сяло. Не хотячи, оглянув ся назад: село ховалось за могилами, окриваючись пилом вечірнім, а ще зорів велично вскрай неба дуб той старенний — „Матусине благословення“.

Межигорський дід.

(Оповіданнє бабусї).

Я ще була дївчиною, як ходив до нас із Межигоря якийсь здоровенний дід — пасїшник, чи що. Такий якись чудний був, — зовсїм і на пасїшника не походив. Батько казав, що він лїт пятьдесять був сїчовиком, бив ся з Ордою, та вже як зістарів ся, — приїхав на байдаку з кошовим у Межигоря й зробивсь у ченцїв пасїшником. Отож було, як обридне йому сидїти з ченцями, то й прийде до батька, тай балакають собі у двох, споминаючи старовину; бо й батькови доставало ся на свойому віку бувати у бувальцях. Було, як зачнуть об війнї розмовляти, то дїдуган зараз і в боки береть ся і вус крутить, і чорта згадує... їй же Богу правда! Поки ще не випє, то було і многі лїта співа і батьку, і матери, і минї, апостола чита, — а голос такий у його був,

як із бочки, аж вікна дріжчать, аж глина зі стелї сиплеть ся. Як же випив чарку, другу, — то вже годї в писання, зараз почне піснї співати, баляси точити, та таке вигадувати, хоч із хати тїкай; було, й мене зачіпа... їй же Богу правда! Така вже, бачите, запорозька натура: нї лїта її не вивітрять, нї під сивим волосом не сховаєть ся. І молив ся він якось чудно, не так, як ченцї, а мовчки, — поклонів не кладе — а чотків було йому ченцї й не настачать ся; у ранцї подарують, а в вечері вже не питай, — загубив.

Раз минї довелось і бачити, як він молив ся. Прийшов до нас тай забалакав ся до пізного вечора, — а тут ік ночи насунули хмари, кругом замазалось, — а там як ушкварить дощ як із відра, зробилось, неначе горобина ніч. От батько і уговорив дїда переночувати в нас, бо до пасїки було верстов пять. „Орисю“, каже минї батько: „постели пан-отцеви у сьвітлицї“ (була в нас через сїни сьвітличка). Узяла перину, подушки і пішла; стелю, — а тут і чернець увійшов. Тільки ввійшов, так і хряпнувсь навколїшки; як ударить себе в груди, так руки й заклякли в його навхрест; як гляне на ікону, аж очи, що вже од старости позападали, викотились і заблищали, — аж побілїв, як крейда! Як глянуна я на дїда, то минї зда-

лось — не то Господь — і стіна почула його молитву!... Аж груди мині заложило, — сама не знаю, як і я опинилась на колінах, і подумала собі мовчки: „Господи, помилуй і мене грішну!“ Не довго й моливсь: устав, — тут тільки догледівсь, що я у сьвітлиці. „А що ти“, каже, „тут робиш?“ А я йому кажу: „Стелю вам постелю“. А він мене цмок — і поцілував... Зараз із неба, мов із печі: „Нехай же“, каже, „тобі за се приснить ся гарний козак“.

Так оттой, кажу, дід і співав і компонував пісні й думки. Раз у неділю, після обід, вийшов у садок і каже мині:

— Хочеш, Орисю, я тебе навчу пісень і думок?

— Навчіть, пан-отче, — кажу: — я дуже люблю і пісні і думки.

А я з молоду дуже була гостра: було на вулиці, на вечорницях, у досьвітки, в колядці, на ігрищах, ніхто як я перед вела. Без мене не знали, як і за що взяти ся, як і пісню завести. Було як мати не пустить мене на вечорниці, то й парубки порозходять ся; а станемо грати ся в хрещика, або в гусей, то ні один парубок, зо всего села, не дожене мене, така була прудка... їй же то Богу правда! А парубки які були!... не теперішнім рівня! Які тепер парубки? оскублені горобці перед тими!... ка-зна на що

попереводились... Ті, було, зійдуть ся на вечерниці в кармазинах, у високих смушевих шапках, та як стануть баляндрасити, то й мертвий би розреготав ся, їй же Богу правда!... А було як понаходять із Київа вартові козаки, то такий гармідер підіймуть, — хоч тікай із села! Нашим парубкам пики порозбивають, селедці пообривають, усі вечорниці розженуть... Тай нашому брату доставалось: піймають було дівчину — а вже од них не втечеш, і мене ловили, — обступлють тай не пускають. „Се“, кажуть, „відьма: ми її бачили на Лисій горі!“ Божиш ся, заприсягаєш ся, так не ймуть віри: „треба“, кажуть, подивити ся, чи нема в неї хвостика!“ І вже, кажу, не втечеш од них і не сховаєш ся, хоч пущі такі кругом села були, що не продереш ся, пальця не просунеш. Теперички і не вгадаєш, де то й ліс був; тоді трава вища була, як тепер дерево... їй же Богу правда! Косарі, було косять, то аж коси ламають, а теперечки що? І в коліно тієї трави не буде...

Ну, так бачите... що ж я таке розказувала?... От їй же Богу забула... Як згадаєш молоді літа, то здаєть ся і не вернулась би назад, — там би з думкою й осталась!... Еге, про думки, про ченця. „Хочеш“, каже, „я тебе навчу пісням і думкам? Як я вмру, то вони ще з тобою поживуть який час“.

От я й вивчилась, і старшу дочку навчила, так шкода ж: дочка моя вмерла наглою смертю, глинище завалилось тай її придавило... Після себе оставила двоє діточок: хлопчика і дівчину, малюсеньких, іще так, тільки що од землї піднялись. Тай сиротам не дав Бог талану: унука оддали в некрути і погнали під Турка, та там десь у шпиталї і вмер, а унучка... Опять забрехалась!... що бо я розказувала?... їй же Богу забула!... Еге, навчив мене чернечий дїд пісням і думкам, і які-ж гарні були ті пісні й думки! так до серця й прикипіли. Де-б не була, куди-б не пішла, а вони за мною, як курчата за квочкою. Засну, так і в сон мій залїтають, як ті бжілки, що гудуть у вітях липи, як вкриєть ся вона пахучим цьвітом; а теперечки усе забула, усе розвіялось, як та роса, що нїхто й не знає, куди вона ховаєть ся. Одну тільки думку ще й памятаю, тай ту забуду, коли Господь протягне віку. Тай не довго ж минї вже й дихати на сїм сьвітї: зовсїм стара стала, і ноги не держуть, і не дочуваю, і не добачаю, а часом так груди заложить, що й голосу не одведу... Сю зиму трохи була не замерзла біля самісїньких дверей. Піднялась страшенна хуртовина, а я й вийшла з хати; тільки переступила поріг, а мене як підхопить вітер — та в сугорб; силкуюсь устати, а мене так

і валить, так снїгом і заміта; кричу, так що з мого крику, коли вітер на десять голосів і реве, й виє, і скиглить і гоготить!... Та вже дївчата, спасибі їм, догледїлись, що мене нема, вийшли, вигребли з сугорба тай внесли у хату; трохи не одубіла.. їй же Богу правда!

Що-ж я розказувала?... опять забула... Що за напасть така!... Почну, почну, тай теє.. і зібюсь із пантелику... Чи пак, про думку... Кажу-ж вам, що одну тільки й памятаю. Дїд минї казав, що скомпонував її, як іще був молодим і остав ся після батька та матери круглим сиротою. От слухайте, поки ще не забула:

Схиливши голову козак,
На розпутї стояв,
З своїм серцем неборак
Таку думку гадав:
„Один, як билина в полї,
Чахну, загибаю,
Не по своїй волї
Талану шукаю.
Нема ненї, нема тата,
Нема сестри, нема брата,
Нема жінки,
Нема тїтки,
Нема волї,
Нема долї...

Моя-ж хатина —
В сирій землї домовина!“
А серце йому в одвіт
Такий дає привіт:
„Не жури ся, козаче,
Забудь своє горе,
Оглянь ся, небораче,
На білий сьвіт-море!
Твоя мати — твоя воля;
Батько твій —
Степ сивий;
Сестра твоя — твоя доля;
Брати твої — два пістоля!
Гостра шабля — твоя жінка,
Яничарка — твоя тїтка,
А хатина —
Сьвіт без тина!“
Козацька перина!“
Мати-воля тебе знарядить,
Батько-степ тебе направить,
Сестра-доля не покине,
Шабля-тїтка не загине,
Брати-пістолї оборонять,
Яничарка врагів одгонить.
Іди-ж, козак, сьвіт за очима,
Неси свою смерть за плечима,
Не бійсь смерти: поки живеш —
Її нема,
А як умреш —
Тебе чорт-ма!“

Ото вам і думочка. — І ті гарні були, так забула-ж... їй же Богу забула!... Стара вже стала, пора-б і кісточкам на вічний покой... А здаєть ся, буцім іще й не дуже стара. Адже-ж Кротиха старійша од мене: я була ще дівчинкою, а в неї вже було троє діточок, а й доси, що року, ходить на Пречисту у Київ пішки... А та — як її?... Дудничиха... так ся далеко ще старійша од Кротихи, а ще держить її Господь на сім сьвіті. У той рік, як я виходила заміж, вона оженила сина з дочкою того... як його?... що жив у тім селї, на горі, проти того, що млин збудував... він же ще чумакував... Нї, збрехала!... Що я кажу!... Не він чумакував, а той... як його?... що біля манастиря пасїка... На умі вертить ся, так не згадаю-ж... іще ж біля його хати і верба росте... та нї!... Оттак збреши!... Не верба — а колодязь... його-ж усї знають... Га?... не чую... кахи-кахи-кахи... ох, лишечко! груди заложило... кахи-кахи, кахи-кахи-кахи!

Кіндрат Бубненко-Швидкий.

Чи чули ви, панове, про Кіндрата Бубненка-Швидкого?... Довгенько він вештавсь по сьвіту, більш, може, як сто літ. Давно вже в його на грудях лежить широкий кряж сирої землї, а й досї, по тульчинській околиці, гоготить луна од його оповідань, і теперечки ще передають діди унукам його оповідання. І що то був за дід! Між дідами дід, а між молодими-ж то молодий; бо серце ще грало у старого.

Розкажу вам, як іще у двайцятих годах спізнав ся я з тим дідуганом, як полк, у котрім я служив, стояв недалеко од Тульчина. Сїмя мого хазяїна, в якого я кватирював, була не дуже велика: він зі старою, син жонатий і дочка — гарна дитина на шіснайцятому року, на тій порі, що як скинеш на неї оком, то почервоніє і розглядує мережки на рукаві своєї сорочки. Хозяїна мого усе село поважало: розумний був чоловяга, та

ще й дуже письменний. Було, деколи і апостола вчистить, а на крилосї як потягне горою, то й дяків не чути. З хазяїнами я жив дружно, не гнув перед ними кирпи, бо не цурав ся простих людей, а прислухував ся до їх мови і приглядував ся до їх звичаїв. Любив я заглядувати у ту колиску, відкіль піднялось усе, що тільки не є значного між людьми, усе що і славить, і ратує, і гнїтить чоловіка, в занедбанім товаристві. Так отож, кажу, частенько бачив ся я з ними: то до їх було піду, то старий до мене прийде.

Раз у неділю, після одправи, почув я на хозяйській половинї регіт і сьміхи. Схотїлось минї подивити ся, чого вони там радують ся, — от я до них і пішов.

Тільки переступив пороги, як побачив дїдизного старця. Спершу, поки не розгледів, здав ся він минї якимсь то обскубленим птахом: таке зморщене, миршавеньке, голомозе, нижня челюсть задралась до гори, ніс похнюпивсь, — неначе спорять, кому перше у рот лїзти; руки — як курячі ніжки, спина стулилась із грудьми, і так увесь висох, як сплющений чорнобривчик між листами псалтиря. Сидїв він за столом на покутї і щось розказував. Людей найшло повна хата, і всї реготались. Дїдуган остро на мене глянув; його очі сьвітились іще тим огнем, що тлїє у серцї і не потух у грудях.

— Се наш постоялець, — сказав хазяїн діду — той, що я вам казав, уміє по нашому.

— Де-б то йому не вміти, — одказав дідуган, пильно на мене дивлячись — хиба не бачите, яка в його пика!... Правдивий козак-півник — біля боку віник!

Усї засьміялись, і я з ними.

— Що се ви, діду? — озвалась хазяйка, смикнувши його за рукав — а як пан розсердить ся?...

— Не розсердить ся! — одказав дідуган, усе дивлячись на мене — не взяв його кат! Глянь, він і сам сьміеть ся! Сїдай же, синку, — додав дїд, — то будеш гостем.

— Чого се ви так реготались? — спитав я, оглядаючи веселе товариство.

— Ось послухайте, — озвав ся хазяїн, — що тут вигадує Кіндрат Тарасович, як він кумедно кепкує з себе, то не то живий, і мертвий засьміеть ся!

— А що там таке? — спитав я.

— Та хочуть із мене чоловіка зробити, — крикнув дїд, ударивши кулаком по столу як кісткою, — щоб гроші злупити з громади! Слухай, синку. Як була остання перепись ревізиї, громада довго міркувала, чи записувати мене, чи нї. Одні казали, що велено усїх живих записувати, то й мене теж

треба записати, а другі казали: не треба, бо з мене нема громаді ніякого вжитку; бачите, трошки перестарівсь, так не можна, як одинокого, у некрути віддати. Та ще й те казали, що сьогодні запишуть, а завтра громаді на пакість дуба дам, тай плати подать чорт батька зна за що, років із двайцять. А теперички таке безголовя, що й живі люди ледви зможуть за себе платити, а як стануть потурати мертвим та за них платити, то ніякий біс не схоче і живим зостати ся. От і рішили — не записувати: „може“, кажуть, „він опамятуєть ся та вмре!“ Здаєть ся і розумненько рішили, — так ось же, матери його чорт, яка халепа накинулась. Наш орендар Жидюга розсердив ся на громаду за те, що не пють у його в корчмі горілки, тай зробив донос, що я не имію бути включеним у ревізьку сказку: так теперички і хочуть злупити з громади добру пеню за того чоловіка, що не варт і залізного шага. Сьогодні ждуть засідателя на слідство і громаду збирають, — уже й голова прибіг. Так бачите, теперички треба одбріхуватись, — та сількись, не первина...

Дідуган хотів був іще щось розказати, як убіг у хату десятник.

— Ідіть швидче, діду, у волосне правлінє, — сказав він, ледви переводячи дух

— голова зовуть; вже й громада зібралась; от-от і засідатель, пан Цибульський, прибіжить.

— Іду, синку, йду, — забелькотав дід, й швиденько вийшов із хати.

І ми, скільки нас не було, пішли подивити ся, яке там буде слідство. Дідуган браво йшов попереду без шапки, розмахуючи руками.

— Дід шапку забув, — сказав я — як би хто збігав за нею.

— Не турбуйтесь, пане — обізвав ся хазяїн — у його нема шапки: отак, як бачите, ходить і літо й зиму; ні сонце його не допече, ні мороз не приморозить, ніщо не дошкулить його кісток, шкурою обтягнутих!.. Скільки в нас дідів перемерло, а як були ще хлопятами, то знали його вже не молодим; — а він живе собі тай живе, та ще як подивиш ся, то йому й жити не обридло: завжде веселий, не пролива й чарки, а на весілю — то буває й потанцює. Кумедия, а не чоловік!...

— Скільки йому буде літ?

— Більш як сто!

— Є в його діти, унуки?

— Нема нікого, один зостав ся як палець... Була колись у нього й жінка, й діти, і хата, і земелька, а теперечки, як бачите: наг яко благ.

— Відкиля він?

— З Уманя. Жив і в Тульчині — він був козаком у Потоцького, — а там помандрував у черкаські ліси до Залізняка; ходив із Ґонтою виручати Умань, довго був січовиком, і по Волощині швендав. Куди вже його нечиста мати не туряла, чого з ним не траплялось! Був він і шинкарем, і наймитом, і пасішником. Не один ківш лиха підсунула йому злая доля; випив же їх, бідолашний, до самого дна, і — як бачите — ні гадки собі!...

Вийшовши з закавулка на вулицю, здалека побачили ми, біля волосного правлїння, зібрану громаду; попереду стояв голова — високий чоловік із сивим вусом, у блакитному жупані.

— Слихом слихати, Кіндрата Тарасовича у вічі видати! — закричав голова, як ми підійшли близче.

— Не ту пісню співаєш, синку, — озвав ся дідуган; — теперички співай, що того Кіндрата Тарасовича ні слухом не слихати, ні у вічі не видати!...

— Не поможеть ся, діду: що хоч співай!... От яку куру підняв, Тарасовичу: для тебе і громаду зібрали і слїдство буде, та ще щоб і штрапу не вчистили...

— За що, синку?

— За те, що ти чужий вік заживаєш, кісток своїх не шануєш, іще так обносиш ся, що й на страшний суд ні в чім буде припхати ся... Скажи мині на милость, Тарасовичу: чи ти вмреш коли, чи так до віку вічного будеш по сьвіту байдики бити?

— Я-б тобі сказав, синку, так не знаю-ж: спитай кого небудь, хто старший від мене.

— Не до жартів теперички, — почав знов голова; — кажіть, Тарасовичу, що нам робити, щоб справді не довелось, — бодай вони не діждали, — платити той штраф.

— Не знаю, синку, що й казати, — одказав дідуган, повісивши голову. — Що небудь би дати Цибульському, — так він нічого не бере!...

— Він не бере!... не бере!... — загомоніла громада, зареготавшись.

— Хиба діточкам на горіхи дасьте, — сказав дід, піднявши голову — він тільки й прийма, що дають діточкам. Що то за чуле серце в батька! Дарма що гоноровий, а для своєї дитини і з пів золотівкою не розминеть ся.

— Добре серце в батька! — підтакує громада, та регочеть ся.

Аж ось почули й дзвінок.

— Цибуля їде! — закричав дідуган. — Ну, тепер одбріхуйтесь, дітки, а я піду

у правлїння; як нїчого не вдїєте, то виводьте мене, я вам пораду дам.

На той дзвінок вийшов із корчми і арендар, у соболевій шапцї і у глазетовому шляфроку: блищить диявольський син, як панський чобіт. Перейшов дорогу і став оддалїк од громади, щоб і собі подивити ся, яка там буде халепа за пропущену душу.

Ізза вугла вихопилась найтичанка, запряжена у три-конь строкатими. Засїдатель пан Цибульський сидїв обложений бебехами, ув однїй руцї держав пенькову люльку здоровенну, як кварта, а в другій дубельтівку; у ногах вертїв ся пудель і гавкав на сїльських собак. Пан Цибульський любив пополювати, було і слїдство вчинить і качок настріля; коли нема диких, то з досади і свійських лущить, а коли дуже розсердить ся, то й по індиках тарахне, тай забира, щоб заряди на вітер не пішли. Незагнуздані конї геть-геть промчали найтичанку, — та вже наткнулись на хату, так самі зупинились. На силу виліз із бебехів пан Цибульський: таке плюгавеньке, товстеньке, кирпате, очі як осокою попрорізувані, а пика широка та червона як новий пятак, — аж блищить. Як би на казанку натикати сажою очі й ніс, та з верху накинути картуз із червоним околом, то не треба й патрета: був би на його похожий, як рідний брат. Тільки

пан Цибульський підійшов до громади, так усї зняли шапки і низенько йому вклонились, а він і оком не моргнув, — глянув на громаду як на гурт: бачите, засїдатель!.. Велике дїло — опеньки!

— А що ви, сучі сини, наробили? — крикнув пан Цибульський.

— Що-ж ми таки наробили? — спитав голова — здаєть ся, нїчого!

— Як — нїчого! чоловіка не записали у ревізию...

— Якого-ж там чоловіка? здаєть ся, усїх позаписували...

— Як усїх!... а того... (пан Цибульський вихопив із кишенї пак бомаг і став розглядувати...) а того, — каже, — Кіндрата Бубненка-Швидкого?

— Хибаж то чоловік? — одвітив голова, засьміявшись — там нема і пів... та де! й десятої части чоловіка не зосталось. Ось подивіть ся лишень, що там за руїна така!... Гей, хлопцї, — крикнув голова — виведїть лишень сюди дїда!

— На що тут дивити ся, — каже засїдатель — аджеж він живий?... Так і треба було записати!

— Бог його зна, чи він живий, чи мертвий, — нїяк не розбереш. От самі подивіть ся.

Аж ось, ведуть Кіндрата Тарасовича: іде неборак — розкарячивсь, роззявив рот і баньки якось чудно перекосив, лупа очима як та сова. Як побачила його громада, так усї і приснули.

— Подивіть ся на милость, — каже голова — яка се душа? Се не чоловік, а куряча слїпота...

— Се чоловік-сажка (обізвав ся хтось у громадї), на ньому сїра сїмряжка, на голові — шапочка, а на спинї — латочка.

— Де вже! — озвались другі — нема в нього нї шапочки, нї латочки!

— Се дзїнзївер - зух! — гукають иньші.

— Скільки тобі лїт? — спитав засїдатель.

Мовчить Кіндрат Тарасович, якось чудно дивить ся на пана Цибульського, ще гірш баньки перекосив і голову нагнув, неначе заміряєть ся його боднути.

— Що він у вас, глухий, чи що? — спитав засїдатель.

Нї, — одвітила громада — він добре чує.

— Чого-ж ти мовчиш, стара собако? — розсердившись крикнув пан Цибульський — кажи, скільки тобі лїт?

Як затрусить ся Кіндрат Тарасович, та до пана Цибульського! Як крикне не своїм

голосом: кукуріку! в друге, в третє, аж у вухах залящало, а засідатель обмахуєть ся та белькотить: тю, дурний, тю, дурний!...

А дідуган своє: як заскиглить собакою, гав-гав-гав, та пана Цибульського за штани, а той від нього, як мога, у найтичанку, — як крикне з переляку:

— Тьфу, на твого батька!... Каторжний хлоп, ися віра!... Що він у вас, дурний, чи що? — пита у громади.

— Ні, — кажуть, — він розумний...

— А щоб такі були розумні ваші діти!... Рушай ік плесу, — гукнув засідатель на погонича, тай заторохтів скільки видко.

А Кіндрат Тарасович за ним: гав-гав-гав; тільки порівнявсь із Жидом — хап його за пейси, та як учепить ся за поли, — а Жид: вай-вай! навтікача, — деррр! — поли у шляфрока як не було; і пантухлї розгубив утікаючи. Реготу такого наробив наш дідуган, що громада аж животи надірвала од сьміху, — та ще каже:

— Щасливий пан Цибульський що втік, а було-б із його штанами те, що з жидівським шляфроком: сучий син, коли-б не порвав їх на шматки!

Тільки од сієї кумедиї трошки оддихали, як почалась друга. Жид із Жидівкою і Жиденятами, з ґвалтом, повискакували з коршми, і довго носились із одірваною полою.

Що вже тут виробляв Кіндрат Тарасович, як він лаявсь із Жидами, що вигадував, — і розказати не можна. Жид хотів був доганяти пана Цибульського, щоб пожаліти ся, та почув стрільбу біля плеса і одумавсь. Він знав, що пан Цибульський дуже був запалений на полюванні: часом спугнув би йому качки, то він, стародавним шляхецьким звичаєм — стріляти по Жидах, ще-б почастував його по жидівських галанцях бекасинником. Тай з жалоби тієї нічого-б не вийшло, бо, слава Богу, село було казенне. От, як би панське, то сунув би економу дукат або два, то він, за той шляфрок, усю громаду одчухрав би канчуками, та ще звелів би пити і жидівську горілку, хоч би вона була самий чвир. Е, не долюблювала жидова тих казенних! І чортяка не вигадав їм нічого лучшого як панські хлопи. Узяв маєток на оренду, одсипав пану з гори, тай забирай людей з худобою, з шкурою — роби з ними що схочеш, хоч живцем їж, хоч жили з них тягни. Знатне було колись життя Жидам, — так урвалась же їм та питка.

Громада потрошки розійшлась, а декотрі, завзятійші довго ще лаялись із Жидом, поки не повибивали йому вікна; а там пішли у коршму, що на тульчинській дорозі, і дідугана з собою потягли, тай гуляли аж

до вечора. Усе лихо од пропущеної душі окошилось тільки на свійських качках. Пан Цибульський, розсердившись на громаду, налущив усякої птиці повнісіньку найтичанку, іще й порося встрелив: думав, що заяць.

З тої пори частенько я бачивсь із дідуганом. Прийде було до мого хазяїна, і до мене заверне: якось я йому до душі прийшовсь, бо не до всякого він учащав. Кого не злюбить, то вже нічим він його до себе не приверне, які-б ляси не підпускав, чого-б не сулив, бо, як той Кузьма безсеребреник, нічого не приймав, а особливо тих грошей. І вже нехай його той не зачіпа, бо вилає, або ще гірш — кепкувати стане; а на річах такий був гострий, як та бритва. Не подобав ся йому наш шкадроний командир, хоч і земляк; дід ніколи до його не ходив. Раз гуляли ми по селу і стрілись із дідуганом; шкадронний і давай йому виговорювати:

— За що се, діду, — каже, — ти мене цураєш ся? Хоч би у хату плюнути зайшов!

— Не діждеш, синку, — одвітив дід, — щоб моя нога переступила твій поріг!

— Чому? — спитав шкадронний.

— Тому, що на муштрі ти дуже мордуєш і бєш салдат!...

— Не сердь ся, діду, — каже шкадронний, — я вже не буду їх мордувати (а сам усьміхаєть ся).

— Не повірю тобі, синку! Горбатого й могила не виправить! Вже я добре знаю твою натуру: як тільки вийдеш на ту муштру, то так тебе чортяка і вхопить за серце; не то що салдат, та ко-либ і рідний твій батько, у тім хронті не так задибав, або мушкет не туди повернув, то й йому-б задав шваби, і його-б оддубасив хуктелями!

Шкадронний аж почервонів із досади, а стерпів: що будеш робити з таким завзятим дідом? Хоч часом і досадно, бо правда очі коле, а нічого робити — сьмієш ся, буцім тобі й байдуже, що там старий бреше. Лучалось інколи — прибіжить у село судейський панич, та хоч би й сам комісар, то дід так і лїзе йому у вічі як оса, так і грима: нікого не злякаєть ся. Було вже люде запруть його, щоб часом не було йому халепи од якого небудь гонорового дурня.

Доставалось од його й попам: нікому не спускав. Раз прийшов до мого хазяїна у гості панотець Іван (того села піп). Набалакавшись за дулівкою і медом, вже брав ся він за шапку, аж де не взявсь Кіндрат Тарасович, мов із печі ввірвав ся, — убіг у хату з криком, із реготом, і зараз почав щось розказувати; а попа й потягло за язик;

— Добрі люде, — каже, — помолившись Богу, вже спати лягають, а тебе, Тарасовичу, нечиста мати носить; і в ночи од тебе спокою нема!

— Вас шукав, панотченьку, — одвітив дідуган так покірненько, що вже, хто його знав, вгадав би, що достанеть ся панотцеви на горіхи.

— На що я тобі? — спитав піп.

— Хочу оженитись, так шукав вас, щоб сторгувати ся, скільки візьмете за вінець.

— Цур дурня! — скрикнув піп, засьміявшись.

І ми, скільки нас не було, теж зареготались. А дід усе тим же голоском і каже:

— Бачите, щоб було посходнійш, сторгуємось разом: положіть уже разом і за хрестини, і за похорони. Будьте ласкаві, не дорожіть ся: аджеж і горілка відрами дешевша як квартами.

— Умри тільки, голубчику, то я тебе й даром заховаю!

— Так щоб того не було, що з Ничипором: як умирав, то дав на поминки, а як умер, то й забули...

— Брешеш, сякий-такий! — крикнув піп, аж ногами затупав із досади.

Слово за слово — полаялись. Дід і пішов йому вищитувати — викладувати і се

і те, а попу нічим корити старого, так він його тільки на всї заставки лає. Хазяйка смика діда за рукав, щоб він уважив панотцеви, а хазяїн уговорює попа, щоб він не затинав старенькому.

— Покиньте його, — каже — він уже з глузду зсунув ся.

— З глузду зсунув ся, — репетує піп, — а головою-ж об стїну не бєть ся!...

— Та не одгадаєте, — каже дїд, — чом я не бюсь головою об стїну...

— Щоб не розбити голови! — одвітив піп.

— Не одгадали!... щоб не оббити глини на чужій стїнї! бо для мене й чужа стїна дорожша од моєї голови.

— Дешева голова, а дороге серце! — обізвавсь хазяїн.

— Еге! — підхопив дїд, — а в вас, панотче, дорога голова, а серце дешеве; а ми дорого за вашу голову не дамо, а от, серце — вопо-б нам згодилось, — так дешеве-ж, як кажуть: дешева рибка — погана юшка. Тим то ви й не одгадали, чом я не бюсь головою об стїну, бо ваша стїна дорожша вам од чужої голови. От що!

— Та одчепись од мене, — каже піп, одсовуючись (бо дїдуган так йому й лїзе у вічи) — пора-б тобі вже й покаяти ся. Побачиш, що тобі буде на тім сьвітї: витяг-

нуть тобі чорти язик горячими обценьками, щоб не брехав!

— Де?

— У пеклї!

— У пеклї! Хиба ще мало нам того пекла на сїм сьвітї?... Вибачайте, панотче: з одного вола двох шкір не деруть! Та наш брат, за вами, туди й не дотовпить ся!

І знов схопились, так що піп, не допивши дулївки і не попрощавшись із хазяїнами, вийшов із хати, і так грякнув дверима, що аж глина посипалась із стелї.

Тільки піп вийшов, дїдуган зараз за його чарку, і допив дулївку.

— Бач, що думав піп, — каже — ще хотїв сердешний випити!... Однак правду казав, що оцеї доби, добрі люди, помолившись Богу, спати лягають... прощайте!

— Куди-ж се ти, Тарасовичу? — питає хазяїн — ночуй у нас.

— Не хочу! Піду у степ, на могилу, де минї чортяка перину послав.

— Та ну годї, дїду, не ходи: ще зьвір іззїсть, або який бурлака налякає.

— От найшов дурних вовків! Стануть вони давити ся моїми кістками; тай бурлаки не злякаюсь, хиба він мене; ще кланяти ся буде: подумає, що скарб виліз на могилу.

— І тобі, діду, не страшно, — спитав я, — одному, в степу, і ще в таку глупу ніч?

— Еге! Того мині й треба! — одвітив дід. — Коли-б ти знав, синку, як мині весело, як мині легенько серед темної ночи в степу одному мізкувати на могилї... Так темно, що око не побачить рукава своєї сорочки, а тихо, що вухо не почує шелесту билини; а серце бачить божі дива, душа чує його мову. Хоч тїло моє прикипа до землї, та думки летять у небо і грають ся там із зірочками, як діточки з камінцями. Сидиш, сидиш, і не счуєш ся, як сон тебе вкриє, а розбуркає сонечко!... Прокинеш ся: кругом тебе овечата щипають травицю, скроплену росою, а вівчар на сопілку затинає зуба. Набереш того пахучого холодку повнісінькі груди, неначе напєш ся живущої води, та на ввесь день і нї гадки собі.

— Як ще тебе, діду, — каже хазяїн, — нї разу не спіткав чортяка?

— Еге! Кажу-ж тобі, — одвітив дідуган, — як живу на сьвітї, нї разу не траплялось мині бачити чорта, або якого небудь дїдька. Чи вони мене боять ся, чи цурають ся, нечистий їх зна. А здаєть ся, як би мині їх і не побачити? Де вже я на свойому віку не вештав ся, у яких пущах, нетрях не чвалав, так кажу-ж, нї разу таки,

за сто літ, не стрілась зо мною ні одна мара. Аж сором людям казати... Прощайте-ж! Чи не прийде, на моє щастя, хоч сю ніч який небудь бісяка.

— Щоб не порвали діда собаки? — сказав я, як він вийшов із хати.

— Не бійтесь, — одвітив хазяїн — на його ніколи й собаки не гавкають; а крикне на невука, то хоч який баский, затрусить ся, та як вкопаний стане.

Більш приглядував ся я до діда, — більш дивував ся їм. Яка то міцна натура була в того чоловіка і як вона в нього чудно перекорилась... Хиле, нужденне тіло, а вік довгий; кого-б не спіткала злая доля, то вже він за того й болить серцем, і йде його втішати, — а з свого безголовя кепкує; спомяне свою безталанну сімю, як вирізали його дітей і жінку і спалили хату, — і розрегочеть ся... Коли стане наводити кого на розум, то не поважним совітом, а жартами, сьміхом направляє. Всіх людей любить так, як тільки можна любити одного чоловіка, а часом за одного чоловіка сварить ся на всіх людей. Ніяк і не вгадаєш, що в його на душі й на серці. Стане сьміяти ся, а в тім сьміху чуєш хлипання; почне розказувати ніби од чулого серця, а луна одкликаєть ся реготом.

Дідуган дуже любив Галю, хазяйську дочку. Раз, як я з ним розговорював, підізвав він її до себе.

— А що, синку, гарна дівчина? — спитав дідуган, глянувши на мене.

— Гарна, — одвітив я — а як виросте, то ще краща буде.

— Еге! Отака-ж була і моя старша дочка, дуже на неї похожа. Брава була дівчина, вилита мати, а серце було моє, батьківське. Так не продлив же їй Господь віку: вісімнайцятий тільки рік пішов, як вона зарізалась!

— Зарізалась?

— Еге! От як се було: після уманської різні, Ляхи вирізали жінок і дітей тих козаків, що поприставали до Ґонти. Милували тільки тих, хто покинув батьківську віру і зробив ся католиком. Моя жінка, троє синів і дві дочки не схотіли жити недовірками і приняли чесну смерть; а ся старшенька подобалась якомусь пану ротмістру (кажу-ж тобі, що дуже гарна була): от він і зоставив її для себе. Не знаю вже, в яку віру хотів він її перевернути: чи не в турецьку. От, узяв тай одвів її до одної шляхтянки, та до якого часу і запер у хижку. Уже в вечері, напоївши своє шляхетне серце хлопською кровю і добре напившись угорського, прийшов до шляхтянки, у хижку,

і ну женихати ся з моєю дочкою. Мабуть не знав пан ротмістр, що наші козачки колють ся як ті рожі. От і став її цілувати та обнімати, а вона, не будь дурною, вихопила ізза його пояса ніж, та штрик йому в серце, а там і себе, та так у купі й гепнулись на поміст... Убігла шляхтянка, а вони вже з'єднані смертю: лежать собі обнявшись, як жених із невістою. От вам і чортове весілля!

Старий зареготавсь на всю хату.

— Чогож ти сьмієш ся, діду, — сказала Галя похмурившись — лучче-б згадав добру дитину слезою ніж реготом!...

— Дурна ти, Галю, — одвітив дід — добрій дитині лучче на тім сьвіті як на сім! Щоб із неї було, як би вона также довго жила на сьвіті, як і я, бідолашний! Скільки-б лиха претерпіла, і зробилась би старою, пакосною бабою, як той шкарбун, що гидко-б на неї було й глянути; а то пішла до Господа такою гарною, що й між ангелами її не розпізнаєш. Як умру, і мині весело буде на неї глянути. Знаєш, моє серце: нема нічого кращого на сьвіті, як молода та гарна дівчина, і нічого гидшого, як стара баба!

Тай почав дідуган глузувати з старих баб; регочеть ся, а за ним і ми і старі бабусі, які тут були в хаті. Така вже, бачи-

те, українська натура! Не сьміють ся з чужого лиха, а тільки з свого. Однак, на сей раз, як він ні ховав своє горе у той сьміх, а видко було, що згадавши про своїх безталанних діточок, защеміло таки в його серце.

Схотілось мині заглянути в душу старого, чи справді охолодили її так літа і виточили з серця все, що ні трепеталось, ні клекотіло в ньому, — чи воно справді вже заглухло, висохло і порепалось, як той степ у довгу засуху, що скільки оком кинеш, то не добудеш кроплї води, і не побачиш живої твари.

Раз зайшов до мене дідуган і довгенько засидівсь. У той вечір він був дуже сумний і розказував тільки смутні оповідання. Щоб спробувати діда, я й нагадав йому молоді літа, жінку, дітей, хату, — і глибоко уразив його серце. Старий було за свою пісню, а я знов своє, та так розвередив його болячку, що він сердешний і голову повісив.

— Щож, — каже — синку, ніде правди діти. Горе скребло й скребе мою душу, часом і дуже скребе; та я з ним ховаюсь од людей, як скупий з грішми. Чуже лихо, як кажуть, людям сьміх: похлипаєш раз — люде пожалують; у друге, — одвернуть ся, у третє, — стануть сьміяти ся.

Так нехай сьміють ся з моїх сьмішок, як із мого плачу... Правда, синку?...

— Правда, діду.

— Текли колись ті сльози і в мене, а козача сльоза важка: як викотить ся, то неначе могилою тебе придавить; а глянеш на неї, то ні одна мова того тобі так не розкаже, як із неї побачиш. Слухай, синку: Пішов я з старшим сином до Залїзняка, у черкаські ліси, битись із Ляхами, а вернув ся до дому сам один. Жінка вийшла назустріч і спитала про сина; — в одвіт викотилась сльоза... У тій сльозї побачила вона мертвого сина і вже заголосила як мати... Як із Ґонтою ми одбивали Умань, я пішов навідати ся до своїх — і побачив тільки купу головешок, а кругом калюжі запеклої крови, неначе горілую хату гасили кровю. Побачились ми з Ґонтою і не розпитували один другого; в обох тремтїли сльози на очах... і він, як і я, усе стратив, що було милого на сьвітї!... А чи ти знаєш, синку, що таке козача сльоза?

Дїдуган схопивсь і підступив до мене; голос його дріжав, груди важко колихались, очі горіли. Се не той вже був дїд, що сьмішив і втїшав, нї; здавалось, се приплентач із того сьвіту, прийшов на землю оповідати те, чого ще люде не знають...

— Чи ти знаєш, що таке козача сльоза? — спитав дідуган у друге.

— Не знаю, діду.

— Так слухай же, синку, і заховай у серці, що од мене почуєш! Молять Бога, щоб він оборонив люд од огня, меча, потопу, гладу, трусу і хороби: зложи до купи усе те лихо, і вийде з нього одна тільки козача сльоза. Глибоко вона криєть ся у серці, важка вона, не легко її зворушити; а як же видавлють її з ока, то горе і людови і краю і годині!... Викочувалась вона нераз на Вкраїні за Наливайка, Остряниці, Полуруса, Богдана, і за моєї вже памяти — при Залізняку. Може чув, синку, що вона діяла!... Після уманської тризни, хтоб пізнав наше горе, глянувши, як ми бенкетували, — не день, не тиждень. То гуляла скажена наша недоля: то вихопить ся вона полумям і спалить кілька городів, сел і місточок; то хлине крівавою хвилею і затопить тисячі людей; то розстелить ся по краю пекельним чадом, і на десятки літ не опамятуєть ся народ од того диявольського курева... Відкіль же береть ся те полумя, та кров, той пекельний чад?... Із козачої сльози! Прийде час — і вона знов наробить великого лиха, коли розворушать її необачно; задасть вона знов такий бенкет, що аж небу буде душно, аж пекло засьміеть ся і гайвороння злякаєть ся

того трупа, що йому на долю достанеть ся. Да будеть же той проклят од Бога і людей, хто розворушить ту слезу і видавить її із ока!... Так, синку?

— Так, діду!

Дідуган схилив голову на груди і важко дихав.

— Мині душно в хаті, — пробелькотів він — піду у степ... Біля дверей старий оглянувсь і ледве промовив: — Лучше-б було, синку, коли-б мене понесли у могилу, чим мині ходити до могили!...

Так оттакий то був наш дідуган Кіндрат Бубненко-Швидкий...

Мині ніколи на віку не лучалось стрічати, хто-б так гарно і до ладу розказував, як Тарасович. Деколи було розкаже й те, що давно чув, так із такими-ж додатками, прикладками і приказками, що й не пізнаєш того оповідання. Слухаєш було його і не наслухаєш ся: так воно до живого, до сьвітового подобно. А було що й розказати дідугану: великі діла творились за його памяти і на його очах. Жив він у саму ту нещасливу годину, як маґнати польські загарбали Україну з людом, од Дніпра до Дністра, і рвали і шарпали її на шматки. У перві віки христіянства, язичники так не лютували проти христіян, як у ту годину шляхта знущалась, мордувала і карбувала

своїх братів. Єзуїти цькували народ шляхтою і своїми бакалярями, як собаками, і шинкували козачою кровю, як Жиди горілкою. Чого вони не робили: грабували, мучили, забивали під нігті сірники і запалювали*). Пан Гребницький мордував народ привязуючи людий до кінських ніг, — не милували ні старого, ні малого.

У містечках Сьмілї, Мошнах, Корсунї і Таганчі вибили всїх попів із дїтьми. Під Ольшаною спалили Данила Кожевського, обмотавши прядивом і засмоливши. Пан Пулавський навербував полк шляхти і насунув у Чигиринське староство, силою приневолювати народ до унїї. Лїтописець розказує, що й Польки не вмили своїх ручок од гріха. Польський круль тільки було оглянувсь на козаче безголовя, так зараз і закопошилась проти його Барська конфедерація.

Порались Ляхи, порались, поки, як казав Тарасович, не зворушили козачої сльози і не видавили її з ока. Підняв ся люд на Вкраїнї: і старе й мале. Максим Залїзняк, кровна дитина Січи, стала у голови поспільства, епископ переяславський Ґервазій, на велике лихо, благословив рушення; а чигиринський архимандрит Мелхиседек Значко-

---

*) Исторія Малороссіи, Н. Маркевича, т. II, стр. 658 і 659.

Яворський дав Залїзняку золоту грамоту*), а козакам роздали сьвячені ножі.

Пішла розправа. Почали з Жаботина і зробили там поминки по сотнику Харку. Усач і Шило троє суток палили м. Сьмілу і різали Жидів і Ляхів. Із Сьміли пішли у Богуслав і Звенигородку, і там такого-ж задали чосу. Неживий, з своїм загоном, розхожував по хуторах і різав панів, ксьондзів і Жидів.

Королю було не до шляхти: возив ся він у ту добу з конфедерацією, і панам одно було спасенє — ховати ся по укріплених городах і замках. Найбільше позбігалось їх у Лисянцї, у Білій Церкві і Умани. Залїзняку того тільки й треба було. Трьома замахами покінчив він усе діло. Крий Боже, що тодї діялось на Вкраїнї. Не буду вам і розказувати: коли хочете знати, читайте самі ту лїтописну скрижаль, залиту кровю. В одному Уманї козаки вирізали вісїмнацять тисяч Жидів і Ляхів**). Сей день і до сього часу зоветь ся уманською різнею (Rzeź Humańska).

Вже руське військо перейшло Днїпр і спинило козацький бенкет. Полковник Кре-

---

*) Ся грамота була написана золотими словами, од того золотою і звалась.

**) Исторія Малороссіи, Н. Маркевича, т. II, стр. 670.

четнїков задержав Ґонту і ще декотрих, і оддав їх Ляхам. Добре вже натїшили вони шляхетні свої душі, мордуючи мучеників. Пан Стемпковський орудував казнями. У селї Сербові Ґонту первого почали мучити. Катюґа кільки днів здирав із нього шкуру і відрубував по одному пальцю, а там руки й ноги, а на кінцї вже облупили йому голову, натерли сіллю, і знов, як шапку, надїли на голий череп*).

Не легче було й товаришам Ґонти: і їх четвертували по городах і містечках, а їх голови, руки і ноги розвішували на перехрестях. Попав ся у сю веремію і наш дїдуган Тарасович, та якось викрутивсь. Кому вже Бог пішле довгий вік, то ніякий гаспид, ніяка притичина йому його не вкоротить. Так бачите, у яких бувальцях бував наш дїдуган: було таки що й згадувати.

* * *

Не довго ми й гостювали в тульчинській околицї: змінили нашому полку кватири і прийшлось попрощати ся з хазяїнами і Кіндратом Тарасовичом. Старий дуже жалкував, почувши, що ми виходимо з села;

---

*) Історія Малороссіи, Н. Маркевича, т. II, стр. 668.

остатні дні жив він у мого хазяїна і нікуди не ходив. Об чім було не поведе річ, то й зведе на поход.

— На біса вас звідсіля женуть? — скаже глянувши на мене, — поставлять же других на ваше місце... А хоч і поставлять, — додасть журливо, — так уже тебе, синку, між ними не буде...

В той день, як нам виходити, у ранці зібрав ся наш шкадрон біля церкви, щоб одслужити напутственний молебень. Зо всього села зійшлись люде — і старе й мале: так увесь майдан і вкрили. Хто вийшов провести доброго постояльця, хто так подивити ся; стояли тут декотрі дівчата й молодиці з заплаканими очами: були й такі нещасливі, що, забувши сором, голосили на все село. Хазяїни мої стояли біля мого зводу, бо тільки одного мене вийшли проважати.

— Куди се подівсь наш дід? — спитав я хазяїна.

— Не знаю, — одвітив хазяїн; — з ранку бачив його, носив ся з синьою бумагою, що цукор завивають, узяв у Галї голку й нитки, щось захожувавсь шить... Вже не даром; побачите, коли не викине якої-небудь штукері.

Тільки що скінчив хазяїн, як відкіля не взявсь Тарасович, убраний неначе опудало на городї: на голові стриміла шапка

з синьої бомаги, — себто бачите ківер; через плече висіла обідрана лядунка, і біля боку щось моталось. Підскочив до шкадрона, — як крикне, та ще й гугняво, під голос шкадронного:

— Смирно, рівняй, не шевелись! я вам сякі-такі по пятьсот всиплю!...

Як побачили Кіндрата Тарасовича, то скільки було народу — хто й рюмав, усі так і зареготались. Шкадронний жене діда од хронту, а він собі командує.

— На калавур!... К чортовій матери, павзаводи, марш!...

Так роздратував шкадронного: на що вже терпеливий, а почервонів із серця і став лаяти ся.

— Одведіть старого дурня — гукнув на людей — а то я його оджену по свойому — хуктелями.

Вхопили діда під руки і повели геть; а він скільки горла репетує:

— Не помніть казенної муніції, а то шкадронний задасть вам хуктелів!

Довго реготались люде, споминаючи кумедію діда. Вже й молебень почали правити, а деякі ще прискали собі в рукав. Як скончилось молебствіє, окропили нас сьв. водою, шкадронний скомандував, і ми рушили. Пісенники гукнули: „Ах не білі сніги“, огласив ся дужче жіночий плач, народ заго-

ионів і лавою попер за шкадроном. Вийшовши з села на стовбовий шлях, я зупинив коня і став прощати ся з хазяїнами; як викопивсь із юрби Тарасович.

— Ось і я, — крикнув він, — з абахти втік, на силу догнав!... Прощай, синку, нехай тобі Бог помага! — Старий простягнув до мене руку і кріпкенько здавив, додавши: — прощай, не побачим ся на сім сьвіті, так побачим ся на тім!... Не поминай лихом. — Дильно на мене глянув, і зчез у юрбі.

Тільки його й бачив.

* *
*

В трийцятім року, повертаючись із турецької війни, наш полк переходив через те село, де жив дідуган, і на моє щастя одвели мині й кватирю у того-ж селянина, в якого перше кватирував. Дуже зраднїли мої хазяїни, побачивши мене: спасибі їм, що не забули. Не вспіли вони вклонити ся, слово до мене промовити, як я спитав їх про діда.

— Помер, помер! — одвітили вони в один голос, — царство йому небесне, вічна йому память!...

— Так, так — додав хазяїн, — вічна йому память!... Ніколи його не забудем, що дня його згадуєм.

Жаль мині, дуже жаль стало старенького. Хоч уже й не сподівавсь його побачити, бо пора таки була кісткам на спокой а все таки, почувши, що вже його нема між нами, гірко стало на душі.

— А давно вмер? — спитав я.

— О великодних сьвятках буде три роки, — одвітив хазяїн, важко зітхнувши. — Та ще як і вмер: до остатнього часу розмовляв, жартував, сьміяв ся!

Ми ввійшли в хату; незабаром прийшла й Галя. Ледви пізнав її: так виросла, вирівнялась, така з неї стала гарна молодиця і вже з дитинкою на руках. Посиділи, тай стали згадувати діда і його довге життя.

— Од чого-ж він умер? — спитав я.

— В вербну неділю застудив себе, — одвітив хазяїн — може-б і досї ще жив, як би шанував своє здоровя.

Я просив хазяїна розказати мині про остатні години дідугана, і він так почав:

— Після утрені, як вертали ся з вербою, дуже потеплїло, розтаяв сніг, і скрізь по вулиці стояли глибокі калюжі. От народ і йде краєм по сухому, а покійник так і бовтаєть ся по воді і знай ганяєть ся за молодицями та дівчатами; вдарить яку-небудь лозиною, і таки добре вдарить, тай приговорює: „Не я бю, верба бє, за тиждень великдень!“ Стали йому люде гукати, щоб він

не плендравсь по воді: „Застудиш, діду, ноги“, кажуть, „тай вмреш не своєю смертю!“ — „Еге! того мині й треба, — одвітує, — щоб який чорт умер моєю смертю: тоді нехай до мене чужа не ходить, — подавай мині мою! Та як мині“, каже, „застудити ноги, коли я і підошов не замочив“. — „Де-б таки не замочив“, обізвав ся до діда Кирило Скупиндя (так його прозвали: бо з біса скупий був), коли й халяви в воді?“ — „Еге“, каже покійник, — „та підошов не замочив; чи не хочеш заложити ся на відро горілки?“ — „Добре“, каже Кирило; „а хто-ж за тебе поставить, як виграю?“ — „Дітки!“ крикнув дід: „хто за мене поставить?“ Так усі і заякали. „Чи чуєш“, каже, „є кому!...“ От побрались за руки, їх і розбили. Вийшов дід на сухе, підняв одну ногу, другу, аж нема підошов! одні тільки голови з халявами. Сьміху такого було, що й розказати не можна. Не хотілось було Скупиндї ставити горілки, довго спорив, сперечав ся, — так громада присудила; нічого робити, повів у коршму і розперезав ся на те відро.

Того дня вже й не бачили діда; на другий тільки у вечорі прийшов до нас. Увійшов у хату такий смутний і сів собі мовчки. Дивимось на діда, — буцім і не він: якось схилив голову на груди і важко диха. „Що се з вами сталось, діду?“ питаю.

— „Щось дуже голова болить і груди заложило“, одвітив, тай узяв ся обома руками за голову. „Чи не од учорашнього?“ кажу. „Ні“, каже, „од завтрішнього!...“ Що дня — завтра та завтра, та так і дожив до того завтра, що завтра треба вмирати. — Стали були втішати діда — так куди! ще й розсердивсь. „Чорт-батька-зна що розказуєте“, каже „хто не боїть ся смерти, кому вік обрид і ні для кого жити, той вже давно вмер!... Не бійсь, тоді як Ляхи хотіли мене з Ґонтою четвертувати, то як не пильнували, а втік таки, бо ще жити хотілось; а літ із двайцять назад хоч би восмерували, хоч би одчинили двері тієї куни, де ми сиділи, то не зворухнув ся-б із місця“. — „Як же ви втікли?“ питаю діда; нехай, думаю собі, розказує, та може забуде про свою хворобу. От він і став розказувати: „Посадили нас“, каже, „вісім чоловіка у башту, понабивали на ноги залізні кайдани, та ще й двері замурували; тільки й осталось у версі на самій башті одно віконце, в яке нам спускали що-дня глечик води і по скибці хліба; а біля того віконця стояв вартовий жовнір, і дивив ся, що ми робимо. Здаєть ся — як тут у біса втікти? А втікли-ж, бо хотілось іще пожити, хотілось іще оддячити Ляхам за наше лихо!... За молоду я був дуже проворний (не даром січовики прозвали мене

швидким), а такий цупкий, що чи на дерево, чи на який мур, скелю, то як кітка злїзу. Здавало ся Ляхам — добре мене закували, та не догледїли того, що кайдани були просторі по моїх ногах, а як іще покрутив їх сюди-туди, та розправив свої кістки, то вони й злїзли к бісу. Як злїзли, я й кажу моїм товаришам: „Ну, хлопцї, теперечки втїк не втїк, а побігти можна!“ — Де-ж ти будеш бігати, питають; „тут у баштї не розженеш ся, а в віконце не вилїзеш, високо, — тай жовнїр там стоїть і пильнує“. — „А буває“, кажу, „і лежить, і спить! Коли вже на те піде, що Господь визволить нас звідсїля, то не то — один Лях, і сто чортів не вдержать і не встережуть“. До півночи чутно було, як вартові перекликались, і на версї похожав жовнїр, а там потрошки й затихло. От я, помолившись Богу, і подравсь вуглом до віконця. Де в стїнї ямка, то там ногою упрусь; де виткнулась печина, то рукою хапаюсь, та так, помалесенько, і добравсь до віконця. Зирк, як вовк ізза кошари, — аж мій жовнїр простяг ся до гори черевом і спить собі, як неживий. Видрапавсь я на башту, дивлюсь — біля жовнїра лежить ратище і здоровенна сокира; от я, не довго думавши, ухопив її... як затоплю його по виску, раз, у-друге, так тут його й чорти вхопили. Далї кинув товари-

шам сокиру, палаш, ратище і сам спустивсь у башту. Духом порозбивали кайдани, пробили цеглу в дверях, тай дали драпака через річку в ліс". — Оттак розказує дід, а йому поставили вечерю і пива принесли (покійник дуже був ласий до пива), так ні до чого-ж не доторкнув ся: покоштував тільки пива, тай не пив: „гірке", каже. Не довго й сидів: Галя послала йому на печі, от він зараз і ліг.

— На другий день, неначе йому полегшало; з рана трошки походив, а за обідом і за ложку не взявсь. Як стало смеркати ся, попросив він, щоб йому на лавці послали, і увесь вечір і ніч лежав як в огни, щось розказував, а часом розмовляв зі своєю жінкою і з дітьми, неначе вони стояли перед його очима. В середу у ранці теж йому полегшало, опять устав. А тут, як почули люде, що дід занедужав, зо всего села понаходили прощати ся з ним. Кланяють ся йому до землї, цілують йому руки, ноги, а він одних одсовуєть ся, та белькотить: „Цур дурням! подуріли, дітки!... Чого се ви мині кланяєтесь? Я-ж увесь свій вік був із вами рівний! Кланяйтесь одному Богови милосерному!..." З кожним розмовляв, кожному яке-небудь веселе слово сказав. Вже ми подумали, чи не одужав старий, — так у вечері знов його скрутило. В четвер уже не вставав, а в пят-

ницю його запричастили, — думали, що вмре: дуже було йому важко. Галя не відходила од його, і до плащаниці не ходила. В суботу раненько наш дід знов одужав; одкрив очи тай пита: „Який сьогодні день?“ — „Субота“, кажем. — „Субота!“ скрикнув; „так іще раз на свойому віку почую, як заспівають „Христос воскрес“. Далї зняв із грудей мідний хрестик, підізвав до себе Галю тай каже: „Добра моя дитино! Отсим хрестом благословила мене мати на довголїття, а я тебе благословляю і на щасливу долю. Нехай вона так тебе шанує, як мати свою дитину, щоб ти хати своєї не покидала і дїточок своїх не ховала. Є в мене ще й другий хрест, важкий, дуже важкий, — сего нікому не зоставлю, візьму його з собою і на той сьвіт; сим хрестом, як ключем, одімкну я собі врата в царство небесне...“ Слухаючи діда гірко плакали, а особливо Галя — так і обливала його руки слезами. Та подивіть ся, вона й тепер плаче.

Я глянув на Галю, вона усьміхалась до своєї дитинки, а сама рукавом утирала сльози.

— Глянувши на наші хлипання, — знов почав хазяїн, — дід і каже: „Не плачте, дітки; коли-б ви знали, як мині легенько на души, то-б од радости сьміялись!...“ Тут повносили паски і папушники, що напекли ік

празнику, а дід побачивши й каже: „Не буду вже я завтра з вами розговляти ся, розговієть ся моя душа на тім сьвіті!“ І багато ще дечого розказував, так усего-ж не згадаєш.

— Оттак розговорював тай заснув, і проспав аж до вечора. Пізненько вже, як Діянія почали, прокинув ся він тай пита. „Чи не благовістили до утрені?“ — „Ні“ кажем, „іще рано“. Знов розговорив ся, та менше проти вчорашнього, тільки якось важче став дихати. Лежить, лежить і схопить ся, тай забубонить: „Благовістять, благовістять!...“ Оттак кілька раз схоплював ся: усе здавалось що дзвонять до утрені. Аж тут і справді почули благовість. „Ну“, каже, „дітки, тепер несіть мене до церкви, бо сам не дійду!“ От ми положили його на коц тай понесли. Хотіли були у церков унести, так не схотів: „Посадіть мене“, каже, „біля дверей“. Посадили, піддержують його, з одного боку моя жінка, а з другого Галя. А тут зібралось того народу, кругом діда обступили і в церкву не йдуть. Далї, як дочитались до Христа, пішла процесія кругом церкви. Звісно, обійшли три рази і стали біля дверей. От піп і возгласив: „Христос воскрес!“ а дід в одвіт: „воістину воскрес!“ а ми за ним і собі: „воістину воскрес!“ Тільки заспівали дяки, і попхались за попом у церкву,

а дід до моєї жінки: „Кумо“, каже, „давай сьвічку: будемо вмирати!...“ Ухопив ту сьвічку, схилив ся на груди Галї, тай оддав Богу душу... Таки почув, як заспівали: Христос воскрес!...

Понесли діда живого, а принесли мертвого. Усякому хотїлось хоч трошки пронести його, аж бились хапаючись за коц. На четвертий день поховали діда і всї днї народ не одходив од хати, неначе яке гульбище було: не ходили в коршму, нї на качелї, — тут і гуляли, діда згадуючи. А похорони, як би ви побачили, які бучні були: і панів так не ховають. Зо всего села нанесли усякої провізії, трунків, грошей!... Ховали діда як козака: за труною несли ратище, фузію, вели коня; а як опускали у яму, то стріляли з моздірів і рушниць...

* * *

Вечор був тихий, теплий, ми й пішли на кладовище поклонити ся дідовій могилцї. Здалека побачив я на горі кладовище, оточене високими вербами і тополями. По серединї, ізза вітей вікових лип, виглядувала убога церковця. Ми ввійшли в похилену браму під повіткою і пройшовши кілька ступнів по дорозї, опинились біля високого хреста. Тут була могила Кіндрата Тарасовича,

з боків обложена дерном, а по середині, на грядочці, розрослись чорнобровчики, конвалія, а кручені паничі оплутались кругом хреста і дрались аж до самого верху.

— Хто се насіяв квіток? — спитав я.

— А кому-же більш, як не Галї, — одвітив хазяїн.

— Сього року не я одна сіяла, — обізвалась Галя; — і Кіндратко помагав (так звали її хлопчика): їй же Богу правда! Бачить, що я загрібаю, — воно й собі теж рученятами загрібає!... — Галя притулила дитину до серця і стала її цїлувати.

Ми посиділи біля могилки діда, тай стали згадувати, який то він був веселий та втїшний. Згадали не одно його оповідання, не одну його штукерію, і дуже сьміялись.

— Оттак, як бачите, — каже хазяїн: — прийдемо сюди, на дідову могилу і плачемо й сьміємось. Вічна йому память!... Е, побачили-б ви, що тут діеть ся на великдень!... Ми поминаємо діда у той день, у котрий він Богу душу віддав, а опріч того, на самий великдень, після служби, усї міряне сходять ся сюди на кладовище, і христосуєм ся з дідом. Декотрі то тут біля могилки і розговляють ся і гуляють; буває так, що у коршмі менше людей як на кладовищи. Люде кажуть, що весело було живим жити з дідом, а як умер, то й мертвим весело з ним лежати.

Прощаючись із дідовою могилкою, у кожного тремтіли на очах сльози, а в Галї покотились вони неначе порвалась нитка жемчужного намиста.

Слухаючи, що розказували хазяїни про поминки діда, і глянувши на слези і жаль добрих людей, якось весело зробилось у мене на серці.

„Не сирота той, подумав я, „кого Бог наділив чулим серцем і теплою душею. Наплодять вони тому чоловікови добрих діл, як добрих діточок, — буде кому догледіти і втішити на старости, буде кому і після смерти справити по йому добре поминки“.

Прокіп Іванович.

Ганні Іванівні Стороженко.

Нема вже теперечки таких панів, як колись були!... От хоч би й наш покійний пан, — пошли йому Господи, царство небесне! — на всю губу паном був, а між нами, простим людом, — рідним батьком!... Які теперечки пани?... кат-зна, на що попереводились!... Ні він тебе не зрозуміє, ні ти його! За цілісінький рік і разу не лучить ся його й побачити: прибіжить із Петербурга, ухопить грошенят, тай знов у Петербург. Та ще чортяка їх навчив у карти грати: програ, що в закрамах, тай продає що має ще вирости на той рік! Знай — пише до управителя: присилай грошей; а той і дере, і цупить, і канючить, — не з кого, як зі своїх же людей. Деколи, кажу, хоч і приїде на кільки там днів, то й не ходи до його:

тільки на поріг, — так зараз тебе лакиза й жене в кантору...

А в канторі — яку тобі пораду дадуть?... вилають та в три вірви й проженуть. А до старого пана хоч у ночи, було, приходь, — вислухає тебе ласкаво, і пораду дасть, і чого попросиш — наділить. Не цурав ся він і нашого товариства: було, прийде і на весілля, і на хрестини, та, одкинувши на бік своє панство, гуля з нами, — було й випє собі на здоровя, так що молодиці і дівчата візьмуть його на руки і однесуть у будинок. А лучалось, — як було за що, то й вибє; а трапить ся яке ледащо, то й прожене.

— Іди собі, — скаже, — на всї чотири: не треба минї ледачого чоловіка; ти минї і на все село недобру славу нагониш.

За те-ж, було, і чужі поважали наших селян; і судові не дуже перед нами кирпу гнули, — а пана боялись гірш як ми, прості люде. Комісар, було, приїде та не зна, на яку й ступити, з якого слова і мову почати: тільки, було, що не так, то й вижене. Що ти з ним будеш робити? на його й суда ніякого не було: намістнику — родич, ґенерали йому товариші, — сказано — дука!... А багатир який був: кільки хуторів мав у полтавській, в харківській ґубернії, а тутечки — того степу... щоб я пропав, коли

й на доброму коню за тиждень об'їдеш: од річки Глибокої аж до річки Жучихи — все наше було. По сусїдству, чужі гурти й отари скрізь паслись по наших степах. Інколи поїде пан полювати, то вони, угледївши, і почнуть переганяти на свою межу, — то пан і гукне:

— Не займайте! нехай пасуть ся; буде й минї і вам!

І в косовицю, — хто схотїв, той і косив; не так, як теперечки, що часом і свойому чоловікови не дадуть накосити трави. Е, тодї гарно тутечки жилось, — сьвята була старовина!... Я зазнаю сей край, як він тільки що заселяв ся. Ми саме тодї з покійним Прокопом Івановичом прийшли з Січи, як тут тільки що почали будуватись.

Давно вже се дїялось, аж у той рік, як зруйнували наш Кіш, а здаєть ся — неначе вчора минуло, — так воно живо перед очима. Ось як воно було.

Після того, як одчахнув ся од султана кримський хан, слобожане почали селитись по степах, стали забирати і наші вольности, землї, — не так прості люде, як ті підпанки. Запорожцї нераз давали їм прочухана: отодї то й Гарина на Орельцї уколошкали, — та не його одного, — і других посїкли на капусту. От і стали жалїти ся на нас, Запорожців, що й самі не користують ся землями,

і людям боронять, неначе та собака, що лежить на сіні, анї сама не їсть, нї волу не дає. А тут іще роздратували того Кутемку сьвітлїйшого: бачите, пристав він до нашого товариства (тодї ще й Грицьком Нечосою його прозвали), — так, кажу, хоч і пристав простим козаком, а хотїв по свойому орудувати всїм Кошем, а Січ йому й не покорилась. От він і подарував Кошу з чистого золота ківш, та ще й з кришкою. Старі козаки тільки глянули на ту кришку, — так в один голос і сказали: „Покриє-ж і нас лиха година!“ Так воно й сталось! Незабаром, саме на зелені сьвятки, прийшов із московським військом ґенерал Текелїй, і оголосив волю цариці: що кримський хан угамував ся, і що нам, Запорожцям, нїчого більш тутечки робити, — так щоб ми йшли ік Чорному морю бити ся з Черкесом, а землї наші велено роздати під городи — панам і слобожанам*). Боже мій милий, що тодї дїялось у нашому Кошу! Спершу хотїли були боронити ся, а далї зібрали раду, а на радї розбились на дві половини. Одні казали, що гріх проливати християнську кров і згодились покоритись цариці; а другі не схотїли: посїдали на чайки, тай поплили до султана. Були й такі, тільки не багацько, що не пішли

*) Січ зруйновано 1775-го року.

ні до Чорного моря, ні до султана, а повернулись на Вкраїну.

Прокіп Іванович був тоді нашим курінним. І що то за козак із його був!... Скільки на сьвіті живу, а другого такого чоловіка не лучалось мині бачити на свойому віку. Розумний, чулий, правдива, щира козацька душа, без помсти й користи. Всї його в Коши поважали, всї слухали, — хоч такий палкий був, як той порох: тільки що не так, не по правдї, то й очи заблищать і за шаблю хапаєть ся, — на ніж полїзе. А з себе — який козарлюга був! Високий, сановитий, очи, як небо, синї, прихмурені чорними бровами, вус чорний аж вилискуєть ся: глянеш на його, то неначе очи до його прилипають. Не було в його нї роду, нї племени: наш таки січовик Печина привіз його з якогось зимовика по сьомому року; в Коши він і виріс, тут і загартував ся. Отож як стали розходити ся січовики, я й питаю Прокопа Івановича:

— Куди-ж ти помандруєш? чи до Чорного моря, чи до султана?

А він і каже:

— Не лаявсь я з Черкесом, то й битись із ним не хочу; не кланяв ся султану — і кланятись не буду: а піду собі на Вкраїну, куди мене доля приведе. А ти, Грицьку, — пита, — куди підеш?

— Туди, — кажу, — куди й ти, коли ласка твоя — приймеш мене за товариша.

— Друже мій, — одказав Прокіп Іванович, положивши мині на плечі руки: — ми-ж із тобою давні товариші, а теперечки в нашому сиріцтві будемо рідними братами!

За два тижні після того, як прийшли Москалї, наш Кіш зовсім опустів. Де-які, кажу-ж помандрували ік Чорному морю, а другі посідали на чайки, тай гайда до султана. І ми з Прокопом Івановичом хотїли вже рушати, а тутечки, минї на лихо, зплечивсь мій кінь, — так Прокіп Іванович і каже:

— Піший кінному не товариш; нема в тебе коня — не треба й минї; та теперечки вже не до коней; треба братись за волів.

У той день, як нам рушати, подарував він свого коня і роздав броню: кому шаблю, кому пістолї, кому гвінтівку. От, як теперечки його бачу: побілїв як крейда, у грудях дух спираєть ся, у серцї кіпить, а сам усьміхаєть ся. І я теж оддав свою броню; тільки й зоставили собі по чінгалу, про всякий случай, од зьвірюки. Далї пішли на кладовище. Прокопу Івановичу схотїлось попрощати ся з покійником нареченим батьком. Прийшов, вклонив ся його могилцї, тай каже:

— Прощай, батьку! Думалось і мині лягти поруч із тобою, та не привів Господь. Не прийду вже сюди захистити твою вічню хатину; може через кільки літ, і хрест твій здіймуть на підвалину... скотина топтатиме твоє чесне усипалище, а може поставлять тутечки шинок і шинкуватимуть жидівські пархи!

З кладовища ми переїхали у човні на другий беріг Дніпра, зійшли на гору і глянули на Кіш. Як на долоні перед нами! — зовсім опорожнив ся: де-неде побачиш козака, і курені порозвалювались, другі зовсім розібрані; тільки стоїть одна церковця*), неначе стара ненька, випровадивши діточок і попрощавшись із ними на віки вічні. Прокіп Іванович упав на коліна і став прощати ся з Січчю. Що він казав — не памятаю, тай не чув, — так важко стало! Здавило серце неначе обценьками; не стямивсь, як і сам упав на коліна і, вже не знаю з чого, став читати: „Нині отпущаєши раба твоєго, Владико, по глаголу твоєму, со миром!“ Хоч, правду кажучи, і не було того миру, та вже, бачу, так уста промовили одхідну молитву нашому бездольному козацтву... Устали, обнялись, кріпко

---

*) На тім місці, де був Кіш, теперечки село Покровське.

притулились один до одного, і гірко заплакали...

— В перший раз, як живу на сьвіті, — каже Прокіп Іванович, — оце заплакав!...

— І я в перший, — кажу.

— Було для чого і приберегти сю слезу, — каже Прокіп Іванович. — Теперечки ми, Грицьку, не січовики, не лицарі, та все-таки чесні люди: своє оддали, та чужого не загарбали!... Ох, важко, — каже, — і не вимовиш: здаєть ся, як би все те лихо, що на серці, вихопилось словом, то й камінь, почувши, тріснув би і вилив із себе родник сліз.

— Так, кажу, — так!... — Та прихилившись один до другого, плачемо.

Ще раз глянули на Кіш, поклонились на всї чотири, перехрестились, тай пішли. Ідемо мовчки; у кожного одно горе на думцї... І не счулись, як пройшли верстов із десять, — от я й питаю у Прокопа Івановича:

— Куди-ж ми се простуємо? Коли на Самарську Паланку*), то треба повертати в ліву руку...

— Нї, — каже Прокіп Іванович, — підемо за Береку, у слободи; тамечки, кажуть, не дуже ще розплодилось тих підпанків.

---

*) Самарська Паланка була там, де теперечки гор. Новомосковський.

По дорозї зайдемо у Призів Зимовик*), десь за річкою Самарою, — одпочинем, тай підемо ік Донцю.

На треті сутки дійшли ми до річки Самари, і заночували в зимовику старого Кукси; колись і він був січовиком. Од його почули ми, що по тім боцї Самари пани розмежовують землї, а туди дальш, ік Орельци, вже й селють ся. Розпитавши дорогу до Приза, переплили Самару, і пішли собі горою. Не пройшли й пятьнацяти верстов, як почались будованя і де-не-де стояли повкопувані стовби, — себ то межі.

— Глянь, — каже Прокіп Іванович: — не Іродові сини! Вже й будують ся; а ми, дурнї, боронили сї землї не вік і не два, кровю нашою поливали і кістками огорожували!

Аж почервонїв із досади! Де прийдеть ся доріжка побіля будови, то й крюка дасть, а обійде. Над вечір прийшли ми до Приза. Не дуже зраднїли побачившись; мовчки привитали один одного, — нї один із нас і не пугукнув: бо й Приз уже знав наше лихо. Так і в хату ввійшли; посїдали, понурились; нїхто й пари з рота не пустив. Та вже прийшла жінка з городу і заторохтїла „відкіля й куди?“ От і ми почали розмову.

---

*) Теперечки Призові Хутори.

— Який його враг і сподівавсь, — озвав ся Приз, — щоб таке лихо склалось, — нехай йому аби-що!... У нас уже чутка була, що тебе, Прокопе Івановичу, оббирають на старшину; а теперечки, глянувши на тебе, серце кровю обливаєть ся: нема вже й того коня, що носив тебе, як на крилах, і шаблї, що не одну татарську голову зчесала, і пістолїв, із яких птицю бив на лету!

— На все воля божа, — одказав Прокіп Іванович. — Він нас возносить, він і смиряє!

Стали теревенї гнути, давнину згадувати. Потрошки-потрошки — і розбили свою тугу: тільки де-коли, як нагадають про панів, то Прокіп Іванович і на виду змінить ся, і насупить ся. От, дивлячись на се, Приз і каже:

— Е нї, Прокопе Івановичу! Не всї пани одним миром мазані: є між ними й добрі люди; оттамечки, де була Дорошова пасїка, дарма що пан, а добрий чоловік...

Так куди! Як крикне:

— Брехня, тричі брехня! Зроби, — каже, — доброго чоловіка паном, то й буде з нього ледащо!

— Щож, Прокопе Івановичу, — озвав ся й я; — аджеж і в панів є душа?

— Така душа... — гримнув.

Не стали з ним і спорити ся. А тимчасом Призиха поставила нам знатну вечерю;

тетерю[1]) з загребами[2]), галушки з постромою[3]), милай[4]), глечик варенухи, пляшку тернівки, оковиту. Ото ми їмо, запиваємо; пішли й вигадки й сьміхи, тай заспівали нашу запорозьку:

Ой Січ — мати, ой Січ — мати,
А Великий Луг — батько...
Гей, що в Лузї добре заробити,
Те у Січі пропити...

Веселі люди були Запорожці! Здаєть ся й на сьвіті не було їм рівних, і до кінця сьвіту таких уже не буде!

Переднювавши, рушили дальше, як розказав нам Приз, на Дорошову пасіку. Ще сонечко височенько стояло, як ми дійшли до тої пасіки. Дуже подобалось нам те місце: у широку долину з обоїх боків зійшлись дві балки; річка розлилась плесами, як добрі озера, з лиманом: а серед того лиману остров вкритий лїсом; — оцеж і вона, та Дорошова пасіка. Дивимось: із верству од лимана, понад

---

[1]) Тетерю варили з борошна та пшона, а вчиняли розчиною, як тїсто на хлїб.

[2]) Такі коржі, що печуть їх загрібаючи у жар: од того й загребами звуть ся.

[3]) Построма — сушена або вялена баранина.

[4]) Милай — тїсто з пшенички (кукурузи) у Молдаван зветь ся мамалиґою.

річкою, починаєть ся будова, ціла вулиця вже застроєна, а з краю — панський будинок. Дійшли до села; недалечко од панського двору стоїть на одшибі хатка, а на призьбі сидить старий дід. День був дуже жаркий: признати ся, таки трошки й притомились, — от я й кажу:

— Може б ми у сій хатці заночували?

— Нехай вона крізь землю провалить ся! — сердито одказав Прокіп Іванович; — от, стану я в панській хаті ночувати...

— Ну, — кажу, — спочинемо трохи, напємось сьвіжої води?

А дід чує нашу розмову, тай каже:

— Та коли завгодно, то й переночуйте; на те пан і хатку сю поставив, щоб було де одпочити переходящим. Буде що й повечеряти.

— Се, — каже Прокіп Іванович дідови, — твій пан принаду поставив, щоб приманювати людий, як буває годують хлїбом рибу, щоб більш її піймати.

— Нї, — каже старий — наш пан нїкого не прийма, хиба вже добре кого знає; а сї, що бачите — селють ся, то се наші люди, з Великих Будищ.

— Бачу, твойому пану жалко, — каже Прокіп Іванович, — уділити сїромі шматок сієї землї.

— Ні, не жаль, — каже старий — наш пан — добрий чоловік, поздоров його Боже, а боїть ся, щоб не нахопилось яке ледащо — злодій або розбишака... Та от і сам пан йде.

Озирнулись, дивимось — йде повагом високий, сановитий чоловяга; шапка на йому з кримських смушків, у синьому бешметї, блакітних штанах і жовтих чоботах. В одній руцї палиця, а в другій здоровенна пенькова люлька. Так йому буде лїт під сорок; ніс закандзюбив ся, довгенні вуси, а очи карі, великі, — так і блищать. Підійшов до нас, доторкнув ся до шапки тай каже:

— Здорові були, пани-молодцї.

— Здрастуйте, добродію, — кажу.

А Прокіп Іванович тільки кивнув головою і похмуро на його дивить ся.

— Відкіля, люди добрі? — спитав пан.

— З Коша, — кажу.

— А що там чувати?

— Що чувати?... — кажу, тай зітхнув.

А Прокіп Іванович і каже:

— Нічого не чувати, нікого й не видати, бо всїх розігнали, спасибі таким панам, як і ти!

— Брехня! — одказав пан. — Не панам дякуйте, а вашим січовикам — злодіям, розбишакам, що по шляхах чумаків обдирали та різали людий; дякуйте тим, що й тепе-

речки ще по паланках на перехрестях кістки їх крутять ся на палях, та мотають ся на шибеницях*). Теперечки, — каже, — ні з ким вам тут битись: то коли хочете зістати ся лицарями, йдіть ік Чорному морю і боронїть хрещений люд од Черкеса, а не хочете, — зіставайте ся тутечки чесними пахарями, а не чорт-батька-зна чим — розбишаками.

Почувши сю одповідь, Прокіп Іванович трошки збентеживсь, аж зашарив ся; глянув минї в вічі, нїби пита: що минї йому казати?

— Щож, — кажу, Прокопе Івановичу: се й ти не раз казав, бо правда, — так воно й є!...

— Нехай буде й так, — каже Прокіп Іванович — так де-ж нам селити ся, коли пани всю землю загарбали!

— І се брехня, — одказав пан — і десятої части не забрали; хоч-би вас у сто раз було більш, то й тодї б знайшлось землї, де вас оноселити...

— Хоч-би в тисячу разів було більш землї, — крикнув Прокіп Іванович, то й тодї б

---

*) У Запорожців була кара — сажати на палї; а палї от які: на стовбу, шість аршин заввишки, залїзний спис. На той то спис і сажали, так що кінець вихопить ся в потилицю. І вже нї з списа, нї з шибеницї трупа не здіймали, поки кістки не розсиплють ся. Було, як вітер повіває, то кістки на списах крутять ся і гуркотять неначе млинок.

усе загарбали, бо в панів очи більш черева! На себе озирнись: ти один, а скільки землї захопив!

Тут уже й пан трохи припинивсь; сюди-туди, а далї й каже:

— Щож, козаче, правда твоя, чимало таки захопив, так не для себе ж одного: роздам де-що добрим людям; коли хочеш, і тобі дам, — бери.

— Не треба минї панських подарунків, — сердито одказав Прокіп Іванович; — буде з мене й того, що минї Бог дасть!

Дуже розсердив ся Прокіп Іванович, — вже й за чингал хапаєть ся; тай пан став хмурити ся; думаю собі, щоб іще не полаялись: тодї вже й не здержиш Прокопа Івановича, бо кажу ж вам, завзятий покійник був. Коли пан усьміхнув ся тай каже:

— Ну, коли не хочеш од мене землї, то покоштуй мого хлїба-соли; ходїм до мене: повечеряєте й одпочинете.

— Не хочу я твого й хлїба коштувати, — гримнув Прокіп Іванович, махнувши рукою: подавись ти їм!

— Гріх, козаче, — озвав ся пан, — гребати хлїбом божим, тай тим чоловіком, що тобі його подає! Коли ти не подавив ся своїм словом, то я не подавлюсь тим хлїбом, що од щирого серця хотїв із тобою подїлитись...

Розумне і чуле слово пана опамятувало Прокопа Івановича.

— А що, Грицьку, — каже схаменувшись; — здаєть ся, я вже дуже забрехавсь? — Далї протяг до пана руку тай каже: — Не сердь ся, добродїю! Як-би ти знав, що в мене оттутечки (приложив руку до серця), то б простив дурня!...

— Знаю, козаче, знаю, — каже пан, — та вже од жалю не поможеть ся: так воно буде, як Бог дасть. Ходїм же до гурту.

Узяв нас за руки тай повів. Тільки ввійшли на двір, а кінь у конюшнї і заржав.

— Бач, собачий син, — каже пан; — зараз почув козака — озиваєть ся! Се, — каже, — привели минї жеребця аж із самісїнької Кабарди: важний кінь! Ануте, хлопцї, — гукнув на конюхів: виведїть-лишень Пашу.

Тай кінь же був — отой Паша! Теперечки й коний таких чорт-ма. Ледви два чоловіки вдержать: так на двох ногах і ходить; шия мов у лебедя, хвіст до гори, ніздрі хоч кулаки засовуй, з очий іскри сиплють ся! Мастю був він білий, неначе з срібла вилитий: як повернеть ся проти сонця, так од нього й сяє. Як глянув на його Прокіп Іванович, то й про Кіш забув.

— Попустїть повода, — кричить на конюхів; — дайте волю, нехай басує!

Далї, не втерпів, — до жеребця: ну його оглажувати; то біля вуха почуха, то по спинї поляска, під животом погладить; от жеребець притих, став як укопаний.

— А давайте, хлопцї, уздечку, — гукнув Прокіп Іванович.

— Чи не схотїлось тобі, — пита пан, — на його сїсти? Крий Боже, — каже — він невук; на йому ще й муха не сидїла!

— Хиба я дурний, — одвітує Прокіп Іванович, — щоб сїсти на невука...

— А сам держить коня за перенісся і уздечку накидує, вже й нузда; далї зібрав повода, за гриву, скік!... Як там був...

— Пускайте! — крикнув.

Пустили, — так жеребець до гори й підняв ся, неначе стовб; як стрибоне раз, у-друге, плиг через канаву, і покотив скільки видко степом, мов на крилах. Всї повибігали за ворота, пан перелякавсь, бє об поли руками та белькотить:

— От минї лихо, щоб іще не скинув, та не вбив!

— Не бійтесь, — кажу — Прокопа Івановича і чортяка не скине!

Дивимось: збіг на гору, тай почав круги завдавати то в ту, то в другу сторону, та умиливши добре коня, і поверта до нас уже риссю. Поїздив іще по дворі, тай злїз.

— Ну, Прокопе Івановичу, — каже пан, — налякав же ти мене здорово! Я думав, що він тебе і на той сьвіт занесе!

— Е, на такому коню, — одказав Прокіп Іванович, на той сьвіт не поїду: чорти одіймуть, бо в їх такого нема.

Повеселїшав, вже й жартувати став. Посїдали на рундуцї, сьміємось, а тут почали чай розносити; пан і підбавив у наші чашки рому; а Прокіп Іванович покоштував тай каже:

— Не бісові пани, Грицьку, який смачний трунок вигадали: такого і в нас у Коши не було...

— Не було, — кажу.

Випили по другій і по пятій, і стали вести розмову. Прокіп Іванович розказує, як ми Татарву лущили, а пан як бились під Ларгами та Кагулом. А тут із села стали люди навертати ся: один просить лїса, — не стало на хату; другий хлїба, той горілки — Бог сина дав; тому гроший треба. І щож? Хтоб чого не попросив, нї в чім нікому не було одказу. Як уже дуже смерклось, увійшли ми в будинок; тодї в ньому було тільки чотири сьвітлички: у двох жив сам пан, а дві пустували, про всякий случай, для гостий. Незабаром подали й вечеряти, — понаставляли тих потрав; чого там не було: вареники, мнишки, жарений дрохвич, смажені в сметанї

карасї; а трунків і не перечислиш: наливки, запіканки і біломорські вина. Прокіп Іванович їсть і пє, та все, знай, лає панів:

— Не бісові пани, Грицьку, — каже, — як же вони смачно їдять! Тим то вони такі й гладкі, од того їх і поважають, бо люди як ті собаки: хто їх добре годує, до того вони й лащуть ся!

А пан слуха та регочеть ся: так йому подобались ті щирі жарти. Після вечері, повів нас пан на другу половину; дивимось, два ліжка послано.

— Ну, одпочивайте ж, — каже — на добраніч вам, а завтра ще погуляєм.

Прокіп Іванович хотїв був подякувати пану за хлїб-сіль, щоб рано, за холодка, рушити в дорогу, — так куди!

— Не пущу, — каже, — не пущу, і не турбуйтесь; завтра неділя, одпочините, а в понеділок із Богом на всї чотири.

Як пан вийшов із сьвітлицї, Прокіп Іванович і каже:

— У перший раз, Грицьку, довелось минї побачити пана. Коли вони всї такі, та хоч і половина, то нехай здорові будуть!

— Нехай, — кажу.

— Щира душа в сього пана, — каже; — скільки не приходило людий, усїм пораду дав!

— Усїм, — кажу. — Тай поснули.

Та як і поснули! неначе мертві. Віконниці, бачите, позакривані: ні сонце у вічі не лїзе, ні мухи не кусають, — от ми й заспались; та вже сам пан прийшов і нас побудив.

— Вставайте, — каже, — вже нерано; напємось чаю та підемо на обід риби піймати...

Тай риби тієї тодї було, батечки! Тепер і приволочкою того не піймаєш, що тодї волоком!... Та тодї усього було більш: і зьвіря, і птиці... Не протягли і трьох тоний, як повнісїньку повозку наклали; і риба не аби-яка, — все вирізуб, коропи, карасї. Од плеса зайшли ми в лиман.

— Се, — каже пан, — у мене сьвяте місце. Тутечка була Дорошова пасїка; се ж він своїми руками і дерева понасажував. Старим уже сюди прийшов із Сїчи, і щось було непросте: після його позіставались деякі і книжки, і вірші.

— Чули про його і в Сїчи, — кажемо: — хоч він там був не за нашої памяти.

З лиману пішли ми по селу. Деякі хати вже збудовані, а другі ще будують ся. Зайшли до Івана Могильного, до Пилипа Паляннички: такі з них богатирі! Теперечки і людий нема таких заможних. Потім вийшли на вигон; дивимось, загнулась річка, неначе шия лебедина, а напроти простяглась балка з байраками.

— Оттутечка б, — каже Прокіп Іванович, — хату поставити.

— А пан глянув на Максима Базилевського (годі він прикащикував), тай каже:

— Збудувати на сім місці хату на дві половини з кімнатами, тай другу поруч поставити.

Пройшли дальш, аж щось їде у бричці, а пан і каже:

— Се мій приятель і сусід, Василь Василевич, — добрий чоловік.

Поздоровкались; а Василь Василевич глянув на Прокопа Івановича тай пита:

— Що се в тебе за січовик?

— Се, — каже пан, — такий у мене чоловік, що усіх нас зашморгнув би на один мотузок, тай повісив на шибениці!...

— Може б деяких і зашморгнув, — озвав ся Прокіп Іванович, — тільки не тебе: за такого пана, як ти, і голову мою зложу, поздоров тебе Боже!

А Прокіп Іванович такий був чоловік як кого не злюбить, то вже йому про його і не нагадуй; а до кого прихилить ся, то з душею й тілом.

До обід випили чарок по шість ґданської горівки, тай за обідом хлюпались у тих наливках і біломорських винах, як жаби в болоті, і повставали дуже веселенькі. Після обід спочили трохи і знов почали кругляти.

А тутечки понаходило з села людий, — і старе і мале, дівчата, молодиці; на яку не глянь, такі гарні, матері їх біс! Викотили людям бочілок горілки, меду, заграла музика, танцюють, співають, регочуть ся: так весело, кажу, що й розказати не можна. І ми таки повпивались, особливо пан із Прокопом Івановичом: сидять собі в двох, цілують ся і плачуть. Далї пан і каже:

— Не покидай мене, Прокопе Івановичу, остань ся! Будемо жити як рідні брати!... Я, — каже, — круглий сирота: жінка моя вмерла, діточки мої малесенькі, та ще й дівчаточка; нї з ким минї й душу одвести. Минї б треба оттакого щирого чоловіка як ти...

— Зістав ся б, — каже Прокіп Іванович, — так не можна ж покинути товариша...

— Якого, — пита.

— А Грицька, — каже.

— Тай він зістанеть ся, — каже пан; — і йому буде добре! Грицьку, — гукнув до мене — чи зістанеш ся з нами?

— Як, завгодно, кажу, Прокопу Івановичу: де він, там і я.

Вдарили по рукам тай обнялись!

— Ну, нехай же, — каже пан, - будуть ваші й хати, що сегодня, в добрий час, звелїв будувати; ти, Прокопе Івановичу, —

каже, — будеш у мене прикащиком, а ти, Грицьку, отаманувати.

— Ні, — каже Прокіп Іванович — нехай він буде клюшником, бо він трохи письменний.

Оттак-то, з того часу, Прокіп Іванович став прикащиком, а я клюшником. І як-то воно шпарко здіялось! Вчора ще Прокіп Іванович був немилосерний до панів, а сьогодня і сам панським став! Як кажуть: посьміялась верша болоту, тай сама в болото попала!...

Як почули деякі з наших січовиків, що Прокіп Іванович запинив ся у пана, — і вони поприходили: просять, щоб пан і їх до себе приняв.

— Щож ви будете в мене робити? — питає пан.

Один каже: Я буду за трьох їсти твій хліб.

Другий: А я співати!

Третій: А я танцювати!

— Добре, — каже пан, — добре! Їжте на здоровля, співайте і танцюйте.

Що за втішні та веселі люди були Запорожці! А які з них робітники: один за трьох робив. Та яка тоді й панщина була? Ігрище. Наступить косовиця, то неначе обозом стоїмо в степу; і пан із нами. Роблять день, і до півночі не вгамують ся: регіт,

сьміхи, співають, танцюють; і втоми не знали, бо тоді душі були у них нетомлені.

Після жнив пан налагодив ся їхати у Будища. Раз зайшов до мене в амбар тай каже:

— Як бачу, то тутечки нема суженої Прокопу Івановичу; якось він чортом дивить ся на наших дівчат.

— Та він, — кажу, — і дівчат добре ще не бачив — соромить ся; сказано — січовик!

— Ні, каже пан: — нема таки вам тутечка й пари. Поїдьмо в Будища, то хиба там уже вас оженю.

— Як зволите, — кажу.

Після сього швиденько зібрались, тай поїхали в Будища. Прокіп Іванович сів із паном у колясці, а я з Сенькою-кухарем — у бричці. Знатний був із нього кухар, — так не проливав же чарки козак: інколи було так налигаєть ся, що й пан голодний сидить; затеж, було, й парили його добре... так не каяв ся ж.

На третій день і в Будищах стали. Гарне містечко; чимало таки козаків, і панів до чорта: що дня, було, і обідають і вечеряють у нашого пана. Яких тоді панів не довелось побачити!... Були між ними й добрі люди, — от хоч би Хведір Павлович Мищенко, царство йому небесне! важний був

чоловік: ходив він у контуші з карабелею і чуб собі підголював. Було, прийде до нас (а в нас був особливий покій) тай лає панів за те, що вони обиджають своїх людий...

Щоб я пропав, коли брешу! Деж ви теперечки таких панів побачите?...

Опріч панів, що неділї, з усього містечка збирались у панський двір козаки і прості люди. Викотють було їм по бочці горілки, меду, пива, музика грає — та яка ще музика: скрипиці, цимбали, пищалки, бубни, а басюка на ввесь двір, мов той бугай гуде у болоті: от вони й гуляють і танцюють. А дівчата, як би ви побачили, які тоді були! Одна в одну! Теперечки, Бог його зна від чого воно, і дівчат таких нема! А найкращі між ними були Уляна Голубівна і моя Оришка, особливо ся Уляна: висока, огрядна, на виду біла, а коса, як ґайворон чорна, аж до колїн; око каре, ясне; гляне на тебе, то неначе по колїна в землю вгонить: стоїш як телепень, та тільки очима лупаєш. А одежа яка: стяжки за траву хапають ся, грезетова або адамашкова юбка, шовкова плахта, виступці золотом вигаптовані, а на шиї гранати, коралї, дукачі — як жар горять.

Ніде правди діти, — нераз я зачіпав мою Оришку, — так куди! І не дивить ся на мене вража дівчина, — все на Прокопа Івановича поглядує; і Уляна теж до його

бісики пуска; а Прокіп Іванович од них, як од сатани, і руками, й ногами! Ні до одної не підступив, не то щоб яку зачепити. Однак, як було хто нагадає про Голубівну, то й зашарить ся; а як прийде вона в двір, то із-за вугла пильно на неї дивить ся: видко вже було, що вона таки торкнула його за серце. Так що вже пан не робив, щоб їх спарувати, нічого не вдіяв; -- хоч і не кажи Прокопу Івановичу: махне рукою тай слухати не стане. А бідна дівчина так уже закохалась, що аж змарніла; не тільки в неділю приходила, і по буднях було ходить: набере дівчат, та побіля двору й розхожують собі співаючи... Що тут на сьвіті робити? От пан і намовив Уляну зробити таку штукерію, щоб вона од себе прислала дівчат, неначе б старостів, сватати Прокопа Івановича. Спершу соромилась небога, одмавлялась, та вже до чого коханнє не приневолить!... Тай вражі дівчата не хотіли були йти в старости: так уже пан своїм звелів, обіцяв червоні чоботи подарувати. Оттож, кажу, як намовив, й приходять дві їх: такі гарні, добре убрані (а ми з паном саме пємо чай); от вони вклонились, положили на стіл хліб із сіллю тай кажуть:

— Бувайте здорові, пане, пошли вам, Господи, усякого щастя й здоровя!

А пан буцім нічого не знає, — до них:

— Спасибі! Сідайте, щоб усе добре сідало. А що скажете?

— Ми йшли побіля вашого двору, — зацокотіли дівчата, — тай до вас зайшли.

— Спасибі! Чогож вам треба? — питає пан.

— Ми, бачите, — знов почали дівчата, — шукаємо для нашої дівчини подружжа: так оце зайшли, щоб спитати, чи нема в вас такого парубка чи козака?

— Як нема! — каже пан, кинувши оком на Прокопа Івановича: — подивіть ся який орел сидить!

— Такого, — кажуть, — і треба нашій дівчині!

— Яка ж се дівчина сватає мою панну?

— Уляна Голубівна, — кажуть.

Почувши сеє, Прокіп Іванович як схопить ся! Щось хотів казати, захапавсь тай слова не промовив.

— Кат-зна що вигадуєте, — каже пан, — хиба ж дівчата сватають козаків?

— Так коли ж, — заторохтіли дівчата, — ваш Прокіп Івавович, — не дурно ви його панною звете — жахаєть ся дівчат, як лякана дівка парубків; так оце, бачите, і сватає вже його сама Уляна.

— Як так, — каже пан, — то я согласний: вона брава дівчина і чесного козачого роду; та не знаю, чи схоче моя панна.

Покличте лишень вашу Уляну, нехай вона сама його спита.

Увійшла Уляна в кімнату, очей не зведе, од порога не одійде: то почервоніє як маківка, то побіліє як стіна. А Прокіп Іванович крутить ся як муха в окропі, та бубонить:

— Іродові дівчата, що вони вигадують, бодай їх!

Далї, узяв пан Уляну за руку і підвів до Прокопа Івановича, — він од неї; а я його в спину підштовхую.

— Та не бій ся, — каже пан, пхаючи до нього Уляну — вона тебе не вкусить; глянь, яка гарна! За таку б кралю і я не погребав; годї вам дрочити ся, поцїлуйтесь!

От вони й поцїлувались; дивимось — а наша Уляна й сльозоньки розпустила; чи вона засоромилась, чи од радости, Бог її зна. Опісля питали, так казала, що „й сама не знаю від чого“. Оттож, як поцїлувались вони, пан і побіг у спальню, виносить рушники й хустку, — те все було вже у його на поготові. Зараз поперевязували дївчат рушниками; далї, пан тиць у руку Прокопу Івановичу хустку, та його рукою і застромив її за пояс Уляни: себ то молода молодому хустку подарувала.

Нареготавшись у-волю, ото посїдали; пан напоїв дївчат чайом, тай каже:

— Нікому ж не розказуйте, що тутечка діялось; а завтра сам приїду до тебе (каже Уляні) з старостами й молодим, і вже будемо тебе сватати як слід, по закону.

Того ж дня, над вечір, хожу я собі по двору, а Оришка шасть у хвіртку, та до мене, як крейда біла, а очи горять.

— Сватайте мене, Грицьку, — каже, — я за вас піду!

— Матери твоїй лихо, — кажу; — ти ж за Прокопа Івановича лагодилась?

А вона:

— Сватайте, кажу, а як ні, то я за Харитона піду.

— Цур дурня, — кажу, — чи ти здуріла?

— Ще не здуріла, — одказала зітхнувши, — так здурію!

А той Харитон на все містечко був дурень; було як роздратують його, то він чим попаде, не розгледюючи й кого, так і прощить: і пану від його не раз діставалось. А вглядить було гарну дівчину, то зараз і залицяєть ся; сказано — дурень!

Бачу я, що моїй Оришці не переливки, — вже хто-небудь сказав їй, що Уляна йде за Прокопа Івановича, жаль мині її, от я їй і кажу:

— Ні, моя голубонько, не підеш за Харитона, я тебе буду сватати!

Вона вклонилась, та швиденько й пішла собі.

На другий день збираєть ся пан їхати з старостами і Прокопом Івановичом до Улянинного батька; побачив мене тай каже:

— Ну, Грицьку, теперечки і ти шукай собі пари.

— Нічого шукати, — кажу, — сама знайшлась!

— Як сама?

— Так, — кажу, — прийшла тай каже: сватайте.

— Хто ж вона така?

— Оришка Пушкарівна, — кажу.

— Глянь, — каже, — гарна дівчина! Помагай тобі Боже. Сідай же з нами, так ми разом дві перепелички піймаємо: од Голуба заїдемо до Пушкаря.

Тай сьміху ж було з Прокопом Івановичом на тім залицянні: вона до його, а він од неї, як од чорта; всї вже дивувались, — на силу приневолили його поцїлувати ся.

— Чого ти, Прокопе Івановичу, боїш ся, — питаю, — вона ж тиха та добра як та горлиця?

— Лучше минї, — каже, — бити ся одному з цїлою ордою, нїж возити ся з сими дївчатами, — нехай їм аби-що!

Од Голуба поїхали до Пушкаря, тутечки нас не чекали; стара мотала повісма біля

хати, а старий щось тесав. Глянувши на нас, зараз пізнали, що старости.

— Ох мині лихо, — каже стара; — а моя Орися як на те занедужала!

Ввійшли в хату, а Орися вийшла з кімнати, щоки горять, а сама ледви дух переводить.

— Ні мамо, — озвалась — я здорова!

Далї глянула на Прокопа Івановича, пополотнїла, ледви на ногах сердешна встояла; — а пан думав, що се вона так од мене, тай каже:

— Вража мати минї надала понавозити сюди оцих січовиків: вони минї всїх дївчат переполохають!

Може хто-небудь, думаю собі, — тільки не я. Зробили як слїд залицяння; Оришка узяла хустку, стромляє минї за пояс, а руки дрожать, сльози тремтять на очах; далї поцїлувала мене як мертвого, заплакала тай пішла в кімнату, хапаючись за стїну; — і я за нею: так минї її жаль!

— Орисю, дитино моя, — кажу; — молись Богу, то Господь тебе й помилує, а я тебе буду жалувати і шанувати!

— Спасибі вам, — каже глянувши на мене, — за ваше ласкаве слово; я вам до смерти за його буду дякувати!

Оттаке-то було моє залицяннє!

Вернувшись до себе, зараз пан післав гонця в Полтаву, купити нам на одежу. Привезли кармазину, люстрину, позументів; отто зараз пошили нам запорозькі жупани і що треба, з степу понаводили волів, коний, і Пашу привели. Два тижні збирались, поки все налагодили, як пану хотілось; а тимчасом пан втішав ся Прокопом Івановичом. Було що-дня посилає за Уляною; прийде — от він і грима на неї:

— Чого се ти не навідаєш ся до моєї панни? Ану лишень, одріж їй сорочки.

То вона й міря; тільки доторкнеть ся до Прокопа Івановича, то він і здрігне, неначе його шилом уштрикнули. Або звелить змити йому голову; а ми, прийшовши з Коша, не голили голов, от волосся й повідростало. Тільки заходить ся Уляна з мителем, а Прокіп Іванович і тіка: що то сьміху було!... Однак потрошки, потрошки, тай спарувались. Не став уже він тікати од неї, сидять було в-двох, як ті голубяточка, і розмовляють. Прокіп Іванович і за білі рученьки візьме Уляну і до серця її притулить. Такий щасливий, було, й каже мині:

— Бачиш, Грицьку, як милосерний Бог навчає нас грішних! Не так як дурні люди; за те що я лаяв усіх панів, Він і послав мині такого пана, що й на землї зробив для мене рай!

— Щож, — кажу, — карай Боже сим!

Через два тижні після нашого залицяння, нас повінчали; в один день вінчались, разом і весілля одбули. І яке то весілля було!... Батечки!... Теперички і в панів такого не побачите. Крий Боже, що діялось!... Із усеї околиці понаходило того люду; одної горівки випили трицять сорокових бочок, а скільки пива й меду — не перечислиш... Цілісінький тиждень гуляли!... А вже як поїхали з перезвою, то й розказати не можна, що діялось! В коляску запрягли дванацятеро коний, по парі в простяж, перевивши хомути і посторонки стяжками і червоним люстрином. Жінки наші з дружками і сьвітилками посідали в коляску, а я з Прокопом Івановичом, пан і бояри їхали поруч верхи. Прокіп Іванович на Паші, сідло і броня залита золотом і сріблом, аж сяє. Що вже той кінь виробляв! Усіх людий і лякав і втішав: то підійметь ся до гори і як чоловік іде, на двох ногах, то стриба мов дика коза, — от-от, здаєть ся, ускочить у коляску.

Як уже одгуляли весілля і випровожали нас у степи, пан подарував нам на перше хазяйство по плугу волів, по сто овець, і по капшуку карбованців. Та і за жінками дісталось таки чимало. Вернулись у степи богатирями, і там іще з тиждень добре гуляли. Е, веселе було колись життє! Не буде вже

такого і до віку вічного, — сьвята, кажу, була старовина!

Однак до мого життя довелось мині таки прикупити й лиха: моя сердешна Оришка що-день чахла, таяла, як весною сніг. Було зайде до мене в хату Прокіп Іванович, гляне на неї, тай розпитує: від чого вона так марніє? А в неї щоки як жар горять, очи неначе вогнем сьвітять ся, а сама мовчить, слова не промовить, мов повен рот води. Раз, як так її розпитував, і каже мині:

— Ти б, Грицьку, оддав мині твою Оришку на кільки тижнів, то може б вона одужала: бачиш, яка гладка стала моя Уляна?

— Ні, — одказала Оришка, — ні до кого не піду; сьвіт покину, а свого чоловіка не покину.

Так воно і скоїлось; і году не прожила небога, — чахла, і вмерла; тихо вмерла, неначе заснула. Ніколи й не жалілась, щоб що в неї боліло, — усе було мовчить. Тільки перед смертю глянула на мене, тай каже:

— Грицьку, помолись за мене Богу; од такої щирої душі як твоя, Господь прийме молитву, і помилує мене грішну на тім сьвіті!

В слободі люди казали, що моя жінка занедужала з очий: не збрехали; однак окрім мене ніхто, і сам Прокіп Іванович, не знали,

з чиїх очий таке лихо небозї склалось. З тієї пори, оттак як бачите, я зістав ся удівцем; хоч і знаходились такі дївчата, що пішли б за мене, так я вже не знайшов такої, як була покійна моя Оришка, царство їй небесне!....

Озирнувшись на довге моє життя, гріх Бога гнївити, щоб не добре на сьвітї жилось; спасибі і покійному пану: за трицять пять лїт не почув од його й одного недоброго слова. А з Прокопом Івановичом він жив як із рідним братом. Іноді було за що небудь заведуть ся і полають ся, та зараз і помирять ся. А ніде правди дїти, частенько таки і лаялись, бо Прокіп Іванович нїколи пану не вважав, і не слухав, як що звелить не до ладу. Було скажуть: „так пан звелїв“, то він зараз і гримне:

— Слухайте пана, а робіть що я вам кажу.

Кажу ж вам, що дуже палкий був покійник: пан йому слово, а він йому два. Раз, чорт батька зна за що полаялись: за Жида! Поїхали ми в Новоселицю*) на ярмарок. Прокіп Іванович, як звичайно, сїв із паном у колясцї, а я з Сенькою в бричцї. Їдемо скоренько, — пан не любив аби-як їздити; коли, не доїзжаючи верстов вісїм до Ново-

*) Так перше звав ся город Новомосковський.

селиці, нечистий пре жидівську халабуду. Степко фарейтор гука йому: „паді, паді, звертай!“ А в Жида незануздані коні, ніяк їх не зверне, ні спинить, та так, прожогом, і занесла його нечиста мати прямісінько між фарейтарних. Порвав сучий син хомути, посторонки, забив одного коня; от пан розсердив ся тай крикнув:

— Ануте, хлопці, стягніть лишень іродового сина і одшмагайте його добре гарапниками.

Хлопці метнулись до Жида, а Прокіп Іванович як крикне:

— За що його бити? У його коні незагнуздані, — чортяга їх зверне! А треба б Степку хлосту дати, чом він не звернув!

А пан не слухає Прокопа Івановича та кричить:

— Бийте гаманове вухо, бийте!

Як схопить ся-ж Прокіп Іванович та до халабуди, — як гримне:

— Не руште! Я вам, сякі-такі, кишки вимотаю!...

А пан до його:

— Що, ти мене, — каже, — на Жида проміняв?

— Ну його к бісу того Жида, — одказав Прокіп Іванович, — а правди на тебе не проміняю! За що, — каже, — його обижати? Буде з нього й того, що він Жидюга!

Пан усьміхнув ся тай каже:

— Правда твоя, Прокопе Івановичу, — буде з нього й сього.. Цур йому! Сідайте, хлопці.

Сіли собі тай поїхали, неначе й розмови між ними ніякої не було. А раз, так трохи не порізались; думали, що вони обидва сказились! Щоб я пропав, коли брешу!

Як би вам так гарненько росказати, як воно і справді було? От бачите: Прокіп Іванович був собі дуже щедрий, чого не попроси — і позичить і подарує; а над панською копійчиною дріжав, і як ока свого доглядав панську худобу. Було після оранки потомлять ся панські воли, а тутечка припаде посилати за лісом на Ігрень, то своїх пожене, або у мене попросить, а панських уже не займе. Тай за людьми щиро доглядав він, мов рідний батько за дітьми, — батьком його й звали. Було, в кого воли здохнуть, то він йому і панськими виоре; в кого нема на посів, то й своїм засіє. Дуже доглядав він, щоб люди одбували як слід панщину, та щоб і собі робили, бо не любив лежнів. Деколи як хто не вийде на панщину, а собі робить, то він і байдуже — погримає тільки; а як гуляє денебудь у шинку, то й хлосту дасть. Не терпів він іще злодіїв, Боже мій, як не терпів: немилосерний до них був! Раз, у нашому таки селї, два парубки вкрали у проїзжого

Москаля мішок груш; так що вже з ними не робив Прокіп Іванович, як не вговорював, щоб признались, так ні, тай ні!... От він їм і каже:

— Ну, хлопці, коли признаєтесь, то я вас не буду бити.

Вони й признались.

— Добре ж, — каже Прокіп Іванович, — за те, що признались, я вас не буду бить, а за те що вкрали — вибю! — І добре таки вибив.

Наокруги, по сусідству, і чужі його поважали; було з других слобід приходили до його судити ся, і вже як він їх розсудить, із тим вони й підуть. Було Гуць, Юр'ївський управляючий, йому й каже:

—Що се, Прокопе Івановичу, мої Юр'ївці ходять до тебе судити ся? Хиба ти тільки один між нами й справедливий?

— Ні, — одкаже Прокіп Іванович, засьміявшись: — то я такий щасливий між вами!

Кохав ся ще він дуже у скотині, як кажуть — охотник був; було, підбирає і парує волів. А воли тоді були не теперішним рівня, — аж із Карпацьких гір бугаїв приганяли. Так ото уродив ся таки у нас на хуторі навдивовижу віл: здоровенна махина! Роги по аршину завдовжки, коли не більш, голова й груди чорні як смола, а сам білий

як молоко. Чого вже не робив Прокіп Іванович, щоб знайти під його паристого, — і по ярмарках шукав і чумаків розпитував, — ніде не знайшов; коли вже перед великодними сьвятками почув, що на Берецї в одного пана саме такий віл є. На хоминій хотів було він поїхати за тим волом, як приїздить пан із Будищ. А пан зимує було в Будищах, а на весну до нас приїздить у степи. Було як приїде, то зараз і оббіжить по сусїдах (а тодї панів чимало таки розплодилось) і зазива до себе в гостї. Було піде з Сенькою-кухарем у загони, намітить найситїйшого вола, тай звелить убити, щоб було їсти панам і слобожанам, — бо всїх людий зазивав у двір обідати.

На другий день, після того як пан приїхав, сидимо ми собі з Прокопом Івановичом біля комори і розмовляємо, — аж дивимось, пройшов пан із Сенькою у загони, — себ то вибирати вола. Весна того року була пізня, не було ще доброї паші, так скотина стояла по загонах. Як побачив Прокіп Іванович, що пан пішов у загони, то неначе його що торкнуло:

— Ох, Грицьку — каже, — щоб не попавсь пану на очи наш чорноголовий, бо він, собі на лихо, дуже ситий.

— Хиба пан здурів, — кажу, — щоб такого вола різати!...

— Та він на се, — каже — дурний: йому аби ситий; у панів така мамона, що коли смашне, то вони й жабу з'їдять, і рідного батька! Аджеж Кутьомка їв жаб — тай нас ізгамкав!

Оттак розмовляємо, сьміємось, а тим часом пан повертаєть ся з загонів, пройшов собі в садок, а Сенька іде в кухню. Прокіп Іванович і гукнув на його:

— А якого?

— Чорноголового, — озвав ся.

А Прокіп Іванович як схопить ся, як крикне:

— А зась! Дуля вам під нас! Не дам вам сього вола!

— Як же не дасьте, Прокопе Івановичу, — каже Сенька, — коли пан звелїв.

— Слухай пана, — гримнув Прокіп Іванович, — а роби, що я тобі кажу!... Ходїм, я вам другого дам.

Пішли, на якого не гляне Прокіп Іванович, усякого йому жаль; далї й вибрав старого й худого, того самого, що вже хотїли згонщику продати.

— Ріж, — каже, — сього.

— Як же минї, — каже Сенька, — різати сього худого і старого, коли пан звелїв чорноголового?

— Слухай пана, а роби що я тобі кажу! — гримнув Прокіп Іванович, тай пішов собі.

— Що мині на сьвіті робити, — питає мене Сенька; — не годить ся сей віл, — буде нам од пана велика халепа.

— Щож, — кажу, — ріж сього; Прокопа Івановича, теє, не переспориш.

Нічого робити, — почухав Сенька потилицю, тай зарізав сього вола.

На другий день, у неділю, понаїздили пани, понаходило і людий повнісінький двір. Прийшла пора й обідати, панам накрили стіл у будинку, а ми з Прокопом Івановичом частуємо і поштуємо слобожан на дворі, біля рундука. Коли дивимось — несе Сенька на блюді здоровенний кус мяса, — вже й насмоктав ся як той чопок, диба мов не своїми ногами, сюди й туди його хилить. Думаю собі, щоб іще не впустив; до його, піддержую, та так і внесли в сьвітлицю і поставили блюдо перед паном, бо пан мав звичай сам різати жарене.

— Ну, пани-товариші, — каже пан узявши ніж, — я вас сьогодня нагодую таким мясом, що ви подякуєте мені!

Став різати, сюди-туди — не ріжеть ся; спершу здалось йому, що ніж тупий, а далї зирк на Сеньку тай питає:

— Якого се вола зарізали?

Мовчить Сенька, тільки очима лупає.

— Не чорноголового? — питає.

— Ні, — на силу прогугнив Сенька.

— Чом?

— Прокіп Іванович не звелів, — каже.

— Так Прокопу Івановичу жаль для мене й вола? — гримнув пан; нахмурив ся, почервонів, очи викотились... — Трівай же, я йому на пакість усю скотину виріжу. Одиеси йому, — каже, штовхнувши блюдо, — сю печеню: нехай він нею подавить ся!...

Винесли ми те мясо. Тільки що став я розказувати Прокопу Івановичу, що пан наміряєть ся всю скотину вирізати, аж бачимо — він сам вибіг на рундук, білий як крейда, і ніж у руці.

— За мною, хлопці, — репетує на ввесь двір, — ріжте всю скотину! А хто не послухає, то я його самого заріжу!

А Прокіп Іванович підскочив до пана, — як крикне:

— Ріж мене! Я перший тебе не послухаю...

А пан і не глянув на його, — швидче до загонів, та скільки глотки репетує:

— За мною, хлопці! Ріжте, ріжте!

А люди, бачите, обідали, так у кожного був ніж у руці. Як почули панський приказ та побачили, як він розлютувавсь, — нічого

робити: так усї, скільки їх не було, побігли за паном, тай почали різати. Першого зараз і вклали чорноголового, а там другого, третього й десятого. А Прокіп Іванович, так на пана й напира, та скільки глотки кричить:

— Дурний, божевільний! І той дурень, хто такого дурня на сьвіт породив!

А пан аж запінивсь із серця, тупає ногами, та знай кричить:

— Ріжте, усїх до одного ріжте!

Як же почула скотина кров, як заревуть, як двинуть лавою, — батечки, розперли й загони к чортовій матери, — декотрі, позадиравши хвости, чкурнули в степ, а другі так і поперли на людий. Боже милостивий, що тодї дїялось! Крик, галас; люди тїкають, пан тїкає; один Прокіп Іванович із місця не зворохнув ся, — стоїть неначе камяна скеля; не знаю, як його і Господь помилував, що скотина не підняла на роги і не затоптала. Далї, як порозбігались воли, Прокіп Іванович махнув рукою і потяг до дому, іде та на всї корки лає пана. Яких іще волів на дворі застукали, то й тих порізали, — пар із двацять, коли не більш уклали. Удовольнивши себе, пан сїв на рундуцї, тай пє холодну воду стакан за стаканом. А тут, дивимось, біжить у двір Уляна, така розхрістана та розплатана, до пана, — як заголосить:

— Паночку, голубчику, ратуйте: Прокіп Іванович здурів!

— Як здурів? — скрикнув пан, — що ти кажеш, дурна?

— Їй-же Богу здурів, — голосить Уляна, аж волосє на собі рве. — Все, що ні попаде — ріже: і волів порізав, і овець, і курий; я до його, уговорюю, хрещу, а він мині: „не підступай, я й тебе заріжу!“

А далї озирнулась, дивить ся, — то там, то там, лежать сердешні волики порізані.

— Ох минї лихо, — каже, — щож се таке? Чи не він і сї порізав?

— Не він, — одказав пан, — не він і здурів, а я, моя голубко! Як бачиш, порізав своїх волів, а йому жаль стало моєї худоби, от він із досади і свою порізав. Ей, Грицьку, — гукнув до мене, — сходи лишень до Прокопа Івановича, та скажи йому, що годї вже сердити ся, нехай йде до гурту.

Пішли ми з Уляною до Прокопа Івановича; дивимось — сидить він на призьбі, підперши руками голову. Тільки-що почав йому казати, — як схопить ся, як крикне:

— Плюнь йому в вічі! Не піду я до дурня, нехай і він до мене не йде!

Я його улещати, так куди! — і на мене розсердив ся.

— Одкаснись, — каже, — від мене, а то я й тебе вилаю.

Вернув ся я до пана: так і так, кажу, не йде. А пан і каже:

— Коли він до мене не йде, то я до його піду. — Устав тай пішов, і я за ним.

Прийшли. Пан зараз до його:

— Годї тобі сердити ся, Прокопе Івановичу, — каже, — не поможеть ся вже!

Прокіп Іванович грізно глянув на пана, тай каже:

— Дурний, дурний, що ти наробив?

— А ти розумний, — каже, — хиба не теж саме?

— Ти думав, — каже Прокіп Іванович, — що дуже минї завадиш, порізавши своїх волів, — а я тобі на втїху узяв тай свої порізав.

— Годї ж, — каже пан, — чорт батька зна з чого сердити ся: більш копи лиха не буде. Поїдемо в Павлоград на ярмарок, та накупимо у двоє стільки, скільки порізали.

— А хиба тебе Бог, — гримнув Прокіп Іванович, — на те худобою надїлив, щоб ти її нївечив? Коли тобі не треба, — не псуй її дарма, а оддай бідному. Та Бог і скотинї дав віку не для того, щоб марно його коротати: блажен, хто і скот милує...

— Не буду вже, — каже пан, — нї різати, нї їсти тієї воловини, тільки не сердь ся.

— Та годї тобі, Прокопе Івановичу, — озвав ся й я; — пан давно вже одсердив ся, а ти й доси гримаєш!

От він простяг до пана руку, обнялись і поцїлувались.

— Подивись, — каже пан, глянувши на сердешну Уляну — до смерти жінку перелякав!

— Шкода, що під руку не попалась, — одказав Прокіп Іванович, — стара вже стала, я б собі молодшу взяв!

Вже й забув, що сердив ся: зараз і жартувати став. Добра душа була у покійника! Вернулись у двір, а тутечки й гостий, що позабігали з переляку, поприводили, зібрались і слобожане, і ударивши лихом об землю, знов почали бенкетувати, неначе й сварки тієї не було... Як буває: набіжить чорна хмара з вітром, небо горить од блискавки, земля дріжить од грому; перейшла хмара — і знов вияснилось: тихо, буцїм нїчого й не було.

Тай тріскали ж опісля ту воловину; було і нашим і чужим, — дісталось на долю і собакам і вовкам.

Оттак-то жилось, поки милосерний Бог держав нашого пана на сьвітї. Через десять лїт після сього, що розказую, приїхав до нас пан і занедужав. Раз покликав мене і Прокопа Івановича до себе, тай каже:

— Як бачу, схотілось моїй душі до дому, так оце щоб вам і без мене добре жилось, ось вам вольні (дає нам до рук папері) і кріпості: кожному дарую по сто десятин землї.

— Не треба минї нї вольної, — одказав Прокіп Іванович, — нї землї: був вольним, і буду; а як ти вмреш, то на чорта минї твоя земля? Дітий у мене нема, — буде з мене і одного сажню землї!

— Жінцї дістанеть ся, — каже пан.

— Буде з неї й того, що після мене зістанеть ся, спасибі тобі.

Та се кажучи, пірвав на шматки ті папері, а я, глядючи на його, й собі.

— І в мене, — кажу, — нема нї дітий, нї жінки, — не треба й минї!

— Як бачу, - каже пан похмурившись, — хоч ви і старі вже, а дурні, не знаєте ви пакосного нашого сьвіта... Трицять пять лїт як із Коша, а й доси січовики!

Через два тижнї після сього важко зробилось пану: наступила смерть. Запричастили його, зібрались і люди зі всего села прощати ся... Боже мій, як згадаю, який тодї сум напав на всїх слобожан, — неначе яке курево простяглось над нами. Одно — жаль нашого батька; друге — Господь бере доброго, розумного пана, а хто знає, якого дасть намісць його? Умираючи, пан звелїв,

щоб його поховали не на цвинтарі біля церкви, а на кладовищи.

— Жив, — каже, — між людьми — і мертвий з ними буду лежати... А Прокопа Івановича, як умре, положіть поруч мене.

Недовго жилось Прокопу Івановичу після пана; здаєть ся й року не прожив, — із журби і вмер. І як-то чудно убивавсь він за паном: ні сльозою, ні словом не виявив він жалю; ніхто не чув, щоб він хоч раз згадав пана... Сидить було собі мовчки, звісивши на груди голову; з хати і не вийде. Деколи швиденько схопить ся за шапку, тай піде; не дійде до воріт, і назад вертаєть ся.

— Куди се ви збирались? — спитає Уляна.

— Хотів був до пана йти, — одвітить усьміхаючись, — дурний, забув, що вже він умер.

І знов повісить голову і замислить ся. Оттак день за день, все йому гірш ставало, побілів, вичах, не їсть, не пє, не спить. Станеш було що-небудь йому розказувати, а він мов тебе не чує. Що вже ми не робили, а особливо сердешна Уляна, щоб розбити його тугу, — нічого не вдіяли. За кільки днів до смерти, сидимо ми з Уляною біля його, а він і каже:

— Як помру, поховайте мене не поруч пана, а в його ногах.

— Пан же звелїв, — каже Уляна, — поруч поховати?

А Прокіп Іванович:

— Слухайте пана, а робіть, що я вам кажу!

І пана вже нема, а він усе своє: „слухайте пана“...

Так його й поховали біля панських ніг... І тепереньки, на кладовищи, стоять хрести напроти, неначе один на одного дивлять ся...

Дорош.

Після шведської пожоги, тоді як протурили Запорожців із Чортомлика у Турещину, аж в Алешки*), був військовим осаулом оцей самий Дорош, що розказую. Багато дечого доводилось мині про його чути ще в Січи; розказували, що він із біса був завзятий і дуже письменний: знав по турецький й по татарський, і був за толмача. Як-же кошовий Мелашевич вивів Запорожців із Турещини**) і знов осадив Кіш на наших вольностях, біля річки Підпольної, то Дорош розміряв окопи і роскати, бо знав і кріпости будувати. Скінчивши своє діло, надовго він зоставав ся в Коши, дуже вже старий був, і подякувавши за хліб-сіль, помандру-

---

*) Старий Кіш зруйновано 1709 року, а осадились у Алешках 1712 року.

**) Осадили новий Кіш на річці Підпольній 1733 року.

вав собі у степи, щоб де-небудь сїсти зимовиком і завести пасїку, бо дуже кохав ся у бжолї. Шукав старий собі місця, шукав, тай сюди зайшов на Малу Тернївку; якось йому подобав ся наш лиман; та на що й шукати луччого захистка: кругом вода, а по серединї остров, не треба й огорожувати ся; от він тутечки й осадивсь. Тодї як старий сюди прийшов, у лиманї тільки й росли де-не-де осички, тернї та лоза, а він уже понасажував скрізь деревя, нащепив груш і яблунь, неначе лїс який розвів. Так тутечки у його велика пасїка була, може колодок із двістї, коли не більш. За медом було приїздили купцї з Харкова, з Білгорода. Дорош тими грошима, що за мед добував, нїколи не користував ся, а віддавав їх бідним людям на будову, що приходили у степи селити ся зимовиками, або однесе на церков до ігумена Самарського-Миколаївського манастиря.

Ті козаки, що сидїли тутечки зимовиками і знали Дороша, от як розказували минї про його життя у лиманї. Жив він на тім острові неначе який пустельник; із власних рук годував диких кіз, сайгаків; журавлї ходили за ним слїдком як собаки, під його хатою плодились бабаки. Ходив він як чернець, у високій шапцї, у чорній хламидї і підперізував ся ремінним поясом. З себе був дуже високий, а борода біла, як молоко,

доходила аж до колїн. Такий, розказували, був із його дїдуган, що хто-б його не вздрів, то самі вязи хилють ся, щоб йому вклонитись. Тодї тільки й було зимовиків, що на річцї Самарі, де теперечки Кочережки, та біля нас, де Василївка, у Бродчинї і там іще, у Водяній. То було по великих празниках народ приходив до Дороша, неначе до церкви (тодї тутечки не було церков), от він і читав їм євангелію, апостола і псалтир. Люде кажуть: „На самотї чоловік живе з Богом“; то хоч і не в церкві слухаєш те слово боже, а все-ж таки полата воно тобі душу, особливо — почувши його з уст чесної пред Господом людини. Старого Дороша всї дуже поважали: було, як заведуть ся за що небудь, або шкоду один одному яку вчинить, то йдуть судити ся до старого.

У ті часи, як Дорош тутечки проживав, набігали ще на слободи Татари: оцеж їх і шлях, що йде побіля лиману, бо тут скрізь од річки Самари аж до річки Орельцї водопої, а по горах багацько жерел і криниць. Було, як почують хуторяни, що йде Татарва, то заганяють скотину і ховають ся по байраках і котловинах; як же, бувало, слобожане турнуть звідтіля Татар, то й вони, де не візьмуть ся, на коней, за мушкети, і собі проважають непрошених гостей. А До-

рош — так ніколи не тікав: сидить собі на пасіці, й байдуже йому.

Раз, як так проходили Татари, Дорош варив собі на вечерю куліш, а татарський ватажок побачив, що з комина йде дим, і послав кілька вершників, подивити ся, хто там живе.

— Коли молодий, — каже, — то візьміть його у ясир*), а старий — чикин йому башка**).

Такий, бачите, у них був басурменський, дряпіжний звичай. Поїхали Татари у лиман, та як кажуть — „не спитавши броду, не лізь у воду“, і загрузли в болоті. Стали ґукати, так Дорош вийшов і розказав їм, їх мовою, куди об'їхати; от вони і приїхали до його. Побалакав він із ними, показав свою пасіку, огород, — так гарно у його в садочку: було се саме в Спасівку, як уже й дині, і кавуни, і садовина поспіла. Вернулись вершники до свого ватажка, розказали йому, що бачили, — от він і сам приїхав до Дороша в гості. Нагодував його старий медом, кавунами і чим Бог послав. Ватажок цілісінький вечер із ним пробалакав, тут у його в хаті і ночував, а на другий день, прощаючись, подарував Дорошу ту-

*) Узяти у неволю.
**) Одрубати голову.

рецький килим і обіщав, як буде повертати ся, знов до його заїхати. Так не привів йому Бог вернути ся, бо там десь за Берекою гетьманці перехопили його загін і завдали такого чосу, що й сам ватажок там же й ніжки відкидав, а його орду у три вирви гнали аж до річки Самари.

Як тікали вони побіля лиману, у одного Татарина зашкандибав кінь; бачить сердешний, що вже йому не втікти, бо за спиною козаки, — нічого робити! — от він із коня та в очерет, і приліз до Дороша.

— Ратуй! — каже — як виратуєш, то я твій на віки!

— Не знаю, як мині тебе й виратувати, — одказує Дорош, — бо ніде гаразд сховати; певно сьогодні ще понаходють наші козаки, тай витягнуть тебе ізза печі; і в болоті теж не сховаєш ся, бо й там вони обнишпорять усі кутки; дуже вже ви нам надозолили!

Однак подумав - погадав старий, тай вигадав, як його сховати. Викопав у пасіці ямку, так щоб тільки улізти чоловіку до плеч, і посадив туди Татарина, а з верху накрив його вулийом: був у старого зайвий вулий, дуже великий. Тільки що обгорнув його гарненько землею, буцім то й справді колодка з бджолою, аж бачить — ідуть до його

козаки, — иньші з радощів, що втерли носа ворогам, вже й понапивались.

— Добри вечір, діду! — кажуть.

— Спасибі, — одказує Дорош.

— А нагодуйте нас, діду, медом, — просять; — бачите, яка у вас гарна пасіка!

— Добре, дітки, — каже старий — є за що й нагодувати, добре одчухрали Татарву!... Ідіть же в хату: на тім тижні підрізував, то тамечки у мене в чулані готовий мед.

Де-які хотіли вже йти у хату, а другі не згодились.

— Ні, діду, — кажуть, — не хочемо ми тижневого, давай нам із самого підкопу, сьвіжого!

— І той же з підкопу, — каже Дорош — однаковий.

— Не хочемо ми того, — гомонять козаки — давай нам сьвіжого, а не даси, так ми, не питаючись, і самі візьмемо!

А там уже де-які і на горище полізли, шукають, чи нема сала або горілки.

— Тю на вашого батька, — каже Дорош; — бачу, вам коли мед то й ложку?... їжте який дають!

Так куди! не слухають, ще й лаяти ся почали; сказано пяні, а за пяними і тве-

резі теж собі, і все захожують ся біля великого вулия, під яким сидить Татарин. Бачить старий, що не переливки: не дати, — то вони й самі перевернуть великий вулий, тоді вже поминай як звали Татарина.

— Ну, трівайте-ж, хлопці, — каже; — як бачу, треба вам дати сьвіжого, нічого з вами робити!...

Тільки що узяв ся за одну колодку, щоб зняти, а козаки й гукнули:

— Давай нам, діду, з сієї, з великої: оттутечка багацько меду!

— Не можна з сеї колодки, — одказує Дорош.

— Чом? — загомоніли козаки; — давай кажемо, з сієї, а не даси, ми й самі візьмемо, — нам рук не позичати!

Дорош завіря їх, що паройки накинув у сю колодку, так буцім не їм і кажуть; одно товчуть: „з сієї, тай з сієї!“ Кругом обступили, декотрі вже і за колодку беруть ся. Що тут на сьвіті робити? От Дорош і каже:

— Слухайте, хлопці, не руште сієї колодки; бо як схочу, то дарма що велика, а не добудете ви з неї і одної краплї меду, — хиба тільки чортяку побачите!

Тай гукнув до Татарина, що йому робити.

— Сількись, — одказав один із козаків — я ще на свойому віку не бачив чорта, — подивлюсь, яка в його парсуна!

За вулий, тільки підняв, а Татарин як вискалить ся, як зарже не своїм голосом, а козаки: „сьвят, сьвят!“ — в ростіч, та яко мога на втікача.

— Пострівайте, хлопці, — гука Дорош — я вам меду дам!

А вони тікають та лають ся:

— Подавись ти своїм медом! Годуй того, що під вулиєм сидить!

Через тиждень, як усе втихомирилось, розказав Дорош хуторянам про сю кумедію, — од їх він уже не таївсь, — так вони дуже сьміялись, і прозвали того Татарина чортом. Три годи жив він у Дороша, а там на теплого Миколу пішов у Самарський манастир, тай перехрестив ся у нашу віру. Знатний вийшов із його чоловяга, а вже який скусний був коновал: і скотину лічив і свиней, і болячки ня людях вигоював. Проживав він десь за річкою Орелькою, тамечки й оженив ся; сеж його й унуки — Чортенки, що живуть у Водяних Хуторах.

А то ще розкажу вам, як гайдамаки приходили до Дороша за грішми. Тоді тутечки, по степах, до чорта їх вешталось; тільки почують було, що в якого-небудь хуторянина завелись гроші, то й набіжать,

і мучать і печуть його, поки не віддасть усього до копійки. Так отто, кажу, і до старого нечистий їх приніс. Раз у ночи, чує він — хтось турготить у віконце.

— Хто там? — пита.

— Відчини, — одказують, — та засьвіти сьвітло, то сам побачиш хто, коли тобі не повилазило.

Засьвітив старий каганець, відчинив двері, — увійшло їх три чоловіка. Як глянули на Дороша, на його високий зріст, грізний погляд і бороду аж до колін, — у перше довелось їм його побачити, — так і прикипіли до порога; ні один слова не промовить: дивлять ся тільки та очима лупають. І Дорош зараз побачив, що се за люде і чого їм треба.

— За грішми? — спитав.

— Еге, — пробелькотіли гайдамаки, низенько вклонившись.

— Розумні! — каже Дорош, — знали коли й прийти; продав мед, так чимало тих і грошей назбиралось, — буде з вас.

— Спасибі вам, діду, — кажуть гайдамаки, — за вашу ласку.

Одімкнув старий скриньку і виняв капшук із грішми.

— Мині, — каже, — не треба грошей, я вже на ладан дишу, не собі й дбаю,

а на бідних, на церков божу, — от на кого!...

Та се кажучи, і положив капшук перед іконою сьвятого Миколая чудотворця:

— Беріть, — каже, — се його гроші!

Сюди-туди, стоять гайдамаки, засмутились, — бачите, страшно брать. Коли один із них, мабуть завзятий був, і каже:

— А що, хлопці: на його усї дбають, а на нас нїхто, так нам не гріх від його поживити ся.

Та не побоявшись Бога, за каншук... як скрикне, — так йому руку і скорчило.

— Змилуй ся, діду! — голосить гайдамака, упавши перед Дорошом на вколюшки.

— Не я тебе скарав, — одказує старий, — не минї тебе й милувати!

— Хоч навчи, — каже, — що минї на сьвітї робити, як Господа благати, щоб він мене помилував грішного?

— От що роби, — каже Дорош: — працюй, сією рукою, що зосталась, і все, що не заробиш, віддавай бідним і на церков божу: як роздаси стільки, скільки загарбав у других, то тодї тебе і Господь помилує!

Гайдамаки вклонились низенько Дорошови, тай пішли собі, облизня піймавши.

Дорош жив на сьвітї більш як сто лїт; помер саме у той рік, як скінчили лїнїю, що

копали за Берекою. За кільки днів до його смерти прийшов із Самарсько-Миколаївського манастиря ігумен, висповідав, запричастив старого, і як віддав він Богу душу, поховав його. Так оттой ігумен от що розказував:

— Сижу я, — каже, — у своїй келії і читаю сьвяте писанє, коли так ненароком зирк, аж стоїть передо мною Дорош, як живісінький. Тільки що хотів я скрикнути: „Здоров був, Дороше!“ а він і каже: „Поспішай до мене, я вмираю!“ тай зчез. От я, — каже, — помолившись Богу, зараз таки й рушив.

Після його смерти, ніхто не знає, куди поділась його худоба, тільки й бачив я його псалтир, що доставсь старому пану. Частенько доводилось мині і в руках держати той псалтир. На першому листу було написано: „1652 року, марта 10-го послав мині Бог сина Дорохея“. Себто його, Дороша, а записав, виходить, його батько. Відкіля прийшов старий, і в Коши не знали, може він і шляхоцького роду, бо дуже письменний був, і вірші компонував. На остатньому листу в тім же псалтирі, що розказую, були написані вірші, певно, не хто як він сам їх і компонував; я їх на память знаю; от як вони починають ся:

Гуляють думи-діти
По зелених степах,
Гуляють, не вертають ся,
Невідь куди дівають ся!...
Німі думи, невидючі,
Ніхто вас не вгадає,
Ніхто й не побачить;
Які-ж вони, тільки й знає
Бідне моє серце.

Думи, крівні мої діти,
Що маю з вами чинити?
Чи по сьвіту сиротами вас пустити,
Чи в купі з собою в землю зложити?
Земля єси — і в землю закопають,
А думки з душею
У небі витають!

Нехай же летять туди, де не плачуть,
Де радощі одні,
Там їх пізнають і побачуть,
Бо од щирого серця вони.
Од щирого вони серця,
Од козацького серця,
Од кріпкої волї,
Од ледачої долї...

Ой у полї, на могилї,
На віки козак спочив;
Не кропили ті могили

Сльози милої, котру любив,
Не приходять й товариші,
Десь далеко розійшли ся...
Тільки з неба спускають ся
Що вечора думки
Й на могилї іграють ся,
Як маленькі дїтки,
До прохожих підлїтають,
І тихенько їх прохають:
„Люде добрі, згадайте козака!“

Покійник старий пан, пошли йому Господи царство небесне, читає було нам сї вірші, тай каже:

— Велика була душа в сього чоловіка: нараз хотїла жити на небі і на землї!

Розказують іще, що як Дорош умирав, то закляв лїс у лиманї і заборонив, щоб нїхто не рубав там дерева.

— Хто, — додав, — не послухає, то я мертвий устану і його лозиною протурю!...

Спасибі таки старому, що заборонив у лиманї рубати лїс: весело й глянути, як воно порозросталось!... Деколи підеш погуляти, то аж дух радуєть ся: кругом острова верболіз, неначе огорожа стоїть, а там починають ся вже товсті та високі дерева, що оточують зелену поляну, де стояла Дорошова пасїка; тут недалечко і криничка, відкіля він воду брав. Так гарно: чорногузи не-

суть ся по високих вёрбах, бугаї гудуть у болоті, пташечки щебечуть, особливо — соловейки, там їх сила: кругом, бачите, вода, так не закрадеть ся туди кітка; і ловити не велено, так ніхто їх і не полохає.

Однак, як старий не заклинав не рубати у лимані дерева, а знайшов ся такий сьміливий дурень, що хотів був зрубати, та трохи і сам там не загинув. Ось як воно було. Жив у нас при кінському заводі ляшок, пан Бужинський. Такий з його і пан, як за шага пістоль; та вже, бачите, у них все пани: і лакей пан, і кухар пан, пан, пана і батогами чухрає. Об'їзжав він під верх коней, і був такий сьміливий, що нічогісінько на сьвіті не боявсь. Раз, на зелені сьвята, зійшлись наші парубки у шинок погуляти, — от і він пристав до них у компанію. Балакали, балакали, тай стали розказувати про відьом, про вовкулаків, як мертві устають у ночи та лякають живих людей. Ляшок слухав, слухав, тай каже:

— Брехня сьому; нема на сьвіті ні тих відьом, ні вовкулаків, і на мертвих нічого нарікати, бо й вони тихенько собі лежать у землї... Я, — каже, — нічого не боюсь і нічому не вірю!...

А один із парубків і каже йому:

— Коли ти нічого не боїш ся, так піди у лиман, у глупу ніч, і зрубай там дерево.

— А що-ж, — каже Ляшок: — піду тай зрубаю; ніхто мині не заборонить.

Заспорили, і об заклад на карбованця побились. Так саме, як вони спорились, увійшов у шинок гуменний Оверко. Почувши, що Ляшок наміряєть ся йти у лиман зрубати дерево, і пита його:

— Хиба ти не знаєш, що покійник Дорош закляв і заборонив рубати дерева у лиманї?

— Знаю, — одказує Ляшок, — та він минї не указ; я його і живого не злякав ся-б, не то мертвого!

— А як він тебе звідтіля, — каже Оверко, — протурить лозиною?

— Не бійсь, — каже — я шляхтич; нехай він туря лозиною вас, дурних хлопів!

— Ну, гледи-ж, пане Бужинський, щоб не досталось і твоїй шляхотній спинї, та щоб і не довелось тїкати до лїса в болото? Як би можна було його рубати, — каже, — то доси-б до коріня-б його вирубали.

Та се кажучи, і пішов собі до дому; а його хата була недалечко од лиману, тутечки біля току. О півночи, так як закукурікали півнї, пан Бужинський узяв сокиру, і пішов собі у лиман. Ніч була дуже темна,

ні зірочки; небо замазалось хмарами, неначе налагодилось на дощ. Провели хлопці Ляшка аж за панський будинок, бо дорога у лиман тоді йшла по за кривим плесом, — там і місток був. Провівши Ляшка, парубки вернулись у шинок і стали його дожидать ся. Ждуть та ждуть, — не йде; а вже-б пора і вернути ся: стало й на сьвіт займати ся, а його, іродового сина, нема тай нема.

— Оце, пеня! — кажуть хлопці; — щоб чого не стало ся з Ляшком?... тоді буде й нам халепа!

Вже їм не так страшно Дороша, як Прокопа Івановича.

— А що будемо робити? — питає один одного.

— Ходімо, — кажуть декотрі, — виручати гаспидського чванька (таке, бачите, прізвище Ляшку дали).

От і пішли, та побоялись іти у самий лиман, а з сього боку, з ближнього, од слободи, щоб через воду гукнути до Ляшка; коли він у лиманї, то обізветь ся. Підійшли до берега, прислухують ся, приглядують ся — нічого не чути; у лиманї не тільки нїхто не рубає і не ходить, бо почули-б, залопотїло-б. Стали гукати: „пане Бужинський, а пане Бужинський?...“ Коли чують, щось забелькотїло в болотї; парубоцтво близче, знов гукають, — знов озиваєть ся, туди —

аж то Ляшок, по самісінькі вуха загруз у болото, і ніяк із багна і очеретяного коріння не виплутаєть ся. Пішли було хлопці щоб його виратувати, так не можна і близько підступити. Бачуть, що так не витягти його, от вони принесли од гуменного верівку; кинули її Ляшкови, а він обвязав себе попід руками, от його і виволокли на сухе. Увесь убрав ся у тванюку, мов чортяка. Стали розпитувати, — щось гугнить, ніяк його і не второпаєш, що він верзе. Узяли його хлопці на оберемок, понесли у плесо, виполоскали, обмили, тай принесли у шинок. Мій Боже милий! страшно на його й глянути: як стіна білий, трусить ся, неначе трясця його трясе; вся пика, шия і руки посмуговані. Зняли сорочку, так батечки! спина аж почорніла, неначе його як москаля крізь строй ганяно. Дали йому хлопці осьмушку горілки; випив сердешний, і трохи опамятував ся. Посадили Ляшка за стіл, стали розпитувати, от він їм і розказав, яка причча трапилась йому у лимані.

— Дійшов я, — каже, — до Кривого, нічого мин не страшно; тільки-ж що перейшов через місток у лиман, а тут щось як замаха крилми над головою та пугукне, так у мене і зарусились жижки, не счувсь як і присів у таві; роздивив ся, аж то пугач схопив ся з ерби. Іду дальш, — так сумно

стало, неначе хто за комір хапа, і сам не знаю від чого; ніколи сього зо мною не траплялось. Хотів був уже назад вернути ся, так подумав собі: парубки сьміятимуть ся, просьвітку мині не дадуть; перехрестив ся, і пішов у той куток, де пасіка була у старого. Озирнув ся — нема нікого, тихо; от я і почав рубати: цюк раз, цюк у друге, замірився у третє, а мене як шмагоне щось лозиною, — зирк, аж стоїть Дорош!... Високий-превисокий, з гуменного заввишки, а борода біла та довга аж до колін. Як глянув я на його, то чуб так і поліз до гори, неначе з цебра окотили мене холодною водою; стою собі, з місця не зворухнусь, пальцем не смикну, а він мене шмага лозиною; шмагав, шмагав... як же допкулив, відкіля в мене й сила узялась, — від його та на втікача, а Дорош за мною, так мене і лущить, я в болото — і він у болото, так і шкварить мене то з того, то з другого боку, а я усе в болото, тай забравсь аж по самісінькі вуха. Як би, — каже, — ви не прийшли через який там квадранс, то-б довелось там і пропасти. Ні, вже теперечки, — каже, — не тільки сам не піду у лиман рубати Дорошеві дерева, а ще й десятому закажу не ходити!

Бач, який розумний став, не даром кажуть: „Мудрий Лях по шкоді: як коней

покрали, станю став замикати!“ Так отто, як скінчив Ляшок своє оповідання, то вже і сьвіт став, почали й люди у шинок збирати ся, бачите — празник; як почули, що здіялось із Ляшком, дивують ся, аж руками об поли бють; далї, скільки їх не було, і парубки, всї пішли у лиман подивити ся, де там Дорош дав хлосту Ляшку. Ідуть побіля двору, а я утят годую. „Куда се?“ питаю. Розказали, от і я з ними пішов. Дійшли ми до того місця, де лиха мати надала Ляшку рубати дерево, дивимось — надрубаний клиночок і сокира біля його лежить, кругом того клиночка потолочена трава і багацько розкидано поламаної лози (певно на шляхоцькій спинї пана Бужинського); тут же лежить і повісма із два прядива (Бог його зна, відкіля воно і взялось). Ще видко було слїд, як раз із того кутка, проти котрого Дорошова могила; тутечки і лоза рясна; мабуть, як ішов покійник, то тут її і наламав. Та вже-ж і дивувались наші слобожане, не так тому, що покійник завдав пану Бужинському халазію, як тому, відкіля узялось те прядиво? Боялись до його і доторкнути ся; та вже гуменний, бачить, що нїхто не бере, і узяв.

— Згодить ся, — каже, — на верівку, може доведеть ся іще якого-небудь дурня виволокти з болота.

Памятував Ляшок ту прочуханку до нових віників! Було, як наїдуть гості до старого пана, то він і звелить Ляшку розказувати, як його Дорош оддубасив. Хоч воно і давно минулось, а було як почне сердешний розказувати, то й дріжить і озираєть ся, неначе Дорош стоїть за плечима з лозиною; а пани слухають та сьміють ся, аж за живіт хапають ся. Не даром, бачу, кажуть: „чужа біда — людям сьміх“.

Оповістка.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсї книжки:

В першій серії:

		Ціна в короновій вал.	
1.	**С. Ковалїв.** Дезертир і иньші оповіданя . . .	1·60	К.
2.	**Іван Франко.** Поеми.	1·60	„
3.	**О. Кобилянська.** Покора і иньші оповіданя .	1·40	„
4.	**Ґю де Мопасан.** Дика панї і иньші оповіданя	1·30	„
5.	**І. Франко.** Полуйка і ин. борисл. оповіданя	1·40	„
6.	**Н. Кобринська.** Дух часу і иньші оповіданя .	1·60	„
7.	**Кнут Гамсун.** Голод, роман	2·20	„
8.	**Леся Українка.** Думи і мрії. Поезиї . . .	1·60	„
9.	**С. Ковалїв.** Громадські промисловцї, опов. .	1·60	„
10.	**Уілліям Шекспір.** Гамлет, принц данський	1·80	„
11.	**Генрик Понтоппідан.** Із хат. Оповіданя .	1·40	„
12.	**Богдан Лепкий.** З житя. Оповіданя.	1·20	„
13.	**Ґергарт Гауптман.** Візник Геншель	1·60	„
14.	**М. Коцюбинський.** В путах шайтана. Оповід.	1·60	„
15.	**У. Шекспір.** Приборкана гоструха	1·40	„
16.	**Панас Мирний.** Лихі люди	1·40	„
17.	**В. Короленко.** Судний день	1·20	„
18.	**У. Шекспір.** Макбет	1·60	„
19.	**К. Ґуцков.** Уріель Акоста	1·40	„
20.	**У. Шекспір.** Коріолян	1·80	„
21.	**М. Яцків.** В царстві сатани	1·60	„
22.	**Панас Мирний.** Морозенко	0·90	„
23.	**Лесь Мартович.** Нечитальник.	1·60	„
24.	**М. Коцюбинський.** По людському, ...	2·00	„
25.	**В. Оркан.** Скапаний сьвіт, драма	1·00	„
26.	**Василь Стефаник.** Дорога, новелї	1·60	„
27.	**У. Шекспір.** Юлїй Цезар	1·60	„
28.	**Л. Толстой.** Відроджене, (3 томи)	3·60	„
29.	**К. Гавлїчек-Боровский.** Вибір поезий. . .	1·60	„
30.	**Ф. Заревич.** Хлопська дитина	1·80	„

31. **І. Франко.** Коваль Бассім . . . . . 1·60 К.
32. **У. Шекспір.** Антоній і Клеопатра . . . . . 1·80 „
33. **Е. Тимченко.** Калевала. . . . . 3·00 „
34. **О. Катренко.** Пан Природа і ин. оповіданя . 1·40 „
35. **У. Шекспір.** Багато галасу з нечевля . . . 1·60 „
36. **Іван Франко.** Сім казок, новелї . . . . . 1·40 „
37. **Сидір Воробкевич.** Над Прутом, поезиї . . 1·60 „
38. **Уілліям Шекспір.** Ромео і Джульета. . . 1·80 „
39. **К. Сроковський.** Оповіданя . . . . . 1·40 „
40. **А. Кримський.** Пальмове гилля, (3·00) . . 2·00 „
41. **О. Кониський.** Молодий вік Макс. Одинця . 2·00 „
42. **Ґю де Мопасан.** Горля́ і иньші оповіданя . 1·30 „
43. **В. Кравченко.** Буденне житє. Оповіданя . . 2·00 „
44. **Уілліям Шекспір.** Король Лїр . . . . . 1·80 „
45. **Д. Лукіянович.** За Кадильну, повість . . . 3·00 „
46. **Г. Гайне.** Подорож на Гарц . . . . . 1·20 „
47. **І. Франко.** Захар Беркут (брош. 1·20) К. опр. 1·60 „
48. **У. Шекспір.** Міра за міру. . . . . 1·40 „
49. **М. Коцюбинський.** Поєдинок і ин. опов. . . 2·00 „
50. **О. Стороженко.** Марко проклятий, поема . . 1·40 „
51. **С. Ковалїв** Риболови . . . . . 2·00 „
52. **Марко Вовчок.** Народнї оповіданя. т. І. (1·60) 2·00 „
53. **П. Мирний.** Серед степів. Оповіданя . . . . 3·00 „
54. **Е. Ярошинська.** Перекиньчики . . . . . 2·60 „
55. **В. Винниченко.** Повісти й оповід. . . . . 3·00 „
56. **Л. Мартович.** Хитрий Панько . . . . . 1·50 „
57. **В. Вересаєв.** Записки лїкаря . . . . . 3·00 „
58. **М. Вовчок.** Народнї оповіданя. Т. II. (1·60) 2·00 „
59. **М. Ґорький.** Мальва і инші опов. . . . . 2·50 „
60. **М. Дерлиця,** Композитор і инші опов. . . . 2·00 „
61. **Ю. Заєр.** Леґенди . . . . . 2·40 „
62. **А. Чехов.** Змора і инь опов. . . . . 2·40 „
63. **Н. Кобринська.** Ядзя і Катруся та инь. опов. 1·80 „
64. **Д. Лукіянович.** Від кривди, повість . . . . 2·00 „
65. **А. Чайковський.** Оповіданя. . . . . 2·00 „
66. **Марко Вовчок.** Народнї оповіданя, т. III. . 3·80 „
67—68. **І. Левицький.** Хмари . . . . . 4·80 „
69—70. **Е. Золя.** Жерміналь . . . . . 6·00 „
71. **О. Маковей.** Оповіданя . . . . . 3·00 „

73. **Кароль Кавцкі.** Народність і її початки (0·60) 1·00 „
74. **Фр. Енґельс.** Людвік Фаєрбах . . . (0.50) 0·90 „

75. **Фр. Енґельс.** Початки родини, . . . (1·50) 1·90 К.
76. **Ш. Сеньобо́.** Австрия в XIX столїтю (0·80) 1·20 „
77. **В Будзиновський.** Хлопська посїлість (2·00) 2·40 „
78. **К. Флямаріон.** Про небо . . . . . (2·00) 2·40 „
79. **М. Драгоманів.** Переписка (вичерпано) . . 1·80 „
80. **С. Степняк.** Підземна Росия . . . . . (3·00) 3·40 „
81. **Адріян.** Аґрарний процес у Добростанах (1·00) 1·40 „
82. **Г. Тен.** Фільософія штуки . . . . . (1·00) 1·40 „
83. **Дж. Інґрем.** Історія полїт. економії . . . . 4·00 „
84. **Е. Феррієр.** Дарвінїзм. . . . . (1·30) 1·70 „
85. **Й. Конрад.** Національна економія . . . . . 2·30 „

Приготовляють ся до друку або друкують ся: І. Франко, Boa Constrictor; Шірер, Історія Жидів; Фраас, Нарис ґеольоґії; Льорія, Соціольоґія; Бельше, Про походжене чоловіка.

Книжки під чч. 73—84 друковані в давній другій серії (Науковій Бібліотецї). Цифри в скобках подані за брошуровані примірники.

У другій серії „Лїтературно-Науковій Бібліотецї“ вийшли:

1. **М. Грушевський.** Б. Хмельницький . . . . 0.20 К.
2. **Курцій Руф.** Фільотас . . . . . 0·20 „
3. **В. Наумович.** Величина звіздяного сьвіта. . 0·15 „
4. **Панас Мирний.** Лови . . . . . 0·06 „
5. **І. Пулюй.** Непропаща сила . . . . . 0·20 „
6. **М. Грушевський.** Бех-Аль-Джуґур. . . . . 0·10 „
7. **І. Раковський.** Вік нашої землї . . . . . 0·10 „
8. **А. Чехов.** Каштанка . . . . . 0·15 „
9. **М. Драгоманів.** Мик. Ів. Костомарів . . . 0·15 „
0. **Е. Золя.** Напад на млин . . . . . 0·20 „
1. **І. Пулюй.** Нові і перемінні звізди . . . . . 0·15 „
2. **Г. Квітка.** Маруся . . . . . 0·50 „
3. **М. Левицький.** Умова для селян. спілок . 0·20 „
4. **П. Кулїш.** Орися. . . . . 0·06 „
5. **М. Кистяковська.** Іван Гус . . . . . 0·20 „
6. **О. Стороженко.** Оповіданя. І. . . . . 0·20 „
7. **В. Барвінський.** Дослїди з поля статистики 0·20 „
8. **В. Короленко.** Лїс шумить . . . . . 0·20 „

19. **І. Франко**. Шевченко в польській рев. леґенді 0·40 К
20. **В. Гіґо**. Кльод Іе . . . . . 0·25 „
21. **Е. Еґан**. Руські селяни на Угорщині . . . 0·25 „
22. **П. Мирний**. Лихий попутав . . . . . 0·40 „
23. **А. Д. Уайт**. Розвій ґеоґрафічних поглядів. . 0·30 „
24. **Ів. Франко**. Украдене щастє . . . . . 0·50 „
25. **С. Єфремов**. Національне питанє в Норвеґії 0·30 „
26. **П. Ніщинський**. Гомерова Іліяда (1 пісня) . 0·30 „
27. **М. Драгоманів**. Два учителї . . . . . 0·40 „
28. **Е. Золя**. Повінь . . . . . 0·30 „
29. **С. Томашівський**. Київська козаччина 1855 р. 0·10 „
30. **П. Ніщинський**. Гомерова Іліяда (2 пісня) . 0·35 „
31. **Т. Масарик**. Ідеали гуманности . . . . . 0·35 „
32. **Люкіян**. Юпітер у клопотах . . . . . 0·30 „
33. **М. Костомарів**. Письмо до ред. „Колокола“ 0·20 „
34. **М. Гоголь**. Вій... . . . . 0·40 „
35. **І. Раковський**. Вулькани . . . . . 0·20 „
36. **Ґ. Фльобер**. Іродіяда . . . . . 0·30 „
37. **О. Терлецький**. Москвофіли й народовці . 0·30 „
38—39. **І. Турґенєв**. Ася . . . . . 0·40 „
40. **Л. Боровиковський**. Маруся. . . . . 0·25 „
41—42. **Данте Аліґері**. Пекло, пісня I—X . . . 0·40 „
43—45. **В. Олехнович**. Раси Европи . . . . . 0·70 „
46—48. **Л. Толстой**. Крайцерова соната . . . . 0·90 „
49—50. **О. Бодянський**. Українські казки . . . 0·50 „
51. **Е. Золя**. Смерть Олівіє Бекайля . . . . . 0·25 „
52. **А. Уайт**. Розвій астроном. поглядів . . . . 0·45 „
53. **П. Ніщинський**. Гомерова Іліяда (3 пісня) . 0·25 „
54. **А. Міцкевич**. Лист до гал. приятелів . . . 0·45 „
55—56. **Л. Толстой**. Смерть Івана Іліча . . . . 0·55 „
57. **В. Брайтенбах**. Біольоґія в XIX в. . . . . 0·25 „
58—59. **М. Горкий**. На днї житя. . . . . 0·70 „
60—61. **М. Верн**. Біблїя. . . . . 0·40 „
62—63. **Г. Кляйст**. Маркіза О.... . . . . 0·40 „
64. **М. Карєєв**. Фільософія історії . . . . . 0·25 „
65—67. **Ф. Достоєвский**. Грач . . . . . 1·50 „
68. **Ш. Сеньобо**. Міжнародні революційні партії 0·40 „
69—71. **І. Турґенєв**. Весняні води. . . . . 1·30 „
72. **А. Д. Уайт**. Розвій поглядів на лихву . . . 0·30 „
73.—74. **П. Куліш**. Українські оповіданя. . . . 0·90 „
75. **Ф. Ляссаль**. Про суть конституції . . . . . 0·30 „

76—77. **А. Шаміссо.** Петро Шлеміль . . . . . 0·70 К.
78. **М. Драгоманів.** Літ.-сусп. партії в Галичині 0·40 „
79. **Д. Мордовець.** Оповіданя . . . . . 0·60 „
80. **О. Кониський.** Листи про Ірляндію . . . . 0·45 „
81—82. **І. Левицький.** Гуморески . . . . . 0·75 „
83. **Ю. Візнер.** Жите ростин у морі . . . . . 0·15 „
84—85. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда, IV—VI 0·80 „
86. **В. Антонович.** Поль.-українські відносини 0·40 „
87. **І. Турґенєв.** Муму . . . . . 0·30 „
88—90. **А. Кримський.** Мусулманство і його будучність . . . . . 1·70 „
91—92. **О. Стороженко.** Оповіданя. II. . . . . 1·10 „
93. **А. Д. Уайт.** Розмови з Л. Толстим . . . . 0·30 „
94—96. **Ф. Купер.** Зьвіробийник . . . . . .
97—98. **О. Вайсмаєр.** Про туберкульозу . . .
99—100. **О. Стороженко.** Оповіданя III. . . . .

Приготовляють ся до друку: П. Вінтерніц, Що знаємо про Індоґерманів; Куліш, Листи з хутора; Фер, Про будизм; Верн, Про евангеле; Софрон Круть. Спомини з росий.-тур. війни.

Можна набувати теж повість М. Яцкова: **Огні горять** — по 2·50 кор.

АКОРДИ, антольоґія української поезиї від смерти Шевченка до найновійших часів під ред. **д-ра В. Франка,** з ілюстраціями **Ю. Панкевича**, люксусове видане, по ціні **6, 7.50, 8, 8·50 і 10** кор.

☛ **Хто купує за готівку книжок на суму 50–100 кор. дістає 20% опусту; від 100 кор. у гору дістає 25% опусту.**

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

Українсько-руська Видавнича Спілка

видала своїм накладом отсї друки, які можна тільки в неї замовляти:

Контракти купна і продажі:	Ціна лїбри
1. Вз. I. На білім папері	1·— К.
2. „ II. „ „ „	1·— „
3. „ III. „ „ „	1·— „
4. „ I. На сїрім папері	0·80 „
5. „ II. „ „ „	0·80 „
6. „ III. „ „ „	0·80 „
Табулярні друки:	
7. I. Б. Табулярний скрипт . . .	0·80 „
8. II. Б. „ „ . . .	0.80 „
9. I. Б. Рубрум до таб. скр. . . .	0·40 „
10. II Б. „ „ „ „ . . .	0·40 „
Друки до процесу:	
11. I. Повновласть до процесу . . .	0·40 „
12. II. Позви дрібні	0·60 „
13. III. „ о нак. заплати . . .	0·80 „
14. IV. „ о екзекуцию на движ. . .	0·80 „
15. V. „ „ „ „ недвиж. .	0·80 „
16. Рубрум до позву II.	0·40 „
17. „ „ „ III.	0·40 „
18. „ „ „ IV.	0·40 „
19. „ „ „ V.	0·40 „
20. Рахунок із канцелярії адвоката . .	0·40 „

—·•·—

Ціна 85 сот.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛЇОТЕКА. Ч. 119—120.
Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Олекса Стороженко.

ОПОВІДАНЯ.

IV.

Theo. Malinowka
Strong, Place
COHOES, N.Y

ЛЬВІВ, 1905.
НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Theo. Maliglowka

Споминки про Микиту Леонтієвича Коржа[1]).

Слава не поляже,
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в сьвіті,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
(*Т. Шевченко, До Основяненка*).

I.

1827 року, по весні, схотілось мині подивити ся на Ненаситинський поріг, а звідтіля, водою по Дніпру, спустити ся до слобід Капулівки та Покровської, й оглядіти ті міста, де колись були Запорозькі Коші. З Катеринослава поїхав я на село Михайлівку, щоб запастись там бувалим чоловічком, який тямив би, де провести, а де часом і розказати про те, що хоч і давно минулось, та не загинуло цілковито, бо живуть іще діди, і до

[1]) Багато де-чого розказував мині старий Корж, але в сім оповіданні тільки те заявляю, що записано преосьвященним Гавриїлом.

якого часу заборонили од вікової пожоги ту сьвяту старовину.

В Михайлівку приїхав я ще заздалегідь. Була неділя, і чимало людий гуляло біля шинку; музика гуділа, дівчата і парубки вибивали тропака, а деякі постарше сиділи на призьбі і кругляли горілку. Тільки спитав я, де-б мині заночувати, як усі загомоніли:

— Їдьте, — кажуть, — до Микити Леонтійовича, в його ночують усі проїзжі пани.

— А хто се Микита Леонтійович? — питаюсь.

— Се наш старенький дід, Корж, — забубоніло весело товариство, — той, що колись був січовиком!

— Оттож і його садок, — озвались иньші, показуючи на лісок по над річкою, — тамечки його й дворище.

Од'їхавши од шинку гонів зо два, з гори побачив я леваду Коржа. Просторий двір був застроєний хатами, коморами і повітками, і вся та будова, облита ясним промінням сонця, виринала із-за темного лісу, оперезаного на около сьвітлою, мов кришталь, річкою. Мій машталір, в'їхавши на двір, поминув мазанку і зупинив коний біля рубленої хати старосьвіцької будови, що вже літа гаразд таки осадили її в землю. Тільки що я виліз із брички, як і Корж вийшов із хати мині назустріч. Біле як молоко волося прикри-

вало його високе чоло, з під насуплених брів гостро поглядували карі очі, вуси були підстрижені. Вид старого, з першого погляду, здавав ся пахмурим, і неволив до поваги; не дуже ще й погнули його десять десятків літ. Одягнутий він був у китанчатий синій жупанок, у пістрйових штанях і обутий в габелкових черевиках.

— Здоров був, Микита Леонтійович! — почав я, вклонившись дідови, — не сердь ся, що непрошений заїхав; усї, кого не питав, де б минї переночувати, знай до тебе направляють.

— Так, так, — одказав Корж усьміхаючись, — усї пани, спасибі їм, їдучи через наше село, не минають мене. А куди, паничу, Бог несе?

— До Ненаситця, а далї в Капулївку і Покровське, подивити ся на те місце, де були колись Запорозькі Коші.

— Ненаситець теперечки гарно грає, води чимало, є на що глянуть; а от де були Коші, і не розбереш — де що й було: забудувалось, вали поосїдали і зрівнялись із землею.

— А все ж таки, дїдусю, хоч глянути на те місце, де не один вік чесне товариство, лицарі, боронили сьвяту віру і хрещений народ од бусурмана, і захистили сї степи, де, спасибі їм, і ми теперички живемо.

— Так, так, правда твоя, паничу! Хоч і ні на що подивити ся, так є що згадати; частенько і сам туди їзджу; як глянеш, та згадаєш, то неначе помолодшаєш. Сідай же, паничу, оттутечки на ослоні: теперечки ліпше на дворі, ніж у хаті. А ти, — додав дід, глянувши на мого машталіра, — їдь до стайні, відпрягай коний, там тобі дадуть сіна і вівса.

Сівши, став я розглядувати стародавню хату; такої будови не доводилось мині бачити в наших степах. Уся хата була зложена з липових квадрових брусів, гладко витесаних, а навіконники і наличники на дверях із вирізками і зарубками, неначе мережки на рушнику.

— А давно вже, — спитав я, — збудована ся хата?

— Та таки подавно, — одказав старий, — сто літ, коли ще й не більш. Будував її мій хрещений батько, Яків Омелянович Качалка, що був у Січи військовим старшиною — осаулом. Се ж його й зимовик; він мині достав ся в спадку після покійника, бо я був у його за рідного сина; він мене по сьомому року і в Січ до себе взяв, я йому й очи закрив.

— З-відкіля ж він тебе взяв?

— З Нових-Кодаків; туди ще мій прадід, Василь Жадан, виселивсь із Гетьманщини,

аж із Кобеляк. У його був син Тарас Жадан. Діда я добре памятаю, бо як він на старости літ осліп, то я був у нього поводатарем. І батько мій, по прізвищу вже не Жадан, а Таран (так бачите прозвали його Запорожці, — дуже здоровий був), там же в Нових-Кодаках жив, і маяв ся на сьвіті сто і пятнацять літ.

— Чим же вони промишляли?

— Пахарством, скотиною, бджолою, рибальством і зьвіринними шкурами. Тоді, та ще й за моєї памяти, на обох сторонах Дніпра була страшенна гущина, нетри, в яких кишіло зьвіря.

— А скільки тобі літ?

— Народив ся я в 1730-му року, мая 30; так оце через кілька днів без чотирьох буде сто літ. Довгенько таки Бог держить на сьвіті! Вже буде літ трохи не сорок, як і жінка моя Параска вмерла, пошли їй, Господи, царство небесне!

— Велика в тебе сімя?

— Слава Богу, чимала таки. Було в мене сім синів і чотири дочки, деякі повмирали, а теперички з унуками і правнуками душ їх із двацятеро буде. Теперички вони в мене і хазяйнують, і клопочуть ся; я знаю тілько мою пасіку, тай того добре не догляну: старий, не здужаю вже: преклоняюся къ земли, одъ неяже взятъ быхъ, и

явѣ уже есть, яко скоро въ ню подобаетъ ми возвратитися, — от воно що!

— Так ти, діду, все знаєш, що тут діялось, як і край сей заселив ся?

— Як не знать! усе діялось на моїх очах: і Кош зруйнували, і Катеринослав будували, як і цариця шествувала по нашій Україні, як і Михайлівка населилась; бо я був тутечка осадчим і повіренним од громади за землї.

— Будь ласкав, діду, розкажи що-небудь; аджеж як твої уста склеплять ся на віки, то твоє слово ще жити ме на сьвіті: на старости і я буду розказувати, що од тебе чув, згадаємо старовину, тай тебе з нею.

— Добре, паничу, розкажу, — сказав Корж, вставаючи, — а теперечки вечір теплий, проходимось трохи, я тобі покажу мій садок і пасіку.

II.

Сад Коржів розріс ся по луговині, неначе ліс. Не було в йому розчищених доріжок, тільки вподовж, до самої річки, проміж високих лип і ясенів і густого чагарнику, протоптана була стежка. Де на яких деревах неслись чорногузи. Пройшовши з гони, по-

бачив я в стороні невеличке кладовище; на двох могилках стояли високі хрести, а на других трохи менші.

— Хто тут спочиває? — спитав я.

— Моя мати, жінка, діти й онуки, — одказав Корж, схилившись до могилок.

Од кладовища повернули в праву руку, і продравшись крізь гущину, несподівано опинились біля високої огорожі.

— Се моя пасіка, — обізвав ся Корж, — одчиняючи хвірточку, — з одного рійка розроїлось їх більш як сто колодок.

Пасіка була захищена і споряжена, як стародавні запорозькі: по плоту загорожа закутана була очеретом, по середині стояла капличка з образами сьвятих Зосима і Саватія, а на-вкруги її витикались на тичках із трави, рядками, вулики, і де-не-де на сьвітло-зеленій прогалині росли яблуні, груші і черешні, вкриті пахучим цьвітом. Вечір був теплий, тихий; роботяща бджола ще гуділа між вітями в цьвіту; соловейко висвистував і здалека долітали веснянки слобожанських дівчат. Гарне було місце, дуже мині подобав ся сей затишок, і тепер згадуючи його, під хмурим північним небом, прояснились мої думи і заграло українське серце.

— Се моя пустінь, — сказав Корж, — тутечки я собі сижу та згадую, що минуло

та не вернеть ся; од того, чи воно лихо, чи добро, а здаєть ся однаковим.

— Чи давно ж уже, діду, — спитав я, — ти став хазяйнувати на сій левадї?

— Спитай у оцих дерев: вони тобі скажуть; бач які товсті та високі; се ж я їх садив власними моїми руками; бо як достав ся минї сей зимовик, то опріч тернів нічогісінько тутечки не росло.

— А Михайлівка коли населилась?

— Після смерти вже Качалки; деякі переселились із Гетьманщини, тай з наших таки слобід чимало. Тодї звали сї новоселицї великими вольними хуторами, поки не послїдував указ, щоб поруйнувати всї хутори, а хуторян повиводити на великі шляхи і там їх осадити, і щоб, крий Боже, вольними хуторами не звати, а слободами і селами. Як почули хуторяни про сю чутку, от і прийшли до мене за порадою: — „Що нам, кажуть, робити? Адже ж ми тутечки“, кажуть, „і обгнїздились, і колодязї покопали, і обсїялись; як стануть нас на шляхи переганяти, то пропали й ми, загине й худобина наша!“

— „А що ж, — кажу їм, — через наші-ж хутори іде не аби який шлях, тай землї ще чимало, є де селити ся, так подамо прошение, щоб наші хутори перейменували в село, або в слободу“. — От і дали минї довіренность од обчества трьох сїл: Нових-

Кодаків, Дійовки і Сухачівки, бо найбільш виселилось із сих сіл. Так ото і подавав я в катэрнославську казенну палату прошениє, а палата і прислала до нас асесора Мартина Коваленка огледіти наші хутори; і як він зробив доношеніе, що місце способно для селенія, то палата утвердила і предписала указом дійовському волосному правленію „о безпрепятственном населеніи слобожан по-над річкою Сухою-Сурою“. Після сього як намножилось у нас переселенців, я знов подавав прошениє і „о найменованіи наших хуторів селом чи слободою“. Так казенна палата в-друге прислала того ж Мартина Коваленка. Приїхав він до мене і зібрав громаду. „А що, хлопці“, пита, „як будемо звати ваші хутори?“ Одні кажуть: „Нехай буде Качалівка, по прізвищу осадчого Качалки“; а другі: „нехай Коржівка, по прізвищу нашого повіренного; він“, кажуть, „нас первий і до себе поприймав“. Так я вже не схотів, кажу: „Не хочу я марної сьвітової слави нї собі, нї мойому хрещеному батькови; вигадуйте яке-небудь інак прізвище“. От Мартин Коваленко бачить, що між нами така невзгода, і каже: „Слухайте, панове громадо, нехай ваші хутори йменують ся слободою Михайлівкою, во імя народившогось великого князя Михайла Павловича!“ Громада на се згодилась, а палата паки пред-

писала указом, — „опублїкувати всїм волостям, о названиї наших вольних хуторів слободою Михайлївкою“.

Скінчивши, старий спитав мене, чи не хочу я вернути ся до хати.

— Нї, — одказав я, — тут так гарно, так легенько дихати, посидьмо ще трохи.

— Ну, сїлькись, — пробубонїв дїд, — я тобі ще розкажу, яке нас лихо спіткало з сими панами, бодай їх!...

От ми й посїдали на ослонї біля каплички, і старий так почав:

— Хвалити Господа. все було так гарно, спокійно, як от... нечиста мати понаносила до нас тих панів, тай стали вони захоплювати наші землї. Петро Петрович Панчинський, секретар кременчуцького ґубернського правления, самоправно одмежував собі три тисячі десятин нашої землї, і населив собі аж дві слободи; а Олексїй Іванович Вермінка — тисячу пятьсот. Один захопив Сухую Суру, а другий Мокру, та так приперли нас, Михайлївцїв, Кодачан і Дїйовцїв, що не було в нас нї водопою, нї паші для скотини; а мене — так і з хати вигнали: в мойому дворі вісїм семей панських хрестян поселили. Не повіриш, паничу, яке лихо припало! Тодї ще вмерла в мене жінка, так минї довелось із сиротами блукати по чужих кутках. Що тут на сьвітї було робити? От ми й зібрали

з трьох сіл одну громаду, поміркувались, тай надумали — вибрати повіренного і доходити вже правди по судах. (Бодай вже не довелось судити ся ні одному доброму чоловікови!) На сій раді, в один голос, як уже я не одмовляв ся, вибрали мене повіренним, не тільки за землї, а й за всї діла, які б там не трапились. Отто ж як дали минї ту довіренность, я й почав клопотати ся, од нижних судів аж до висших. Чого вже я не робив, як не побивав ся, скільки й кошту стратив, а все таки нічого не вдіяв. Ну вже й суди тодї були! не знаю, чи вони і теперички такі, нехай їм аби-що!... Та вже, на наше щастя, государ Павел I прислав у Катеринослав ревізорів, Кушелева і Алексїєва, — так я до них; от вони, спасибі їм, зараз предписали ґубернському правленію дати нам пораду на основаніи законов. Оттаким-то побитом ми й оборонились од Панчинського: зараз таки і зігнали дві його слободи з наших земель; а з Вермінкою нїчого не вдіяли, бо він на те рішенє ґубернського правления „апелював у сенат“. Так от за сю Вермінчину землю і за Кодацьку, що під город забрали, тай по питейному одкупу, посилав я до царя два прошения. Два роки ждали указу, тай не діждались! Нічого робити, треба було самому їхати в Москву а Петенбурх. Важко шукати ту правду по

сих великих городах і вам, панам: натерпиш ся і наплачеш ся поки її знайдеш, коли то ще й знайдеш, — а то ж мині, простому чоловікови, не дуже ще й письменному, гірко доводилось! Та вже милосерний Бог не покинув нас і там... Приїхавши в Москву, зараз подав я прошениє в 1-й департамент сенату. Заглянули в моє прошениє, і звеліли мині, щоб я через тиждень навідав ся. Прийшов я через тиждень, от знов велено прийти через тиждень, — та так і почали тижнівками годувати; воно б, мовляв, і добре, бо прохарчивсь, нічого вже їсти, так сими ж московськими тижнями і мухи не нагодуєш. Та вже що помогло, — ніяк, паничу, і не вгадаєш: сьміх тай тільки!... От слухай! З нудьги було вештав ся я по місту: до Кремля піду, розглядую ті ворота, що неначе церкви побудовано, дивлюсь на ті дива, на „царь-колокол“, що як улїзеш у його, то неначе в клуни опиниш ся, на царицю, чи пак на „царя-пушку“, що витріщилась на тебе мов те жлукто. Правдиві дива! скільки на них кошту стратили, а дзвін не дзвонить і пушка не стріля!... Однако, думаю собі, як вернусь до дому та стану своїм розказувати про сї дива, то щоб іще не завдали мині брехні, — візьму, думаю, мотузок тай виміряю і дзвін і гармату. Тільки розгріб сніг біля гармати та став мірять, аж дивлюсь —

біжать до мене з абахти два москалї. „А що ти робиш?“ питають. — „Хиба не бачите“, кажу, „гармату вимірюю“. — „Как ти сьмів, сякий, такий“, гукнули на мене по московськи, „казенну пушку вимірювати!“ — Вона ж“, кажу, „од сього не поменшає!“ — „Брешеш“, закричали, „ти што-то хатѣлъ съ царскою пушкою здѣлать, ступай на абахту!“ Вхопили мене під руки тай повели. — „Не турбуйтесь“, кажу, „люди добрі, мене вести: не великий я пан, і сам піду!“ Привели до вартового охвіцера, а він і пита: „Що ти з пушкой дѣлалъ?“ — „Міряв“, кажу. „На что?“ пита. Розказав йому на що, не йме віри: „Врёшъ“, каже, „ти што-нибудь недоброе замишлялъ, признавайся?“ — „Нїчого“, кажу, „нї признавати ся, нї вигадувати, з такою махіною нїчого не вдїєш, хиба тільки зміряєш“. Так що вже йому не казав, усе своє товче: „врёш“, тай „врёш“. Обридло минї з ним балакати, от я йому й кажу: „Коли ви такий розумний, що вас нїяк не одуриш, то нїчого робити, треба вже признати ся: хотїв“, кажу, „вкрасти вашу пушку, так вимірював, чи влїзе вона минї в кишеню“. Деякі москалї, слухаючи, з тиха усьміхнулись, а охвіцер розсердив ся, аж зашарив ся з досади — облизня, бачиш, піймав. Далї насупив ся тай каже: „Ну, галубчикъ, не прогнѣвайсь, я тебе не одпущу з абахти,

поки не прийде дижурний“. — „Спасибі вам“, кажу, „за вашу ласку; тутечки в вас і тепло, і весело: багацько людий, а я січовик, звик із людьми жити“. В вечері прийшов дижурний, ще молодий, а вже премєр-майор, щось таке — чи граф, чи князь; зараз став мене розпитувати. Бачу, що сей розумніший од вартового. Зараз спитав: відкіля, за чим, чи є в мене бамаги? Показав йому мої бамаги, „довіренность, свідітельство“, тай розказав, як важко мині шукати тутечка тієї правди, і яке моє гірке життя в Москві. От він виняв із кишені записну книжку, записав моє прізвище, по якому ділу приїхав, тай каже: „Мій дядинька сенатором, так я його попрошу об твойому ділї“. — „Будьте ласкаві“, кажу, „Бог вас за се не оставить!“ Звелїв мене випустити. Подякував я його, та правду казати і в голові собі не клав, щоб із сих обіцянок вийшло що путяще. На четвертий день після сього навідав ся я в сенат; тільки що вглядїли мене писарчуки, так і загомонїли: „прийшов той запорожець, що намірявсь царь-пушку вкрасти і в кишеню сховати!“ Вхопили мене за руки тай ввели в просторий покій, де пишуть: далї один постарше і гука: „Ведіть його в присудствіє!“ Бачу, такий вже приказ їм був. Увійшов я в те присудствіє, дивлюсь — самі ґенерали, в кавалєріях, у хрестах, у зьвіз-

дах... Як побачили мене, так усї і зареготали. „Маладецъ козакъ“, кажуть, „хатѣлъ царь-пушку вкрасти и въ карманъ спрятать!“ — „Так не дали ж москалї“, кажу, „кріпко пильнують, бодай їх!“ Багато дечого вигадував їм: шуткували; сьміялись; далї один підступив до мене, тай каже: „Племенник мій говорив минї про твоє дїло, так я разсматривав оноє, воно справедливе, і не сьогодня так завтра буде рішено в твою пользу“. — „Пошли вам, Господи, за се щастя і здоровля“, кажу, „та спасибі і царь-пушцї, нехай вона царствує, без неї, тутечки в Москві, може б мене і лунь вхопив“. От сїєю ж то царь-пушкою, встрелили і Вермінку: сенат звелїв одібрать і од його загарбану од нас землю. Після сього поїхав я в Петенбурх клопотати ся за Кодацьку землю і за винний одкуп. Приїхавши, пішов я до царського докладчика Муравєва; от він, спасибі йому, звелїв познаходити мої прошения, що я ще позаторік посилав на височайше імя, доложив государю, а государ звелїв сенату рішити наше дїло не в очередь. От сенат і присудив Кодачанам жити на городській землї, з тими привілеями, які має земство; об чім предписано военному ґубернаторови, Дюкови Рішелєви, а минї видали до рук копію, щоб із нею явив ся я до катеринославського ґубернатора Герта. І винний

одкуп не вдержав ся б, так опізнились, — поробили вже контракти з одкупщиками. Оттак-то, при помочи божій, повершив я громадську справу, і повернув ся до дому со славою велією. І доси дякують мині слобожани, а може й після моєї смерти (коли то ще не забудуть) згадають мене добрим словом.

III.

Зовсім смерклось, як ми вернулись із саду. Біля дверий Коржевої хати вийшла до нас назустріч дівчина-підліток із каганцем, щоб посьвітити і провести через темні сіни.

— Се ти, Зінько? — спитав старий.

— Я, діду, — одказала дівчинка.

— Се моя правнука, — сказав Корж, повертаючись до мене; — гарна вона в мене дитина, так на лихо собі закохалась у рудого москаля!

Зінька надула губки і пробелькотіла:

— От уже й почали!...

— Чорти принесли москаля з коробкою, — не спиняючись казав Корж, — а в тій пузатій коробці чого не було: і стяжки і сережки, і хрестики...

— То й ідіть уже, — пробубоніла Зінька, почервонівши і нахмурившись — не обридне вам усе одно вигадувати?

А старий своє:

— Так оттой москаль, — кажу, — і подарував моїй Зїньці перстенець, а вона і взяла. Ну, скажи, паничу, чи взяла б таки вона той перстенець, коли б не закохалась у того москаля?...

— Я вже і перстенець той закинула, — одказала Зїнька, крізь сльози, — а вони все згадують про того москаля, — цур йому, пек йому!

— А не брешеш?

— Єй же Богу, закинула!

— Ну сьвіти ж, сьвіти, коли закинула, — бубонів старий, переступаючи поріг.

Здавалось ніби й жартував Корж, однак видко було, що тим сьміхом корив він Зїньку за те, що вона приняла подарунок од чужого чоловіка. Такий, бачите, звичай на Вкраїні; насьміхаючись, направляють на все добре чоловіка, щоб вийшло по приказці: „З посьміхів люди бувають“.

Весело стало на душі, як, увійшовши в хату, глянув я на старосьвіцький захисток; так у ньому було хороше, чисто і гарно і до ладу прибрано. Стіни вимиті, вишарувані, неначе сього року збудовані, а стеля побілена крейдою, з червоними мережками по краях. Од кахельної грубки до другої стіни йшла з вирізками горорізьбою перегорідка, і одгорожувала хату од кімнати. В кутньому

вуглї стояв кіот із образами в срібних позолочених шатах; перед кіотом висїли лямпадки, писанки і з крашеної бамаги пороблені голубцї; а з-за кіота виглядували чорнобривики, васильки і канупер. Опріч образів висїли ще на стїнах деякі кунштн: два козаки тягають ся за чуби, а в низу підписано: „Два дурнї бють ся, а третїй дивить ся“. Запорожець, підгорнувши ноги, виграває на бандурі, а біля його стоїть, насторочивши вуха, привязяний до дуба кінь, нїби слуха ту музику; під кунштиком виписана знаменита пісня:

„Коли не сплю, то в..и бю,
А все не гуляю!“

Лави і над ними стїни були вкриті коцом, стіл засланий тонкою скатертю, а в другім кутку стояла постеля — наготові для проїзжих панів. Із хати повів мене старий в кімнату, де була в його опочивальня. Тут по над ліжком на стїнї висїли шаблї, ятагани, кинжали, рушницї, вінтовки і набористе сїдло, оковане сріблом, із вицьвяхованою бляшками уздечкою.

— Тутечки найбільш збруя мого хрещеного батька, — сказав Корж; — се його й сїдло, а моєї не багацько. Покійник був дуже великий охотник до збруї.

Повернувшись у хату, і оглядуючи, що в нїй було, я примітив, біля кіоту висїла в рамцї якась грамота. Підійшовши, я прочитав: се був патент на чин премєр-майору Качалову.

— Хто се такий Качалов? — спитав я.

— Се ж мій хрещений батько Качалка, — одказав Корж, засьміявшись; — так, бачиш, перехрестили його москалї. Старий було шуткуючи звав сам себе: „Примір маляр Відієрьв“[1]). Се вже в його третє прізвище, не знаю яке було перше, а в Кошї прозвали його Качалкою.

— За що ж прозвали його Качалкою?

— Бачиш, помялись у хрещеного батька жупани, так він, щоб порозглажувати їх, і зробив качалку, а козаки вглядїли, тай самого прозвали качалкою. Нашї запорожцї були народ веселий, сказано — вольний; любили і жарти, і сьміхи; ледви було підстережуть що небудь особливе в чоловіку, або що небудь таке зробить, не до шмиги, то зараз йому і прізвище приложать. Спалив курінь, от він уже і палїй; не проворний — черепаха; малого на сьміх прозвуть махіна, а здоровенного — малюта. І мене прозвали

---

[1]) Українцї мають звичай москалїв звати відієрьв, од того, що прізвища в них найбільш кінчають ся на в.

Коржем от із чого. Раз, повертав ся я з товаришами з Нових-Кодаків у Кош; проїзджаючи біля могили Чортомлик, недалечко од Коша, де теперечки покрівська слобода, схотїлось нам із неї глянути на Кош. От ми й зійшли по протоптаній стежцї на самий верх, а могила була дуже висока і крута. Наглядївшись, стали сходити по стежцї, а я з молоду був дуже швидкий і метнув ся напростець; як посковзнусь — трава, бач, присхла так слизька — та так, яко прослави ся, зверху, аж до самого низу, скотив ся боком, мов той корж: от мене товариші і прозвали Коржем. Приїхавши розказали козакам і хрещеному батькови, так він і каже: „Та нехай буде й Корж: що ти будеш, сину, робити, коли тут така поведенція; терпи, хлопче, будеш козаком, а з козака зробиш ся і отаманом: із посьміху люди бувають!“

— Де віку доживав твій хрещений батько, як зруйнували Кош?

— У сїм же зимовику, тут він і вмер. Уже старим сюди приїхав; більш як шістьдесять лїт був сїчовиком; лїт уже йому вісїмдесять було, коли не більш, а сяде було на коня, то земля під ним горить. Жив він сто і один рік, і після смерти нїхто не згадав його недобрим словом; добрий був чоловік, нехай над ним пером земля лежить! Він

мене і на розум наводив, і оженив, і худобою наділив...

— Де його поховали?

— В Нових-Кодаках на цвинтари.

— Звідкіля він був родом?

— Бог його зна; ніколи нікому не казав, гай не любив, щоб про те розпитували. Так, було чуємо, деколи розказував про Почаїв, Камінець, Київ; мабуть, і сам був із того краю. А прийшов він у Кош після швецької незгоди, був в Алешках і вештав ся по Турещині, бо тоді протурили запорожців ік камяному базару[1]).

Оттак розмовляли, поки не прийшла Зінька, а з нею і її мати, і не принесли нам вечеряти. Старий тільки вгледів Зіньку, зараз і почав її корити тим москалем; так що бідна дівчинка од тих сьмішок аж заплакала.

— Годі вже, діду, — озвав ся я, — не займай її, вона ж закинула той перстенець?

— Так сердить ся ж, матери її ковинька! — одказав Корж; — у нас у Січи такий був звичай: дратують чоловіка, поки сам із себе не стане кепкувати, от тоді вже й розумний. Се вже така в нас, запорожців, натура, не кепкувати з чоловіка, а тільки дратувати

---

[1]) Так прозивалась Камянка, бо в сім поселку запорожці торгували з Татарами і Ногайцями.

його. Було, як іде січовик через слободу, то вже здалека його чутно. Штурха палицею по під тином, а собаки на його як на вовка і брешуть, і скиглять; углядів — хлопя що-небудь їсть, от він у його одійме, то воно й заголосить; стрінеть ся з чоловіком, коли добре вбраний, у новому, то шпурля в його або тванюкою, або сьміттям, — тай заведуть ся. Не займе тільки молодиці, або дівчини. Доставалось і мині грішному, і мене доволї дратували, поки не вимуштрували, був і на послушаниї, в Коші і при курені і в сьому зимовику.

— Яке ж се послушаниє було?

— А таке, що скажуть, те й роби, в огонь, у воду лїзь, коли звелять; дадуть тобі шматок хлїба, та заборонять їсти, то з голоду опухни, а хлїба того й не покоштуй. І таке що було, се й мій хрещений батько робив із мною, як я ще був пахолком. Було, порозсипає дукати, таляри, буцїм-то погубив, а я стану підмітати курінь, позбираю тай оддам йому, то він і перелїчить, бачить що всї, не хапнув нї одного, от він і погладить мене по головцї, тай скаже: „Микитасю, буде з тебе чесна людина!...“ Як уже я виріс, то хрещений батько всю свою худобу на мої руки здав, було й каже: „Бери собі, Микитасю, скільки хочеш грошей, на біса вони мині! А я і копійкою не покористуюсь:

одягнутий, обутий, не голодний — на біса й мині ті гроші!

Після вечері, я спитав старого, де б мині знайти такого чоловічка, щоб провів мене до Ненаситця і в Капулівку. Корж помізкував трохи тай каже:

— Не треба шукати, паничу, я з тобою поїду. Тутечки в Михайлівці нема такого чоловіка, щоб так тебе провів, і все б тобі до ладу розказав, як я. Та воно і для мене добре: трошки провітрюсь, тай до никопольського попа заїду, є в мене до його діло.

Я подякував старого за його ласку, і попрощавши один одного на добраніч, полягали спати.

IV.

Старий розбудив мене до схід сонця.

— Вставай, паничу, — гукав він із кімнати, стукаючи по перегородці, — треба нам зарання вибрати ся, щоб іще загоді доплити до Капулівки і оглядіти стародавний Кош.

Я мерщій одяг ся, напоїв Коржа своїм чайом, а тим часом запрягли коний, сіли тай заторохтіли скільки видко. Од Михайлівки до Ненаситця буде верстов із пятнацять. Дорогою ми розговорились про населенє сеї України і старий став розказувати, як будував ся Катеринослав.

— Із давних часів Запорозької Січи, — почав він, — Катеринослав має вже четверте назвисько. Перше було Половиця[1]), друге Катеринослав, третє Новоросійск, а четверте — знов Катеринослав. Як зайшли ще в сю Україну мої діди, то в тій Половиці були вже зимовики, а за моєї памяти стояло шість хат; жили там: козак Крошка, запорожець Антін Токар і Лазар Глоба. Крошка мав хату, де теперички ґімназія. Токар — де дом штаб-лікаря Роде[2]), а Глоба жив на тім місці, де руїни палацу Потьомкіна сьвітлійшого[3]) і казенний сад, тільки хата його була в низу над Дніпром, під скелею. Тамечки в його і млини були[4]), один осажений на ка-

---

[1]) Від чого взялось се прізвище, багацько дечого розказують катеринославські письменники. Найбільша їх половина думає, що Половицею прозвали од якого небудь осадчого Половика, як і иньші слободи катеринославської ґубернії од своїх осадчих прізвища добули: Гупалівка — од Гупала, Котівка од Кота і иньші ще деякі.

[2]) Дом Роде, проти бурси.

[3]) Тепер тут дом дворянського собрания.

[4]) Млинів на сім місци теперички нема, бо літом сей рукав пересиха, так що по дну прірви їздять возами і забирають на будову каміння. А поки не розчищали ненаситицького порога, то тутечки млини мололи ціле літо. Через сей то рукав сьвітлійший Потьомкін хотів зробити перекидний міст, на Манастирський Острів, де замишляв збудувати університет. Ще й будувати його не починали, а вже

міннях, а другий байдачний, за для валюшей. З Глобою жив іще другий козак жонатий, Іван Каплун. Оттут же була і власна моя хата, опріч сієї Михайлівської, і ми, три семї, проживали в купі, під одною стріхою, кілька літ, бо хата була простора і на дві половинї. На тих самих печищах, де ми жили, теперички збудована каравульня за для сторожів, що приглядають за казенним садом. Сей Глоба, що розказую, був не жонатий і виселив ся сюди з Нових-Кодаків із пятнацятю душ кравців, бо промишляв кравецтвом. Любив він і садки розводити; ми з ним у двох усю гору, де теперички казенний сад, позасажували деревами. Опріч сього місця, Глоба одмежував собі ще чимало землї біля озера, де теперички суконна хвабрика[1]), та засадивши, ще стільки примежував і розвів на вдивовижу сад. Там його, як умер, і поховали; а жив він більш як сто літ.

прохвесорів назначили (дуже, бачите, хапались), і надїляли їх жалованням. Між ними був прохвесор сїльського хазяйства М. Левановъ, той що написав: Наставлениє къ умозрительному і дѣлопроизводному земледѣлію (вид. в Петербурзї 1788 р.). Сартій титулував ся директором катеринославської музикальної академії, і иньші.

[1]) Ся хвабрика ще за панування імператриці Катерини була переведена з Білорусії м. Дубровного, і вже за імператора Миколая скасована.

І досї в тім саду (теперички і сей казенний) стоїть камяний стовп на могильцї небіжчика[1]). Як же звали ще трьох козаків, що жили зимовиками по сусїдству біля нас, сього вже не згадаю, — забув.

— Із чого ж прозвали, — спитав я, — ваші зимовики Половицею?

— От із чого: ще за моєї памяти, од Нових-Кодаків — аж до Старих[2]), уся гора по-над Днїпром вкрита була високим лїсом і густими чагарниками, а проміж тії зарослї на полянах і пролїсках росла висока трава і нїколи не косилась, - бо людий тодї було не багацько, тай зими були сирітські: за всю зиму було і місяця не годуєш скотини сїном. — Так із того: на сих пролїсках росло дуже багацько полуниць; було, як поспіють, та проїдем повозкою через ті поляни, то обіддя на колесах зроблять ся мокрі і так почервонїють, неначе обшиті червоним сапяном. Од сих то полуниць за давних іще часів у Сїчи се місце й прозвали Половицею. Так звалось воно і після того, як зруйнували Кош, та вже як із Кременчука перевели ґубернїю в Половицю і перейменували в Новоросійську, то ся Половиця взяла верх над г. Но-

---

[1]) Ще недавно бачив я той стовп у казеннім саду. Сей сад казна теперечки продала.

[2]) Од Нових-Кодаків до Старих десять верстов.

воросійським, що був збудований на другім боці Дніпра при усті річки Самари, де теперички Горінь[1]). Новоросійськ на тім місці не довго зоставав ся, бо одного року, не памятаю якого, як піднялась весною в Дніпрі і Самарі вода, так залило і затопило ввесь город. Із того то припадку, вищі присудственні міста возвратились вспять у Кременчук, а низші суди: уїзний, земський і поліція не боясь воднаго єстества, аки на крилах, перелетіли по Самарі в Новоселицю, ту, що, колись за Січи, звали Самарою, а по учрежденії ґубернії перейменували в Новомосковське. Так, кажу, Половиця наша звалась Половицею аж до самого пришествія цариці в нашу Україну в 1786 року[2]), і до заложеня города Катеринослава.

— Що ж тоді сталось із вашими зимовиками?

— Всіх нас протурили до чортів; поки-

---

[1]) Корж помилив ся: Новоросійська при усті Самари ніколи не було, а був Катеринослав, ґуберський город Азовської ґубернії. Оцей то Катеринослав знесли і стали його будувати де Половиця, де він і до сього часу стоїть. За імператора Павла I його перейменували в Новоросійськ, а за імператора Александра — знов у Катеринослав.

[2]) Імператриця Катерина II посітила тутейшу Україну в 1787 р.; в сім же року і город Катеринослав заложила.

дали ми і свої хати, і садки, що порозводили. Як стали будувати дворець сьвітлїйшого (се вже було після проїзду цариці), то почали його зпершу де теперечки шпиталь, а далї велено поставити де й теперечки стоїть; так, кажу, як стали розміряти хвундамент, то на тім місцї був у мене посіяний ячмінь, так не дали минї й зібрати того ячменю, ввесь витолочили. Ґубернатор призвав усїх нас, Половчан, і заявив нам, що ми маємо право селити ся, де схочемо. От найбільша часть виселилась у Сухачівку, а другі в Мандриківку; тамечки тодї сидїв зимовником козак Мандрика, — од того і слободу прозвали Мандриківкою.

— Хто тодї був у Катеринославі ґубернатором?

— Сїнельнїков, а після його Сїлецький.

— Де ж вони жили?

— В тім домі, де теперечки архієрей живе, бо той дом був казенний і стояв іще до пришествія цариці.

— Чи був сьвітлїйший в Катеринославі після того, як збудували йому дворець?

— Нї, не був, так ка-зна на віщо його і збудували, а скільки ж то стратили кошту! Цеглу возили на байдаках аж із Київа; а як цариця прислала для новостроющого ся собора паникадила і занавіси, то — бачив я — висїли вони в дворцї сьвітлїйшого. Ду-

мали, що приїде. Тоді, як на те ж іще і Німців понаїздило до сто-чортів, тих інжинерів, що порались біля Ненаситця, тай не довели діла до ладу.

— А що, тоді більш було в Дніпрі води, як теперечки?

— Е, тоді весело було й глянути на наш Дніпро! Як же стали рвати пороги порохом, хотіли, бач, прочистити прірву в Ненаситці за для байдаків, та як прорвали вікову божу греблю, так наш сердешний Дніпро обмілів, ні на що звів ся. Од сього і Кодацький поріг виявивсь, а то не було його й видко. Тоді ще й наші камянські лоцмани казали тим Німцям, що так воно буде, — та не дали віри, скажені, простим людям.

Не доїзджаючи кілька верстов до Сінельникової слободи, чутно вже було, як шумів і гуркотів Ненаситець.

— Чи чуєш, паничу, — спитав Корж, глянувши на мене і всьміхаючись, — озиваєть ся?

— Як не чути! — одвітив я, а серце так і застукотіло, як із грудий не вискочить.

Перехопившись через гору, в далека побачили ми Ненаситець. Через гребінь скель, неначе біла грива, перекидалась филя, і котилась із гори по камінякам, а до неба підіймалась хмара пари, як курево од великого пожарища.

V.

Приїхавши в Сінельникову слободу, ми одіслали бричку на постоялий двір, а самі пішли ік Дніпру, щоб глянути на Ненаситець із тієї скелї, з которої дивилась на його цариця. Виткнувшись із-за гори, разом кинув ся минї в вічи ввесь Ненаситець. Мій Боже милий!... Де взяти слів і красок, щоб списати твої чудеса?... Од гори до гори, на півтора верстви вподовж, загатив Господь Дніпро грудами камянних скель. Повитикались ті скелї з водної глибини і стирчать неначе вартова сторожа, а через їх, із височенного перекату, скатертю переливаєть ся широкий пласт кришталевої лави, рине, пада, розбиваєть ся і люто, скажено біжить через десятки камянних перекатів, гуде, гремить, хряпа, клекотить і виє на сто голосів. Филя обгоня филю, випручують ся, стрибають через камяні гори, бють ся, киплять, розсипають ся шмарагдом і яхонтом і висьвічують ся веселкою.

Того дня пропускали через пороги шість барок і чотири плити. Дивлячись, як вони проходять, холоне на душі; в грудях спираєть ся дух. На серединї Ненаситця, проміж двох високих скель, проходять судна. От виявить ся барка, з далека здаєть ся вона

неначе човник і пада сторч у глибиню, — щезне, біжить десь там під водою, вихопить ся і знов пірне, тріщить і стогне. Оком не змигнеш, як уже вона й промчалась по дванацяти перекатах і, як стріла з лука вилітає на тиху воду. Люди на барці падають на вколїшки, і, простягаючи до неба руки, дякують Богу за спасенє, а далї — чуємо — вже й озивають ся веселою піснею, і байдуже їм, що другі за ними борять ся ще зі смертю, і гадки не мають, чи помилує то їх Господь. Правдива чоловіча натура: аби нам було добре!

Suave, mari magno, turbantibus aequora venti
E terra magnum alterius spectare laborem.

Люкрецій.

Барки щасливо пройшли через Ненаситець, а один із плотів, збившись із бистринї (фарватера), трапив між каміння, і тисячі колодок, у локоть завдовжки, поторощило і розметало на дрібні тріски.

Як пройшли барки і плоти, старий показав минї на дві стопи, висїчені на тій скелї, з якої ми дивились.

— Оттутечки, — сказав він, — на сїм самім місцї, стояла цариця, і дивилась, як її фльотиля проходила через Ненаситець.

— Хиба й ти був тоді тутечки? — спитав я.

— Як же; я був і в Нових-Кодаках, де вона з тиждень жила, і при заложені собора.

Ми посідали на скелї, щоб подивити ся ще на боже чудо, і я попрохав Коржа розказати мині про путешествіє цариці по нашій Україні. Старий згодив ся, і так почав своє оповідання:

„Боже мій милостивий, — як згадаєш, що тоді діялось, як почули о шествії цариці в Гетьманщину і нашу Україну! Де тільки назначені були перепочивки — побудували дворці; по всім трахтам, де вона проїзджала, порозкопували гори, гатили гати, греблї; де ліси і гущі — прорублювали просіки. По обидві сторони шляху поробили земляні насипи (в Гетьманщині називали їх брильками), і на них понасажували дерева. Було, як глянеш на ту дорогу, то неначе куншт який — так гарно! І теперечки ще деякі дерева позіставались і поросли товсті й високі. В тутейшій же Україні, в катеринославській і херсонській ґубернії, по достатку каменю, поставили високі милї[1]), одна од одної на десять верстов; і теперечки по трахту на

---

[1]) Одна така миля і доси стоїть у Катеринославі, біля собора.

Херсон деякі ще стоять, і зовуть їх Потьомкінські памятки, бо по його приказу збудовані. Цариця виїхала з Петенбурха 1785 року[1]), і по білоруському трахту приїхала в богоспасаємий град Київ. Тут вона поклонялась сьвятині і св. угодникам, оглядала всї стародавности і околиці городські, і в Київі ж ізволила перезимувати. В нашій Україні те ж було все на готові приняти царицю. По указу кременчуцького ґуберського правлїня, данному на імя новокодацького городничого, Василя Іллїча Шостака, збудували в Нових-Кодаках дворець, та як стали приставники його окурювати, тай спалили. По донесеню про се, цариця повелїла розібрати той дворець, що ставили біля Орелї, в м. Царичанцї, і перевести його в Нові-Кодаки, бо цариця передумала вже їхати на Царичанку, а схотїлось їй спустити ся до нас водою по Днїпру. Однак, од великих бур і непогоди, не доплила вона до Нових-Кодаків, а вийшла на берег повище Романкової, проти слободи Сошина, і в Нові-Кодаки приїхала вже в кареті з римським імператором і Потьомкіним. Римському ж імператорови одвели квартиру в попа, отця Кіндрата (і доси сей дім стоїть), а Потьомкін остав ся в дворцї, в особливих покоях. Цариця про-

---

[1]) Цариця виїхала з Петерсбурга 1786 року.

жила в Нових-Кодаках більш тижня, дожидаючись своєї свити і фльотилї, тим часом їздила в Половицю і оглядала околиці. По повелїню ж цариці в Нових-Кодаках була збудована, висока як дзвінниця, башта для причалу суден, і розмальована квітами; а щоб було по чому пройти до самого берегу, зроблен був місток, сяжнів три завдовжки. Як прийшла фльотиля та покидали якори, то так і вкрили Днїпро. З гори гарно було на них дивити ся, на всїх суднах порозпускали фляґи, корогви і знамена. Як донесли цариці, що фльотиля зібралась, от зараз вона й повелїла Потьомкіну розпитати Старо-Кодацьких і Камінських лоцманів, чи можна провести фльотилю через пороги. Оглядїли лоцмани фльотилю і донесли Потьомкіну, що нї одно судно через пороги не пройде, бо з довгими дуже деменами[1]; бач, дуже глибоко в водї сидять, і прохали, щоб, замість їх, поприроблювати стерна, або опачини[2]. Як попереробляли, то цариця сама схотїла подивити ся на ті стерна і звелїла сьвітлїйшому, щоб її фреґат підвели до башти. Як підвели, вона й приїхала в кареті з римським

---

[1]) Демено — руль.

[2]) Стерна й опачини, теж рулї, тільки коротші і на кінцї — як лопатки; ними спідручнїщ править при проходї суден через пороги.

імператором і, огледївши башту, пройшла в ворота по мостику до самого фреґату. Цариця не няла віри, щоб такою невеличкою лопаткою можна було управити, і звеліла рушити фреґатам у дорогу. Зараз одчалили і стали ворочати сюди й туди і знов до башти підплили. Цариця дуже дивувалась, як вони знатно правлять, і приказала Потьомкіну записати, — хто між лоцманами найстарший. А тоді в лоцманів отаманом був Мойсей Іванович Півторацький, з Камянки, а товаришем у нього Непокритенко, з Старих-Кодаків. Так у той день, як закладали на горі соборну церков, цариця й повеліла фльотилї рушити ік порогам. А заложенє собора сице совершилось: цариця з свитою з Нових-Кодаків шествовала в каретах до походної церкви. Преосьвященний Амвросій совершав службу (і мене сподобив Бог там бути, стояв я посередині біля півчих). Цариця приїхала з імператором римським і французьким послом Сеґюром. Потьомкін висадив її з карети і звів по ступеньках у церков, бо палатка була на аршин вкопана в землю і вислана дорогими килимами. Цариця війшла в церков із фрейлїнами, душ їх мабуть із дванацять, а римський імператор тільки заглянув і пішов із сьвітлїйшим і ґенералами на місто заложеня собора. Проча ж свита і велике множество народу, всякого чину

і звання, стояли наоколо палатки, не тільки з нашої околиці позбирались, та ще й за сто верстов понаїздило і панів і мірян, ради сугубої причини: подивити ся на заложеннє собора і зріти великую царицю. Як скінчилась служба Божа, преосьвященний підніс цариці хрест; от вона, приложившись, уклонилась на обидві сторони і пішла з процесією на те місце, де закладав ся собор, у супроводі сьвітлійшого, бо під кінець служби прийшов і він у церков. Фундаменту тоді ще не викопали, а на скоро порозчищали тільки доріжки, (канали вже покопали після проїзду цариці), тільки там, де мав бути престол, викопали глибоку яму, на подобу склепу, в сяжень глибиною і в два заввишки, зі східцями, висланними килимами. В самім склепу була зроблена печурка, ніби шуфлядка для положення царської грамоти, вирізаної на золотій дошці. Процесія спершу рушила од полудня, а там повернула на схід сонця і, вийшовши як раз на середину розчищеного місця, так і пішла аж до самого склепу. Преосьвященний, ідучи з хрестом, окропляв по обидві сторони св. водою, і дошедши до уготованого місця, спустив ся в склеп, а за ним цариця, римський імператор і сьвітлійший. Преосьвященний, совершивши церковне славословіє по чиноположению, прочи-

тав молитву і осьвятив грамоту окропленєм. Далї цариця перехрестилась на восток сонця, взяла грамоту і сховала її в уготованную печурку, та ще й приложила золотих і срібних гроший, не звісно скільки, а бачив, туди ж їх положила, куди і грамоту. Поки се діялось, півчі співали многолїттє цариці, а потім грала полкова музика і палили з гармат, а тим часом каміньщики духом замурували склеп і з верху поставили камяний хрест. Цариця не одійшла, поки не скінчили всього, як треба. Оттак-то осьвятили і заложили собор о дванацяти престолах, во імя св. Преображення Господнього. В той же день і час Половиця од уст самої цариці наіменувалась Катеринославом у честь і славу великої Катерини, і повелено було іменним указом, того ж року, кременчуцьку ґуберню[1]) перевести в Половицю і наіменувати катеринославською ґубернією. Теперечки треба ще тобі, паничу, розказати ось що. Був тодї в Кременчуцї купець Фалїєв (може, чув про його), багатир на все царство. Розжив ся він поставляючи на армію провянт і винними одкупами, бо держав одкуп у Москві, Малоросії і Новоросії. Опріч сього були в його

---

[1]) Кременчуцької ґубернії не було, а була новоросійська; тільки ґуберське правлїннє було в Кременчуцї.

і фабрики, і заводи: чугунні, селітряні і порохові. Так отцей-то, кажу, Фалієв, по совіту сьвітлійшого, ще до приїзду цариці в Нові-Кодаки, настроїв по всій горі, од архиєрейського дому аж за богадільню, походніх палаток, неначе домики, і дуже гарно порозмальовував і вбрав їх. Потьомкін думав, що цариця після заложення собора буде в тих домиках обідати і спочивати; однак цариця тільки на них глянула, а не згодилась у них гостити, бо звеліла фльотилї рушати к Ненаситцю, то квапилась туди, щоб подивити ся, як судна будуть проходити через пороги. К Ненаситцю приїхала вона ще заздалегідь і поки фльотиля підпливала, цариця обідала і трохи спочила. Як же зблизилась ік порогам, цариця приїхала до сього берегу і з сієї скелї, саме на тім місцї, де повирубувані стопи, стояла і дивилась, а біля неї стояв римський імператор і Потьомкін. Спершу спустили через поріг царицин фреґат, яким правив сам Півторацький. Як шубовсьнув ся той фреґат у глибиню, як затріщав (дуже таки величенький був), так і покрила його вода, неначе на той сьвіт провалив ся, а цариці здалось, буцїм він із людьми зовсїм потонув, от вона й крикнула і очи закрила руками. Коли дивимось, разом вирнув і понесло його як по східцях, а сьвітлїйший як гукне: „Спасен, спасен!“. От цариця глянула

і дуже зраділа, не так за свій фреґат, як за людий, що не потонули. За ним уже й другі, меньші судна пройшли, і як Потьомкін доніс цариці, що вся фльотиля невредимо пройшла через пороги і стоїть біля пристани, то цариця звеліла представити їй того лоцмана, що правив її фреґатом. Як привели, вона його й пита: „Чи ти Півторацький, отаман над лоцманами?“ А Півторацький упав перед нею на коліна, тай каже: „Я!“ А цариця: „Жалую ж“, каже, „тебе, за твою вірну службу, поручником!“ А далї й пита: „Є в тебе діти?“ — „Є“, одказав Півторацький: „син по тринацятому року“. — „Так і сина твого“, каже цариця, „жалую прапорщиком!“ Обіщала і грамоти прислати на чини і дворянство, їм і їх потомству. Наградила щедрою десницею і других: рулевим дала по три дубельтових червінців, а простим лоцманам — по одному“.

— До якого ж місця, — спитав я, — плила цариця по Дніпру, і де висадилась?

— До Херсона, а з-відтіля поїхала вже в Крим сухим путем.

Після сього оповідання, вернулись ми на постоялий двір, одправили бричку з кіньми в Нікополь, а самі, пообідавши, наняли дуб о чотирьох веслах, із рулевим, тай поплили в Купалівку, де колись був Баторіїв кош.

VI.

Вибравшись на бистриню, наш дуб помчало за водою як на крилу-вітренню. Правий бік Дніпра окутий стелями і вкритий одвічним лісом, неначе біг до нас назустріч, а лівий, рівний і пологий, як рута зеленів, одмічаючись од блакітної річки пісчаною полосою, мов жовтою стежкою. Глянувши на предивенну Дніпрову вроду, весело стало на серці і вияснилось на душі, як ясно було тоді на небі і округи нас. Але старий дививсь якось похмуро: його чоло обізначалось якимось смутком.

— Діду, — озвав ся я, — чого се так ти задумавсь?... Глянь, як округи нас гарно!

Корж підняв голову, озирнувсь і тихо промовив:

— Гарно, паничу, гарно, та не первина мині бачити; повештав ся я тутечки чимало на свойому віку; колись обидва береги були наші, запорожські! — додав дід смутно, і схилив на груди свою голову.

— Що в вас розказують про стародавних запорожців? Відкиля вони взялись і коли тутечки осадились?

— Коли і як у сіх краях Січ осадилась, не скажу, а давно, дуже давно, бо як мої

предки прийшли в сю Україну, то вже вона, та Січ, тутечки була. Чув же я од мого діда і батька, та і од других старих людий, що січовики вже за стародавних часів прозивались козаками; а од того, що осадились по над Дніпром нище порогів, гетьман Хмельницький прозвав їх запорожцями. І хоч вони й жили під державою руською, за часів Петра Великого, а в своїх розпорядках урядкувались од гетьманів. Хмельницький же, поставленний од царя замісць Мазепи[1]), знаходив ся тоді в гетьманщині і орудував усім краєм і козаками. Землями ж наділив запорожців іще польський король, а землї тієї в нас таки не мало було, хоч би з яке царство!...

— А ти памятаєш, які тоді землї належали до Січи?

— Як же, всюди доводилось бувати: не раз вештав ся по них, розвозячи по паланках прикази та ордери. А було де й розгуляти ся: землї наші, на полудень, простягались од Буга аж по Случ, а в низ по Дніпру до великого лиману, де теперечки Херсон і Миколаїв. На північ у верх по Дніпру до р. Орелї, що впада в Дніпр біля м. Китай-города (за Ореллю вже починалась Гетьман-

---

[1]) Корж омиляєть ся: після Мазепи був гетьманом Скоропадський.

щина). На схід сонця, од р. Конки, знов було наше аж до донських козаків і кримських Ногайців.

— Чи до зруйновання Коша багацько було в вас слобід і зимовиків?

— Ні, не багацько, ось які тільки й були. Почнем у-гору по Дніпру:

1. Старі-Кодаки, саме найстародавнійша оселя; вона стояла як іще запорожців звали Козарами. От що розказують про неї старі люди: Старий-Кодак був колись городом і належав до польської корони, в ньому була і побережня кріпость, обведена глубокими канавами і валами з підземними воротами. І теперечки ще, хоч поосїдали, а видко ті вали і канави[1]). В тій кріпости проживав тодї ляцький князьок, ніби гершт який, і орудував сим краєм, населеним Ляхами ж, почавши од польської границї по Дніпру, до турецької, по над великим лиманом. Козари ж, як розказують, із великою силою народу вийшли з-за Київа з своїм ватажком кошовим Германом, і осадившись по тім боцї Дніпра, на північний схід, близенько присусїдились ік тому польському князьку. Кошовий Герман, побачивши, що для його люду тутечки

---

[1]) І теперички видко ту кріпость у Старих-Кодаках, і показують камінь, на якому сидів Петро Великий.

мало простору, та ще маючи деякі і другі заміри, розділив своє військо на три части: першу зіставив на сім же місці, по сусідству з князьком, другу опоселив за Доном, а третю, 15.000 одібравши найзавзятійших, пішов із ними в Сибір, і всю ту дику пустиню, при помочи божій, завоював і підбив під державу руську. Так од сих то Козар, що зіставив Герман біля Дніпровських порогів, народились і всї присноcлавні запорожці[1]). Як же розмножились вони так, що стало їм тїсно на тих вольностях, що Герман надїлив, от запорожцї і стали прохати польського короля, з яким жили в великій приязни і брацтві, щоби він подарував їм землї кодацького князька. Польський король приклонив ся на їх прохання, і дав указ, щоб Ляхи перейшли на другі землї, а запорожцям, по їх малоземелю, одступили свою шляхетну дїдичню. Так ляцький старшина, що жив у Кодацї з князьком, одібравши той указ, і притаїв ся з ним; бач, не хотїлось віддавати крівної дїдовщини, а запорожцї сугубою докукою, тай приневолили короля таке слово ляпнути, що багацько воно лиха

---

[1]) Се темне оповідання Коржа спада на завойовання Єрмаком Сибіри і занятте дніпровських островів Остапом Дашкевичем і Предиславом Лянскоронським, а далї на Богдана Хмельницького і Барабаша.

наробило і Ляхам, і січовикам, по приказці: „Не займай чужого, — свого не стратиш“. Так, кажу, і ляпнув, от яке слово: „Попужнити їх“, каже, „хорошенько, коли не хочуть ласкою віддати вам свої землї!“ От і почали запорожцї Ляхів по свойому частувати, тай пужнули так, що вже й сам король не рад був тому слову; наробило воно те, що з братів стали ми Ляхам лютими ворогами, бо запорожцї сїм лїт шкварили Ляхів, поки не забрали всїх земель і не протурили їх за Случ. Із того часу до зруйновання Коша Кодаки зіставались у владїнню запорожцїв, і доси слава об них не вмовкла по всїй околицї, бо там іще тільки заховались стародавні запорожські звичаї.

2. Село Лоцманська Камянка, так прозвана, бо там сидїв зимовиком лоцман Камінь. Промишляв рибальством, і проводив через пороги судна і плоти.

3. Оселя Половиця: про неї вже тобі розказував.

4. Оселя Дїївка, так прозвалась од козака Дїя, що найперше сидїв там зимовиком, а виселив ся він із Нових-Кодаків.

4. М. Нові-Кодаки, стояло ще за Ляхів, а там як забрали його запорожцї, то воно вигоріло до крихти, з невеличкою церковкою, вкритою соломою і очеретом. Після сеї пожоги знов построїли церков і містечко, та

ще і кріпостю, по запорожському взірцю, на диво осадили. Обвели кругом глибокою канавою, валом і рогатками в дві лави, на сяжень од канави. Опріч сього збудували три башти: одну в низу над Дніпром, другу на горі од Дніпра, а третю на полудень. На чотирьох вуглах були пороблені розкати і густо зіставлені гарматами і мущирями, а скрізь, поверх валу, поставили кошелї (тури), сплетені з лози і натоптані землею до самого верху, неначе маківки. Сї кошелї були в низу в аршин завдовжки, а на версї в косову сяжень, і так їх сплочали, що верхні краї заходились до купи, а спідні вкопували в землю на валу. Се за для того робили, що як стануть стріляти вороги по місту, то щоб кулї засїдали в кошелях і не шкодили жителям і війську тай вартовим, щоб на валу без ляку можна було стріляти по ворогах у щілини, як у Бендерах, із-за стїн. Дуже хитро та мудро, кажу, була осажена та кріпость, у ті часи нїде, нї в якій землї, такої не було!... Саме тодї як вершили сими кошелями вали, приїхав я з Кошу в Нові-Кодаки по свойому дїлу. Побачивши, що люди роблять, я й собі зробив на память два кошелї, і привіз паровицею на місто, та, поставивши де треба, і насипав їх землею. Здаєть ся, не так давно се й дїялось, а теперечки, гля-

нувши, де був той ґмах, ледви й слід тієї будови побачиш.

6. Оселя Сухачівка, теж прозвана од козака Сухача, що сидів там зимовиком.

7. Оселя Тарамське, стоїть воно над самим Дніпром, на каменному і скелистому ґрунті. Дорога побіля його, тай по селу, дуже труська і трудна; як їдеш, то й підкидує тебе і тарамтить; од сього й прозвали її Тарамське.

8. Оселя Карнаухівка.

9. Оселя Тритузнеє.

10. Оселя Камянськоє.

11. Оселя Романково. Всї сї села добули свої прізвища од своїх осадчих, що сиділи там зимовиками і промишляли пахарством і рибальством.

Теперечки перелічу ще слободи по тім боцї Дніпра.

12. Оселя Самара, так прозвана, бо стоїть на р. Самарі. Як стали ж селити ся в ній з Гетьманщини, то й прозвали Новоселицею, а теперечки, як розказував, г. Новомосковськ. Біля тої оселї збудували запорожцї общежительний манастир[1]), той

---

[1]) Коли був збудований Самарсько-Миколаївський манастир, нема нїякої звістки, бо в 1750 р. настоятель Прокл помер од морової язви і його келїю зі всїми записками і шпарґалами спалено. Але по

самий, що й досї стоїть. За Сїчи було в ньому ченцїв чоловіка з двацяток, а постригались вони в Київо-печерській лаврі, і жили собі хоч подаяннєм, а в достатку. Церков була деревляна во імя сьвятителя Миколая, од того і манастир прозивав ся Самарсько-Миколаївський, і дуже був багатий ризницею і церковною утварю. Замісць архімандритів поставляли в ньому то строїтелїв, то ігуменів. Запорожцї були дуже богомільні, поважали монахів і кріпко держались свого закону. По великим празникам сходились вони на поклоненнє в сей манастир, і ченцї приймали їх страннолюбиво, ради чого і витальницї[1]) були побудовані. Запорожцї були щедрі і на подаяннє монахам і на украшеннє церков божих.

13. Оселя Старожилая Камянка, вверх по Днїпру, напроти Нових-Кодаків.

14. Оселя Петриківка.

надписям на стїнах попередньої церкви видко, що настоятелями там були Йоаннїкий ще в 1732 року, а Терентій у 1733. Манастир сей прозивав ся ще військовим, бо осадив ся на запорожських землях і урядкував ся од Сїчи (Дивись записки архиепископа Гавриїла: Самарський манастир, часть 11, стор. 110).

[1]) Од слова витаю — проживаю; по російськи гостинница.

15. Оселя Могилїв, прозвана теж од осадчого козака Могили, що сидїв там зимовиком.

Теперечки що по р. Орелї:

16. Оселя Гупалївка, прозвана так од осадчого козака Гупала.

17. Оселя Перещепине, на стовбовім шляху в Константиноград; теперечки пограничне село з полтавською ґубернїєю, а тодї, за Сїчі — з Гетьманщиною. Так, бач, як се урочище перещеплювало наші землї, то й того козака, що тутечки сидїв зимовиком, Перещепою прозвали.

От тобі і всї старожитні оселї запорожські, які ще були до зруйновання Коша. А на деяких урочищах були ще зимовики, хутори, пасїки і козацькі куренї, як у кочевих Ногайцїв, бо всї скотарі, табунщики, чабани і отарщики, плентались по степах і жили собі по куренях (звали їх кошами), а про осїдле житє і сьвяті церкви і в думцї собі не мали, бо тодї в усїх оцих сїмнацяти оселях, що я вилїчив, було тільки шість церков: перша в Нових-Кодаках, друга в Старих, третя в Самарі, четверта в Корнаухівцї, пята в Романковій і шеста в Могилеві. А всїх на всїх, із манастирями і сїчовою, було девять. Дивлячись теперечки на сей край, дивуєш ся, як то він швидко заселив ся. Здаєть ся і пів віку не минуло,

як була пустиня, а теперечки куда не глянь — городи, містечка, слободи неначе з землї повиростали.

Дуб наш несло бистриною і колихало неначе колиску. Корж, натомившись із ранку, став куняти. Побачивши, що старому схотїлось спочити, я помостив йому по серединї дуба, і він, не одмовлюючись, насунув на очи свою смушову шапку, простяг ся і заснув.

VII.

Днїпро, перехопившись через пороги, широко розливаєть ся, а зближаючись ік Кічкасу, знов почина з'ужувати ся; з обох боків спирають його високі скелї, і біля Кічкасового перевозу тече він узенько, так що пором ходить на канату. За те ж прорив собі тут Днїпро глибоку ложбину і бистро, сердито рине проміж високих скель, похилих над водою.

Поки Корж спочивав, я пересїв на близшу лавку до лоцманів, щоб побалакати з ними про тутейший край. Гребцї були молоді парнї, а рулем правив чоловік, лїт йому шісьдесять буде. Браво сидїв він на рулї, закинувши на бакир нову смушеву шапку і смоктав тютюнкові корінцї з коротенької

люльки. Дуже насїдав він на гребцїв, і знай гукав на них:

— Гребіть, хлопцї, гребіть! — ближче буде!

Хлопцї хмурились, однак од кожного покрику старого налягали на весла і дужче гребли; один тільки з них, наймолодший, осьмілив ся озвать ся:

— Добре тобі, дядьку, повертати деменом, а ти б попер веслом!

— А довго ти живеш на сьвітї? — спитав його старий.

Хлопець мовчав, не багацько тих лїт прожив на сьвітї, — нїчого було й лїчити.

— Бач який! — гримав рульовий, — я двічи стільки гріб веслом на свойому віку, скільки ти на сьвітї живеш, так погреби з моє, та тодї вже й за демено берись!

Гребцї всьміхнулись, а той, що собі на лихо озвавсь, хоч і хмурив ся, однак мовчав, а старий сварився:

— Які теперечки чудні стали сї блазни, — гукав він; — із веслом не справить ся, а вже хапаєть ся за демено, а об тім і байдуже, що коли не справить ся, то й сам дурень, із людьми піде на дно раків ловити!

Вже парень, щоб його вмилостивити, грі скільки сили, так і. сим сварливого дїда н вдовільнив.

— Не дуже греби, — знов гукав він, — увередиш ся, дурень; греби як люди гребуть!

Щоб як небудь оборонити хлопця од сварок старого, я почав із ним розмову.

— А відкіля ви? — спитав я.

— З Капулівки,— одказав старий, — з тієї слободи, де колись був старий Кош Запорожський.

— Знаю; що ж там у вас розказують про той Кош? Відкіля він узявсь і коли осадивсь?

— Багато де-чого розказують.

— Та вже ж, розкажи хоч що небудь.

— Добре; от що мині доводилось чути про той Кош і про стародавніх запорожців. Колись давно, дуже давно, ще й дідів наших тутечки не було, понаходили в сї краї, з відки, ніхто не знає, здоровенні люди, в косову сяжень, лицарі чи що. От як понаходили тай стали шукати собі місця, де б їм оселити ся. З ними прийшов і писар, по прізвищу Попович, дуже розумний і письменний, та ще й великий з нього був характерник. Знав він, що було на сьвіті, що й буде, бо мав при собі таку книжку, що кого не спіткало б на сьвіті, яка б кому доля не трапилась, то все воно було в тій книжці записано. От сї лицарі чи козаки зібрали громаду і на раді, обравши собі кошового

отамана, запитали писаря Поповича: „На якім місци їм селити ся, і чи на довго?“ А писар глянув у книжку, тай каже: „Селити ся кошем на Чортомлику“ (де теперечки наша Капулівка) „на всї двісті лїт“. Як сказав писар, так воно і сталось. Сидїли вони біля Чортомлика, поки не пішли з тим Мазепою під Шведа. Писар Попович і тодї був іще живий, бо кажу ж вам, був характерник. Було що десять лїт, не знать куди пропадав, а там через місяць і приїде, такий гладкий і помолодшає; стануть його козаки розпитувати, куди ходив, де був? то він їм і каже: „Ходив напитись живущої води“. Ото ж, кажу, як пішли під Шведа, то без них і зруйнували кош на Чортомлику; от запорожцї знов питають писаря, де їм ставити кош? — „Ставте“, каже писар, „у крейдяній балцї, біля Каменки, тільки не дуже коштовно будуйтесь, бо не довго тамечки насидитесь“. Так воно й сталось: пішли запорожцї до Турчина і провештались у його лїт із двацять, як написано було в писаря в книжцї. Та вже як стали копати лїнїю на запорожських вольностях (землях), писар Попович і заявив, що вони знов підуть у верх по Днїпру і стануть кошем біля р. Підпольної, і тамечки будуть сидїти сорок лїт, а далї зруйнують Кош і вже не буде нї війська, нї козацтва, так, каже: „Коли не буде

ні війська, ні козацтва, то й я не хочу по сьвіті блукати, буде кому і без мене писарювати, бо наплодить ся тих писарчуків до сто чортів!“ узяв тай вмер. Усе сталось, як писар Попович казав: зруйнували Кош, нема ні війська, ні козацтва, нема й таких уже людий, які колись були! Гляньте на Микиту Леонтійовича, — додав старий, кинувши оком на Коржа, ось які люди були, сто літ йому, а коли б довелось гребти, то й гріб би, не так як теперечки сї блазні, що біс-ма в них ні сили, ні хисту, ні покори!

Старий знов навернув річ на хлопця, і довго ще його гриз.

Минувши Хортицький остров, проти окопів Александровської кріпости, Дніпро починa ширшати, лївий беріг стає пологим, а там виявляєть ся й великий луг-батько, з густою зарослю чагарника, верболозу і вільшини. Як прокинув ся Корж, ми були напроти того лугу. Побачивши рідне урочище, старий дуже зрадів, і протягуючи до ліса руки, закричав:

— Здоров був, батьку, великий луже! Давненько вже тебе я не бачив!

Очи Коржа блищали, уста всьміхались, заграло в старого козацьке серце, і він голосно заспівав стародавню запорожську пісню:

„Ой Січ мати, ой Січ мати,
А великий луг батько...
Гей, що в лузї заробити,
Те у Січи пропити“.

За Коржем і я підтягнув, бо знав сю пісню; підхопили й гребцї; луна покотилась і луг-батько, прокинувшись, озвав ся до нас рідною піснею, якою, може, вже не одкликавсь із того часу, як на віки попрощав ся з своїми дітками, запорожцями. Обігнувши великий луг і поминувши устя р. Кінки, з далека маячить і мріє той остров, на якім колись був Баторіїв Кош. Вечоріло; жар стухав, із великого лугу віяло холодком і пахло конвалїєю: сонце то ховалось, то знов випливало з-за високих скель, а вони величаві, темними погонами мережили сьвітлий і гладкий як скло Днїпро. Так було гарно, а чим ближче підпливали до старої Січи, тим важче налягали на душу смутні думки; здавалось, неначе близив ся до покійника, колись милого тобі чоловіка: жалем ниє серце, а душу обдає сумом, страхом: між ним і тобою махає косою смерть!...

Дуб наш причалив до острова, і ми ступили на ту землю, де кільки сот лїт чесне товариство лицарі проливали свою кров за св. віру, козацькі вольности і боронили люд божий од драпіжних Татар. Важко було ди-

вити ся на сю вікову руїну, і на смутну мою душу спали жалібні вірші[1]).

„Закряче ворон степом летючи;
Заплаче зозуля лугом скачучи;
Закрукають кречети сизі;
Загадають ся орлики хижі:
Та все, усе по своїх братах,
По буйних товаришах козаках!“

Остров сей, куди ми висадились, зовуть городищем, бо тутечки була перша будова січовиків. Оддїляєть ся він од правого берега, де друга часть Коша, устєм Чортомлика і Підпольної, а од лївого рукавом Павлюк. Остров сей невеличкий, 720 ступнїв вподовж і 400 завширшки. Вали й окопи, хоч і дуже поосїдали, а ще й досї замітні, тільки на полудень осипав ся берег і дуже його попідмивало бистринею р. Підпольної. Де-не-де ростуть дерева, а по серединї глибока яма, де, розказують, була церква. Дуже сумне місце, нї на що й глянуть, за те ж, як казав Корж, є про що згадати!...

„Слава козацькая нїколи не загине!“

З острова ми переплили через Чортомлик і пристали к окопам другої половини Коша, що прозиваєть ся Галагановським, бо в 1706

---

[1]) Дума, похід на Ляхів.

році був зруйнований полковниками Галаганом і Яковлевим. І тут видко ще окопи і роскати; деякі прибережні підмиті Чортомликом поосипались, а другі позастроювались слобожанами. Все, що колись було, теперечки затерто времям і затоптано людьми. В самій слободі Капулівці видко стародавне січове кладовище (слобожане тут своїх покійників не ховають), на якому стоять іще сім камянних хрестів, та ще деякі поломані і пооббивані. Я посписував вирізані на них епітафії; от вони:

1. „Здѣ опочиваетъ рабъ Божій Данило Говсѣенко, куреня Сергіевского. Року 1729, мѣсяца марта 3 дня“.

2. „Преставился рабъ Божій Лукіянъ, товаришъ куреня Ведмедовского, року 1729, мѣсяца сентября, дня 17“.

3. „Здѣ опочиваетъ рабъ Божій Волошинъ, отаманъ куреня Тимошивского. Року 1728, генваря 29 дня“.

4. „Помяни Господи раба своего Ефрема Насѣвку, куреня Васюринского. Року 1729, мѣсяца сентября дня 17“.

5. „Помяни Господи душу усопшаго, здѣ опочиваетъ рабъ Божій Симеонъ, товаришъ куреня Васюринского. Преставился року 1718“.

6. „Здѣ почиваетъ рабъ Божій Данило

Копеловскій, товаришъ. Року 17...“ (постирались).

7. Біля сього хреста лежить із білого каміня труна (саркофаґ), і тільки зосталась ся надпись: „отъ Р. Х. 1720, місяця ноября 5 дня“.

Списуючи сї епітафії, я дивував ся, яким побитом поховали тутечки сїх козаків, бо тодїшнього часу Кош був в Алешках. Я запитав Коржа і він так минї одказав:

— Мій хрещений батько розказував минї, що як Кош був в Алешках, то деякі козаки, вмираючи, просили, щоб їх поховали в старому Кошу; от їх сюди і перевозили на чайках.

— Чом же тут не видко хрестів тих козаків, що ще повмирали за часів старої Січи?

— Е, чом! — одказав Корж, насупившись, — подивись лишень, скільки тих намогильних камней побито на підвалини під амбари і комори в панському дворі. Дивуюсь, як вони і сих не загарбали! [1]).

---

[1]) Після зруйнування Коша, цариця подарувала ґенерал-прокурору князю Вяземському оселї Капулївку, Покровське, Рогач, Кримську, Камянку, Білозірку і 100.000 десятин степів, плавнїв і лїсів. Так ото як понасилали рядчиків та стали будувати ся, то поздіймали з кладовища і надгробки на під-

На вигоні, вверх по Чортомлику, стоять іще два хрести, поставлені вже за часів нової Січи з такими епітафіями:

1. „Здѣ преставился рабъ Божій Ѳеодоръ Товстоносъ[1]), куреня Щербиновського козакъ, погребенъ року 1770, ноября 4 дня“.

2. „Здѣ опочиваетъ рабъ Божій Семенъ Таранъ, козакъ куреня Шкуринського. Року 1742, м. декабря 3 дня“.

Найдорожшого для серца Українця, що довелось мині тут побачить, був надмогильний камінь великого довідчика війська запорожського кошового отамана Сірка[2]), сього страха і трепета Турчина і Татарви. Ходив він на Очаків і проти Ногайців, підсмалив крила і грізному Ізмаїлу і Акерману. Надмогильний камінь стоїть пірамідою, в косовий сяжень заввижки, в верхній части видовбаний хрест, а під ним така надпись:

валини і фундаменти. Теперечки сї села з землями належать баронам Штиглицам.

[1]) Товстонос був отаманом Щербиновського куреня в 1766 і 1767 роках і прославив себе на війні 1769 і 1770 роках. Вернув ся з походу важко ранений і через кілька місяців умер.

[2]) Іван Дмитрович Сірко був кошовим отаманом у 1659, 1660, 1663, 1668, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677, 1679 і 1680 року, в якому й умер. От що про його пише Георгій Кониський: „Сирко храбрый и предпріимчивый, удачно воевалъ, предводительствуя малымъ войскомъ, почиталъ сраженіе

„Р. Б. (року Божого) АХП (1680) маія Д (4) преставился рабъ Божій Іоаннъ Сирко Дмитровичъ, отоманъ кошовий войска Запорожского, его царского пресвѣтлого величества Ѳеодора Алексѣевича памятникъ... всёго поспольства...“ (Останнїх слів не видко, постирались).

Надмогильний сей памятник, неогороженний, стоїть за хатою селянина Неміни, недалечко од вітрака. Невідомо, яким дивом зберіг ся він і встояв руїни полковників Галагана і Яковлева; бачу, не піднялась і в них рука на сю сьвятиню, як не піднялась вона в Татар на середнїй вівтар Софійського собора в Київі, од чого й досї зоветь ся той вівтар нерухома стїна. Замислившись, дивив ся я на сей, теж нерухомий, памятник, а мої смутні думки носились у давнинї Запорожської Січи.

— Годї вже дивити ся, — озвав ся Корж,

игрушкой, гнушался користолюбіемъ, предоставлялъ добичу запорожцамъ и частью дѣлился даже съ врагами своими. Гетманъ Самойловичъ однажды упрекалъ его (Сирка), что онъ позволяетъ Татарамъ кочевать съ стадами на земляхъ запорожскихъ. Сирко отвѣчалъ, что онъ это дѣлаетъ изъ милосердія къ нагайцамъ, терпѣвшимъ отъ недороду травъ, и что они и запорожцамъ то же дозволяютъ дѣлать. „Колиб і чорт“, сказав він, „пане гетмане, помагав людям у крайній їх нуждї, то бризгувати тож не годить ся, бо кажуть люди: нужда закон зміня“.

смикнувши мене за полу; — все бачили, пора в Нікополь, смерклось.

Розплатившись із гребцями, ми рушили в Нікополь пішки, бо було не дуже далеко. С. Капулівка оддїляєть ся од м. Нікополя урочищем „Никитин ріг“, де перевіз. Тутечки, в 1648 року, Богдан Хмельницький збирав раду; тут його запорожцї прикрили й шапками[1]) на сьвяте дїло — обороняти Україну од лукавих ксьондзів і хижих польських маґнатів.

У містечку ми розійшлись із Коржем біля воріт попівської господи.

— Прощай, паничу, — сказав він, — завтра раненько розбуркаю тебе, тай поїдемо в Покровське.

Попращавшись із Коржем, я пішов на постоялий двір, де застав уже мого машталїра з кіньми.

VIII.

На другий день, тільки сонечко ще встало з за великого лугу, як ми вже під'їздили к Покровському. Село розкинулось на вигонї

---

[1]) Прикрити шапками козака на радї означало однодушне обране в кошові отамани, або в гетьмани.

нового Коша, між річками Підпольною і Базалуком, що перещеплює катеринославську ґубернію од херсонської, а за Січи оддїляла Кодацьку Паланку од Інгульської. Ми підїхали к Кошу од північної сторони, де були передові розкати (ретраншамент). Окопи не дуже ще тут поосїдали, і не позаносило їх піском, як у иньших місцях; далї од сих розкатів ішов дугою вал, і впирав ся обома кінцями в берег р. Підпольної, яка через рукав Сисина (иньші зовуть Лисина), впадає в Днїпро. По сьому-то рукаву припливали з Чорного моря грецькі і турецькі судна з крамом і бакалїєю, і причалювались у пристани, яка була в самому Коші. На захід сонця видко фундаменти двох башт, а по краям валу і по берегу слїди куренїв. У самій серединї Коша од пристани і до річки простягались окопи і оддїляли паланку, де була церков, канцелярія, де хоронив ся скарб, гармата і жила військова старшина.

— От, як бач, паничу, — сказав Корж, окинувши оком руїну: — оттільки всього й зісталось од нашого Коша!... А колись, — додав він зітхнувши, — гарно було застроєно і кишіло народом. От на сих місцях, де видко ямки і горбики, стояли наші куренї, в кожному був отаман і до 1000 козаків, а в деяких і більш. Крім сих куренних козаків, були ще й жонаті, що й сидїли зимовиками,

де хто вподобав собі місце на запорожських землях, а все таки числились при своїх куренях, бо в Коші жонатим, крий Боже, заборонено було проживати. Кождий курінь мав своє прізвище; оттутечки стояв (Корж став показувати пальцем), Канївський, а тутечки Левушківський, Плахтійовський, Ведмедовський, Стеблїйовський, Ірклїйовський, Щербиновський, Пластунівський, Переяславський, Глушнївський, Дядьківський, Уманьський, Деревянківський, Корсунський, Гадяцький, Вербицький, Шастунївський, Мишастівський, Пашківський, Полтавський, Шкуринський; а сих уже й не памятаю, забув.

— Із чого і як були побудовані ваші курені? — спитав я.

— Е, наші курені не такі були, як ті, що скотарі робили собі по степах: наші були збудовані з квадрових брусів, наш батько — великий-луг наділяв нас лїсом у доволї. Курінь був неначе той будинок, 600 козаків і більш містилось у ньому, а строїв ся він, неначе трапеза яка, без перегородок і кімнат, а кругом, побіля стїн, стояли столи і лавки, щоб було на чому за обідом сидїти. Образи були в нас дуже багаті, в срібних, у золотих шатах, а по серединї куреня висїли паникадила, лямпадки, і в великі празники засьвічувались. Вікна були великі і часто, грубі кахельні (галанські), як у мене в хатї;

самий, що й досї стоїть. За Сїчи було в ньому ченцїв чоловіка з двацяток, а постригались вони в Київо-печерській лаврі, і жили собі хоч подаяннєм, а в достатку. Церков була деревляна во імя сьвятителя Миколая, од того і манастир прозивав ся Самарсько-Миколаївський, і дуже був багатий ризницею і церковною утварю. Замісць архімандритів поставляли в ньому то строїтелїв, то ігуменів. Запорожцї були дуже богомільні, поважали монахів і кріпко держались свого закону. По великим празникам сходились вони на поклоненнє в сей манастир, і ченцї приймали їх страннолюбиво, ради чого і витальницї[1]) були побудовані. Запорожцї були щедрі і на подаяннє монахам і на украшеннє церков божих.

13. Оселя Старожилая Камянка, вверх по Днїпру, напроти Нових-Кодаків.

14. Оселя Петриківка.

надписям на стїнах попередньої церкви видко, що настоятелями там були Йоаннїкий ще в 1732 року, а Терентій у 1733. Манастир сей прозивав ся ще військовим, бо осадив ся на запорожських землях і урядкував ся од Сїчи (Дивись записки архиепископа Гавриїла: Самарський манастир, часть 11, стор. 110).

[1]) Од слова витаю — проживаю; по російськи гостинница.

15. Оселя Могилїв, прозвана теж од осадчого козака Могили, що сидїв там зимовиком.

Теперечки що по р. Орелї:

16. Оселя Гупалївка, прозвана так од осадчого козака Гупала.

17. Оселя Перещепине, на стовбовім шляху в Константиноград; теперечки пограничне село з полтавською ґубернїєю, а тодї, за Сїчі — з Гетьманщиною. Так, бач, як се урочище перещеплювало наші землї, то й того козака, що тутечки сидїв зимовиком, Перещепою прозвали.

От тобі і всї старожитні оселї запорожські, які ще були до зруйновання Коша. А на деяких урочищах були ще зимовики, хутори, пасїки і козацькі куренї, як у кочевих Ногайцїв, бо всї скотарі, табунщики, чабани і отарщики, плентались по степах і жили собі по куренях (звали їх кошами), а про осїдле житє і сьвяті церкви і в думцї собі не мали, бо тодї в усїх оцих сїмнацяти оселях, що я вилїчив, було тільки шість церков: перша в Нових-Кодаках, друга в Старих, третя в Самарі, четверта в Корнаухівцї, пята в Романковій і шеста в Могилеві. А всїх на всїх, із манастирями і сїчовою, було девять. Дивлячись теперечки на сей край, дивуєш ся, як то він швидко заселив ся. Здаєть ся і пів віку не минуло,

як була пустиня, а теперечки куда не глянь — городи, містечка, слободи неначе з землї повиростали.

Дуб наш несло бистриною і колихало неначе колиску. Корж, натомившись із ранку, став куняти. Побачивши, що старому схотїлось спочити, я помостив йому по серединї дуба, і він, не одмовлюючись, насунув на очи свою смушову шапку, простяг ся і заснув.

VII.

Днїпро, перехопившись через пороги, широко розливаєть ся, а зближаючись ік Кічкасу, знов почина з'ужувати ся; з обох боків спирають його високі скелї, і біля Кічкасового перевозу тече він узенько, так що пором ходить на канату. За те ж прорив собі тут Днїпро глибоку ложбину і бистро, сердито рине проміж високих скель, похилих над водою.

Поки Корж спочивав, я пересїв на близшу лавку до лоцманів, щоб побалакати з ними про тутейший край. Гребцї були молоді парнї, а рулем правив чоловік, лїт йому шісьдесять буде. Браво сидїв він на рулї, закинувши на бакир нову смушеву шапку і смоктав тютюнкові корінцї з коротенької

люльки. Дуже насідав він на гребців, і знай гукав на них:

— Гребіть, хлопці, гребіть! — ближче буде!

Хлопці хмурились, однак од кожного по крику старого налягали на весла і дужче гребли; один тільки з них, наймолодший осьмілив ся озвать ся:

— Добре тобі, дядьку, повертати деме ном, а ти б попер веслом!

— А довго ти живеш на сьвіті? — спи тав його старий.

Хлопець мовчав, не багацько тих літ про жив на сьвіті, — нічого було й лічити.

— Бач який! — гримав рульовий, — двічи стільки гріб веслом на свойому віку скільки ти на сьвіті живеш, так погреб з моє, та тоді вже й за демено берись!

Гребці всьміхнулись, а той, що собі в лихо озвавсь, хоч і хмурив ся, однак мо чав, а старий сварився:

— Які теперечки чудні стали сї блазн — гукав він; — із веслом не справить с а вже хапаєть ся за демено, а об тім і ба дуже, що коли не справить ся, то й са дурень, із людьми піде на дно раків л вити!

Вже парень, щоб його вмилостивити, гр скільки сили, так і сим сварливого діда вдовільнив.

— Не дуже греби, — знов гукав він, — уверединш ся, дурень; греби як люди гребуть!

Щоб як небудь оборонити хлопця од сварок старого, я почав із ним розмову.

— А відкіля ви? — спитав я.

— З Капулівки,— одказав старий, — з тієї слободи, де колись був старий Кош Запорожський.

— Знаю; що ж там у вас розказують про той Кош? Відкіля він узявсь і коли осадивсь?

— Багато де-чого розказують.

— Та вже ж, розкажи хоч що небудь.

— Добре; от що мині доводилось чути про той Кош і про стародавніх запорожців. Колись давно, дуже давно, ще й дідів наших гутечки не було, понаходили в сї краї, з відки, ніхто не знає, здоровенні люди, в косову сяжень, лицарі чи що. От як понаходили тай стали шукати собі місця, де б їм оселити ся. З ними прийшов і писар, по прізвищу Попович, дуже розумний і письменний, та ще й великий з нього був характерник. Знав він, що було на сьвіті, що й буде, бо мав при собі таку книжку, що кого не спіткало б на сьвіті, яка б кому доля не трапилась, то все воно було в тій книжці записано. От сї лицарі чи козаки зібрали громаду і на раді, обравши собі кошового

отамана, запитали писаря Поповича: „На якім місци їм селити ся, і чи на довго?“ А писар глянув у книжку, тай каже: „Селити ся кошем на Чортомлику“ (де теперечки наша Капулівка) „на всї двісті лїт“. Як сказав писар, так воно і сталось. Сидїли вони біля Чортомлика, поки не пішли з тим Мазепою під Шведа. Писар Попович і тодї був іще живий, бо кажу ж вам, був характерник. Було що десять лїт, не знать куди пропадав, а там через місяць і приїде, такий гладкий і помолодшає; стануть його козаки розпитувати, куди ходив, де був? то він їм і каже: „Ходив напитись живущої води“. Ото ж, кажу, як пішли під Шведа, то без них і зруйнували кош на Чортомлику; от запорожцї знов питають писаря, де їм ставити кош? — „Ставте“, каже писар, „у крейдяній балцї, біля Каменки, тільки не дуже коштовно будуйтесь, бо не довго тамечки насидитесь“. Так воно й сталось: пішли запорожцї до Турчина і провештались у його лїт із двацять, як написано було в писаря в книжцї. Та вже як стали копати лїнїю на запорожських вольностях (землях), писар Попович і заявив, що вони знов підуть у верх по Днїпру і стануть кошем біля р. Підпольної, і тамечки будуть сидїти сорок лїт, а далї зруйнують Кош і вже не буде нї війська, нї козацтва, так, каже: „Коли не буде

ні війська, ні козацтва, то й я не хочу по сьвіті блукати, буде кому і без мене писарювати, бо наплодить ся тих писарчуків до сто чортів!“ узяв тай вмер. Усе сталось, як писар Попович казав: зруйнували Кош, нема ні війська, ні козацтва, нема й таких уже людий, які колись були! Гляньте на Микиту Леонтійовича, — додав старий, кинувши оком на Коржа, ось які люди були, сто літ йому, а коли б довелось гребти, то й гріб би, не так як теперечки сї блазні, що біс-ма в них ні сили, ні хисту, ні покори!

Старий знов навернув річ на хлопця, і довго ще його гриз.

Минувши Хортицький остров, проти окопів Александровської кріпости, Дніпро починa ширшати, лївий беріг стає пологим, а там виявляєть ся й великий луг-батько, з густою зарослю чагарника, верболозу і вільшини. Як прокинув ся Корж, ми були напроти того лугу. Побачивши рідне урочище, старий дуже зрадів, і протягуючи до ліса руки, закричав:

— Здоров був, батьку, великий луже! Давненько вже тебе я не бачив!

Очи Коржа блищали, уста всьміхались, заграло в старого козацьке серце, і він голосно заспівав стародавню запорожську пісню:

„Ой Січ мати, ой Січ мати,
А великий луг батько...
Гей, що в лузї заробити,
Те у Січи пропити“.

За Коржем і я підтягнув, бо знав сю пісню; підхопили й гребцї; луна покотилась і луг-батько, прокинувшись, озвав ся до нас рідною піснею, якою, може, вже не одкликавсь із того часу, як на віки попрощав ся з своїми дїтками, запорожцями. Обігнувши великий луг і поминувши устя р. Кінки, з далека маячить і мріє той остров, на якім колись був Баторіїв Кош. Вечоріло; жар стухав, із великого лугу віяло холодком і пахло конвалїєю: сонце то ховалось, то знов випливало з-за високих скель, а вони величаві, темними погонами мережили сьвітлий і гладкий як скло Днїпро. Так було гарно, а чим ближче підпливали до старої Січи, тим важче налягали на душу смутні думки; здавалось, неначе близив ся до покійника, колись милого тобі чоловіка: жалем ниє серце, а душу обдає сумом, страхом: між ним і тобою махає косою смерть!...

Дуб наш причалив до острова, і ми ступили на ту землю, де кільки сот лїт чесне товариство лицарі проливали свою кров за св. віру, козацькі вольности і боронили люд божий од драпіжних Татар. Важко було ди-

вити ся на сю вікову руїну, і на смутну мою душу спали жалібні вірші[1]).

„Закряче ворон степом летючи;
Заплаче зозуля лугом скачучи;
Закрукають кречети сизі;
Загадають ся орлики хижі:
Та все, усе по своїх братах,
По буйних товаришах козаках!“

Остров сей, куди ми висадились, зовуть городищем, бо тутечка була перша будова січовиків. Одділяєть ся він од правого берега, де друга часть Коша, устєм Чортомлика і Підпольної, а од лївого рукавом Павлюк. Остров сей невеличкий, 720 ступнів вподовж і 400 завширшки. Вали й окопи, хоч і дуже поосїдали, а ще й досї замітні, тільки на полудень осипав ся берег і дуже його попідмивало бистринею р. Підпольної. Де-не-де ростуть дерева, а по серединї глибока яма, де, розказують, була церква. Дуже сумне місце, нї на що й глянуть, за те ж, як казав Корж, є про що згадати!...

„Слава козацькая нїколи не загине!“

З острова ми переплили через Чортомлик і пристали к окопам другої половини Коша, що прозиваєть ся Галагановським, бо в 1706

---

[1]) Дума, похід на Ляхів.

роцї був зруйнований полковниками Галаганом і Яковлевим. І тут видко ще окопи і роскати; деякі прибережні підмиті Чортомликом поосипались, а другі позастроювались слобожанами. Все, що колись було, теперечки затерто времям і затоптано людьми. В самій слободї Капулївцї видко стародавне сїчове кладовище (слобожане тут своїх покійників не ховають), на якому стоять іще сїм камянних хрестів, та ще деякі поломані і пооббивані. Я посписував вирізані на них епітафії; от вони:

1. „Здѣ опочиваетъ рабъ Божій Данило Говсѣенко, куреня Сергіевского. Року 1729, мѣсяца марта 3 дня“.

2. „Преставился рабъ Божій Лукіянъ, товаришъ куреня Ведмедовского, року 1729, мѣсяца сентября, дня 17“.

3. „Здѣ опочиваетъ рабъ Божій Волошинъ, отаманъ куреня Тимошивского. Року 1728, генваря 29 дня“.

4. „Помяни Господи раба своего Ефрема Насѣвку, куреня Васюринского. Року 1729, мѣсяца сентября дня 17“.

5. „Помяни Господи душу усопшаго, здѣ опочиваетъ рабъ Божій Симеонъ, товаришъ куреня Васюринского. Преставился року 1718“.

6. „Здѣ почиваетъ рабъ Божій Данило

Копеловскій, товаришъ. Року 17...“ (постирались).

7. Біля сього хреста лежить із білого каміня труна (саркофаґ), і тільки зосталась ся надпись: „отъ Р. Х. 1720, місяця ноября 5 дня“.

Списуючи сї епітафії, я дивував ся, яким побитом поховали тутечки сїх козаків, бо тодїшнього часу Кош був в Алешках. Я запитав Коржа і він так минї одказав:

— Мій хрещений батько розказував минї, що як Кош був в Алешках, то деякі козаки, вмираючи, просили, щоб їх поховали в старому Кошу; от їх сюди і перевозили на чайках.

— Чом же тут не видко хрестів тих козаків, що ще повмирали за часів старої Січи?

— Е, чом! — одказав Корж, насупившись, — подивись лишень, скільки тих намогильних камней побито на підвалини під амбари і комори в панському дворі. Дивуюсь, як вони і сих не загарбали! [1]).

---

[1]) Після зруйнування Коша, цариця подарувала ґенерал-прокурору князю Вяземському оселї Капулївку, Покровське, Рогач, Кримську, Камянку, Білозірку і 100.000 десятин степів, плавнїв і лїсів. Так ото як понасилали рядчиків та стали будувати ся, то поздіймали з кладовища і надгробки на під-

На вигоні, вверх по Чортомлику, стоять іще два хрести, поставлені вже за часів нової Січи з такими епітафіями:

1. „Здѣ преставился рабъ Божій Ѳеодоръ Товстоносъ[1]), куреня Щербиновського козакъ, погребенъ року 1770, ноября 4 дня“.

2. „Здѣ опочиваетъ рабъ Божій Семенъ Таранъ, козакъ куреня Шкуринського. Року 1742, м. декабря 3 дня“.

Найдорожшого для серца Українця, що довелось мині тут побачить, був надмогильний камінь великого довідчика війська запорожського кошового отамана Сірка[2]), сього страха і трепета Турчина і Татарви. Ходив він на Очаків і проти Ногайців, підсмалив крила і грізному Ізмаїлу і Акерману. Надмогильний камінь стоїть пірамідою, в косовий сяжень заввижки, в верхній части видовбаний хрест, а під ним така надпись:

валини і фундаменти. Теперечки сї села з землями належать баронам Штиглицам.

[1]) Товстонос був отаманом Щербиновського куреня в 1766 і 1767 роках і прославив себе на війні 1769 і 1770 роках. Вернув ся з походу важко ранений і через кілька місяців умер.

[2]) Іван Дмитрович Сірко був кошовим отаманом у 1659, 1660, 1663, 166×, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677, 1679 і 1680 року, в якому й умер. От що про його пише Георгій Кониський: „Сирко храбрый и предпріимчивый, удачно воевалъ, предводительствуя малымъ войскомъ, почиталъ сраженіе

„Р. Б. (року Божого) АХП (1680) маія Д (4) преставился рабъ Божій Іоаннъ Сирко Дмитровичъ, отоманъ кошовий войска Запорожского, его царского пресвѣтлого величества Өеодора Алексѣевича памятникъ... всёго поспольства...“ (Останнїх слів не видко, постирались).

Надмогильний сей памятник, неогороженний, стоїть за хатою селянина Неміни, недалечко од вітрака. Невідомо, яким дивом зберіг ся він і встояв руїни полковників Галагана і Яковлева; бачу, не піднялась і в них рука на сю сьвятиню, як не піднялась вона в Татар на середній вівтар Софійського собора в Київі, од чого й досї зоветь ся той вівтар нерухома стїна. Замислившись, дивив ся я на сей, теж нерухомий, памятник, а мої смутні думки носились у давнинї Запорожської Січи.

— Годї вже дивити ся, — озвав ся Корж,

игрушкой, гнушался користолюбіемъ, предоставлялъ добичу запорожцамъ и частью дѣлился даже съ врагами своими. Гетманъ Самойловичъ однажды упрекалъ его (Сирка), что онъ позволяетъ Татарамъ кочевать съ стадами на земляхъ запорожскихъ. Сирко отвѣчалъ, что онъ это дѣлаетъ изъ милосердія къ нагайцамъ, терпѣвшимъ отъ недороду травъ, и что они и запорожцамъ то же дозволяютъ дѣлать. „Колиб і чорт“, сказав він, „пане гетмане, помагав людям у крайній їх нуждї, то бризгувати тож не годить ся, бо кажуть люди: нужда закон зміня“.

смикнувши мене за полу; — все бачили, пора в Нікополь, смерклось.

Розплатившись із гребцями, ми рушили в Нікополь пішки, бо було не дуже далеко. С. Капулівка одділяєть ся од м. Нікополя урочищем „Никитин ріг“, де перевіз. Тутечки, в 1648 року, Богдан Хмельницький збирав раду; тут його запорожці прикрили й шапками[1]) на сьвяте діло — обороняти Україну од лукавих ксьондзів і хижих польських маґнатів.

У містечку ми розійшлись із Коржем біля воріт попівської господи.

— Прощай, паничу, — сказав він, — завтра раненько розбуркаю тебе, тай поїдемо в Покровське.

Попращавшись із Коржем, я пішов на постоялий двір, де застав уже мого машталіра з кіньми.

VIII.

На другий день, тільки сонечко ще встало з за великого лугу, як ми вже під'їздили к Покровському. Село розкинулось на вигоні

---

[1]) Прикрити шапками козака на раді означало однодушне обране в кошові отамани, або в гетьмани.

нового Коша, між річками Підпольною і Базалуком, що перещеплює катеринославську ґубернію од херсонської, а за Січи оддїляла Кодацьку Паланку од Інгульської. Ми підїхали к Кошу од північної сторони, де були передові розкати (ретраншамент). Окопи не дуже ще тут поосїдали, і не позаносило їх піском, як у иньших місцях; далї од сих розкатів ішов дугою вал, і впирав ся обома кінцями в берег р. Підпольної, яка через рукав Сисина (иньші зовуть Лисина), впадає в Днїпро. По сьому-то рукаву припливали з Чорного моря грецькі і турецькі судна з крамом і бакалїєю, і причалювались у пристани, яка була в самому Коші. На захід сонця видко фундаменти двох башт, а по краям валу і по берегу слїди куренїв. У самій серединї Коша од пристани і до річки простягались окопи і оддїляли паланку, де була церков, канцелярія, де хоронив ся скарб, гармата і жила військова старшина.

— От, як бач, паничу, — сказав Корж, окинувши оком руїну: — оттільки всього й зісталось од нашого Коша!... А колись, — додав він зітхнувши, — гарно було застроєно і кишіло народом. От на сих місцях, де видко ямки і горбики, стояли наші куренї, в кожному був отаман і до 1000 козаків, а в деяких і більш. Крім сих куренних козаків, були ще й жонаті, що й сидїли зимовиками,

де хто вподобав собі місце на запорожських землях, а все таки числились при своїх куренях, бо в Коші жонатим, крий Боже, заборонено було проживати. Кождий курінь мав своє прізвище; оттутечки стояв (Корж став показувати пальцем), Канївський, а тутечки Левушківський, Плахтійовський, Ведмедовський, Стеблїйовський, Ірклїйовський, Щербиновський, Пластунівський, Переяславський, Глушнївський, Дядьківський, Уманьський, Деревянківський, Корсунський, Гадяцький, Вербицький, Шастунївський, Мишастівський, Пашківський, Полтавський, Шкуринський; а сих уже й не памятаю, забув.

— Із чого і як були побудовані ваші курені? — спитав я.

— Е, наші курені не такі були, як ті, що скотарі робили собі по степах: наші були збудовані з квадрових брусів, наш батько — великий-луг наділяв нас лїсом у доволї. Курінь був неначе той будинок, 600 козаків і більш містилось у ньому, а строїв ся він, неначе трапеза яка, без перегородок і кімнат, а кругом, побіля стїн, стояли столи і лавки, щоб було на чому за обідом сидїти. Образи були в нас дуже багаті, в срібних, у золотих шатах, а по серединї куреня висїли паникадила, лямпадки, і в великі празники засьвічувались. Вікна були великі і часто, грубі кахельні (галанські), як у мене в хатї;

правди діти, любили таки повеличати ся і кирпу підняти в гору. Теперечки треба тобі, паничу, розказати, од чого наші запорожці прозвали шапки кабардинками: од ногайського слова кабарга, по нашому б то дикий зьвірок, що плодив ся поуз річок, по великих лїсах, бо жив він на суші і на водї, живив ся раками і рибою і мостив собі кубла по норах і під корчами лїсового коріння. Сих зьвірків було дуже багацько в великому лузї, за часів Січи, тай теперечки ще єсть, туди геть по над річкою Кінкою. Кабарга здалась на кітку, тільки трохи товстїйша, довша, а ніжки коротші і лапки з полотенцями, як у гусий і качок. Хвіст у неї довший і пушистий, як і вся шкура; а мастю, поки молодий, то сїренький, а як виспіє, то чорний, неначе тхір. Запорожцї прозивали сього зьвіря виднихою чи видрою, і футро з нього було в великій повазї, особливо задля шапок, і дорогенько таки платили, не тільки наші, а й Ляхи і Жиди. Так од того, що шапки оточувались сим футром і прозивали їх кабардинками, хоч би вони були з самого простого сукна, або шкуратяні, то все таки їх звали кабардинками.

— Як же запорожцї одягались у походах і на війнї?

— Е, в походах і на війнї запорожцї одягались як припало, бо не мали з собою

ні возів, ні ридванів, а все що треба вючили на коний, од того ніщо їх не запиняло і як до чого прийдеть ся, то й сто верстов в добу махнуть. Запорожці дуже ще кохались у дорогій збруї і добрих конях, та ще й щоб і сідло було в сріблї і золотї, з вигаптованими золотом чапраками і збруєю. З переду сідла висіли дві кобури з пістолями, а з заду в тороках увязувалась бурка і иньше до треби козакови. Муніцію і все для воєнної справи кожний мав при собі, як то ратище, шаблю і чотири пістолї, а на грудях, замісць ладунки, широкий черес, набитий в два і три ряди патронами. Рушниць у кінних козаків і гармат при кінниці не було, а брали їх тодї, як ходили проти Татар і Турків на чайках. Було як зроблять висадку під якою небудь кріпостю, то тут уже й кінниця спішить ся і дає підмогу кіньми і чим припало.

— На які паланки найчастійше нападали Ногайцї і Татари?

— Найбільш нападали по тім боцї Днїпра, на Самарську паланку, бо тамечки аж до самої Береки скрізь річки, криницї і жерела. Було козаки, що там сидїли зимовиками, куди б не їхали, на роботу чи й так то й мушкети і пістолї з собою брали і тільки вглядять Ногайцїв, то зараз збирались до купи, робили з возів табор і боро

нились. У Ногайців не було ружжя, тільки луки, було викидає свої стріли тай втіка. А на сьому боці Дніпра, де теперечки йдемо, скрізь аж до Кодаків було спокійно. Тутечки сиділи зимовиками найбогатійші козаки; сюди бувало ми їздимо до них із Коша в гості і добре гуляємо по нашому, по запорожськи!...

— Які були звичаї в запорожців у домовому житю і між товариством?

— Звичаї, паничу, запорожців були дуже чудні і заміристі, бо народ був із біса хитрий і спритний, а хоч деякі з них і вдавали з себе дурнів, так виходило ж по приказці: „З верху дурень, а на споді розумний!“ Були вони загартовані в усякій нуждї і бідї, так ніяке лихо їх не лякало. Гострі були і на вигадки, любили і жарти і сьміхи, любили добре й погуляти, весело жили на сьвіті, сьміючись і вмирали!... Всї запорожцї голили собі голови і зоставляли тільки повище лоба одну чуприну. (За сей то звичай Москалї прозвали нас хохлами, а ми Москалїв кацапами, бо вони ходять із бородами). Як відростала чуприна, так що вже лїзла в вічи, то закручували її за вухо; запорожцї звали ще чуприну оселедцем, бо як вона довга, то телїпаєть ся неначе оселедець. Бороди запорожцї голили, а вуси зоставляли і нїколи їх не підстригали, а закрутивши

закладували за вуха, а деякі то й ваксою ще ялозили, щоб вони сторчали до гори, неначе в того кота. Як збирались до купи запорожці, то дуже кумедно один одного привитали, особливо в Січи і по зимовиках. Було деколи умовлять ся і поїдуть до якого небудь козака в гості, або за ділом, лучалось і проїздом завернуть, щоб переночувати, то так здоровкались. Уїдуть у двір і, не злізаючи з коний, хто небудь із товариства за одним духом три рази пугукне:

„Пугу, пугу, пугу!“

А хазяїн у віконце до них обізветь ся два рази.

„Пугу, пугу?“

„Козак з лугу!“ — гукне гість.

„Привязуйте коний, де й наші“, одкаже хозяїн, „і просимо до хати!“

Тоді хозяйські наймити беруть коний, ведуть до стайні і пильнують їх, поки козаки гуляють, а січовики, ввійшовши в хату, перехрестять ся до образів, вклонять ся хозяїну, тай кажуть:

„Отаман, товариство, ваші голови!“

„Ваші голови, ваші голови!“ одказує хозяїн кланяючись, „просим пани-молодці сідати“.

Після сього привитання, починали вже теревені гнути, кругляти горілку, мід, біломорські вина; а чаю, кохве і пуншів на За-

порожжі не водилось, окрім варенухи[1]), і то в багатих тільки і сановитих козаків. Як же вже добре підгуляють, от хазяїн і гукне на кухаря:

„Ану, братїку, вари лишень нам обід або вечерю!“

„Що ж, батьку, варити?“ спита кухар.

„Вари, братїку, тетерю до молока, до масла (коли пісний день, до води, на скору руку), милай, галушки з пастрамою, печи загреби...“

— Як же готовили сї потрави? — спитав я.

— Тетерю варили з борошна, по полам із пшоном, і вчиняли росчиною, як і тїсто на хлїб. Милай варили з просяного борошна, на водї без соли, бо їли його з солоним сиром, або з бринзою. Пастрама, се сушена баранина, і загреби, пшеничні коржі, і прозивались загребами від того, що пекли їх на кабицї, загребаючи в жар і попіл... Ну, як нагуляють ся, кажу, гостї, так, що вже пора їм і до дому, от вони й дякують хозяїнови.

„Спасибі, батьку, за хлїб за сіль! Пора

---

[1]) Варенуху варили в глечику: горілку з медом, перцем, корицею, сушеними грушами обмазували з верху тїстом, ставили в піч і запікали, щоб добре впріла,

вже нам по куріням до домівки. Просимо й тебе, батьку, до нас, коли ласка твоя; оставай ся здоров!“

„Прощайте, пани-молодці!“ одказує хозяїн. „Вибачайте, чим багаті, тим і раді; — не згадуйте лихом!“

Як вийдуть гості з хати, то хлопці зараз і підводять їм коний напоєних, нагодованих і осідланих. Сей звичай був не тільки між товариством і знайомими, а й між чужими, бо в запорожців хліб-сіль була в великій увазі. В простих козаків, табунщиків і чабанів, теж був звичай мати при собі все, що йому треба. Підперізувались вони шкуряним поясом і привязували до його гаман, вицьвяхований і ґудзиками і мідними бляшками з кресалом і губкою, швайку – часом налагодити збрую, і ложечник із ложкою. В якого козака не було сеї справи, того ніхто не поважав і мали його за йолопа, за харпака. Коли лучалось, що який небудь чабан прийде до скотарів за ділом, чи так, і застане їх за обідом, або за вечерю, то й каже:

„Хліб та сіль, пани-молодці!“

А вони йому й одказують:

„Їмо та свій, а ти в порога постій!“

„Е, ні, пани-молодці“, скаже чабан, виймаючи ложку, „посуньтесь лишень, дайте й мині місце!“ Тай сіда до гурту.

„Догадливий і справний козак“, загомо-

нять хлопці: „вечеряй, братіку, вечеряй!“ Дають йому місце і привитають по товариськи.

Бувало й так, що прийде як уже пообідають, то зараз його нагодують, тай питають, чого йому треба? Тоді, за часів Запорожжя, не було таких лютих зим, як теперечки і скотина цілісіньку зиму паслась по степах, а скотарі мали собі од вітру і хуртуни халабуди окутані повстьми; вони кошами прозивались; їх ставили на колеса, щоб легше було перевозити на друге місце. В середині коша була й кабиця задля вогню, часом щоб було де погріти ся і посушити ся, і зварити їсти собі і собакам. Опріч коша, мали вони ще при отарах і котигу, здоровенну арбу, в якій возили харчі, воду і дрова, і як на одному тирлї потравлять скотиною пашу, то переходять на друге місце, і оттак кочували собі літо й зиму, як ті Ногайці і Татари“.

На половині дороги між с. Покровським і Михайлівкою годували ми коний в с. Чумаках у Коржевого племінника, заможнього хозяїна, і вже не молодого: так йому буде мабуть літ під шісьдесять. Пообідавши, Корж ліг спочити, а я з хозяїном пішов оглядіти село. На вигоні, понад балкою, побачив я невеличку заросль, росло кілька груш і бе-

рестів; видко було, що колись була тут оселя.

— Чий се садок? — спитав я, — хто його садив?

— Тутечки колись, — одказав хозяїн, — сидів зимовиком Онисько запорожець. От що про його розказують старі люди: Раз, проїзджаючи через Миргород, побачив він молоденьку і гарну дівчину, таку гарну, що й розказати не можна, тай закохав ся собі на лихо. В Ониська до біса було гроший; не взяв його кат і розумний був, а вже такий завзятий, що всї січовики його поважали, так із себе ж такий шкарбан, що й нї на що було й глянути! Не довго думавши, прийшов він до матери тої дївчини, що йому вподобалась, і став її сватати. Мати, бідна вдова, дуже зрадїла, що знайшов ся такий багатий жених, не дала дочцї й опамятувати ся і приневолила її одружитись із Ониськом. Привіз Онисько молоду жінку в свій зимовик, а тутечки в його була рублена хата на дві половинї, всякої худоби не перелїчити, і наймитів, і наймичок. Одяг Онисько свою жінку неначе кралю яку, всього вдоволь, а молодиця смуткує, журить ся, нїщо її не радує і не веселить. Не судилось і Ониськови з молодою жінкою, кажу ж, що дуже завзятий був; тільки почує було, що збирають ся в Коші на Татар, або на Ногайцїв, то й не

втерпить, кине жінку і поїде собі в Кош. Отто ж, як поїде, то молодиця сама, одна одинісінька, ще гірш сумує. Було, наварить і напече всяких потрав, одягнеть ся як на великдень, сяде на покуті та сама з собою і розмовляє:

„Їж, душо, пий, душо“, скаже, „та люби Ониська!“

„Не хочу я ні їсти, ні пити“, сама собі одказує, „як мині любити Ониська!“

„Чом?“ пита сама себе.

„Він гидкий, він бридкий!“ одкаже.

„Кого ж ти любиш?“

„Я люблю Омелька поповича, він такий гарний, хороший, уродливий, без його мині і сьвіт не милий!“ Та схилить ся на білі рученьки, гірко заплаче!

Раз, як вона так юродствувала, повернув ся з Коша Онисько; бачить, віконце в хаті відчинено, він і підійшов, щоб пугукнуть, аж чує — щось жінка розказує, він і дослухав до кінця, та як гукне:

„Жінко! Так ти така?!“

Затріпотіла небога, нічого казати:

„Така“, каже, „чоловіче!...“

„Ходи ж сюди до мене, коли така!“

Вийшла молодиця з хати, а Онисько виняв із кишені справу, викресав вогню, в віхоть, розмахав та під стріху, — хата й за-

палала. Повибігали наймити з відрами заливати, а Онисько:

„Не руште, не гасіть!“ каже. „Возьміть собі мою худобу, поділіть ся і не згадуйте мене лихом; а ти, жінко“, додав, кинувши на неї оком, „іди собі до свого Омелька поповича, не треба мині такої жінки, як ти!...“

Сів на коня, тай поїхав у Кош. Із тої пори чутки про його не було!

Що то було на душі, подумав я, в того нещасливого Ониська, як він повертав ся в Кош, стративши в одну часинку все, що тільки є найдорожшого в чоловіка на землї!

X.

Од с. Чумаків аж до Михайлівки розказував мині Корж, як у запорожців судились, позивались, як і карали за кражу, грабунки і смертовбійства.

„На всїх вольностях запорожських, — почав старий, — по значним оселям і містечкам, були паланки, ніби повіти, або земські суди, і в кожній паланцї постановлено по вибору трьох старшин: полковник, осаул і писар. До помочи додавалось їм іще з Січи три підпанки, з козаків же. Ся старшина би ралась тільки на три роки, і судила всїх

козаків, що жили по селах і зимовиках. Було, як побють ся між собою козаки, або один одному по сусїдству яку кривду зробить, спаш, чи хлїб витолочить, та самі не помирять ся, то обидва, купивши на базарі по буханцю, і йдуть у паланку позивати ся. Прийдуть, було, до старшини, вклонять ся, положать на сирно буханцї, тай кажуть:

„Кланяєм ся, панове, хлїбом і сіллю!“

„А яке ваше дїло, пани-молодцї?“ спитають суддї.

„От яке наше дїло“, почина обижений. „Оцей мене скривдив, от на скільки минї шкоди причинив“ (розкаже, яка там шкода і чого вона варта); „і не хоче мене вдовольнити, так будьте ласкаві, розсудїть нас“.

„Ну, братчику“, спитають суддї в обидчика, „чи справдї воно так, як каже твій сусїд?“

„Що ж, панове“, одказує обидчик, „хоч воно й правда, так нема ж на стільки шкоди, скільки він із мене править“.

Тодї старшина посила підпанків із другими козаками, се б то понятими, огледїти ту шкоду, і як вони оглядять і зроблять донесенє, на скільки тієї шкоди, то суддї і скажуть обидчику своє рішенє.

„Ну, братчику, от скільки повинен ти заплатити сусїду; годиш ся, чи нї?“

„Заплатив би, панове“, одказує обидчик,

„так коли ж лишнє з мене править; у вашої волї — не заплачу!“

Тодї судді вговорюють, улещають його помирити ся, і не докучати висшій старшинї. Коли він згодить ся, то дїло кінчить ся в паланцї, коли ж нї, то паланка посила їх у Кош. Прийшовши в Кош, вони радять ся, в чий курінь попереду їм йти (коли вони ріжних куренїв); як згодять ся, от і прийдуть до отамана, вклонять ся йому, тай кажуть:

„Здоров був, батьку!“

„Здорові були, пани-молодцї!“ одказує отаман. „Просимо сїдати“.

„Та нї, батьку“, кажуть, „нїколи сїдати; ми прийшли до тебе за порадою“.

„Кажіть“, пита, „якої вам од мене поради треба?“

Тодї обижений і розкаже, яку шкоду йому зробив сусїд і як розсудила їх у паланцї старшина. Отаман розпитає обидчика, чийого він куріня, і посила хлопця запросити до себе отамана того куріня. Прийде курінний і спита:

„Чого се, пане-брате, ти мене звав?“

„От чого“, тай покаже на обидчика: „чи се вашого куріня козак?“

А курінний, глянувши на його, і спита:

„Ти братчику, нашого куріня?“

„Вашого, батьку!“ одказує обидчик уклонившись.

Далї розкаже отаман про тяжбу козаків, тай пита курінного:

„Що маємо, пане товаришу, з ними чинити?“

А той і каже:

„Так вас, братчики, вже й паланка судила?“

„Судила, батьку!“, одказують.

„Чого ж вам іще треба?“ озвуть ся отамани. „Помиріть ся, братчики, і вдовольте один одного!“

„Так що ж, батьки“, одкаже обидчик, „коли він лишнє з мене править!“

Тут уже отамани бачуть, що в його все стрижено, і запитають у останнїй раз:

„Так ти, братчику, не хочеш ласкою вдоволити сусїда за шкоду?“

„Нї батьки“, одкаже обидчик, „у волї вашої, не согласен!“

„Як не согласен“, кажуть отамани, „так ходїмо ж до військового судді, побачимо, що він іще скаже.

„Добре“, кажуть козаки. „Пострівайте ж, батьки, збігаємо на базар за буханцями“.

Як куплять, усї і йдуть до військового судді; отамани попереду. Ввійшовши, вклонять ся і кажуть:

„Здорові були, пане добродію!“ (назвуть по йменню).

„Здорові, пани отамани!“ одказує суддя, „просимо сідати“.

Козаки тим часом кладуть на сирно буханці і кажуть:

„Кланяєм ся, вам, добродію, хлїбом і сіллю!“

„Спасибі за хлїб за сіль“, одвітує суддя, і пита отаманів: „Що се за козаки і яке діло мають?“

Курінні отамани й розказують про їх діло, і як їх розсудили в паланці. От суддя і спита в обидчика:

„Чом же ти, братчику, не вдовольниш сусїда за шкоду, коли вже вас паланка судила, отамани і я присуджую?“

А той своє товче:

„Що ж, добродію, коли він лишнє з мене править, за волї вашої, — не согласен!“

„Коли не согласен“, скаже суддя, „так ведіть їх, пани отамани, до кошового, там уже буде їм конечний суд і рішеннє, нехай вони і буханці свої забирають!“

„Та ми, добродію“, кажуть козаки, „купимо собі иньших“.

„Забирайте, забирайте!“ гримне суддя, „і не задержуйте отаманів, у їх не одно ваше діло“.

Од судді йдуть вони вже до кошового;

привитають його і кладуть на сирно буханці, а кошовий і пита:

„Що се в вас, пани-отамани, за козаки?“

Отамани знов розкажуть про їх діло, а кошовий вислухавши і спита обидчика:

„Ну, як же ти думаєш, братчику? Вас розсудила паланка, рішили отамани і військовий суддя, і я признаю, що старшина порішила ваше діло по правді, а того ради і втверджаю те рішеннє; так теперечки, що ти мині скажеш, чи согласен сусіда твойого вдовольнити, чи ні?

„Ні, вельможний пане, за волї вашої, не согласен!“ одріже обидчик. „Лишнє з мене править!“

„Так ти й теперечки не согласен!“ гримне на його кошовий, розсердившись. „Трівай же“ тай гукне на сторожів. „Давайте лишень, хлопці, київ!“

Як принесуть київ, от кошовий і каже:

„Ну, лягай, братчику, ось ми тебе навчим, як правду стерегти і старшину поважати!“

„Помилуй, вельможний пане!“ заголосить обидчик, не своїм голосом.

„Ні, братчику“, одкаже кошовий, „не помилую, коли ти такий упрямий; а нуте, хлопці, на руки і ноги йому сїдайте і кафтани його на плечі накидайте! Добре бийте сучого сина, щоб знав по чім ківш лиха!“

Як всиплють йому з пятьдесять і більш київ, кошовий і крикне: „Годі!“ От хлопці, піднявши киї на плечі і стоять, неначе салдати з рушницями; а ті, що на руках і ногах, усе таки сидять, дожидають ся приказу.

„Ну, братчику“, спита кошовий, „чи согласен удовольнити сусіда, як паланка рішила?

„Согласен, вельможний пане!“ репетує обидчик, „согласен, усе зроблю, що прикажеш!“

„Зноси ж здоров, що тебе вибили! Не будеш у друге дуже мудрувати. Ну, хлопці“, гукне кошовий на козаків, „вставайте!“

Коли в обидчика є гроші, то він зараз і вдовольняє, скільки там присуджено, як же нема, то кошовий призива отамана того куріня, до якого належить обидчик, і звелить йому вдовольнити обиженого, а з того опісля цупить.

Оттакечки кінчались у нас у Січи всякі діла, без того мерзького писання і хабарів. Хоч би на тисячу і на десять тисяч рублів була тяжба, то за кілька днів рішать, і як кажуть, під червоне сукно не сховають. Сим же розпорядком і тяжкі переступленя рішались, як то: кража, грабунок і смертовбийство. Треба тобі, паничу, розказати, що найбільша половина козаків у Січі були не

жонаті, оттого і сіромами їх прозивали; то як не було війни, то вони і промишляли рибальством, зьвіринною ловлею, а ті, що сиділи по зимовиках, орали, сіяли і промишляли скотиною і бджолою. Сї ж козаки, що сиділи зимовиками, в свою чергу одбували повинности Кошу і свому куріню, як то: калавури, кордони, а до чого припаде, то йшли й на війну. Так із сих, кажу, жонатих, що сиділи по зимовиках, мало було переступників, а найбільш, із не жонатих, із сіроми, бо що в лямі по рибальнях, чи на зьвіринній ловлї загарують, то все пропють і прогайнують; а далї бачать, що нічим похмелити ся і нї відкіль поживити ся: заробітків нема, а грошики пропили, чорт ма, от вони — нічого робити — і схиляють ся на всяку самовольну розпусту. А та воля і одвага по приказцї: „Або мід пє, або кайдани тре!“ В ті часи, Татарва трошки вгамувалась, нї з ким було й воювать, а тут іще з України понаходило в Січ чимало ледачих людий, так — крий Боже — що виробляли! Грабували чумаків, обдирали і до смерти забивали купців по великим шляхам, немилосерно драли і палили Ляхів і Жидів, так що Ляхи, покидавши свої маєтки, втїкали до лїса, аж за Варшаву, а Жидова і духу запорожського боялась. Кожний з сих гайдамацьких загонів мав свого затажка, чи отамана, прозивались вони ще

й характерниками, бо замовляли од кулї, а як було деруть Ляхів, по великих і багатих палатах, то яка б там сила в Ляхів не була і як би не пильнували, то ватажок таку ману на них напустить, що нїхто не почує і не побачить, як вони їх накриють, тай забирають, що схочуть, а вернувшись у Сїч, чванять ся вже тим добром: одну третину на ватажка, другу козакам, а третю на курінь. Так бачиш, паничу, що й курінні отамани вадили їм, бо ватажок, зібравши ватагу, йшов за добичою не тайно, а найбільш за відома куріня, і як було йде, то й просить у отамана до помочи козаків; а той йому й каже:

„Гляди ж минї, братчику, коли ти якого козака стратиш, то тодї вже й до куріня не вертайсь!“ Сиріч, кради та кінцї ховай.

„А ватажок, здавшись на своє характерство, й одказує:

„Не бійсь, батьку, всї будуть цїлі, більше копи лиха не буде!“

Так отто ж, кажу, наші сїроми, опріч розбоїв і грабунків, такі ще пакости чинили, що нехай йому аби що, страшно і згадувати. Про їх доходили жалоби не тільки до нашої старшини, і до столицї, через той гармідер і Кош наш зруйновано. Та вже ж, ловить вовк, так і вовка піймають!... Було як деякий харцизяка попаде в руки, то суд йому короткий був. За кражу платив

той курінь, до якого належав злодій, а за грабунок і смертовбийство карали смертю. Казней було чотири: перша шибениця; стояли ті шибениці в кожній паланці, на перехрестках і по великим шляхам. Осудженого було підвезуть верхи під шибеницю, накинуть йому на шию сильце, тай шмагонуть коня нагайкою, то він вискочить, а осуджений і повисне[1]). Вішали і до гори ногами і за ребро крюком, то він так і мотаєть ся на шибениці, поки кістки його не поровсипають ся, в примір і на страх другим; і вже ніхто трупа його зняти не посьміє, бо за се теж повинен смертної кари. Друга казнь — гострий паль, деревляний стовп заввишки два сяжні, а на верх того стовпа залізний спис, два аршини завдовжки; то осудженого на той спис і настромлять, так що він віткнеть ся

---

[1]) Од присудженої кари осудженому можна було збавити ся одним тільки побитом: коли яка небудь дівчина заявить, що вона хоче з ним одружитись. Із сього то звичаю, раз, у Самарській паланці скоїлась така штукерія: Вели осудженого на лобне місце; пуць, — назустріч дівчина, прикрита густим серпанком, і заявила, що вона йде за осудженого заміж. Народ припинив ся, примовк, а осуджений і каже: „Здійми лишень серпанок, нехай я подивлюсь, яке поружжя мині посила доля“. Зняла дівчина серпанок. Глянув козак на неї, тай каже: „Як на такій одружитись, то ліпше пропасти, — ведіть мене, люди добрі, на шибеницю!“

йому аж у потилицю, на пів аршина вище голови; і сидить той труп на списї поти, поки викоренить ся, як та вялена риба, так що як повіє вітер, то кістки крутять ся і торохтять неначе той млинок, поки не попадають на землю. Третя казнь — киї запорожські, палича не дуже довгі, неначе бичі у ціпів, із дубини, або з другого твердого дерева. Осудженого прикують до стовпа на майданї, наставлять біля його в кінвах усяких потрав, трунків: горілки, меду, пива, браги і принесуть кілька оберемків київ і положать біля стовпа. Нагодують і почастують осудженого, а там дадуть покоштувати і київ; хто не йде, випє корячок горілки або пива, вчистить осудженого києм, тай приговорне: „От тобі, сучому синови, щоб знав, як красти і розбивати, бо ми всїм курінем за тебе, злодія, платим!“ Оттак він і лежить прикутий до стовпа, поки його до смерти не забють. Четверта кара — ссилка в Сибір, як і теперечки в Московщинї і в нас. От сими ж то карами, за кошового Кальниша, трохи таки вгамували харцизів, так не помоглось, не вдержав ся таки наш Кош: зруйнували!... А як зруйнували, я тобі, паничу, завтра про се розкажу“.

Доїзжаючи до с. Привольного, зовсїм смерклось, небо замазалось хмарами, і так посутенїло, хоч у око стріль. До Михайлівки

зоставалось верстов із три скверної дороги, і ще треба було переїздити в брід Мокру і Суху Суру. Машталїр мій загубив дорогу і попускав віжки; не знаю вже, куди б ми заїхали, коли б Корж не виліз із брички і не знайшов дороги. Я дивував ся, як старий добре бачив по ночі. Нагнеть ся, гляне округи себе і гукне машталїру: повертай сюда, або туда, і так бережно провів проміж рівчаків і бескедів, що й у день лїпше б не проїхали.

— Ти бачиш, дїду, по ночі, — озвав ся я, — неначе та кітка.

— Е, паничу, — одказав Корж, — се в мене зосталась іще сїчова кісточка! В нас на Запорожжі той було й не козак, хто не втрапить по ночі. Дуже поважали тих козаків, які добре знали степи і шляхи, тих тільки й на старшину обирали, що вміли провести і вивести військо.

Кілька гонів од Коржевого дворища вшкварив дрібний дощ із блискавкою і громом.

— От за се хвалити Господа, — озвав ся Корж, знявши шапку, — йди, голубчику, поливай, теперечки нам байдуже: приїхали... О да який же дрібний, — озивав ся старий, гладючи себе по мокрій голові, — сей, як бачу, добре чує, а бувають і глухі дощі, такі, що не дочувають.

— Як не дочувають? — спитав я.

— А так, — одказав дід, засьміявшись, — Бог йому каже: „Йди де чорно“, а він і піде де вчора; Бог йому: „Йди де просять“, а він і потяг, де косять; Бог йому: „Та йди в Михайлівку“, а він і махнув у Минайлівку! [1]).

Приїхавши до дому, Корж довго ще балакав, і шуткував, якось і втома його не приборкала.

— Велике діло, паничу, власна хата, — казав він, похожаючи по сьвітлиці, — як би не втомив ся, а тільки вернеш ся до дому, то так тобі полегчає, неначе вже й одпочив!

XI.

На другий день ми прокинулись не дуже рано; пізно лягли і натомившись, трохи заспались. Напившись чаю, Корж заходив ся з своєю бджолою, і ми не гаявшись, пішли в пасіку. Гарно було в садочку після дощу: пташечки щебетали, дерево порозправляло, свої віти, кроплї роси, як розсипані перли;

---

[1]) Корж любив розказувати сю приказочкуд хто його хоч трохи знав, то вже певно про неї о його чув.

скрізь по траві і на листях блищали і висьвічувались; так було легенько дихати тим пахучим холодком! У пасіці все було благополучно; і старий, оглянувши деякі вулії, сів і мене попросив сісти біля тої каплички, де ми з ним позавчора розмовляли.

— Бач, паничу, — сказав він, оглядаючи дерева, — які високі та товсті повиростали; садив я їх саме в той рік, як зруйнували наш Кош, більш буде, як пятьдесять літ[1]).

Я нагадав старому, що він мині обіцяв розказати про ту невзгоду, і Корж так почав:

„Саме на зелені сьвятки прийшов до нас із великим військом ґенерал-поручик Текелій, і ставши обозом, верстов із дві од окопів, усі свої гармати, які там у його не були, витріщив проти нашого Коша. Однак не починав стріляти, а теж і січовики нічого не робили, а чекали, що дальш буде. Через добу-дві примчали гонці звістку, нам і Текелію, що московське військо позахоплювало вже всі наші паланки і слободи, по всіх вольностях запорожських, а на третій день Текелій прислав до нас післанця і запрошував військову старшину до себе в гості. Кошовий Калниш, одібравши таку звістку, зараз зібрав усіх козаків на раду і спитав:

---

[1]) Кош зруйнуваний у 1775 р.

„А що теперечки, панове старшина і отамани, будемо робити? Москаль у гості нас до себе заклика: чи підемо, чи не підемо?“

Як се почули отамани, деякі ватажки і характерники, так і заворушились і загомоніли. Деякі й покорствували б, так другі ж, здавшись на свою силу і характерство, на ввесь Кош гомін підняли.

„Нехай Текелїй“, гримнули, „хоч іще стільки війська московського приведе, скільки теперечка його привів, то ми всїх як мух передавим! Чи ж то можна, щоб Січ і славне запорожське військо за спасибі Москалеви віддати?... Поки сьвіт сонця, сього нїколи вони не діждуть ся!“

Се все казала сірома і бурлацтво, не жонаті голодранцї, в яких не було нї оселї, нї худоби; а друга половина, отамани і заможні козаки, що сидїли зимовиками і мали достаток, таку одповідь дали:

„Хоч ми“, кажуть, „московське військо і до ноги вилущім, так те ж військо, що захопило наші паланки і слободи, спалить усї наші оселї і замордує наших жінок і дїтий, так ми на таку раду сіроми і бурлацтва не здаєм ся!...“

А тут іще й архимандрит, що жив у Січі, почувши такі заміри сіроми і бурлацтва, вийшов із церкви в облаченії, з хрестом і почав уговорювати завзятих:

„Убойте ся“, каже, „Бога!... Що ви замишляєте, дітки? Ви — христіяни і підіймаєте руку на христіян і наміряєтесь пролити кров єдиноутробную? Покорітесь же волї Господа, така вже, бачите, нещаслива наша доля, і з покірностю мусимо приняти од Бога достойная по нашим дїлам! От вам хрест і Розпятий на нїм; коли ви Його не послухаєте, то всї загинете необачно!“

Здаєть ся, хто б не почув пан-отця, як він нас уговорював, хоч би в його було камянне серце, то і в того б видавив сльозу з ока. Всї, скільки нас не було, сїроми і старшина, всї захлипали, і тут же так одказали:

„Ну, спасибі тобі, пан-оченьку, нехай буде по твойому; знав, що нам казати, і ми теперечки готові не тільки тебе послухати, а й голови наші за тебе зложити!“

Сїчовики дуже поважали свого архимандрита, бо що недїлї і по празниках, після одправи, поучав він народ поважним словом, не з книжки, а на память; і ще нашою мовою, так що й мала дитинка зрозуміла б те сьвяте казання. Після сеї пан-отцевої ради, військо ще трохи поміркувало, порадилось, тай заявило кошовому:

„Ну, батьку, вельможний пане, теперечки як завгодно, так і роби з сими гостями, а ми всї готові тебе слухати, чи йти, то йти?“

„Треба йти, пани-товариші“, одказав кошовий, „бо се не дурниця; самі бачите, що Москаль нас кругом обступив, і гармати горлом у вічі поставив. Се вже такі гості, що, пішовши до їх, не вгадаєш, чи й вернеш ся назад. Та вже, коли бути тому, то нічого довго й думати. Господи поможи! Дай Боже час добрий! Ходімо, старшина і пани отамани, що буде, то й буде, а більш буде так, як Бог дасть!“

Та, взявши хліб-сіль, і пішли до Текелія. Текелій ласкаво їх приняв і став розпитувати, хто в них кошовий і старшина, і як вони прозивають ся. От кошовий заявив себе, суддю Касана і писаря Глобу. „А се“, каже, показуючи на курінних отаманів, „то ж військова старшина“. От Текелій попросив усіх сідати, а далї, розпитавши, що було йому треба, й пішов із ними в Кош; однак не один, а взяв із собою кілька офіцерів і охранного війська. Як побачив Текелій, що запорожці здають ся йому ласкою, то зараз звелів одсторонити гармати. Прийшовши в Кош, спитав він кошового, до кого йому йти в гості: а кошовий вклонив ся, і запросив його й усіх офіцерів у свій курінь, тай угощав, чим Бог післав, по нашому звичаю, в деревляних ваганах, на деревляних тарілках і деревляними ложками. Наївшись, Текелій подякував кошовому за обід, і дуже дивував

ся, що такі смачні потрави їдять із деревляної посудини. Далї спитав:

„Хто се в вас так смачно готує?“

„Є в нас“, одвітив кошовий, „такі скусні кухарі“.

От Текелїй став прохати кошового, щоб він прислав йому одного кухаря, і обіцяв кошовому подарувати два камянних блюда, а старшинї й отаманам по одному.

„Щоб“, каже, „такі смачні потрави не їли з корит, а з блюд“.

Почувши се, один із курінних отаманів, по прізвищу Строць[1]), обізвав ся до Текелїя:

„Хоч із корита, добродїю, та до сита, а хоч із блюда, так до худа!“

„По яківському се він розмовляє?“ спитав Текелїй. „Нїчогісїнько я не розчовпу, що він розказує“.

Так Строць і розтолкував йому сю приказку.

„Ви, добродїю“, каже, „їсьте з блюда та худі[2]), а ми їмо з корита до сита, — подивіть ся, які ми гладкі!“

Після обіду Текелїй довго ще вештав ся

---

[1]) Роман Строць, був отаманом канївського куріня.

[2]) Текелїй був родом Сербин, і як усї Серби, високий і худорлявий.

по Кошу, оглядав курені, пушкарню, козацькі пожитки, а там попрощав ся і пішов до себе, і стояв іще біля Коша обозом більш тижня. Поки стояли, кажу, обозом, офіцери і Москалї частенько приходили до нас у Кош, а ми ходили до них, братались і гуляли по козацьки. Тим часом Текелїй призвав до себе кошового, суддю, писаря і прочитав їм імянний Височайший указ, щоб вони їхали в Петерсбург. Так отто поїхали тільки кошовий і писар, а суддя Касан занедужав і вмер; тут його в Січі, послїднього і поховали. Випровадивши старшину в Петерсбург, Текелїй уже став сам орудувати Січчю; привів козаків до присяги і трошки заспокоївсь, але довгенько ще стояв обозом, перейшовши на друге місце. Зіставшись січовики без старшини, почали по троху ворушити ся, бо московські звичаї були їм не по нутру; от стали козаки думати та гадати, як би москаля в шори убрати[1]), а самим десь дальше помандрувати. Зібрали чоловіка з пятьдесять козаків і післали їх до Текелїя з хлїбом і сіллю.

„А що ви минї скажете, запорожчики?“ спитав Текелїй.

„От що, добродїю“, кажуть січовики, „ми

---

[1]) В шори вбрати, се б то одурити, обманити.

чули, що нам без письменного виду і білєтів не можна з Січи нікуди йти?“

„Так, запорожчики, так“, одказує Текелїй, „нікуди не відлучайтесь без мого відома“.

„Так оце ж, для сього відома“, загомонїли козаки, „і прийшли ми, добродїю: напишіть нам, будьте ласкаві, хоч один білєт на всїх, бо ми будемо держати ся купи і в розтїч не розпливемось“.

„Добре, запорожчики, добре“, каже Текелїй. „Та який же перше був у вас звичай?“

„Та в нас, добродїю“, загомонїли козаки, „про сї білєти, нї за наших батьків, нї за дїдів, і чутки не було, хто куди схотїв, той туди й мандрував“.

„Куди ж оце ви“, спитав Текелїй, „наміряєтесь йти з сими білєтами і за чим?“

„До Тилїгула[1]), добродїю“, кажуть січовики, „до лями на заробітки, бо в нас нема нї сорочки, нї штанів, як бачиш, гола сірома; а ще ж, може, треба буде й подушне платити, тай панам трохи вдїлити?“

„Добре запорожчики, добре“, одказує

---

[1]) Тилїгул-річка вливаєть ся великим озером у Чорне море. Сей лиман прозивав ся по турецьки Делї-Гиль, по нашому скажене плесо. Сюди то ходили запорожцї на заробітки до лями (тягнути неводи).

Текелій, зареготавшись. „Йдіть із Богом, заробляйте, тай у казну збирайте“.

„Чуємо, добродію, чуємо“, загомоніли козаки вклонившись, тай пішли в канцелярію.

Призвав Текелій свого адютанта і звелів йому написати один білєт на пятьдесять чоловік, і видати їм до рук. Як добули січовики той білєт і стали лагодити ся в дорогу; зібрали ввесь свій військовий риштунок, харчові клунки, знарядили кілька чайок, та, сівши собі в ночи, не тільки ті, що з білєтами, а скільки їх улїзло, може чоловіка з тисячу, і гайда собі в низ до Тилїгула. Через кілька днів прийшло до Текелїя з хлїбом з сіллю ще чоловіка з пятьдесять за тими ж білєтами, та добувши, і собі пятами закивали з товариством. Далї, як побачили січовики, що їм не боронять тих білєтів, прийшли і треті, і четверті, та добувши сим побитом собі білєти на всї сорок куренів, і помандрували під Турка. Як побачило офіцерство, що в Коші зістались тільки старі, сліпі та калїки, зробили донесенє Текелїю. Схаменув ся Текелій та в свинний голос, — нічого вже, бач, робити, як кажуть, не продереш очий, продереш калитку!

„Куди ж вони позаходили“, питавсь Текелій, „адже ж вони, сякі-такі, просили в мене білєти до Тилїгулу, на заробітки?“

Дуже розсердив ся і зажурив ся Текелїй, довго сумував, кілька днів і носа, сердешний, не виткнув із своєї палатки, так його роздратувало те ошуканство простої сїроми. А тут як на те ще лїзуть і останнї січовики, які позоставались, із хлїбом-сіллю; а та вже хлїб-сіль у души в Текелїя сидить.

„Повели і нам, вельможний пане“, просять, „написати білєти на заробітки“.

„Та куди ж вам“, крикнув Текелїй, „злющі запорожцї, отцї білєти?

„На Тилїгул, добродїю“, одказують. „На Тилїгул, до лями, на заробітки!“

„Все в Тилїгул, та в Тилїгул“, гримнув Текелїй, затупотївши ногами, „такі-сякі і растакі!... А город зіставили пустим? Не дам вам білєтів, ідїть собі к бісу!...“ Тай протурив їх від себе.

Так не помогло ся ж, бо сїрома, подякувавши Текелїю за хлїб і за сіль, і без білєтів, по протоптаній доріжцї, дали драпака. Побачив Текелїй, що якось приходить ся не до чмиги; що тут на сьвітї робити? От він і призвав до себе всїх курінних отаманів. Так і отаманів не багацько прийшло, — і десятка не налїчив би.

„Чом же ви не всї прийшли?“ спитав Текелїй.

„Як нам, добродію, всім прийти“, одказали отамани, „коли нікогісінько, опріч нас, не зісталось по курінях“.

„Куди ж вони позаходили, що їх нема?“ знов спитав Текелій.

„Курінні отамани роз'їхались по своїх зимовиках“, доказують, а „сірома не-знать-куди поділась, так ми й самі думаємо до домівки, що нам тутечка робити, коли нікогісінько не зісталось, старшину запроторили в столицю, чи там куди[1]), а війська козацького нема, — порозходилось!...

„Куди ж вони порозходились?“, гримнув Текелій. „Де ваші січовики?“

„Як де?“ обізвались отамани. „Адже ж ви, добродію, не спитавши нас, подавали їм білєти на заробітки, до Тилігула, чи що?“

Побачив тоді Текелій, що сірома гаразд таки вбрала його в шори; дуже розсердив ся і вигнав із палатки отаманів. Після сього

---

[1]) 1830 р. після турецької війни найбільша половина козаків передалась Росії і вийшла з Бадабага, з кошовим Осипом Михайловичом Гладким, знов у Росію. Теперечки сї запорожці осадились побіля Азовського моря, і прозивають ся Азовськими козаками.

не довго він зіставав ся в Січи, і того-ж літа поїхав у столицю, а московське військо сім літ іще стояло на запорожських землях, поки не запровадили московських звичаїв.

Так оттаким то побитом, паничу, преславуту козацьку Січ зруйнували, і хвацьке запорожське військо викорінили. Ті ж запорожці, що повтікали, піддались під Турка; приняв їх султан ласкаво під свою державу і звелів опоселити їх біля устя Дунаю, в Бабадазі, по над Чорним морем, на землях здатних до пахарства і багатих рибальством і зьвіринною ловлею, де вони й теперечки живуть[1]), хліб жують і постолом добро возять!

От тобі, паничу, й кінець!“

---

[1]) Що сталось із військовою старшиною не відомо, бо в ніяких історичних рукописях про них нема згадки. Була тільки чутка, що кошового Калниша заслали на Дон, бо в одній пісні така намика:

„Ой полети та полети, чорная галко, та на Дон [рибу їсти!
Ой принеси та принеси, чорная галко, од кошо- [вого вісти“.

XII.

Се було останнє оповіданє Коржа. Після сеї розмови частенько доводилось мині вештати ся по Дніпровю, а в турецьку війну в Бабадазї, де осадились запорожцї; не раз доводилось і розмовляти зі старими дідами, бувалими козаками про Січ, і то саме, без одміни, розказували й вони, що оповідав мині старий Корж.

У 1832 роцї на Йванівськім ярмарку в Кременчуцї, на майданї, збилось чимало народу біля кобзаря. Я підійшов і став прислухувати ся. Сліпенький співав про зруйнованє Коша, і так подібно до оповіданя Коржа, що я, давши кобзарю карбованця, зазвав його до себе на кватиру і списав ті вірші. От вони:

„Гей із-за зеленого гаю
Червоне сонечко зійшло,
Гей з московського краю
Велике військо прийшло.

Червоне сонечко
Високо вже стоїть,
Дивить ся батько в оконечко,
Тай каже: „Дітки, що будемо робить?

Ось перед нами,
Царицине військо стоїть,
Чи не за нами,
Щоб йшли Татар к чортам гонить?

— „Ой, батьку, щось воно не те!
Чого сї гармати горлом в вічі стоять,
Треба, батьку, спитати,
Чого вони од нас хотять?“

Ой провідали запорожцї,
Що Нечоса Текелю послав,
Щоб нас із старшиною
І всю славну Січ зруйнував.

Був же то й день,
Великі зелені сьвята,
О бодай же твоя, Нечосо,
З того часу душа проклята!

„Гей, дїти, запорожцї,
Що будемо чинити,
Москаль кличе в гостї,
Будемо, чи нї, йому голову хилити?

„Як будемо його зустрічати,
Чи з хлїбом-солию,
Чи війну обявляти,
Чи йти до його доброю волию?“

Однї кажуть: „Не дамо за спасибі Січи!“
Другі кажуть: „Мир лучше всього“.
А сї: „Нехай нам випалять очи,
То й пропадемо аж до одного“.

— „Ніколи сього не буде,
Щоб ми оддали Січ-мати,
Поки ще сьвіт сонця,
Будем Січ нашу ратувати!“

— „Бога бійте ся, діти!“
Каже пан-отець архимандрит;
„Що ви хочете робити?
Прокляті будете із рода в рід.

„Ви, діти — християни,
І підіймаєте руки на братів,
Не робіть в свойому серцю рани,
Щоб милосерний Бог вам простив.

„От вам хрест божий,
На його ви положіть ся,
І совіт мій вам гожий,
Ні в чім, діти, не журіть ся“.

— „Ну, пан-отче, по твойому нехай, —
Послухають тебе запорожці,
Бери, Петре[1]), хліб та сіль,
Тай ходім до Текеля в гості.

„Ну, батьку, Господи поможи,
Пошли нам добрий час!
Хліб, батьку, положи,
Тай говори за нас.

„Бо війною, батьку, нічого не вчиним,
Треба доброю волию робити,

---

[1]) Кошового Калниша звали Петром.

Ходім же, поклон вхилїм,
Тай почнем про дїло говорити“.

Хлїб-сіль Текеля приняв
І почав нас угощати,
А як добре підгуляв,
То став і нас до себе прохати.

А наш Петро кошовий,
Має звичай свій,
Пішов ґенерала зазивати
До себе, обіда козацького вживати.

Їв Текеля обід бурлацький,
Та все смакував,
А опісля, по козацьки,
Вином та медом запивав.

Ой пішов Текеля в свою палатку,
Тай став міркувать,
Що йому робить з початку,
І як нашу Січ зруйнувать.

Уже всї наші паланки
В Текелевих руках,
Уже всї його палатки
По наших січових кутках.

Ой прочитав Текеля папір,
Кошовому, писареви од цариці,
Треба нам їхати у двір
Аж у дві столиці.

Ой зібрав наш Калниш
Храбрую дружину,

Сердешний брав ся аж за ніж,
Та проклинав лиху годину.

Сірома Калниш захлипав гірко,
З кожним козаком обіймав ся,
Сказав: „Прощай, славне, храбре військо!“
Та вже більш і не вертав ся!

— „Гей, батьки отамани,
Кажіть, де поділи старшину?“
Бере нас жаль за серце,
Як згадаєм славну старовину!

Ой почали січовики, думати, гадати,
Як би Москаля во шори убрати,
А далї до Текелїя пристали,
Щоб дав білєти, роботи нам шукати.

Ой рушили запорожцї,
До лями на заробітки,
Закивали пятами сїроми,
Тільки товаришам дали звістки.

Текелїй хоч після й оглядів ся,
А запорожцїв поминай як звали!
Ой бідний зажурив ся,
Що в шори його убрали.

Ох життя наше минулось,
Життя бурлацьке!
Колиб воно вернулось,
Славне життя козацьке.

Гей, братцї, озьміть у руку
Пісочку, тай посїйге:
Ой тодї воно вернеть ся,
Як той пісочок зійде!“ [1])

Корж помер у октябрі 1835 року, на 104 року довгого свойого житя. З малку і до смерти жив він і працював за для людий, і може б іще промаяв ся на сьвітї, коли б, збираючи жертви на погорілу в Михайлівцї церков, не застудив себе, переїзжаючи в осени через Мокру Суру. Царство тобі небесне, добрий чоловіче, вічна тобі память!

[1]) Ся сама пісня, з деякими одмінами, надрукована і в „Исторіи Новой Сѣчи“, Скальковського.

СТЕШИН РІГ.

Отцева й матчина молитва зо дна моря виймає,
Од гріхів смертельних душу одкупляє...
(*Із старинної думи про чорноморську бурю*).

У мирні часи дуже повільно одбувають ся в нас військові походи. Після двох геть то коротких маршів уже вам і одпочинок; а тим то часто лучаєть ся, що полк за тиждень не перейде більш сто верстов. Декому здавалось би, що такі повільні походи десь то дуже навкучають ся, — так ні! Хто сам їх, як кажуть, ломав, тому вони остануть усе любою споминкою. Переміна місця дуже чарує чоловіка; кожда днина заставляє вас дивитись на нові чуда божі: на вкруги вас мов у тому калейдоскопі зміняєть ся все, — видите иньшу природу, иньших людий, чуєте одмінну мову... Цікавому та вбачливому доставляє такий похід добру змогу обогатити свою душу всею красою та добром народнім:

тільки пильно придивлятись на всю ту старосьвіччину, що осьвятили її довгі-довгі часи та історія, — тільки вглублятись у життє, звичаї, обичаї того люду, що через його дідівську землю переходиш, — тільки прислухуватись народній мові, переказам та пісням! Усе воно жива книга — читати в їй та любуватись, — бо се істина, але така що ще брехнею не підбита, а краса така, що не підроблена...

Полк, у якому я служив, переходив раз через полтавську ґубернію. Воно діялось літньою порою. Стали ми на одпочинок у містечку Г***. Люди сказали мині, що верству завдалеки від містечка є руїни старинного манастиря, що заложений ще якимось переяславським князем. Під вечір, коли після дневної спекоти похолоднїло, вибрав ся я оглянути сї руїни та налюбуватись чудною околицею містечка.

По склонї високої та крутої гори вела досить широка дорога. По лївій сторонї на самому шпилю гори підоймали ся руїни манастиря, значно відбиваючи ся об зелень дубового лїсу. Дзвінниця та келїї були вже безверхі, непокриті; на пів розваленім мурі та кріпкій брамі візантийського штибу росли гнучкі берези, чорний боз та трава.

Лишень одна церков спаслась від погуби тяжкого часу. Манастирський цвинтар ви-

соко поріс кропивою та буряном, а з поміж їх місцями показувались деревляні хрести, осталі на могилах іноків. Сумно було чогось глядіти на ті руїни; вони наводили жалібні думки та тяжкі споминки в душу.

Коли тільки відвернув ся я від тих руїн, та перейшов дорогу, — очарувала мене чудна картина українського неба. Дніпро, близько дві верстви в ширінь, поважно шумів у низу високої стрімкої гори. Проміні заходячого сонця так і горіли яркими вогоньками на легких хмариночках і одмальовувались у водяному дзеркалї ріки. — Дніпро, по всьому просторі, як далеко тільки оком досягнути було можна, паленів, мов вогняна лява, різко відріжняючись від темної зелені противного берега. За рікою виднів ся безкраїй степ із селами та хуторами, де далї тільки все синїло, ховаючись у туманї, тай під той небосклін, що нахиляючись чим раз більше до землї, злучав ся в конець із нею. А по Дніпру плили байдаки, барки, та вертїли ся маленькі човники рибалок у ріжні сторони, що видавались мов оріхова лушпина...

Я станув над проваллєм, і тут у моїх ніг розстелилась нова картина. Схилок гори ік берегу покритий був корчами, що чудно громадились по горбках та нетрах. Місцями росли столїтнї дуби, липи та ясенї і мов би говорили, що й тут колись то був такий ліс,

як би за манастирем. По над сам берег гострим краєм, висував ся ріг, — а на самім же його вершку сидів ставний козак[1]) у високій смушевій шапці. Локоть спер на руку, — і коли б із коротенької його люльки часами не показував ся дим, то справді було б можна його постать приймити за яку статую.

Прозір на ріку ще краще одкривав ся з того рогу, на якому сидів козак, і я, добачивши на боці стежку, почав спускати ся з гори. Стежка де-де звивалась у гущаві ліщини, то знов місцями гублячись у глубоких нетрах. На дні тих нор джуркотіли річки і раз роздвоюючись то злучаючись впливали в Дніпро.

Козак усе однаково сидів нерухомо, й не помітив, як я до його зблизив ся.

— Здоров був, козаче! — сказав я, легко вдаряючи його по плечах.

Козак здрігнув, випустив люльку з губи і боязько оглянув ся. Узрівши мене, зняв він шапку і хотів було підняти ся, та я ввільнив його від тієї ввічливости. — Козак сей був убраний у свиту з тоненького синього сукна, — в китайкових шароварах — видко було, що був значного роду. Ся-

---

[1]) У Чернигівщині та Полтавщині зовуть ся козаками потомки давних козаків, що їх Москва перевернула в селян, оставляючи деякі свободи.

гав він уже пятьдесяти літ, чуб та довгі вуси вже посивіли; чорні очи його були живі та бистрі.

— Сиди, сиди, — сказав я, — й я посиджу з тобою; тут так гарно!

— Справді, місце не-аби-яке! — одвітив козак, протягаючи ноги.

Круча, на якій ми сиділи, сяжнів із пять підіймалась по над рівень ріки. На праву сторону від неї загибнулась коса з гострокінчастим гребенем на взір даху, і потягнулась на кілька сяжнів геть до ріки. Коса та десь зробилась із части усуненої гори, — та коли облома така й лучилась, то певно дуже давно, — тому, що камінне та земля вже поосідали ся тай позаростали високою деревиною. По тамтій стороні коси було чути гомін, сьміх та крики жіночих голосів.

— Хто то так кричить? — спитав я.

— Баби, там їх купіль. От видите з усіх боків затишок і ні відкіль їх не видно; от вони там собі й плюскають ся до пізної ночі.

— Але які, нівроку, порадниці!

— Така то вже, бачите, дурна жіноча натура: ховаєть ся, щоб її не вздріти, мов боїть ся, щоб їй не пошкодили. А які сьміливі, подумаєш, — додав таємничо козак, — чого б справді бояти ся треба, того й не лякають ся!...

— А чого ж їм справді лякати ся?

— Як — чого? — Козак подививсь на мене та якось чудно. — Правда! Ви не тутешні, — по хвилї відозвав ся він, — ви переходом, так і не знаєте, а коли б знали, то самі сказали б, що чорт їх знає які сьміливі. Се місце не хороше, страшне — он як воно!

Козак насупив брови тай задумав ся.

Я просив його, щоб розказав, чому те місце страшне та не хороше, але він відмагав ся.

— Пізно вже, — говорив він, — от уже й сонце йде на спочинок, не вспію всього доказати, тай проти ночи не слїд і згадувати про се... Цур йому!

Я таки не переставав його просити, так що в кінцї він прихилив ся до мойого прохання.

— Ну, та вже й розкажу, коли вам так захотїло ся; тілько пождїть, най люльку закурю.

Сонце спускало ся за гору, кидаючи лїлїову тїнь по Днїпру. Сьвіжо та любо робилось. По воздусї розходив ся запах диких фіялків, васильків і иньших цьвітів; соловейки лящіли цїлими хорами.

— Знаєте, як оце місце називаєть ся? — спитав мене козак, покурюючи люльку.

— Не знаю.

— Стешин Ріг; так люди прозвали отсе урочище по одній події. Мені про се розказував мій прадід, старий-старезний дідуган, — я ще був хлопцем. Він ціле літо сидів у своїй пасіці, а на зиму приходив у батькову хату й запихав ся в свій кутик коло печі. От тут то для нас, дітвори, був празник. Прадід мій був мистець на ті оповідання: хто його знає, як він славно розказував! Бувало, тільки каганець засьвітять, так ми його з усіх боків обступимо. Вже він і знає, за чим ми до його набиваємо ся: „А якої вам розказати, собачі сини?“ спитає (добрий, дуже добрий був — пошли йому, Господи, царство небесне!). „Веселої чи страшної?“ — „Страшної, страшної!“ — закричимо в один голос. Бувало — що й казати? — слухаєш діда, а тебе аж морозом пробирає, волосє дубом стає; страшно й під лавку глянути; бувало, мати кликне: „А нуте, діти, вечеряти!“ так і задріжиш, мов тебе чорт за ногу потягнув: голосу рідної неньки перелякаєш ся!

„От і слухайте, як мій прадід розказував про чудасію, що на тому місці лучила ся.

— Давно, дуже давно, ще коли Ляхи з козаками жили як брат із братом, коли в їх усе було спільне, не ділене — і горе, і розкіш і користь, — тоді наш городок був іще

поменьшим сільцем; навкруги його був окіп із валом — а на валови стояла гармата.

На самому краю села, коло ріки таки, стояла вбога хатка одного нетяги козака, — рибалкою був, тай тим живив ся. Була в його й жінка тай донечка — Стеха називалась. Гарна була Стеха, — на все село гарна, — така то, що мовляв, і в снї такої не побачиш. Висока, гнучка мов очеретина, білоличка, чорнобрива, а очи мала ясні-ясні мов зірочки. Бувало, хто нї побачить Стеху, так прикипить до землї, — очий від неї не зведе, себе забуде.

Стесї пішов уже вісїмнацятий рік; а вона все однаково як мала дитина, — така тиха-тиха та боязька; нї на вечерницї, нї на досьвітки вона не ходила, — тай ріденько по празниках із посестрами забавлялась; усе сидїла дома коло матері. А коли бувало який парубок кине на неї оком, то вона так засоромить ся й покраснїє, мов та маківочка. Бачте, стидлива така була, дуже стидлива, що коли в недїлю надїває чисту сорочечку, то від рідної матери ховаєть ся, або коли маже хату, то й сорочку замурає, а не підкасаєть ся. Лїтом, нехай хоч не знати яка спекота була, нїколи не ходила купати ся в купцї з дївчатами, — а купалась самасамісїнька аж о півночи, коли вже всї люди в селї спали. Бувало мати стане їй дорікати:

„Дурна, чого ти боїш ся, чого стидаєш ся?“ а вона мовчить лишень та по свойому робить.

Уже й у селї забули б, що є в сьвітї Стеха, коли б інколи, під тихий вечір, її жалібна-сумовита пісня не розходила ся по цїлій околицї; а голос у неї такий то був, що й розказати тяжко!... Хто б нї зачув її пісню — вдарить лихом об землю, дух запре, притаїть: слухає й не переслухаєть ся. Доводилось, що байдак пливе собі спокійно по серединї Днїпра; й зачує лишень лоцман Стешину пісню, так і повертає до берега, пливе-пливе й не счуєть ся, як напіткав ся він на міль. А вона сердешна, — бо коли б знала, замовкла б певно, мов сполоханий соловейко. Така то була Стеха.

Оттут вона купала ся (козак показав на ріг). У той час було тут озеро, а навкруги його розтягав ся глухий лїс. Не лякалась вона приходити тут і під темну ніч, бо знала, що нїхто з людий тодї її не підгляне; й не догадувалась, сердешна, що саме на сей камінь, на якому тепер сидимо, виходив із під води цар — синько водяний, як старі люди називають — тай вигрівав ся до місяця.

Оттак то раз, коли вийшов він із свойого кришталевого палацу та розмостив ся на тім каменї — прибігла Стеха купати ся. Сьміливо зняла з себе сорочечку, вийшла з гу-

щавини тай остановила ся над самим озером. Повновидий місяць так і обгорнув її своїм тихим сьвітлом; стоїть Стеха мов вилята з чистого срібла, лишень коса її довга-предовга, а чорніща від самого гайворона колишеть ся у колін. Стоїть Стеха, то ніжкою пограєть ся з филею, — то ручки витяне по над воду, мов би забиралась плисти, — або в хрест їх зложить на лебединих грудях мов би любувалась сама собою; а дідуган' дивить ся, дивить ся, зовсім до каменя приріс і дух у собі затаїв... Багато в його русалок чуднолицих та гнучкого стану, а такої, як Стеха, не бувало! Постояла часиночку Стеха, постояла, — а далї скочила в воду, тільки на глубоке не пускаєть ся — боїть ся — граєть ся, плюскаєть ся мов рибочка та коло берега, таки близесенько коло дідугана: то занурить ся, мов утка, то піднесеть ся, то посунеть ся по білому пісочку. Викупалась Стеха, вернула до дому, хутко заснула, — а водяний цар і не опамятовуєть ся: лежить, сопе та тільки придумує — як би то йому чудову дївчину причарувати, як завабити в русалки.

Звісно, що коли така погань що небудь загадає, — то певно доведе до краю свою ледачу думку. Ой, почав же наводити чари клятий дідуган на бідну Стешину головочку.

На яві ніколи не показував ся в очи, тільки в снї являв ся, та розказував про свої богацтва, кришталеві палаци, тай у всім старав ся їй приласкавити ся. На теє місце, де вона купалась, наносив білого піску, камінчики прикрашував.

Поїде бувало Стешин батько ловити рибу; коли сам, то хиба що жабу витягне, — а коли возьме з собою, на щастє, дочку, тодї то вже повний невід риби нагонить йому дїдуган. Стане Стеха купати ся, дїдуган перекинеть ся филею, вимиває її, носить на собі, а вона, сердешна, й думає, що сама так пливає, — вже й глубокого не боялась, а підводний чортяка все дальш та дальш її заводить. Та не та його думка: не треба було йому її топити, а щоб сама вона згубила свою душу: тодї лишень стала б вона русалкою.

Раз то, коли купала ся Стеха, забула бідненька зняти намисто з шиї, — й дїдуган відчепив його. Жаль їй стало намиста: оттож вона й занурить ся, мацяє та гледить-гледить по днї: найшла, видобуває; дивить ся: не її намисто: не красне та біле, — туге, оттак мов би вишнї на йому понизані — а сяє мов дуга. Побачила його Стешина мати та питаєть ся: „Звідкіля ти, доню, взяла отсе намисто?“ — А Стеха сьміеть ся: „Менї“, каже, „подарував водяний цар“. Тай розка-

зала матери, як його надибала. „Гарне нівроку“, каже мати, „та твойого, що ще прабабине було“.

Ой! Хитрий з біса був водяний дідуган! Не минуло й тижня, а в наше село прийшла команда жовнірів: привів її вродливий та славний Лях, пан ротмістр, молодий іще — от що лиш вусик йому засіяв ся. На зустріч жовнірам так і висипав ся з села народ, дітвора, а більш усіх молодиці та дівчата; якось знайшлась між ними Стеха з матірю. Тільки зазрів її пан ротмістр, так повернув конем, та під'їхав до неї.

Очи в його так і бігають: не знає на що дивитись: намисто гарне, а дівчина ще краща. „Де ти дістала таке чудове намисто, моя кралечко?“ — питає її пан ротмістр, а мати одвітує сьміючи ся: „Водяний цар їй подарував“. — „Продай мині, дівчино“, говорить пан ротмістр, „скільки схочеш, стільки й заплачу тобі!“ А Стеха так то вже покраснілась від його слова, спустила оченята в землю й підвести їх не посьміє. „Що ваша ласка, вельможний пане“, одвітила за неї мати, „оттим і довольні будем“. Вийняв пан ротмістр із кишені торбинку дукатів тай подав Стесі, а мати відчіпила намисто й оддала пану ротмістрови. Не хотячи підвела Стеха очи, — та як увиділа молодого ротмістра, так і затьохкало в сердешної сер-

денько, заграла молода кров і стоїть вона, мов жаром її обсипано. Ой, таке то дівоче серце: від одного молодецького погляду під пору, потужіє воно й заклюєть ся, мов те зерно після теплого дощику...

А водяний дідуган навтішаєть ся: більш йому й не треба, як того, щоб Стеха закохалась.

Ой! Кріпко звеселились дукатами Стешин батько та мати; поставили собі нову хату, більшу від першої, на дві половині розділили, одну для себе, а другу для будучого зятя; батько накупив таких неводів, що одну четвертину Дніпрової ширини забирають, а доню вбрав бучно-бучно, неначе сотниківну. Та ба! Коли Стесї тепер не до того. Смутно було їй у душі, а тяжко на серці: затихла пташечка; не чути більш, щоб тонким-тонким своїм голосочком виводила пісню — ой! не спізнати її: не ховаєть ся більш поміж густі черешні, а все, знай, тільки ходить біля тину та виглядає. І пан ротмістр став теж такий смутний, і де б не пішов, так і тягне якась сила до Стешиного садочку. Заздрить тільки Стеха пана ротмістра, так і притаїть ся за тином, дивить ся на його, дивить ся, а серденько тьохкає-тьохкає в неї мов у перепелички — коли увидить яструба. Добачливий же був і пан ротмістр, не довго перховалась від його ока — Стеха. Вперш говорили

вони між собою крізь тин, де далї то пан ротмістр і через тин перелїз, і за білі ручки взяв і до серця притулив...

Знов заспівала наша пташечка, та тільки не нашої сумної, а ляцької веселої, — ой! Горе ж лишень, що не довго співала: підняла ся війна з Турком, а пану ротмістрови прийшов приказ, щоб виправлявсь він із своєю командою в Туреччину.

Ой! Тяжке було Стесї розставаннє з паном ротмістром, та що робити: війна з бузувіром, так же тут не до любови. А коли прощав ся з нею, насадив їй на палець дорогий перстень, і заприсягнув, що коли щасливо поверне з походу, то неодмінно з нею подружить ся.

Сумує Стеха в розлуцї з милим, тяжко загадуєть ся, а інколи спімне своє щастє тай зрадїє. І видить ся їй, що пан ротмістр уже повернув із війни, та любить її кріпше ще як перш; вона більш не ховаєть ся з ним по садочку та по лїсних затишках, а живе в купочцї з ним, по закону, сидить у палацах обнявши ся, а ніжкою колише сина... Та не так воно гарно все в сьвітї дїєть ся, як солодко думаєть ся! Водяний дїдуган не дрімає: тільки що виступив пан ротмістр у похід із жовнїрами, — він так і кинув ся підземними жерелами до ріки Дунаю, тай наглядає його там.

У ту старовину не вміли так, як тепер, будувати мости на таких широких ріках, як наш Дніпро або Дунай: піхота на дубах переправляла ся, а кінниця пускалась у плав. Оттож і пан ротмістр, прийшовши над беріг, не довго надумував ся: пустив ся з конем через воду. Лишень що добрав ся на бистре, а клятий дідуган так і хапнув його за ногу й затащив на саме дно. На війні чого то не лучаєть ся? Не велика біда, що втопив ся пан ротмістр — тільки одного меньш. — Так то думають собі люди, а вони не знають, що для рідної матери або любої дівчини, з ним одним усе на сьвіті загинуло!...

Коли дійшла страшна вість про смерть пана ротмістра до Стехи, то вона безталанна збожеволіла. Кілька день нераз блукала по лісах, як дика коза; поверне назад у хату тай знов у безвість пропаде. Що не робили батько та мати — нічого не помагало; про що не допитували, все мовчить і не нарікає навіть на свою долю. Траплялось, що люди зустрінуть її в лісі, то й не пізнають — так змінилась.

Очи тії ж то карі та ясні так страшно дивлять ся, аж мороз по тілї пробирає, коса розпущена, — сама ж вона блїда-блїда наче полотно, — сорочка на їй обідрана. Оттак то, сердешна, билась вона зі своїм горем,

билась і як виплакала вже свої очи — занапастила свій вік молоденький та невеселий. Раз, таки на Івана Купала, вийшла вона на той камінь, постояла-постояла, похиливши бідну головоньку..., а далї як піднесе руки, як скрикне і... бух! у воду. Водяний дїдуган уже чекав її, сидючи під кручею. Лишень що вона...“

Оттут від разу на кілька кроків від нас зашуміла вода, і в ту пору зобачили ми по над рівнем води голову та білі плечі пливучої жінки.

— Здорові були, дядьку! — закричала ся русалка, сплеснувши руками.

Ся несподїванка перелякала нас обох, а більше ж таки козака.

— Сьвят, сьвят, — промуркотав козак, скочив на ноги, й бистро та з жахом глянув на русалку... — Стеха, Стеха! — закричав, розводячи руки. — Щоб тебе чорт ухопив... Тьфу, до смерти перелякала!

— Стеха?! — спитав я.

— Стеха! — одвітив козак, вже спокійно, — та лишень не та, а жива! Щоб їй... нехай здорова буде! А мудро підкрала ся, гляньте, аж де виринула. Мов той нурок, так вона в нас занурить ся, і як відьма яка держить ся на водї й не втоне!

Стеха так і заходилась від сьміху та щоб показати свою штуку, плила легко та чудно,

то розмахуючи руками, то крутячись, то поринаючи, то знов спокійно лежучи й мало що ворухаючись на рівні води.

— Отся ж, — додав я, — й не лякаєть ся, щоб їй не пошкодити!

— Дурна, — замуркотів козак, усьміхаючись. — Вона думає, що коли з низького берегу не розпізнаєш чоловіка в воді, так уже і з високого: дурна, на віки дурна! — говорив він, прижмурюючись та все таки не зводячи очий зі Стехи, що переполохала його.

— Дівчина чи молодиця?

— Молодиця... Ще не давно як віддалась... Славна, нічого казати, чорт її не взяв. Подивіть ся, мов вилляна, а біла-біла як молоко.

Козак говорив із живостю; тай справді, що не можна було не любуватись Стехою. Гарне було місце, — до краси йому більш не бракувало як русалки; а коли з'явилась Стеха, то мов одновилась би таємнича дія, що її козак розказував.

Та не довго бавила нас Стеха. „Прощавайте!“ закричала вона тай занурилась.

— Бісова молодиця... Щоб її... — говорив козак, потягаючи кріпко з люльки, що вже докурювалась. — Чорт знає, як було перелякала.

— Та за те й потішила! — примітив я

— Нічого казати, потішила!... — Козак зареготав ся й покрутив головою.

Сонце вже сховалось; почало смеркатись та темніти навкруги; Дніпро прибрав ся в стальові фарби. Байдаки та барки пристали коло берегу на спочинок. Огні заблищали, і синій дим, справді мов ті прозорі пелени, розстелив ся над берегом. Наші українські мельодії помішали ся з московськими; голосила сопілка; далеко десь підьпілїтькали перепелиці, гудів бугай (птаха), а коло нас свистали пастушки, буркотїли горлиці, а над усїх соловейки так і заливались.

Козак тягнув люльку, й долонею обнявши бороду, цїлий углубивсь у свою думу.

— Ну, козаче, доводи до краю свою повість — заговорив я, сїпаючи його за рукав. — Глянь, як уже потемнїло.

— Справдї! — замуркотїв козак, затираючи чоло. — На чім було я опинивсь?... Ага!

„Лишень що кинулась бідолашня Стеха в воду, а синько водяний уже похватив її... перекинулась вона в русалку... і тащить він її, клятий, у свої палаци. А палаци ж то були на дивне диво: й стїни й стелї й дахи все-все з чистого скла, — столи, лавки, полиці з тесового каменя-самоцьвіту, — а

поміст так і висипаний дрібними-дрібними, як мак, перлочками.

Як узріли бісові русалки Стеху... то наче-б тертого хріну понюхали. Живцем би її заїли (бо вони всюди тії ж то завидливі баби — де б їм не бути, чи на землї, чи під водою, все на один лад); тільки що не їх воля, то й не їх сила: нічого не вдіяли. Синько водяний прогнав усїх від себе й розкошував лишень із одною Стехою. Розсердили ся русалки, тай давай нараджувати ся, як то їм позбути ся Стехи... Ой, та була між ними одна русалка, хитра-хитрезна, мов гаспід, лукава... А знала бісовська душа такою доброю підсуватись, що й не дізнав ся би... а то — сказано — „Ангельський голосочок, а чортова думка“. Ще на сїм віку була відьмою, — вона з нашого таки села; — раз то вона поховала всї дощі та на біду їй знайшов ся другий такий справжнїй знахар, і втопив її кляту; вонаж і дісталась водяному цареви в русалки. Тай русалкою живучи, не покидалась свойого давнього звичаю... й поміж русалками відьмувала; вони ж то й завзялись погубити Стеху...

От і підобралась зараз суча баба к дїдуганови й випросилась у наймичку Стесї: така то слухняна з неї стала, так і годить Стесї в усьому, що душа тільки забажає...

а все, знай, розказує бідолашній про батька її та матір, як вони за нею побивають ся та плачуть; а Стеха слухає, горе доливаючи та болїючи — сказано, — вяне. А дїдуган чого то вже не робить. Щоб розважити Стеху, вигадує всякі ігрища: такі то, що раки осїдлають окунїв тай далї! на здогони; або черепахи, мов щенята, обнявши ся, на двох лапках танцюють; а іноді посчіплюють щуків та сумів, мов хортів, тай ідуть полювати иньшу рибу, так як ми зайцїв... Уже й не згадаю всього, що прадїд розказував: бувало як почне видумувати та своїм доправляти, то слухаєш-слухаєш, а від сьміху аж за живіт береш ся. Оттак кажу, чого вже не робив дїдуган, яких див не вигадував... дарма! Не міг розважити Стешине серце; все сидить похнюпивши голову й не всьміхнеть ся.

Тепер то русалка хитра стала допитуватись у Стехи: чи не хотїлось би їй вернути до батька та матери? „Хочу, сестричко“, каже Стеха, „хоч би подивитись менї на них!“ „І побачиш їх“, солодко промовляє гадюча русалка, „і почуєш їх голос рідний, і матуся буде тебе в руках держати; тільки, кажу тобі, слухай мене в усїм, і все роби, що нї накажу“. — „Що хочеш“, покірливо одвітує Стеха, „те й роби зі мною“.

Одного разу, коли відправив ся водяний цар оглядати своє царство, відьма русалка перекинула Стеху в пліточку й пустила її в батьковий ятер. Під вечір прийшов батько. Увидів, що в ятері тільки одна рибка, то й брати її зразу йому не хотіло ся, та як навпісля подумав, що їх тепер лишень двоє, — то й не багато треба, щоб прохарчувати ся, взяв пліточку, кинув у мішочок тай приніс до дому. Боже милосерний! Як то Стеха втішилась, увидівши родину: аж затряслась, мов від лихорадки! Дивить ся на батька, на матір, — а вони, безталанні, від нудьги та горя так підбились, зниділи: батькови чуб побілів, — а в матері очи геть погасли і мов напухли від сліз. Узяла мати ніж, щоб обскробати луску: й що ж? Стесї так хорошо, так любо в руках матусї рідненької, аж спинку вигинає з радощів. Справила мати пліточку і в окріп кинула, а — Стесї все так любо: й вогонь мов її не пече! Коли пліточка зварилась, мати виняла її з горшка, на тарілочку кленову положила й поставила на стіл. Сіли старі вечеряти, та коли й їда їх не береть ся. Сиділи, сиділи, згадали свою бідолашну Стеху: „Осиротила нас“, говорить батько. „Ой! Нема кому нас ні порадувати, ні потішити!“ А мати теж лебедить: „Хто догляне нашу старість! Хто закриє нам очи, хто нас оплаче, як помремо, хто помолить ся

за наші грішні душі?“ — „Не увидиш її ні на сім віку, ні на тім: погубила вона душу свою!... Боже милосерний!“ — заголосили старі, — „помилуй її грішну, нерозумну, нещасницю!...“ Сидять та молять ся, а сльози кап! кап! на тарілочку: обливають плїточку, — а в Стехи душа мов від води животворної та цілющої відживає-відживає; горяча молитва дійшла до Господа... Помилував Милосерний її грішну — душегубицю. Затихли старі, аж бачать! — на тарілочцї не має вже плїточки, тільки голубі-голубі лежать квіточки; ще не прочуняли ся від одного чуда, а тут їм друге: чують милий та відомий голос, голос рідної донечки Стехи!

„Наша Стеха!“ — закричали старі та аж руками сплеснули, й миттю вибігли з хати. Обійшли хату довкола, розглядують ся: нема нікого; ніч темна, ні зьвіздочки на небі — тільки холодний осїнний вітер віє-завіває, котить пожовкле листя... Тут же й пізнали вони, що Господь вислухав їх молитву; ввійшли в хату тай полягали спати. Коли заснула мати, явилась їй Стеха в снї, заквітчана гарно, весела, румяненька така, як була перед приходом пана ротмістра. Розказала вона матері все, що я вам сказав, як її дїдуган згубив, як відьма в плїточку її

перекинула, як батькова та матусина молитва визволила грішну її душу.

Тим часом водяний цар повернув до свойого кришталевого палацу; дивить ся, глядить — нема Стехи; як тільки доміркував ся, що з нею таке счинилось — то й розказати тяжко, як то він роз'ярився. В мить зібрав усї бурі з половини сьвіта, з підземних жерел випустив вітри, з усїх рік постягав води. Така хуртовина зібралась, якої ще з покон-віку нїхто не бачив, полились дощі як із відра, — й Днїпро надув свою гриву й розколисавсь як на весну в повновідде, — заревів і застогнав сердешний. Три днї й ночи лляв ся дощ, вітри так страшно вили, що аж земля трясла ся, — й так було темно, мов серед ночи. Дїдуган, мабуть, хотїв перевернути всю гору з нашим селом, та нїчого не вдїяв. Вимулив тільки на отсїм місцї й звалив величезний камінь у Днїпро. Що вже він там робив, як нї ярив ся, а Стеху винайти треба було конечно; от і видибав її тїло й викинув на отсей горбочок. Козак показав у лївий бік на поменшу верховину.

Коли все втихомирило ся, збіг ся народ, щоб подивити ся, які чуда виробив водяний дїдуган, і тут зобачили люди мерця — зараз спізнали, що се була Стеха. Оповістили про се й батька й матїр; пришкандибали старі,

плакали-плакали, побивались... а потому поховали. Пан-отець зразу не хотіли одправляти над душегубницею, та мати розказала їм, як Бог Стеху помилував, і вони, вислухавши все, одправили славні похорони, як слід християнській душі“.

— Де ж вона спочиває?

— На тому самому горбкови, де викинув її дідуган. Недалечко звідсіль, ми переходити мем біля самої могили, то й покажу вам.

Повновидий місяць підняв ся геть у гору й мов розкинув серебряні свої шати по цілім околї. Дніпро виглядав місцями мов бездонна якась пропасть, що в глубині її ясні зорі блищали; знову ж місцями мов одливав ся сіяючи серебристою лускою. Гень по над берегами вогні розвелись, малюючись у водяній глїбочні, якоюсь вогняною кольонадою. А ніч така тепла та тиха; ні одно деревце тобі не заколишеть ся, ні листочок не зашелестить.

Піднявсь козак, і я за ним. Підходячи в гору, він опинив ся поуз високого хреста.

— От вам і Стешина могила, — сказав він, зняв шапку тай перехрестив ся.

І не спізнати б було, що тут справдї гробовище яке — бо земля була скрізь рівна, покрита невеличкою травою, — лиш

хрест сьвідчив, що тут могила безталанної Стехи.

— Певно, що простив її Господь, — важко протягував козак, — коли люди їй простили!... Ніхто її лихим не згадує; тай мало ж таки хто з тубольців, молячись за упокій своїх рідних, не помяне й її безталанну. Як згниє та повалить ся хрест на її могилї, то надиблеть ся добра душа, що новий поставить. Хто нї перейде поуз могили, всякий, згадаючи її, помолить ся. Старий просить Бога, щоб не карав таким лихом і його дітий, — а дівчина благає, щоб не післав їй такої долї. Мабуть, доки сьвіт стояти ме, не забудуть люди Стехи, — буде хрест усе на її могилї, а місце буде все славитись Стешиним рогом поміж народом. На Івана Купала збирають ся на йому дівчата й хлопцї — розводять вогонь, веселять ся та скачуть через його. На той день обсипують квітами Стешину могилу, а на хрест вішають вінки з барвінку та васильків. Дівчата навіть думають, що стидлива Стеха для них купіль спорудила, що з жадного боку не доглянеш, де вони купають ся.

Ґертаючи назад, козак не мовчав; по дорозї розказав, що й він не з простого роду.

— Знайте, й я, сливе, такий то військовий чоловік: мої діди й прадіди воювали

з бісурменом, і син мій теж у службі. І ще де то! В Петербурзї, в ґвардії.

— А в якому полку?

— В самій кавальґардії!

— Давно?

— Шестий рік. Пише, хвалить ся, що йому так хорошо ведеть ся, тільки жалуєть ся, що лїтом по казармах задушно, а зимою постудено, — тай що за варениками йому скучно.

Переходячи вулицею, він опинив ся біля хати, побитої ґонтами, з пятьома вікнами, з тугими ворітьми, все зі здорового дерева.

— От і моя хата, — сказав він, здійнявши шапки та низько кланяючись. — Прощавайте, на добра ніч.

— Прощавай, козаче, — одказав я, стискаючи його руку. — Прощавай, а спасибі тобі за Стеху.

— Та не забувайте лишень нашої Стехи тай лихим не згадуйте Марка Порохню. Прощавайте!

ЗМІСТ.

Сторона

Споминки про Микиту Леонтієвича Коржа . . . . . 3—119

Стешин Ріг . . . . . 120—145

Оповістка.

„Україньско-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсї книжки:

В першій серії:

		Ціна в короновій вал.	
1.	**С. Ковалїв.** Девертир і иньші оповіданя . . .	1·60	К.
2.	**Іван Франко.** Поеми.	1·60	„
3.	**О. Кобилянська.** Покора і иньші оповіданя .	1·40	„
4.	**Ґю де Мопасан.** Дика панї і иньші оповіданя	1·30	„
5.	**І. Франко.** Полуйка і ин. борисл. оповіданя	1·40	„
6.	**Н. Кобринська.** Дух часу і иньші оповіданя .	1·60	„
7.	**Кнут Гамсун.** Голод, роман	2·20	„
8.	**Леся Українка.** Думи і мрії. Поезиї . . .	1·60	„
9.	**С. Ковалїв.** Громадські промисловцї, опов. .	1·60	„
10.	**Уілліям Шекспір.** Гамлет, принц данський	1·80	„
11.	**Генрик Понтоппідан.** Із хат. Оповіданя .	1·40	„
12.	**Богдан Лепкий.** З житя. Оповіданя.	1·20	„
13.	**Ґергарт Гауптман.** Візник Геншель	1·60	„
14.	**М. Коцюбинський.** В путах шайтана. Оповід.	1·60	„
15.	**У. Шекспір.** Приборкана гоструха	1·40	„
16.	**Панас Мирний.** Лихі люди	1·40	„
17.	**В. Короленко.** Судний день	1·20	„
18.	**У. Шекспір.** Макбет	1·60	„
19	**К. Ґуцков.** Урієль Акоста	1·40	„
20.	**У. Шекспір.** Коріолян	1·80	„
21.	**М. Яцків.** В царстві сатани	1·60	„
22.	**Панас Мирний.** Морозенко	0·90	„
23.	**Лесь Мартович.** Нечитальник.	1·60	„
24.	**М. Коцюбинський.** По людському, ...	2·00	„
25.	**В. Оркан.** Скапаний сьвіт, драма	1·00	„
26.	**Василь Стефаник.** Дорога, новелї	1·60	„
27.	**У. Шекспір.** Юлїй Цезар	1·60	„

28. **Л. Толстой.** Відродженє, (3 томи) . . . . . 3·60 К.
29. **К. Гавлїчек-Боровский.** Вибір поезий. . . 1·60 „
30. **Ф. Заревич.** Хлопська дитина . . . . . 1·80 „
31. **І. Франко.** Коваль Бассім . . . . . 1·60 „
32. **У. Шекспір.** Антоній і Клеопатра . . . . . 1·80 „
33. **Е. Тимченко.** Калевала. . . . . 3·00 „
34. **О. Катренко.** Пан Природа і ин. оповіданя . 1·40 „
35. **У. Шекспір.** Багато галасу з нечевля . . . 1·60 „
36. **Іван Франко.** Сїм казок, новелї . . . . . 1·40 „
37. **Сидір Воробкевич.** Над Прутом, поезиї . . 1·60 „
38. **Уілліям Шекспір.** Ромео і Джульєта. . . 1·80 „
39. **К. Сроковський.** Оповіданя . . . . . 1·40 „
40. **А. Кримський.** Пальмове гилля, (3·00) . . 2·00 „
41. **О. Кониський.** Молодий вік Макс. Одинця . 2·00 „
42. **Ґю де Мопасан.** Горля́ і иньші оповіданя . 1·30 „
43. **В. Кравченко.** Буденне житє. Оповіданя . . 2·00 „
44. **Уілліям Шекспір.** Король Лїр . . . . . 1·80 „
45. **Д. Лукіянович.** За Кадильну, повість . . . 3·00 „
46. **Г. Гайне.** Подорож на Гарц . . . . . 1·20 „
47. **І. Франко.** Захар Беркут (брош. 1·20) К. опр. 1·60 „
48. **У. Шекспір.** Міра за міру. . . . . 1·40 „
49. **М. Коцюбинський.** Поєдинок і ин. опов. . . 2·00 „
50. **О. Стороженко.** Марко проклятий, поема . . 1·40 „
51. **С. Ковалїв** Риболови. . . . . 2·00 „
52. **Марко Вовчок.** Народнї оповіданя. т. І. (1·60) 2·00 „
53. **П. Мирний.** Серед степів. Оповіданя . . . . 3·00 „
54. **Е. Ярошинська.** Перекиньчики . . . . . 2·60 „
55. **В. Винниченко.** Повісти й оповід. . . . . 3·00 „
56. **Л. Мартович.** Хитрий Панько . . . . . 1·50 „
57. **В. Вересаєв.** Записки лїкаря . . . . . 3·00 „
58. **М. Вовчок** Народнї оповіданя Т. II. (1.60) . 2·00 „
59. **М. Ґорький.** Мальва і иншї опов. . . . . 2·50 „
60. **М. Дерлиця.** Композитор і иншї опов . . . 2·00 „
61. **Ю. Заєр.** Леґенди. . . . . 2·40 „
62. **А. Чехов.** Змора і инь. опов. . . . . 2·40 „
63. **Н. Кобринська.** Ядзя і Катруся та инь. опов. 1·80 „
64. **Д. Лукіянович.** Від кривди, повість . . . . 2·00 „
65. **А Чайковский.** Оповіданя. . . . . 2·00 „
66. **Марко Вовчок.** Народнї оповіданя, т. Ш. . 3·80 „

—68. **І. Левицький.** Хмари . . . . . 4·80 К.
—70. **Е. Золя.** Жерміналь . . . . . 6·00 „
О. Маковей. Оповіданя . . . . . 3·00 „
І. Франко. На лоні природи . . . . . 3·60 „
Кароль Кавцкі. Народність і її початки (0·60) 1·00 „
Фр. Енґельс. Людвік Фаєрбах . . . . (0·50) 0·90 „
Фр. Енґельс. Початки родини . . . (1·50) 1·90 „
Ш. Сеньобо́. Австрия в XIX столїтю (0·80) 1·20 „
В. Будзиновський. Хлопська посїлість (2·00) 2·40 „
К. Флямаріон. Про небо . . . . . (2·00) 2·40 „
М. Драгоманів. Переписка (вичерпано) . . 1·80 „
С. Степняк. Підземна Росия . . . . . (3·00) 3·40 „
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах (1·00) 1·40 „
Г. Тен. Фільософія штуки . . . . . (1·00) 1·40 „
Дж. Інґрем. Історія політ. економії . . . . 4·00 „
Е. Феррієр. Дарвінїзм. . . . . (1·30) 1·70 „
Й. Конрад. Національна економія . . . . . 2·30 „
В. Стефаник. Моє слово, оповіданя . . . . . 4·00 „
Ж. Масперо. Старинна історія схід. народів т. І. 2·80 „
М. Коцюбинський. У грішний сьвіт . . . . . 2·00 „
М. Карєєв. Фільософія культурної й соціяльної історії XIX ст. . . . . 2·80 „
О. Кобилянська. До сьвіта. Новелї і нариси 2·80 „
О. Авдикович. Моя популярність . . . . . 2·60 „
Е. Фрас. Нарис ґеольоґії (друкуєть ся).

Приготовляють ся до друку або друкують ся: Франко, Boa Constrictor; Шірер, Історія Жидів; Іепкий, Оповіданя; Стороженко, Історія середновічних ратур; Рамбо, Історія французької революції; Вундт, блеми фільософії.

Книжки під чч. 73—84 друковані в давній другій (Науковій Бібліотецї). Цифри в скобках подані за бро-вані примірники.

У другій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли

Ціна в короновій ва

1. **М. Грушевський.** Б. Хмельницький . . . 0.20
2. **Курцій Руф.** Фільотас . . . . . 0·20
3. **В. Наумович.** Величина звіздяного сьвіта. . 0·15
4. **Панас Мирний.** Лови . . . . . 0·06
5. **І. Пулюй.** Непропаща сила . . . . . 0·20
6. **М. Грушевський.** Бех-Аль-Джуґур. . . . . 0·10
7. **І. Раковський.** Вік нашої землї . . . . . 0·10
8. **А. Чехов.** Каштанка . . . . . 0·15
9. **М. Драгоманів.** Мик. Ів. Костомарів . . . 0·15
10. **Е. Золя.** Напад на млин . . . . . 0·20
11. **І. Пулюй.** Нові і перемінні звізди . . . . . 0·15
12. **Г. Квітка.** Маруся . . . . . 0·50
13. **М. Левицький.** Умова для селян. спіл . . 0·20
14. **П. Куліш.** Орися. . . . . 0·06
15. **М. Кистяковська.** Іван Гус . . . . . 0·20
16. **О. Стороженко.** Оповіданя. І. . . . . 0·20
17. **В. Барвінський.** Досліди з поля статист . 0·20
18. **В. Короленко.** Ліс шумить . . . . . 0·20
19. **І. Франко.** Шевченко в польській рев. ле ції 0·40
20. **В. Гіґо.** Кльод Ґе . . . . . 0·25
21. **Е. Еґан.** Руські селяни на Угорщинї . . . 0 25
22. **П. Мирний.** Лихий попутав . . . . . 0·40
23. **А. Д. Уайт.** Розвій ґеоґрафічних поглядів. . 0·30
24. **Ів. Франко.** Украдене щастє . . . . . 0·50
25. **С. Єфремов.** Національне питанє в Норвеґії 0·30
26. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (1 пісня) . 0·30
27. **М. Драгоманів.** Два учителї . . . . . 0·40
28. **Е. Золя.** Повінь . . . . . 0·30
29. **С. Томашівський.** Київська козаччина 1855 р. 0·10
30. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (2 пісня) . 0·35
31. **Т. Масарик.** Ідеали гуманности . . . . . 0·35
32. **Люкіян.** Юпітер у клопотах . . . . . 0·30
33. **М. Костомарів.** Письмо до ред. „Колокола“ 0·20
34. **М. Гоголь.** Вій... . . . . 0·40
35. **І. Раковський.** Вулькани . . . . . 0·20
36. **Ґ. Фльобер.** Іродіяда . . . . . 0·30

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
891.79 S88K1901 C001 v.1-4
Opovidaniaj.
3 0112 093508742